

SZABAD KIRÁLYI

DEBRECZEN VÁROS

TÖRTÉNELME

HÁROM KÖTETBEN

ÁBRÁKKAL.

A LEGRÉGIBB KORTÓL A MAI IDŐKIG.

IRTA

SZÚCS ISTVÁN

MAGYAR ACADÉMIAI LEVELEZŐ TAG.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1871

Szerző a fordítás jogát fenntartja magának.

SZABAD KIRALYI

DEBRECZEN VÁROS

TÖRTÉNELME.

ELSŐ KÖTET

HÁROM ÁBRÁVAL.

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL I. RÁKÓCZY GYÖRGY
FEJEDELEM HALÁLAIG.

IRTA

SZÚCS ISTVÁN

MAGYAR ACADÉMIAI LEVELEZŐ TAG.

DEBRECZEN ,
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

SZABAD KIRÁLYI

DEBRECZEN VÁROS KÖZÖNSÉGÉNEK

ÖSZINTE TISZTELETTEL

AJÁNlja

Szerző.

Jelige :

**Ki multjára érzéketlen ,
Szebb jövőre érdeemetlen.**

Lugossy József.

TARTALOM.

Előszó. XIII—XVI. lap.
Vezérgondolatok és előismertetések.

Első Fejezet.

Tudatja szerző, mikép ő Debreczen város történetének megírását tűzte feladatul. 1—7.

I. Rövid elmélkedés, Debreczen városról, 1—3. II. Pusztákat képző határterületeiről. 3—7.

Második Fejezet.

Melyben előadatik, hogy bár sok nehézséggel legyen is öszveköttve, a város történetének megírása; arra mégis érdemes e város. 7—18.

I. Történet megírás nehézségei. 7—10. II. A város történelmi érdemei. 10—14. III. Városi főbíró hajdani tekintélyes állása. 14—18.

Harmadik Fejezet.

Debreczen város helyrajzi fekvése, határterületének körülírása, a város helynévének magyarázata, czimere és pecsége. 18—35.

I. Helyrajzi fekvése, s határterülete körülírása. 18—26. II. A város helynévének magyarázata. 26—28. III. Czimere és pecsége. 28—29. IV. Czimerének eredete, ő és új czimer. 29—35.

Negyedik Fejezet.

Debreczen város történetének korszakokra felosztása. 35.

Első korszak.

A legrégibb időktől kezdve, a reformációnak Debreczenbe behozataláig. (1536-dik évig.)

Első Rész.

Debreczen város külélete.

Első Fejezet.

A legrégibb időktől Zsigmond király koráig. 36—59.

I. Nagy valószínűség, hogy hajdan e város helyén, római telep létezett. 36—41. II. E város vidékének magyar őseink bejövetelekori lakóiról. 41—43. III. E magyar alföldnek magyar őseink bejövetele utáni állapotáról; idegenek és héberek ide költözéséről. 43—46. IV. Debreczen város alatt felfedezett kő-korszaki és bronz-korszaki maradvá-

nyokról, — Debreczennek a váradi regestrumban felemlítéséről, Debreczennek Árpád házbeli királyok alatti állapotáról, különösből Dúsa Mátyásról mint Debreczen akkori véduráról. 46—54. V. Debreczennek Róbert Károly és I. Lajos királyok alatti állapotáról 54—57. VI. Debreczen városnak földesuraihoz viszonyairól. 58—59.

Második Fejezet.

Zsigmond király korától I. Mátyás király koráig. 59—84.

- I. Debreczen város a Dusa család hűbér-urasa alá kerül. 59—62. II. Zsigmond király lesz a városnak földesura. E király rendelete, a város körülkerítése iránt. Ugyan e király szabadalom leveleket ad a városnak, s azt elzalogosítja Baliczky Andrásnak. 62—66. III. A város ismét vissza kerül Zsigmond király földes-ur birtokába. Zsigmond király több ízben megfordult Debreczenben 66—69. IV. Debreczen város Brankovics Györgynek adományoztatik. 69—72. V. Zsigmond királynak Debreczen város iránti kedvezményei. 72—75. VI. Brankovics György viszontagságai. 75—77. VII. Brankovics György a magyar haza és Hunyady János iránti háládatlan viselete miatt elesik Debreczen város birtokától, s Debreczen Hunyady Jánosé lesz 77—80. VIII. Brankovics György elismeri Debreczen városnak Hunyady János birtokába jogszerűleges jutását 80—83. IX. Brankovics György utóélete. 83—84.

Harmadik Fejezet.

I. Mátyás király korától a reformációnak Debreczenbe behozataláig 84—104.

- I. Debreczen városnak a Hunyady ház iránti tántoríthatlan hűsége, s ennek I. Mátyás király által ünnepélyesen lett beismerése 84—89. II. I. Mátyás király, folytatja Debreczen város iránti jószágos indulatját. 89—92. III. Debreczen város állapota Corvin János, Horvát Márk, Frangepán Beatrix, Szakmáry György és Szapolyai János alatt. 92—96. IV. II. Ulászló királynak Debreczen város részére kiadományozott kiváltság-levelei, s évenként hét ízbeni országos vásár tarthatási szabadságot tartalmazó szabadalom-levele. 96—98. V. Szapolyai János szabadalom-levelei, s Laszky Jeromosnak a város némely polgárain elkövetett zsarolása. 98—103.

Második Rész

Debreczen város belélete legrégibb időktől a reformációnak behozataláig (1536-dik évig.)

Első Fejezet.

Gazdászati- ipar- és kereskedelmi állapot. 104—132.

- I. Általános tekintet Magyarországra. 104—106. II. Közlebről Debreczenre. 106—109. III. Czéhrendszer. 109—111. IV. Ennek a multa nézve becsértéke. 111—114. V. Debreczeni czéhek: Timár és gubacsapó czéhek. 114—118. VI. Posztó-szabók és posztó-nyírók czéhe. 118—125. VII. Mészáros czéh, — Finomabb műiparok, s mindezeknek becses volta. 125—128. VIII. Pénzviszonyok. 128—132.

Második Fejezet.

Debreczen város belélete, társadalmi vallási és közművelődési tekintetben. 132—159.

- I. Társadalmi állapot 132—137. II. Vallási élet. 137—142. III. Ugyanez. 142—144. IV. Közművelődési állapot, iskolák. 144—146. V. Tudományos műveltség, debreczeni codex. 146—150. VI. Belügyek rendezése. 150—152. VII. Hübéruri viszony. 152—155. VIII. E korszakbeli érdemesb polgárok s városi előljárók névsora. 154—156. IX. Emlékezés a mohácsi vészről. 156—160.

Második korszak.

A reformátionak Debreczenbe behozatalától. (1536.) Debreczen városnak királyi városi rangra lett emeltetéséig. (1693.)

Első Rész.

Debreczen város külélete.

Első Fejezet.

Általános tekintet e korszakra. 160—164.

Második Fejezet.

Enyingi Török Bálint és családjának, mint Debreczen város védurainak ismertetése. 164—169.

- I. Enyingi Török Bálint és neje 164—169. II. Török Bálint utódai. 169—173.

Harmadik Fejezet.

Részletezése Debreczen város történetének I. János király korától kezdve, a Szapolyai-ház kihalása idejéig. 173—204.

- I. Szapolyai János kora. 173—176. II. Szulejman török császár Erdélyországot s a részeket Szapolyai János özvegyének Izabellának, s annak kisdédének János Zsigmondnak adja. 176—179. III. Debreczen város mint a részek kiegészítője, Erdélyhez számíttatik. 179—182. IV. Izabella Erdélyt s a részeket I. Ferdinánd király biztosainak átadja, s Erdélyből kimegy. Ujra visszajön, s előbbi birtokait elfoglalja. Debreczen városnak ez idő folyásábani viszontagságai. 182—185. V. Debreczen város Izabella királynétől szabadalmakat nyer. 185—187. VI. Izabella elhaltával utóda lesz János Zsigmond II. János király név alatt. Ettől Debreczen város szabadalmakat nyer. 187—191. VII. Debreczen város többször szenved a jogtalanul megrohanók dúlása, és tűz vész miatt. 191—196. VIII. Karácson György garázdálkodása, és haramiák erőszakoskodása folytán Debreczen város sanyargattatik. 196—199. IX. Debreczen városnak, mint török hódoltságnak hódoltsági viszonyai. 199—204.

Negyedik Fejezet.

A Szapolyai-ház kihalása idejétől, Bethlen Gábor fejedelemségre emeltetése idejéig 204—249.

- I. Báthory István erdélyi fejedelem s később lengyel király idejébéli állapota Debreczen városnak. 204—208. II. Tegzes Antal esete. 208—210. III.

Báthory Kristóf erdélyi vajdának, és Báthory István lengyel királynak Debreczen város részére kiadmányozott szabadalom-leveleik. 210—214. IV. Báthory Zsigmond fejedelem változékony uralkodása. 214—218. V. Debreczen város népének futása. Nádasdy Ferencz a debreczeni határban megveri a szolnoki törököket A hajduság ismertetése. 218—222. VI. Debreczen város Rudolf magyar király kormányja alá jut. Miksa főherczeg s Rudolf császár és magyar király által Debreczen városnak engedélyezett szabadalmak. A város népének régi szabadalmaihoz ragaszkodása. 222—226. VII. Rudolf császár és magyar király Debreczen város régi czimerét megerősíti, s újabb hozzáadásokkal megtoldja. Ugyan ő, és Mátyás főherczeg több rendbeli kegyleveleket adományoznak Debreczen város részére. 226—229. VIII. Erdélyben Básta Györgynek, Magyarországon pedig Barbiáninak szigorú kormányzata, az ország népénél elégedetlenséget támaszt Barbiáni Debreczent megszarolja. 229—231. IX. Bocskay István üldözöbe vétélik. Bocskay jellemzése. Fölkelése. Ennek szerencsés kezdete. 231—237. X. Bocskay előbb Magyarországon majd Erdélyben is fejedelemnek elválasztatik. Debreczen városnak Bocskay alatti állapota. Bocskaytól nyert kiváltságlevelei. Bécsi béke által a magyarországi protestánsok vallás szabadsága biztosittatik. Bocskay halála. 237—244. XI. Rákóczy Zsigmond kevés ideig tartó uralkodása után Báthory Gábor választatik fejedelemnek. Debreczen városnak Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor fejedelmektől nyert kiváltság-levelei. 244—246. XII. Mátyás főherczeg lesz Magyarország királya. Debreczen város II. Mátyás királytól nyert szabadalmi, s a városnak ez időszerinti állapota. 246—249.

Ötödik Fejezet.

- I. Bethlen Gábor, erdélyi fejedelemmé választatik. Bethlen Gábor jellemzése, uralkodói bölcsesége 249—253. II. Bethlen Gábor végét szakítja Debreczen város török portyázó csapatok általi háborgatásának, Debreczen város és debreczeni iskola részére adományozásokat tesz. Bethlen Gábornak vallásossága, s Debreczen város népének ő irányábani ragaszkodása. Bethlen Gábor Debreczen város iránt kiváltság-levelet ad. 253—257. III. Bethlen Gábor fölkelése, győzelmei; nicolsburgi békét köti, s azáltal a bécsi békét megerősíti. Debreczen város inséges állapota. Bethlen Gábor újabb kiváltságleveleket ad Debreczennek. 257—260. IV. Bethlen Gábor a romokban régóta levő debreczeni templomot fölépítteti. A megépíttetett templom felszenteltetik. A templomon levő czimerek és felírások. 260—268. V. A templom goth stylben van építve. Rövid ismertetése a goth stylnek. 268—273. VI. Bethlen Gábor újabb kiváltságleveleket ad Debreczennek, országgyűlésen népei jólétét munkálja, vízkórsgáha esik, végrendeletet tesz, meghal. Végrendeletének némely czikkelyei 273—278. VII. Brandenburgi Katalin rövid fejedelemkedése. Rákóczy György hivatik fejedelemségre. 278—282. VIII. Idősb Bethlen István választatik fejedelemségre, e miatti zavarok. 282—283. IX. Bethlen István a fejedelemségről lemond. Rákóczy György elválasztatik fejedelemnek, Rakamaznál csatát nyer. A nyírségen feltámadt zendülöket szétvereti, Debreczen város ez időszerinti állapota 284—288. X. Rákóczy a törököt ráveszi a lengyelek ellen célba vett hadjárat abbahagyására. Idősb Bethlen István felkelési vállalatát meghiúsítja. Zó-

lyomi Dávidot nótáztatja. Debreczen városnak Graduált küld, és harangot ajándékozik. E harang elhozzatik, és a veres toronyba helyeztetik. E harangon olvasható felirások. Rákóczy ismét könyveket ajándékozik Debreczennek. A várost sáskák sokasága borítja el. Rákóczy 3000 kő-sót ajándékozik Debreczennek. 288—296. XI. Approbáták és Compiláták. Debreczen város, mint Erdélynek s a részeknek végháza. Debreczen város a keblébe menekült jobbágyokat szabadalmi jogaihoz ragaszkodva nem adja ki, de erre kényszerítették, s a kényszer ellen tiltakozik. 296—299. XII. Az 1640-dik évben Debreczen várost két ízben pusztítja tűzvész, s a miatt a város nagy rettegésben van. Rákóczy fejedelem Debreczent adománynyal vigasztalja. 299—302. XIII. I. Rákóczy György fejedelem háznépének földi szerencséje. 302—307. XIV. Rákóczy a magyarországi nyomatott protestánsok védelméért háboruba elegyedik. E háboru terhei Debreczen városra is nehezednek. 307—311 XV. Rákóczy a linczi békét vivja ki. A békekötés után országa belügyeivel foglalkozik. — Világi nagy szerencséjének közepette beteg lesz, meghal. Utóemlékezés I. Rákóczy Györgyről. 311—318.

Függelék.

- I. Mátyás királynak 1458-dik évben kelt latin szövegű okmánya, melyben a nevezett király, Debreczen városnak a Hunyady ház iránti hűségéről bizonytságot tesz.

 Figyelmet a sajtó hibákra, melyek az utolsó lapon kijegeztettek.

ELŐSZÓ.

Elmult háromszáz esztendeje, mióta Debreczen város körében fenáll a reformátum collegium.

A mily gyöngédek a szülött és édes anya közötti viszonyok, oly szívélyesek voltak kezdettől fogva a nevezett város és iskola közötti kötelékek. Mint pellikán — a rege szerint — saját keble vérével táplálja fiait a puszták sivatagában; úgy ápolta Debreczen város is folytonosan kebelbeli főtanodáját, mely ez utóbbi, amaz előbbinek, jó és bal sorsában, verőfényes és borus napjaiban, mindig egyaránt való osztályosa. Ha örvendeznie volt oka e városnak s illetőleg ref. egyháznak mint anya Sionnak; vele együtt örvendezett a Sion leánya a debreczeni főtanoda is. Ha gyászra és keserűségre volt hivatva a város s illetőleg a ref. egyház mint anya Sion; vele együtt gyászolt, együtt kesergett a Sion leánya, a debreczeni főtanoda is.

Hogy mégis oly sok szép idő lefolyása közben a debreczeni reform. főtanodából kikerült annyi ezer egyén közül, eddigelé nem akadott ember, ki e nagy magyar város történelmének tüzetes megírására vállalkozva, azt közrebocsátni is hajlandó lett volna; ennek okát én korántsem közönyösségben, annál kevésbé pedig kegyelet hiányában, hanem sokkal inkább azon körülményben vélem feltalálhatónak, hogy némelyeket adatok hiánya, ismét többeket annak komoly felgondolása tartóztatott e vállalattól vissza, mert anyagi tekintetben, háladatosb téren hitték ők értékesíthetni és gyümölcsözővé tehetni munkaerejüket.

Habár e tekintetek előttem sem valának titok; sokkal erősebb volt mindazáltal keblemben az ügy iránti előszeretet, mintsem hogy ide vonatkozólag rég idő óta táplált kedvencz eszmém valósítását megkisértetlenül hagyhattam volna.

Mielőtt azért a felém — lefordított fáklyával kezében — sebes léptekkel közelgő enyészet nemtője véghatárt szabna hervatag éltem gyorsan tűnedező napjainak; huzamosb idő óta gyűjtögetett adataimat rendszerbe foglalva, imé közre bocsátom Debreczen város történel-

mét. Ennek megírásához bizonynyal nem kezdettem volna, ha a tárgy érdekes volna által kevésbé megigéztetve, inkább tehetségemet, mint hálás érzelmeimet mérlegeltem volna.

Táplál azonban a remény, hogy a tisztelt magyar közönség, nem fogja vállalatomtól megvonni kegyes részvétét és támogatását. Mert, ha van magyar város, melynek multjáért magyar ember, magyar hazafiui szempontból érdekli magát, az Debreczen. E város története, kicsinben története egyszersmind, a magyar alföldnek is. A török világban, sőt azután is még sok ideig, e város volt magyar alföldünkön legtöbb szenvedésnek kitétetve; s ennek daczára, még is e város volt, a közelebb lefolyt három évszázad lefolyásában, egyik jótékony közege, a magyar nemzeti közművelődésnek. E constatált ténykörülményből vélem én, kimagyarázhatónak azon kedvező figyelmet, melyet a hazai öszves magyar értelmiség nagy többségénél, Debreczen város magának kivivott, nem is említve azt, hogy a debreczeni születésű vagy nem debreczeni születésű bár, de Debreczenben megtelepedett polgár előtt minő varázsereje legyen e szónak: Debreczen.

És én, felfogott tárgyamát, igyekeztem e derék magyar város multjának megfelelőleg kezelni, tüzetesen emlékeztetve meg egyszersmind e város történetével öszveforrott magyar reformált egyháznak, valamint a debreczeni reform. főtanodának is történetéről. A három kötetű műhöz, ábrákon van mellékelve: Debreczen város címere; e városnak 1802-dik évben elégett reformátum öreg temploma, fehér és veres tornyaival; a város ódon közháza; a reformátum collégium 1802-dik év előtti négyszögű ódon épülete; a debreczeni polgárok régibb időbeli viselete; collégiumi deákok egyenruhát jelző több rendbeli régi öltözete. Az ábrák, az eredeti rajzokból, egyrészben helybeli főiskolai tanár Kalós Kálmán, nagyobb részben pedig joghallgató Sárváry Lőrincz műértők által másoltatva, helybeli polgár Kutasi Imre könyomdájából kerültek ki. Mindezen ábrák hitelességéről ezennel kezeskedem.

E három kötetes mű, négy korszakra oszlik; a négy korszakot vezér gondolatok és Debreczen várost tárgyzó előismertetések előzik meg. Első korszak magában foglalja a város multját, legrégibb időktől a reformációnak e városba behozataláig (1536). Második korszak tartalmazza a reformáció bevételeitől, a városnak

szabad királyi városi rangra lett emeltetéseig (1693) terjedő eseményeit. Harmadik korszak tart 1693-dik évtől 1848-dik évig. Negyedik korszak 1848-dik évtől kezdve, mai időkig. Minden korszak két részt foglal magában. Első rész a város küléletét, második pedig a város beléletét, gazdasági, iparüzleti, kereskedelmi, társadalmi, vallási és közművelődési szempontból ábrázolja. Mind-egyik rész fejezetekre, s ezek ismét szakaszokra ágaznak.

Ha nem felelne meg jelen mű a tisztelt olvasó közönség várakozásának és izlésének; figyelembe venni kérem azon körülményt, hogy én, e téren, úttörő vagyok, ki, jelen művem közrebocsátása által alkalmat szolgáltatok nálamnál szerencsésb helyzetű és tehetségű egyéneknek, kielégítőbb mű előállítására.

Lehetnek e műbe helylyel közzel beszótt magán-nézetek elsorolásában hibás felfogások; történelmi hűség dolgában pedig tévedések is. Így például, a mennyire történelmi ösmeretem terjed; én úgy tudom, hogy II. Ulászló magyar királynak Anna nevű herczeg asszony volt nője, és hogy e királynétól születtek előbb ugyan szünte Anna nevű királyi herczegné (majdan I. Ferdinánd király nője), később pedig II. Lajos magyar király. Azt, hogy II. Ulászló királynak Anna nője elhalálozása után, Erzsébet királyné néven második nője is lett volna, én ugyan a kezeimben megfordult történeti könyvekből nem olvastam; mégis, mivelhogy egy czéh-társulat birtokában levő okmányban, 1512-dik évről, ilyenü magyar királynéról van emlékezet; ennélfogva arról én is — noha kérdőjel oda tételével — a 125-dik lapon akkint emlékeztem.

Egyébiránt a netaláni tévedések megbírálása közben kérem gondolóra venni, mikép a történész hivatása nem más, mint örökös küzdelem a tévelygés és igazság között, és folytonos törekvés magasztos és nemesebb eszmék felé. E sok nehézséggel együtt járó munkakörben — szerintem — sokkal többre becsülendő a nyílt őszinteséggel kimondott — habár téves — nézet, mint az igazságnak akár bölcselkedés negélyzéséből, akár ovatosság tulságos hajhászásából elhallgatása. És én, csak tisztelettel hajlok meg oly név előtt, melynek tulajdonosa, a történelem terén más által nyilvánított téves észleléseket, a valódi tényállás felmutatása által kellő értékökre leszállítja. Ily nézettel levén, s ily érzelemtől áthatottan, megnyugvással nézek jelen mű elfogulatlan bírálata elé, meg levén győződve a felől,

hogy ha szinte nem fogna is az, dolgozatomra nézve kedvezően ütni ki; a bírálát által minden esetre a nagy közönség nyerni fog.

Azoknak, kik jelen művet gondos átolvasásra méltatandják, két dolgot ajánlok becses figyelmébe, és pedig

1-szor. Valamint a közművelődés történetéből, úgy a magyar hazának, és önálló fejedelmek alatt létezett Erdélyországnak történetéből is szőttem én be, — azonba sem többet sem kevesebbet nem szőttem be — dolgozatomba, mint a mennyit Debreczen város közelebbi történetének megérthetéseére mulhatlanul szükségesnek véltem.

2-szor. E névvel = Debreczen város — szerintem — a tősgyökeres magyar nemzetiség és magyar reformált vallás eszméje össze levén forrva; önkint következett, hogy jelen műben, e két eszmének illető helyeken kiemelése különös súlyt kellett fektetnem. Én azonban nemcsak mint a magyar haza békés polgára, hanem ezen felül mint szeretet vallásától áthatott keresztyén is, a különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek iránt sokkal nagyobb tisztelettel levén, mintsem hogy csak gondolattal is kívánnám egyiket vagy másikat azok közül kisebbitni; az ide vonatkozó történeti tények előadását oly irányban és modorban igyekeztem tartani, hogy senkinek botránkozásra sem oka sem alkalma ne lehessen.

Hálás köszönetemet nyilvánítom ezuttal sz. kir. Debreczen város kebelében létező czéh-társulatok előljáróinak szíves közleményeikért, valamint ezen város jelenlegi t. cz. közönségének, közelebbiről pedig e város jelenlegi t. tanácsának, mint a kik 1869-dik évi november 27-kén 7643. szám alatti határozatuknál fogva, a város levéltárainak — mennyiben az birtokjogi viszonyok érintése nélkül történhetett — megtekinthetéseére nekem szabadságot engedélyezvén, ez által jelen mű összeállíthatását hathatós erkölcsi gyámolításukkal elősegítették.

Ha hogy jelen mű által, átaljában is ugyan, bárkinek élvezetes olvasmányt nyújthattam; közelebbiről pedig az illetőknél, a magyar hazai alföld és Debreczen város múltja iránti érdeklődést, vonzalmat és kegyeletet csak kissé is feljebb fokozhattam; azon esetben szíves örömmel tett fáradozásaimnak bővséges szellemi jutalmát fogtam nyerni.

Irtam Debreczenben augusztus 1-jén 1870.

Szücs István.

Vezérgondolatok és előismertetések.

ELSŐ FEJEZET.

Tudatja szerző, mikép ő, Debreczen város történetének megírását tűzte feladatul.

I.

Nem országokat rendítő események megírásával foglalkozik tolam. Nem is valamely világváros multjának rajzolását tűztem feladatomul. Szerényebb a kör, melyben forgolódni kívánok, s egyszerűbb, de azért — nézetem szerint — nem érdeknélküli a tárgy, melyet dolgozatul választottam.

Van a magyar hazai alföld sík rónáin, oda építve a nyírség szélibe, egy jelentékeny város, mely a távol látkörben messziről szemlélteti, már most nagyobb részint cserép fedélzetű ház sorai közel emeredező tornyait. Körfalai, védbástyái, a letűnt századokban sem voltak. Már a török világban sokkal jelentékenyebb község levén, mintsem hogy egyszerű falúnak tekintethetett volna; a külellenségnek portyázás végett kiküldött előhada által meg nem semmisített az. — Tulajdonkép úgy nevezett várral pedig — nagy szerencséjére, soha sem bírván, — s így hadműtani tekintetben fontos helynek nem tartatván; okot nem szolgáltatott arra, hogy a hadi vész pusztításainak egyenesen célul tűzessék ki. S habár — városi jellegének tanúsítása végett — körülvont árkok mellett, karókkal és tövissel (palánkokkal) gyámolítottan magosra emelt töltéssel s nyolcz kapuval volt is a régiebb időkben ellátva; e városnak azért, még sem ez, hanem buzgó előjáróinak okos körültekintése, a körülményekhez ildomos alkalmazkodása, a reá acsarkodó ellenség dühének nagy keservesen összegyűjtött feles pénzösszeg, s egyéb ajándék általi kiengesztelése

volt, a megrohanó csordák ellenében, egyedüli védszere. Utczáiban eleitől fogva munkaedzett, takarékos, de szükség esetében, minden áldozatra kész tősgyökeres magyarnép lakott, — oly nép, mely a földnek azon áldásait, mikkel szorgalmát a természet jutalmazá, nem szükkeblű szatócskint egyedül maga élvezetére tartá meg, — hanem azokból köz- és jótékony czélokra is, mindig bőséges részt juttatott. És épen ez okból száj ki nem mondhatja, — nyelv ki nem beszélheti számát széles e magyarhazában, a közelebb lefolyt három évszázad alatt élt azon sok ezereknek, kik ezen várost, mint szellemileg s anyagilag is tápláló édes anyjokat, a kegyelet és hála melegével üdvözölték, valamint a mostani élő nemzedék is akkint üdvözli azt. — Ház sorait e városnak végig tekintve, azokon, főbb utczáinak kivételével, mostan is észlelhető még imitt amott, képe a régi magyar alföldi életnek, mely földmívelés, szántás vetés és baromtenyésztésben találván fő és legkedvesb foglalkozását, az elődök szokását nem felejtetheti, és — maig sem épít — az otthonos népek példájára, szilárd anyagból állandó lakházat magának. Hanem csakis menedék gyanánt rakja le kicsines hajlékát, hol vész és zordon téli napokon megvonúlhasson. Mint a kinek nem férve meg a szűk falak között élete, csak a természet nagy világában, a felette kiterjedt nyílt és tág égboltozat alatt, az elláthatlan rónák zöld mezőin érzi szabadnak, érzi elevennek magát. Különben lelkes és a mai idők józan igényét megértő előljáróinak, valamint számos derék polgárainak is — kikenél mélyen érzett hazafiság mellé, ész és műveltség sorakozik — szorgalmas törekvése folytán, az élénkségnek, csinosodásnak, és a kor kívánataival lépést tartani ohajtó haladásnak nyomai, a város arczatán mind inkább inkább mutatkoznak. -- Ha az utas megérkezve e város alá; ennek népe közül, valamelyiktől a város neve után tudakozódik; komoly egykedvűséggel ejtett szavakban nyeri feleletül: ez Debreczen.

E város történetének, ha bár csak töredékesen is, megírását tűztem jelen dolgozatom tárgyául. Korunkban, midőn csaknem mindenki félvilágot átölelő eszmék hirdetésére és terjesztésére érzi hivatottnak magát, teljességgel nem árt, ha csigaként magunkba vonulva, közelebből magyar-hazai monographiák vizsgálására is fordítjuk figyelmünket. — Megkísérlem tehát elmondani, hogy az egyszerű háztömeg, mely ember-tanyakint volt oda szórva a puszták homokjába, miként szélesedett körzetében. Megkísérlem — habár csak halvány

képletben is — felidézni a feledés sirjából emlékéit ama keserves szorongatások és sanyargatásoknak, melyek alatt a város, — saját címere jelzéseként — mint bárány, az idegen és nem idegen éh-farkasok között csak alig pihegett; ártatlanságának teljes érzetében azonban küzdelmei közben sem csüggedett el, de sőt a veszélyek közüli megmenekvését jelző győzelmi zászlóját fenlobogtatva, pálmafaaként szilárdul tartotta magát, — s a vallás vigasztaló ígéire támaszkodva, a szenvedések tűzében megtisztult phoenix módjára ujult meg; reményét egyedül a felette jótékonyan tündöklő napként örökös kegyes gondviselésbe helyeztetvén. — Elmondandom — ha bár csak vázlatban is — a szolgálatokat, melyeket e város, érdekében a magyar hazának, vallási, polgári, közművelődési, mintsintén kereskedelmi, iparüzleti és gazdasági tekintetben teljesített. — Szólni fogok azon jelesekéről is kik e város kebelén születve, vagy nem születve bár, de itten megtelepedve, vagy folytonosabban itten tartózkodva e helynek diszei és ékességeivé válnak.

Ti e várost környező temető kertek! melyeknek sirhalmai alá minden félszázadnak lefolyásával, egy egész Debreczen város népeisége temetkezik — adjátok — kérlek titeket — a körötkben pihenő száz meg százezer polgárok hamvainak értésére, hogyha nem rajzolhatná is — elég avatottan s kielégítőleg — tollam a dicső multnak nagyszerű eseményeit; az korántsem a felfogott tárgy meddőségének, de sőt inkább a rendelkezés alatti adatok hiányának, és az írói tehetőség erőtlenségének róvható fel.

II.

Kevés város van hazánkban — találólag írja halhatlan emlékü Jósika Miklós*) — kevés város van hazánkban, mely főleg a szégyenítő török iga korában, s később is, annyi rettegésnek és zaklatásnak lett volna kitéve, mint Debreczen. — E város gyakran sirt vérkönnyeket, és története nem más, mint szakadatlan láncolata folytonos szenvedéseknek, és dicső képe nagyszerű áldozatoknak. És mégsem mutathat fel csak egy emléket is azon iszonyu korból, melynek vércsataiban oly gyakran ütere volt. Mert azalatt, míg Európának szerencsésb helyzetű városai a béke ölén élve, fejlődésöknek, ma-

*) „Zrínyi a költő“ Pest 1843. II. kötet 111. lap.

radandó emlékek felállításával, adhattak kifejezést: addig e szerencsétlen hely, mint a szeszélyes sors játéklaptája, egy kézről más kézre, és pedig egymásután hamar következő időszakban forogván és hajtatván, a lét és nem lét közt ingadozó árnyékként, csak alig tengett. S nem egyszer raboltatva ki gonoszul, dúlva fel istentelenül a bel-ellenség által; a törökkel mint kül-ellenséggel szemben felmaradhatását csak hallatlan áldozatok árán volt megvásárolni kénytelen. Sem ideje sem módja nem maradhatott ennél fogva arra, hogy² érdemeket szerzett oly sok dicső fiait kül-jelekben dicsőíthesse, és azok emlékét maradandó oszlopokon örökítse. Ennél fogva csak is a tág pusztá, melynek viharjátéka lengeti a hősök porait homokgyűrűkben, s csak a béketűrő nap kék mennyezetével, tanuja, az itten lefolyt iszonyu eseményeknek.

Határterülete e városnak nem mindig az, és ugyanannyi volt mint a mennyi az, a mai időkben. Mostani nagysága azonban, kevés csonkítással, már több évszázados; alakjára nézve pedig, csaknem ugyanaz, a mi hajdan volt. Ott terülnek el most is, a rengeteg erdőségek. Ott áll a város tizenhét négyszeg mérföldnyi területét elfoglaló húsz pusztájának körzetében a néma Hortobágy, meszszire terjedő rónáival, s azokon nyaratszaka fel-feltűnedező délibábjaival. Ott szemlélhetők a sík pusztákon, a maig is nagyobb részt nádfedte tanyák, a rónákon elterülő baromnyájak s mellettök a puszták fiai, a csikós, juhász, gulyás és kanász.

De e puszták mind nagyszerűek; és van valami szomoruan meglepő, valami búsan elandalító azoknak arczán. Mert mint megannyi hajdanában benépesített, de most már elpusztult helységeknek telekjei és határterületei gyanánt tekintendők azok, melyek némelyikén, a kegyeletos emlékü Kiss Bálint*) szavaiként, maig is, mint valamely sirkő áll még fen az idő által egészen meg nem emésztett templom dűledéke. — S ha e mellett úta, történetesen keresztülviszi a vándort; nem fordul-e meg akaratlanul is elméjében azon gondolat? miként nemcsak egyes egyének, hanem egész helységek is így múlnak el emlékezetökkel együtt!

Ott hol néhány száz évvel előbb a benépesített falvak utcáin munka és üzlet után lőtőfutó ember-tömegek zsi bongottak: most, imitt

*) Várad Regestrum, Előbeszéd, kézirat.

ugyan a sűrűnőtt erdőségek fainak lombjai között csöndesen susogó szellők nyögdecselik búsan, a mulandóság feletti fájdalmas panaszu-
kat, amott pedig hallgatva legelésznek baromnyájak, s a pásztor
méla-bús furulyájáról elszállott hangok bádgyattan tévedeznek tova a
kietlen pusztákon, vagy a szorgalmas szántóvető, a jövő évi bőv ara-
tás reményében, néma borongással hinti, felhasogatott barázdák közé,
különbözőnemű vetemény magvait. Azon község, honnan mint szülő-
helyéről, a honfi, idegen földre vándorolt volt el, s majdan visszatérve
örömtől repesett szíve, ha az ismeretes hajlékokhoz közeledve, ked-
velt ősi háza kéményének megpillanthatá felmenő füstjeit, most már
minden élet és kedvesség nélküli hely, sőt talán csak töviset és bo-
gácskórót termő sivártelek gyanánt mutatkozik. — Ki jelölhetné ot-
tan meg? hol lett legyen azon házikó, melyet az egymást igazán
szerető ifju házások, földi mennyországként tekintettek, hol az öre-
gek a hosszú téli estéken, unokáiknak a régi dolgokról beszélendők,
letelepedtek. — Ki mondhatná meg? hogy mi volt neve azon papnak,
ki a most már elpusztult és helyéről is alig felismerhető templom
falai között először mondott dicséretet az örökké élőknek; és kik s
mennyi számmal voltak azon buzgó hivek? kik innepnapokon tolong-
va gyülekeztek össze azon helyen, hol mostan síri csend uralkodik,
s egyéb hang nem hallszik a kányák és vércségeinél, melyek az
odukban rakott fészkekben táplálják a feljők epedve csevegő fiaikat.

Oh! beh lelketrázó érzések közben lehet, az e romok között
netalán bolygó vándor-csapatnak elénekelnie a XC. zsoltárnak, mely
ekint kezdődik: „Te benned biztunk eleitől fogva Uram!” stb. na-
gyon is ide illő verseit!

Ti is e puszták sík rónáin szórványosan felemelkedő halmok és
magánálló dombok! nem beszélhetnétek-e meg nekem, ha valjon ter-
mészet művei-e, avagy emberi kéz csinálmányai vagytok-e ti? És ha
ez utóbbiak; azon esetben, valjon önkéntes emberi munka és szorga-
lom, vagy nem inkább erőszak és korbács által összeparancsolt ez-
rek izzadása adott-e lételt nektek? hogy tetőitekről a büszke hadur,
felvont fénylő sátorából, kéjtelve szemlélhesse az alanti síkon elterülő
táborban nyüzsgő hadi népek sokaságát. Vagy talán ti is óh halmok!
az öldöklő csatákban elesett töméntelen hulláknak vagytok sírdomb-
jai? melyek alatt ezer meg ezer legyilkolt ártatlanok alusszák —
várva a boldog feltámadást — nehéz álmaikat, míg felettetök komo-

lyan vonulnak által évszázadok, és a különböző égsarkok duló szelei sivitva vonulnak csucsaitok felett, koronkint keresztül. — Bizony bizony! e puszták mind megannyi kiáltó bizonyosságai az enyészet pusztító hatalmának és a folytonos változandóságnak.

Oh! keserű sors! oh ádáz végzet! mely engedéd ama számos helységeket, a magyar haza annyi sok más községeivel, s ezer meg ezer ártatlan lakosaival együtt, az ellenséges csordák által megsemmíttetni, beh rettenetesekek! beh kifürkészhetlenek a te utaid.

De némuljunk el panaszos zugolódásunkkal! És a mindnyájunkkal közös mulandóság feldolgozásában keresve és találva megnyugvást, inkább a jóságos gondviselésnek mely a magyar alföldre nézve a keserüből is édeset volt kegyes előidézni, tisztelve ismerjük el folytonos működését. Mert avagy nem gondviselés műve ismerhető-e fel abban? hogy Debreczen, épen a török igának a magyar hazára nehezedeése kezdetén izmosodott jelentékeny várossá. — Minek folytán nemcsak mentve maradt a muzulmán rombolásoktól, hanem a környezetében elpusztult helységek lakóinak is befogadó menhelyévé, a pusztán maradt határterületeknek pedig lassankint birtokosává is válhatott az. Míg a török s tatár csordák ugyanis csak nyitott falvak és tanyákra nézve valának veszélyesek, a mennyiben ily helyeken, kényők kedvök szerint dúltak, égettek, raboltak, pusztítottak ezek: addig a népesebb városok között Debreczent is, bajos volna megmondani, ösztönszerű szokásból, vagy a népesség számos voltátóli félelemből-e? vagy pedig mi legvalószínűbb, azért-e, mert önmagok érdekében jövőre nézve is használandó élés-kamara gyanánt jónak látták feltartani, respectálták és hallatlan zsarlások kicsikarása után, a duló elemek, bántatlanul odahagyák.

Isten jóságos figyelme folytonosan őrködött e város felett. Nem támasztott ugyan tűzfelhőt, mely mint egykor Izraél népét a pusztában bujdosása közben, éji időben oszlop alakjában vezérelte; ugy e város népét is keresztviseléseinek sötét napjaiban kalauzolta volna. Ámde megadta e város polgárainak az erkölcsi erőt, a vallásos buzgóságot e kiolthatlan lángot, mely ezen népet sokféle szenvedései közben is elcsüggedni soha nem engedte; de sőt a magyar haza, vallás és tudomány érdekében, koronkint jelentékeny áldozatok tételére serkentette. Így s csak ekkint történhetett az, hogy a népességre nézve tekintélyes, anyagilag is jelentékeny város, a körülte rémségesen el-

követett pusztítások között is felmaradva, fontos szolgálatokat teljesíthetett a magyarhaza irányában. S valóban, ha Debreczen a XVI. és XVII. század folyásában vagy semmivé leszen, vagy pedig oly anyagi erővel, milyennel birt nem rendelkezik vala: nehéz lenne kitalálni, hogy azon nélkülözhetlen szolgálatok, melyek a magyarhaza javára, általa tanusittatának, melyik alföldi más község által, és mily mérvben fogtak volna teljesítettetni?

Ily elláthatlanok utai a gondviselésnek! Így munkál az, kiválasztott közegei által, folytonosan az emberi nem fejlődésének és művelődésének elősegítésében!

MÁSODIK FEJEZET.

Melyben előadatik, hogy bár sok nehézséggel legyen is összekötve e város történetének megírása; arra mégis érdemes e város.

I.

Oly jelentékeny városnak azonban, mint Debreczen, mely a magyar alföld történetében századok óta viszen kitünő — hogy ne mondjam vezér — szerepet, hű és kimerítő multját megírni nem könnyű feladat. A város közlevéltárában fellelhető legrégibb irományok csak is a XVI. század közepe tájáni eseményekről szólnak; s a városi jegyzőkönyvek 1547-dik évnél régibb időre vissza nem vihetők. A városi magán levéltárban nagy gonddal őrzött okmányok pedig, miután főleg birtokjogi viszonyokra vonatkoznak azok, legnagyobb részben, még legalább is pár évtizedig nem adhatók nyilvánosság elé. Ha ezenkívül léteznek is levéltárak, melyekből a szorgalmas gyűjtő adatokat szerezhetne: azon csak nagy nehezen hozzáférhető okmányok is, csak hézagos rajzát tüntethetik elő e város multjának. És pedig Debreczen város történetének alapos és beható rajzolása még súlyosabb feladatává válik, ennek sajátos körülményeinél fogva. — Tudva van ugyanis, hogy e város, s azzal együtt ennek kebelében létező reformált egyház és ref. főtanoda viszonyai, régibb idők óta, elannyira összefüzdtek, s mind háromnak viszontagságos multja, az ugynevezett öreg-írásokban, melyeket ama három tárgynak egyike vagy másika kedvéért szellőztetni kívánunk, elannyira együttesen ábrázoltatik, mikép egyikről alig lehet olvasni a nélkül,

hogy a másik kettőről is bőséges említést ne találjunk. Azon tény-körülmény, miszerint Debreczen város közigazgatására elválasztott első tisztviselő, a kebelbeli ref. egyház és főtanoda gondnokságára is rendszerint felhivatni szokott, nem eléggé jelzi-e? igaz voltát azon állításnak, hogy e város, a ref. egyház és főtanoda viszonyai, eddigelé sokképen össze voltak kapcsolva.

Oly czélból, hogy ama fontos feladat — Debreczen város tör-ténetének megírása — csak némi részben is megoldathassék;¹ régtől fogva kedvencz foglalkozásaim egyike volt, gyűjtögetni az ide vonat-kozó adatokat. — Rendszeres idevonatkozó dolgozat, tudtomra, ed-digelé nem hogy nyomtatásban de írásilag sem létezik. — Debre-czeni Ember Pál, a XVIII. század elején egyik lelkipásztora a deb-reczeni helyét hitv. egyháznak, a Lámpe által Utrechtben kiadott „*Historia Ecclesiae reformationum in Hungaria et Transilvania*“ című jeles művében, a 630-ik lapon szomoruan említi, hogy az ő általa a debreczeni ref. iskola eredetét, collegiummá növekedését s viszontagságait illető nagy munkával gyűjtött jegyzetei s hiteles levelei, valami szerencsétlen eset által elvesztek. Azon kü-lönben nagy tudományu férfiú is annál fogva, csak kevés, vagy éppen semmi világot sem nyújthat jelen tárgyra nézve,

Bartha Boldizsár (e városnak a XVII. század folyásában elébb tanácsnoka, majd főbirája) által megírt, s nyomtatásban is meg-jelent száz éves (1564—1664) krónika, Debreczen városnak csak is, az azon időbeli szenvedéseit kívánta tolmácsolni.

Pósalaki János (XVII. század végén és elején a XVIII. szá-zadnak, előbb jegyzője majd tanácsnoka e városnak) nyomtatásban is megjelent ily című műve: „*Debreczen város nyomorult állapotának megmagyarázása*“ által, csak is az akkori in-széges állását rajzoló e városnak.

Jelen század elején, e városban gyakorló orvosként működött néhai Segesvári István is hagyott volt kéziratot maga után, Debreczen város történetére vonatkozót. Azonban, bár há-lás kegyelettel adózunk is a nemes szándék irányában, mely a bol-dogultat lelkesíté; tartozunk minden esetre annak nyilvánításával az igazságnak, hogy az érintett kézirat, mely csak töredékben, és így is, közben közben nagy időközöket egészen mellőző, hézagos elha-gyásokkal van a XVII. század végeig vezetve, oly alakban, mint az,

a város magán levéltárában létezik, a kitűzött célra nézve, csak igen kis részben élvezhető. Szalárdi János siralmos krónikája, és Cserei Mihály historiája szórul szóra vannak ottan ismételve. *Mare verborum, gutta rei* mondaná a latin, azaz: szóöszön, cseppadat. Hihető, hogy ha a boldogult, vagy tovább él, vagy pedig e dolgozatára több időt fordíthat; rövidebbre vonva áradozó kitéréseit, használhatóbb művet fogott volna hátrahagyhatni. Legyen azonban, dr Segesvári Istvánnak, — Debreczen város iránti lelkesüléseért — hamvaiban is áldott emlékezete!

Krekvitz Györgynek 1686-dik évben német nyelven megjelent Magyarország leírásában, Szerdahelyi Gábornak 1732-dik évben latin nyelven kelt magyarországi nevezetes városok rajzolásában, — Korabinszky Jánosnak 1786-dik évben kiadott Magyarország földirati és történeti szótárában, — Vályi Andrásnak 1796-dik évben megjelent Magyarország leírásában, — Fehér György által 1816-dik évben kiadott Hübnerféle mostani és régi nemzetekets városokat ismertető Szótárban, — Vállas Antaltól 1848-dik évben megjelent nemzeti Encyclopaediában, — végre Fényes Elek által 1851-dik évben kiadott Magyarország geographiai szótárában Debreczen rovat alatt találtatnak ugyan, idevonatkozólag használható adatok. — Ámde a haza köztisztletét kiérdemelt e tudós férfiaknak, nem lehetett, de nem is volt — feladatukhoz képest — céljuk, Debreczen város történetét tüzetesen megírni.

Nem levén tehát úttörő e részben; nem kevés a vesződség és fáradság, melylyel e feladat megközelítése összekötve van. — A mely közlemények, jelen szerzőnek tollából 1849-dik évben, az akkori Alföldi Hirlapban, és 1850-dik évben a Csokonai Lapokban e város történelmére, majd 1853-dik évben Debreczen város és a kebelbeli ref. collégium múltjára vonatkozólag, a Palugyay-féle Magyarország történeti leírásában napvilágot láttanak, mely közlemények közül azonban — mellesleg legyen itt megemlítve — a várost érdeklő közlemény, boldogult Palugyay Imre által, néhány pontban lényeges változást szenvedett, — csakis kalászatoknak tekinthetők azok, a még miveletlen parlag mezőben. A „Hortobágy“ czimű hosszabb életre méltó, de már megszűnt lapban el-

szórva megjelent ide vonatkozó közlemények is, csak tarlózatoknak mondhatók.

II.

Daczára mindezeknek, addig is, míg egy szerencsésb helyzetű és tehetségű egyén élvezhetőbb művet nyújthatna, és míg e város magán levéltára, pár-évtized multjával, minden megszorítás nélkül megnyilva leend, a tudományos fürkésző előtt; én vállalkoztam megírására e nagy magyar város történetének, mire az, oly sokszorosan érdemes. Már eddig is késett a nemzedék, e tekintetben lefizetni, tartozó adóját e város iránt, melynek történeti megírását birhatni, nem egy két hazafi előtt lehet — és pedig több tekintetnél fogva — érdekes. Mert e város iránt rokonszenvvel, és pedig nem ok nélkül viseltetik méltó rokonszenvvel, a magyar hazai közönség legnagyobb része. — Különös tünemény ugyan is, de igaz, mert constatálva van azon ténykörülmeny, hogy a mióta Debreczen jelentékenyebb várossá emelkedett; a magyar haza közelebről pedig a protestantismus sorsára döntő befolyást gyakorló események közül, nem egy kettő van olyan, melynek vagy lefolyásának színhelyévé, vagy legalább az ide vonatkozó vezér-eszmék sarkpontjává, s hogy úgy mondjam szegletkövévé épen Debreczent választotta ki a végzet kifürkészhetlen akarata.

Szóljak-e arról? mi sokat köszönhet a magyar nemzeti irodalom és közművelődés Debreczennek, a közelebbi három évszázad folyásában? Ha több vidékén a magyar hazának, a szomoru körülmények között egészen elnémult is a nemzeti múzsa; jelentékeny művek kiállítása által, folytonosan pezsgő életének jeleit adá az, Debreczenben. Ha vagy édeskés ringatások közben elkábitva, vagy a hatalomszó kényszerítésének engedve, némely helyeken idegen hangokon kintornált is az irodalom nemtője; semmi áron nem hajolva, mindig fentartotta az, ős eredetiségét Debreczenben. És pedig, mi különösen figyelemre méltó, nemcsak vallásos eszmék, nemcsak hittani elvont elméletek; de azokkal közelebbi rokonságban nem is álló tudományok is melegen ápoltatának e város kebelében. — Csak egy példát hozok fel ide vonatkozólag. Alig hihető és még is úgy van. Debreczen a magyar fűvész tudomány bölcsője. Mert ha nem vennők is figyelembe Veszprémi Istvánt, Csapó Józsefet és másokat, kik Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály előtt itten fűvészkedtek; a magyar fűvésztudomány

kritikájának írója, a derék Földi János Hadházon lakó hajdukerületi orvos tudor, — vője Veszprémi István debreczeni orvostudornak — szintén Debreczenben munkált; és Mélius Péter a gyógynövények első magyar írója és ismertetője, debreczeni prédikátor és superintendens volt. *) Említem-e azon kellemes tüneményt, hogy Debreczen város koronkénti előjárói, nemcsak a tudományok közelebbiről kezelőit s képviselőit s a közművelődés tulajdonképeni közegeit pártolták folytonosan, hanem a város bel- és kültanácsaiban koronkint derék tudósok s írók, jeles törvénytudók, művészet-kegyelők és régiség buvárok is fogtak helyet, kiknek a távolabbi körökben is ösmeretes hírok s nevek, tiszteletes fénykörrel sugározta be az összes tanácsai testületet. Bartha Boldizsár, Pósalaki János, Szeremlei Sámuel, Domokos Márton, Csatári János, Domokos Lajos, ifj. Szilágyi Sámuel, Szombati István, Sároi Szabó István és Sámuel, Fáy János, Kazzay Sámuel, Böszörményi Pál, Fazekas Mihály, Auer András, Rádli József stb. a ti jeles neveitek felemlítése legyen közelebbi állításom valódiságának bizonyossága !

Lélekelmelő igazság gyanánt állítja fel gróf Mikó Imre, a haza köztiszteletét méltán kiérdemlett író, Bod Péter életrajzában **) azon tételt, hogy kiki csak annyit ér, a mennyi az ő életében, a szép és jó, és hogy az érdem annál nagyobb, minél alantibb, nyomottabb és zaklatottabb a sors, melybe a gondviselés helyezé az érdemest. — S ha e mondat igazsága áll egyesekről; mennyivel inkább kell hogy álljon az, egész községekéről közelebb Debreczenről is. — E város, mely egykor a Dúsa, Brankovics, Hunyady, Szapolyai, enyingi- Török stb. uri családokat, mint földesurait uralta, mely a nehéz időkben a tatár s török csordák járma, a Balassa Menyhérték, Bebek Györgyök és Székely Antalok s egyéb belföldi martalóczok dúlása, — a zsákmányból élő szomszédosok fosztogatása — Strassoldók és Karafák zsarnoksága, kuruczok zaklatása alatt keservesen nyögött, és a mely számtalanszor támadott gyűlések, s irtóztató tüzvész miatt sokszor földig égett porrá és hamuvá; az daczára sok szenvedéseinek, királyai és fejedelmei irányában, mindig rendithetlen hűséget tanúsított, a közhaza ügyét mindenkor a lehető legnagyobb lelkesedéssel

*) Vasárnapi Ujság 1869-dik évi folyam 40-dik szám.

**) Budapesti szemle 1862-dik évi folyam XV. kötet 284-dik lap.

karolta fel, s mindjárt a XVI. század elején bevette a reformatiót iskolákat és könyvnyomdát állított, s maradandó békés menhelyet szolgáltatott a múzsa-fiaknak akkor is, midőn azok, a kedvezőtlen idők folyásában, más honnan e hazában vagy végkép pusztulni, vagy pedig ideiglenesen elvándorolni kénytelenítettének.

E városban mint eddigelé mindig, úgy jelenben is, a romlatlan ősz magyar jelleg, nemzeti viselet, tősgyökeres magyarnyelv, a magok eredetiségökben találhatók fel. Igen, mert Debreczen, egyike maig is azon magyar ősvárosoknak, melyeknek polgárai ösztönszerűleg sejtik, miszerint minden nemzet csak addig él, míg szívvérének gyökere, a nemzetiséghez hőragaszkodás éltető nedvével táplálkozik. — Egyike azon magyar ősvárosoknak, melyeknek polgárai tudják, hogy mely nemzet őseinek nyelvét, öltözetit, szokásait, dalait, szóhagyományait nem tiszteli, nem érzi, nem érti; az, már többé nem nemzet, hanem egy bádgyadt néptömeg, melynek tenyésztést a természet nem enged meg; hasonló levén az a gyökérvesztett fához, mely virágzik s gyümölcsözik, de nem ismerjük a perczet, mely azt elfogja a vihar szárnyain sodorni. Vegyük hozzá mind ezekhez azt, hogy a magyar reformált vallás (ez a köznép által, mert egyházi szertartásait minden részben magyar nyelven tartja, ugynevezett magyar vallás) s mi azzal együtt jár, a magyar protestans felvilágosodás, régibb időktől fogva, mind e mai napig, folytonosan féltékenyen ápoltatik, e város kebelében. — Nem is ok nélkül ápoltatik az féltékenyen. Sáros-Patakról a XVII. század végén, nem egy izben; Pápáról pedig a XVIII. század folyásában kizaklattatván, kedvezőbb idők bekövetkeztéig idegen helyen volt kénytelen megvonulni a ref. tanuló ifjuság. --- Virágzó ref. főiskolák voltak a XVII. század folyásában Szathmáron és Nagy-Váradon is. — És ime! hová lettenek azok?

S abból, hogy a helv. hitvallásra féltékeny e város közönsége, titkot csinálni soha nem is kívánt. Közösen ismeretes és tudva levő dolog, hogy midőn I. Leopold császár és király idejében, a kormány — több akkori egyéb udvarok példájára — a vallás unio hálátlan és eredménytelen munkájába belekapott; Debreczen város közönsége, ez alkalommal felterjesztett feliratát e szavakkal zárta be: *communitas oppidi*) Debrecinensis helveticae confessioni*

*) Debreczen városnak királyi városi kiváltságlevele 1693-dik évről

addictissima. Lásd erről egyebek közt Udvardy: A protestantismus köztörténeti fejleménye, Veszprém 1847. lap 228.

Nincsen is e magyar hazában város, mely a helvétiai vallástétel melletti buzgóság tekintetében, Debreczennel bármilyen időben a versenyt kiállhatná. — Vala ugyanis e város közönsége, a hely. hitv. ref. vallásnak, a 16-dik és 17-dik századokban, rendithetlen őre, nemcsak a r. catholicismus és lutherismus ellen; de gátlója volt ez, a calvinismussal — szabadelvűség és nemzetiség tekintetében — versenyző egy újabb felekezet terjedhetésének is. — Ki ne tudná? hogy az egység hívók (unitáriusok) vallására vagyon itten célzás; és hogy a *kálvinista Róma* nevezet, melyel Debreczen város illetetni szokott, korántsem r. catholicus, hanem sokkal inkább üldöztetésök miatt elkeseredett unitárius atyáinkfiainak találmanya.

És valóban, ha az akkori hatalmas debreczeni tanács erélyes gyámolításában biztos támaszát lelő debreczeni zsinat 1567-ben, s az annak élén álló Mélius Péter, a nevezett év előtt és utáni időkből, vitatkozásra kész és alapos ellenvetései által, makacsul ellen nem szegül vala: ki tudja? nem terjednek-e el a különben jobb sorsra érdemes *Dávid Ferencz* által megindított egységihívési áradatnak hullámai Debreczen vidékén is épen úgy, mint elterjedének azok, a *Dávid Ferencz* hű tanítványa *Karádi Pál* működése folytán Temesvár, Hódmező-Vásárhely, Pacsér és Pécs vidékén.

Mely ez utóbbi helyeken, bár mai időben részint erőszakos részint szelíd térítgetés folytán, unitárius nevű hívők már nem találhatnának is; de ki tudja? ha valjon nem a kiírtott unitárius ősök mostani sarjadékában állott-e elő — ugyanazon vidéken — az újból keletkezett nazarénusok felekezete?

És ha Debreczen vidékén is, netalán erőt vehet vala a bár később elenyészendett egységihívőség: ki tudná azt megmondani? ha valjon nem adna-e ma ezen környéknek is gondot, a nazarénusok ügyéveli bajlódás? Mely azon felekezetnek — mellesleg legyen itten megérintve — tanait, a mennyire azokat hirlap útján ismerem, bár mily tisztelője legyek is, különben a lelkiismeret szabadságának, én nem helyeselhetem ugyan; de mégis az illető egyházak külső és belső

szól; országgyűlésileg pedig 1715-dik évben cikkelyezettett be a királyi városok sorába. A felirat 1693-dik év előtt keletkezvén; akkor még a város csak *oppidum* nem pedig *civitas* nevezetet használhatott.

előjáróit kérve kérem, ne kicsineljék ezen ügyet, és jól vegyék észökbe, mikép ama felekezet keletkezése az egyházi s társadalmi intézményekben valami rothadásszerűt jelez. Ki tudja? nem nagyban hijjányzik-e, ezen anyagisággal, önzéssel és kapzsisággal bővölködő társadalmi rendszerünkben a felebaráti szeretet? mely nélkül pedig Pál apostol szavai szerint az angyalok nyelvén szólás is olyanná léssen, mint zengő ércz és pengő czimbalom. — Hova is tértünk és távoztunk el az apostoli időktől; a midőn az első keresztyének minden birtoka közös vala. És mennyire megfejtkezünk a megváltó ur Jézus Krisztus utasításáról, melyet ő, az őt tanítványként követni kívánt gazdagnak adott, hogy elébb, mint az, őt követné, adja el mindénét, és ossza ki a szegények között.

Midőn így elmélkedem, ne vádolj kérlek! tisztelt olvasóm! communistikus irányzatokkal. Értsük meg egymást. Az első keresztyén-ség korában — mint ezt Renán*) igen találólag jegyezte meg, — a proletárság szervezetének kísérlete, és a tőlünk nem oly távol eső korszakban divatozott bizonyos utópiák között, azon mély különbség van, hogy a keresztyén communismusnak vallásos alapja volt, míg az a modern socialismusnak egyáltalában nincsen. Az világos, hogy egy oly társaság, melyben mindegyiknek osztaléka, szükségeihez képest, nem pedig a magával hozott tőke alapján szolgáltatott ki, egyedül az öntagadás rendkívül lelkesült érzelmére, és a vallásos eszményben helyezett lángoló hitre volt alapítható.

Önkint merül fel alkalmasszerűleg itt, ama figyelmeztetés, melyet az 1791-dik évi 26. törvénycikknek létrejöhetését húzamosb ideig ellenző főpapsághoz a posonyi országgyűlésen, ama nagy emlékézetű s nevű gróf Batthyányi Alajos, egyebek között, ime szavakban intézett: nem jó pásztorok nagyságtok! azért szélednek el a juhok: legyenek jó pásztorok nagyságtok! majd nem szélednek el a juhok.

Különben ha Istentől vagyon a nazarénusok ügye; úgy azt emberi hatalom ugyan megsemmít ni nem képes. — De ha csak emberi tévelygő értelemnek legyen az kifolyása; ezen esetben, költőileg szólva :

*) Az apostolok, írta Renán Ernő, — francziából fordítva. Bécs 1866. lap 181.

A föld színéről buborék és pára gyanánt az
Elvész, s pusztá nevét csak gyéren tünteti vissza
A feledő maradék halvány emlékezetében.

III.

De visszatérek — honnan kissé eltávoztam — feladatomhoz, és midőn általam hőn szeretett Debreczen város multjának tüzetes leírásába ereszkedem; legyen szabad magamra alkalmaznom Barta Bóldizsár százéves krónikája előtt olvasható előljáró beszélgetéséből ime következő sorokat: „Messze pironkodjék innen minden tisztesség-kivánás vagy becsület-vadászat; ez azért nem iratott. Mert magam tisztesség-kivánásának viszketege nem annyira nyugtalankodtat, hogy magam nevét írásban vagy nyomtatásban láthatnám vagy hagyhatnám, és arra nem izgatott. Mely nyavalya miatt — úgy vagyon — láthatsz egynehányat annyira gyötrettetni, hogy alig engednek szemeknek álmod, szájaknak ételt. — De ezt, ha ki megértheti, hogy e munka csak a más postáján enyim, mások viselt dolgait, más becsületes uraim relációjokból tatarozgattam, ha hol pedig hozzá illendő föltokkal erősítettem, másoktól is örömet vettem és veszem is. De ha mit elfelejtettem vagy kinekkinek tetszése szerint nem írhattam volna, erről bocsánatot kérek.“

Most lássunk a dolog érdeméhez.

Valamely társadalom tartós fenmaradására nézve, misem nyújt nagyobb biztosítékot, mintha annak minden egyes tagja, ösztönszerűleg vonzódik kegyeletes tisztelettel előljárói irányába; az előljárók pedig általánosan elismert tapintat és folytonosan eredménydús működés által érdemlik ki az alattvalók tisztelését. — És Debreczen városnak ime kedvező sors jutott osztályrészül, a múlt századok folyamán. — A pürítán vallásos szigorban nevedezett polgár, — arczán minél kevesebb kedélyességgel, de annál több fanyar komolysággal, rajongva csüngött városának egyházának és főtanodájának intézményein. — Festheted volna ő elibe akármely más vidéknek boldogságát eldoradói színekkel, neki nem vala nagyobb gyönyörűsége, mintha városának határain belől szívhatá Isten szabad levegőjét. Jöhetett a városba meghonosulás végett különben bármely érdemes uri ember; a debreczeni polgár előtt mi sem vala nagyobb tisztesség, mintha valakire nézve elmondhatta: hogy eredetét vette városunkban.

És a városi, egyházi és iskolai előljárók, eléggé eszélyesek voltak, a közjó érdekében, kizsákmányolni ezen hazafui szempontból nagyon is könnyen megbocsátható előítéletét a polgárságnak; és eredménydús közszolgálataik által bőven kamatozóvá tették, az egyes polgárra nézve úgy, mint a közönség irányában is, a feléjük irányzott tiszteletet.

S e tekintetben, főleg ezen városnak 1848-dik évig főbirói czímmel nevezett első tisztviselője emelkedik ki, a többi előljárók felett. — Mai időben már alig képzelhető ama szerfeletti befolyás, mit hazai alföldi történelmünkre a debreczeni bíró gyakorolt. — Debreczen város főbirája, a magyar alföld sorsára a mult századokban, birt mindenestre annyi befolyással, mint a közelebbi multban, a német birodalom sorsára, annak bármely kisebb rangu uralkodó hercege.

Ha a hazát, közelebbről e vidéket dúló ellenséges csapatok főnöke sarczot rendelt, s a város megmaradhatásaért követelt váltságdíj felett egyezkedni kellett: a főbíró állott elő. — Ha egyház és iskola fontosb ügyei voltak elintézendők: a főbíró és tiszteletes tanácsa kalpagos predikátor és scholae mester uraimékat, a városházához közretanácskozás végett felkérte, s azoknak meghallgatása után, a körülményekhez képest, belátása szerint intézkedett. — Ha új predikátor előállítása vagy pedig scholae mesterek (mai idők nyelve szerint főiskolai tanárok) szaporításának szüksége állott be; tüstint rendelkezett a főbíró, hogy a városi pénztárból pár száz tallér adassék ki, s a scholákat végzett valamelyik kiszemelt jelesb növendék már is utban volt külföldi akademiák felé, hogy azokon magát, a neki szánt állomásra illendően elkészíthesse. Ha földbirtok s pusztarész a város közelében — előnyös feltételek alatt — a közönség részére megszerezhetőnek kínálkozott; a kitűzött czélnek minél hasznosabban leendő elérésére nézve, főbíró urnál sem eszélyesség, sem pedig okos körütekintés dolgában nem volt soha fogyatkosság. — Ha a város népe között elhatalmazni kezdő valamely erkölcstelenség volt megfenyítendő; tiszteletes bíró uram, cátoi egész komolysággal, mintha a hollandiai köztársaságnak nagy syndicusa, vagy a genevai főtanács elnöke gyanánt működne, lépett fel nimbusában rettenetes hatalmának. Ha valamely községi, egyházi, vagy iskolai épület volt emelendő; rendelkezett a főbíró, s az épület menten fel lett állítva; — magában

értetődvn, hogy az elkészült épületnek vagy talapzatához vagy homlokzatához oda lett illesztve az évszám a melyben, s neve a főbírónak a kinek kormányzata alatt, a kérdéses épület előállított.

Mintha csak a régi római köztársaság korát láttad volna felújulni, a midőn az időszámításnak évei, az esztendőnkint választatni szokott polgárnagyok nevei után jeleztetének.

Végre, ha a város jólétéért áldozat követeltetett; a főbíró bátran szembeszállott a kínos halállal is, csakhogy betölthesse szeretett városa iránt kötelezett szolgálatát. Ezeket így értve, nem csoda, ha közelben és távolban, barát és ellenség egyiránt ismerte el a debreczeni bíró rendíthetlen tekintélyét.

Hogy ide vonatkozólag egyebet ne említsek, csak egy példát hozok fel. Ugyhiszem, széles körben ismeretes a Mágócsy Gáspárt — biharmegyei Bajom helység egykori földes urát, későbben egri várkapitányt fogságba ejtett füleki (nógrádmegyei) Haszszán nevű szandzsák bégnek 1562-dik évben tett nyilatkozata. Mágócsi t. i. minél előbb kívánván szabadulni rabságából, bajomi összes jobbágyainak (kik közül Mágócsy állítása szerint legalább is volt hatvan, ki a derekán viselt tüzőjéből, bármely perczben 100 darab aranyat képes volt kiolvasni) jótállólág kötelező levelét mutatta fel a bég előtt. A bég azonban Mágócsy ajánlatát e szavakkal utasítá vissza: „készpénz lefizetés nélkül, csak azon egyetlen esetben fogsz szabadulhatni, ha hogy váltságod dija lefizetéseért, a debreczeni bíró vállaland kezességet.“ A minthogy Istvánffy szerint, tizennégy ezer darab arany váltságdíjnak — melyet csak részben volt képes Mágócsy Gáspár készpénzül lefizetni — hátralevő része lefizetéseért, Mágócsi Gáspár mellett az akkori debreczeni bíró Duskás Ferencz vállalt csakugyan kezességet, és így lőn Mágócsy Gáspár szabaddá.*)

Ugy hiszem, hogy az eddig előadottak által azon tekintélyes állás, melylyel a debreczeni bíró, a multban jeleskedett, elegendőkép lett igazolva; hogy az újabb időkről csak azt említsem meg, miszerint debreczeni bíró Komáromy Györgynek — czeglédutczai saját házánál tartották 1711-dik évben gróf Pálffy János és Károlyi Sándor, mint a szathmári békeegyezmény eszközlői, e tárgyban előleges összejövetelőket; és a békepontok nagy valószínűséggel Komáromy Györgynek

*) Buday Ferencz Polgári Lexicon. Pest 1866. II. köt. 392. lap.

is meghallgatása után fogalmaztattak.*) Az 1714-dik évben pedig a török földről — hova a szerencsétlenül végződött pultavai csata után, darab időre elvonult volt — nagy sietve haza repülő svéd király XII. Károly, az akkori debreczeni bíró Diószeghy Sámuelnek széchenyi utcai házánál (most Váradi-Szabó ház) szállott meg, és a bírónak tudományos és nyelvbeli ismereteit igen megdicsérte.

De be is tölté ám helyét a debreczeni főbírák mindegyike a maga idején. És ha a pesti polgár az ő Warula Jakabjára maig is kevély, magyar hazai szempontból alig ha több joggal nem büszkélkedhetik a debreczeni polgár az ő hosszú sorban jeleskedett főbíráira, — kik közül ezuttal csak Duskás Ferencz, Fekete István, Mike Pál, Juhos Ferencz, Bachió János, Bitzó István, Vigkedvü Mihály, a két Doboz István, Balyik András, Barta Bóldizsár, Komáromy György, Diószeghy Sámuel, Baranyi Mihály, Maróthy György, Szeremley Sámuel, Domokos Márton, Pándi János, Domokos Lajos, Szombat István, Simonffy Sámuel, Böszörményi Pál, Rakovszky Dániel és Poroszlai Frigyes neveit legyen elég említenem, az újabb időbelieket — nehogy hizelgés gyanuját vonjam magamra, ezuttal hallgatással kívánván mellőzni.

HARMADIK FEJEZET.

*Debreczen városnak helyrajzi fekvése, határterületének körülírása;
a városnak helyi elnevezése, czímere és pecsége.*

I.

Szabad királyi Debreczen város, ez a jelenben 17 négyszeg mérföldet tevő, és határterületén 20 pusztát 48,000 hold erdőséggel tartalmazó, — népesség tekintetéből ez idő szerint 46,565 lelket, és 3702 udvartelket, s illetőleg házat**) számláló, — keleti oldalfelől

*) Szalay L. Magyar történelmi emlékek. Szathmári békesség Pulay Jánostól. Pest 1865. Engel Geschichte des ungarischen Reiches. Wien 1834. Zweiter Theil 247—249. lapokon.

**) Ez azonban csak is a tulajdonkép úgy nevezett városi háztelkekre nézve értendő. Mert ha a város nyugoti oldalán fekvő külvárosi, s egyéb a városhoz közellevő épületeket, u. m. vasuti indóházat, gőzmalmot, kaszárnyákat stb. beszámítjuk; akkor az 1865-dik évi összeírás szerint 4020 ház van Debreczenben, és pedig 130 emeletes és 3890 földszinti. — Egészen tulajdonosok által használatik 1478 ház. Egészben bérbe van adva 367 ház. Részben bérbe van adva, részben a tulajdonosok használatában áll 2179.

emelkedettebb, nyugoti oldalról pedig lejtősebb helyen épült város, fekszik az északi szélesség $47^{\circ} 30' 42''$ és a keleti hosszúság $39^{\circ} 13' 29''$ alatt; a tőle nyugotra fekvő Pesthez 24, — keletre fekvő Szathmár-Németihez 12, — délre fekvő Nagy-Váradhoz 7, — északra fekvő Tokajhoz szintén 7 mérföld távolságra. — Határterülete Heves és külső Szólnokvármegyétől s a Tiszától kezdve, Szabolcs és Biharmegyék és a hajdukerület között egészen Szathmármegyéig nyúlik el, hosszában 10, szélességben néhol 1, néhol pedig 2 mérföldre. Határos Dorogma, Egyek, Tisza-Füred, Kócsi pusztá, Nagy-Iván, Nádudvar, Szoboszló, Szovát, Mike-Pércs, Hosszu-Pályi, Monostor-Pályi, Nagy-Léta, Vámos-Pércs, Mártonfalva, artárházai s asszonyrészi puszták, Nyir-Lugos, Nyir-Adony, Aradvány, kutya-bagosi és tamási puszták, Sámson, Hadház, Hajdu-Böszörmény, Balmaz-Ujváros, és Csege községek határaival. A város, 1848-dik év előtti időkről érvényes földesuri jogon, biharmegyei Sámson és szabolcs megyei Szovát községek határterületein jelentékeny földeknek van birtokában, — s ez oknál fogva de azért is, mert a városnak saját határterületén létező, s alantabb megnevezendő puszták egy része Bihar, másrésze pediglen Szabolcsmegyékhez tartoztanak a régibb időkben: Debreczen város — mint a közelebb nevezett két megyében fekvő földterületek birtokosa, 1848-dik évig, küldöttjei által mind két megye közgyűléseiben részt vett; s ily czélból szállásolási kényelem kedvéért, Debreczen város, úgy Váradon, mint Kállóban saját házat is tartott volt. — A város keletre eső határán terülnek el a terjedelmes erdőségek, s azokban az úgy nevezett cseres kaszálók mint megannyi erdőségi tisztás helyek. — Maga a szőlős- és gyümölcsös kertekkel körzött, és csaknem kerekdeden épült város, a belső legelővel a határterület kellő közepén feküdvé, a nyugoti határterületen szántó- és kaszáló-földek, s külső legelők léteznek.

A város területén fenálló összes épületeket madártávlatból szemlélőnek, nyugpontokul leginkább a ref. nagy templom kettős tornyával, — a ref. főtanodai épület, — a város közháza, előtte elterülő széles piaczával, ref. kis templom, városi színház, r. cath. szentegyház kettős tornyával, czúrkorgyári- vasúti indóházi-épületek, katonai

Kizárólag a tulajdonosok által használtatik 7545 szoba, 795 lakkamara, 1377 pincze, 2795 raktár; 2770 istálló, 328 bört, s így összes helyiség=15,619.

laktanyák, külvásári kósátrak, a várost környező szélalmok, végre észak felől a gőzmalom s gazdasági tanoda épületek, nagy erdei díszes fürdőházi és lövöldei épületek szolgálnak.

Azon 20 pusztája, mely Debreczen város határterületén létezik, és a várost nyugotról kezdve, s onnan déli, keleti és északi irányban vonulva környezi, helynév szerint ily renddel következik :*)

1. O h a t. E nagy terjedelmű, és a várostól legtávolabb — hat mérföldre — eső pusztája, Debreczentől nyugotra, a Tisza folyam balpartján, Egyek helység közelében fekszik. Béla király névtelen jegyzője könyvének 28-dik fejezete szerint, azon földdarab, O h a t vagy H o h a t nevű kún vitéz részére szereztetvén meg Árpád alatt; e vidéket későbbben is Hohat maradéki birták. — Az itteni népes község a XVI. század végén pusztulhatott el, mert még 1583-dik évben, a midőn Debreczen város a neki Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által adományozott Máta pusztája birtokába, a nagyváradi káptalan küldöttjei által ünnepélyesen beigtattatott volt, az ohati községi bíró S ó l y o m M i k l ó s, és az ohati esküdt bírák, a beigtatási szertartáson, mint meghívott szomszédosok jelen voltak.**)

2. M á t a. Így neveztetetett e pusztája, Máté nevű egykori birtokosától. Ezen Mátá területe képezi egy részét a hortobágyi pusztájának, és a Mátá nevű hajdani falu telekhelyéhez közel esnek a hortobágyi híd és vendéglő. — A M á t a nevű falu — hihetőleg — későbbben épült a szomszédságában levő több elpusztult helységeknek, és még is azoknál hamarabb elpusztult. Hogy hajdan megült helyiségnek kellett Mátának lennie; mutatja azt maig is kivehető telekhelye. Már 1452-dik évben pusztája volt. Megtetszik az, Hunyady János országhelytartónak Budán Márton napján 1452-dik évben kelt okleveléből, melynélfogva a balmazi és m á t a i puszták, Kapitány Páltól, ki nek azokat ugyancsak Hunyady János adományozta volt, azért vétetnek vissza, mert azok ember emlékezete óta, örök joggal Debreczen városéi voltak. — Báthory Zsigmond Erdély fejedelme, 1583-dik évben M á t á t a nagy erdővel és Apafájával együtt Debreczen városnak új adomány czimen azon oknál fogva adományozza, mivel

*) E puszták helyneveinek bővebb ismertetése olvasható ilyen czimű munkában: Debreczen helynevei, írta Balkányi Szabó Lajos. Debreczen 1865.

**) Városi magán levéltár nagyobb okmánygyűjtemény 82. sz. alatt.

hogy a város, régtől fogva, békés és csendes birtokában volt azon jószágoknak.

3. Z á m. Ily nevű pusztát képezi, a hortobágyi pusztaság délkeleti részét. Hogy Z á m hajdanában megült helység volt, mutatja most is meglátszó telekhelye, hol a házak alapjai, sőt az udvarok kerítésének vonalai is kivehetők. A mátai beigtatási ünnepélyen — melyről 1-ső szám alatt volt téve említés — a zámi község birája György is — több zámi lakossal — jelen volt mint szomszédos.*) — Hihető, hogy ezen község a XVII. század elején pusztult el.

J e g y z e t. E három elpusztult falvak: ugymint O h a t, M á t a, Z á m, területei képezik az ugynevezett hortobágyi hirneves pusztát.

4. E l e p. A váradi regestrum 73-dik §-ában 1217-dik évben, mint falu jön elő. Már 1606-dik évben, a városi jegyzőkönyvekben pusztát gyanánt említettik. Ezen Elepnevű pusztának egy része:

5. K i s é s n a g y - Á l o m z u g. Nevét a Kadarcs nevű folyóvíz kanyargásaitól vette, melyek által két oly félsziget képeztetik, hova száraz lábbal csak egyfelől lehet bejutni. Á l o m z u g n a k neveztetett azon okból, mert ha valaki nyáját itten legeltette; magát bizvást álomnak adhatta; mert barom nyája, a Kadarcs viznek zeg-zugot alkotó kanyarulata miatt, nem tévelyedhetett messze el a beláthatlan pusztaságba.

6. K ö s ü s z e g. Tulajdonkép az Elep nevű pusztának a szoboszlói, angyalházi és nádudvari határokba benyúló része, a Kösü vizének zeg-zugot képző kanyargásaitól K ö s z ü s z e g n e k hivatik.

7. H e g y e s (kis és nagy), Debreczen város és gróf Gyulay örökös birtokában levő terület. A pusztának azon része, mely a grófé, Gyulay hegyesnek hivatik. H e g y e s nevét e pusztát, a vidéknek emelkedettségétől nyerte. Még 1567-dik évben, népes helység volt. Ez évben a városi jegyzőkönyv szerint, debreczeni főbíró D u s k á s F e r e n c z, a hegyesi bíróval N a g y M á r t o n n a l egyesre lépett a határ dolgában.

8. E b e s. Hajdan község volt 61 portával.***) A váradi regestrum 283-dik pontja szerint 1216-dik évben mint falu szerepelt. A török világban (1526—1692) romboltatott szét, már 1606-dik évben mint pusztát említettik.

*) Városi magán levéltár nagyobb okmány gyűjtemény 82. sz. alatt.

**) Bielek : Majores nostri et analecta Comitatus Bihar. Pest 1796. I. 117.

9. Szepes. Régibb időkben község volt 71 portával. Az 1610-dik évben, már mint pusztáról van emlékezet.

10. Boldogfalva. Hajdan falu volt $28\frac{1}{2}$ portával. A török világban — hihető 1660-dik év tavaszán, — Szejadi Mehemet pasa kúrtányjai által dúlatott fel és tétetett semmivé. Még 1582-dik évben, midőn Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem adománya folytán Debreczen város az Urréte birtokába beigtattatott; e beigtatási ünnepélyen, a boldogfalvai község előljárói mint szomszédosok jelen voltak*). Az 1606-dik évben, a boldogfalvai helység birája gyanánt Török András neveztetik meg.

11. Pacz. Hajdu-Bagos és Mike-Pérce községekkel határos erdős pusztá Debreczentől délre. Hajdan falu volt 17 portával. A török világban lett pusztasággá.

12. Bánk. Debreczentől délkeletre Monostor-Pályival határos. Régibb időben 23 portával bíró község volt. Telekhelye maig is kivehető. A XVII. században pusztult el. E pusztá, a maga helynevét, nagy valószínűséggel Bánk bántól II. András király idejében magyar főúrtól nyerte, ki biharmegyei főispán levén, e pusztának — akkori-ban helységnek — földesura lehetett. — Ezen Bánk nevű pusztának egyrésze a Veker. Az 1547-dik évben kelt okmány szerint fekszik a Veker, Mike-Pérce, Bagos, Pacz és Bánk között. Egészen nyílt tisztás hely, fát nem nevel, sőt sivó homokja miatt, csak igen erős trágyázás után, válik termő földdé.

13. Fancsika. Hajdan falu volt 12 portával. A török világban pusztult el.

14. Haláp, a váradi regestrum 269-dik pontja szerint már 1235-dik évben falu volt, és Hláp név alatt említettik. — Később is mint 14 portával bíró község fordul elő, a biharmegyei 1552-dik évi adókimutatás alkalmával történt kapuszámok összeírásánál.

15. Nagy-gút, kis-gút, Savós-gút. Debreczen városészak-keleti részén eső erdőségek. A nagy-gút egykori templom romja, két öl magas fallal, hosszú és szerfelett keskeny ablakrészekkel pusztatemplom név alatt, még most is fenáll. E helyek is a török világban lettek pusztákká.

16. Nagy-Csere. Ily név alatt is van Debreczen város határ-

*) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 87. szám.

területén erdőség. Noha minden egyéb erdőségek is — melyeknek ritkásait Csere-kaszáló név alatt, a városi egyes polgárok bíráják, általánosan, — különösen pedig a városhoz közelebb eső részek, Csere név alatt szoktak említettetni.

17. Parlag. A váradi regestrum szerint 1210-dik évben már falu volt. A török világban pusztult el. — A község telekhelye maig is kivethető, és a régi falu telekhelyén van egy szép kerek domb: Úrdomb névvel, mert hajdan az idevaló uraság kastélya e dombon állott. — E domb tetején pinczeszerű lemélyedések s rom-maradványok voltak, csak kevéssel elébbi időkben is szemlélhetők, épen a régi nagykállói út mellett, mely út 1850-dik évben, a midőn az egész parlagi puszta, a debreczeni polgárok között 32 évre zálogban kiosztatott, enyészett el. A parlagi puszta templom helye, ezen dombtól északnyugatra esik, egy ölnél szélesebb alapjával.

18. Monostor. Debreczentől északra, most erdőség, hajdan falu volt két portával.

19. Zelemér. Pusztabirtok megosztva Böszörmény és Debreczen között. Hajdan népes helység volt, a zeleméri Kamarás család birtokában. — Később zeleméri Kamarás Borbálát Lorántffy Mihály vevén nőül, ennek leánya Lorántffy Zsuzsánna Rákóczy György erdélyi fejedelemhez ment férjhez, és aradijul vitte Zelemért. — A II. Rákóczy Ferencz nótájából Zelemér a királyi fiscusra szállván; egy ideig haszonbéri czimen Debreczen birtokában volt egészen, később Zelemér legnagyobb része Hajdu-Böszörmény város lakosai által megszereztetvén; ma már csak kis része van Zelemérnek, Debreczen város polgárai birtokában. — Zelemér egykori község tornyának falai most is küzdenek az enyészet romboló hatalmával.

20. Macs. Ezen a Zelemér melletti puszta, hajdan 13 portával bíró falu, jelenleg fele részben Debreczen város, fele részben pedig gróf Gyulay örökösének van birtokában.

Jegyzet 1. Ondód. Nyugotra eső végső csúcsa Czúcza név alatt is ismeretes. — Ondód is puszta volt hajdan, de ma már 1571-től kezdve, — a Geszteréd nevű területtel együtt — a városi egyes polgárok háza után kiosztatott és 70,754 holdból álló föld gyanánt szerepel.

Jegyzet 2 A nagyerdő és Apafája soha nem képezték külön pusztákat.

Jegyzet 3. A fent elszámlált puszták közül, *O hat*, *Zám*, *Máta*, *Elep*, *kis- és nagy Álomzug*, *Kösűszeg*, *kis és nagy Hegyes*, *kis- és nagy Gút*, *Macs*, *Monostor*, *Pallag*, *Zelemér* hajdan szabólcsmegyéhez — ellenben *Ebes*, *Szepes*, *Pacz*, *Fancsika*, *Bánk*, *Haláp*, *Savós-gút* nevű puszták Biharmegyéhez tartoztak.

Debreczen város határterületén következő folyások, vagy is helyesebben viz-vezetékek léteznek :

a) *Árkos vize*. Ez egy hosszú ős árok, mely *O haton* kezdve *Zámon* keresztül *Nádudvar* alatt, a *Hortobágy* vizébe szakad. Ki és mikor készítetté? nem tudatik. Valjon nem kísérlet akart-e ez lenni? hogy szolgáljon csatornául és öntözőül aszályos időkben, a hortobágyi pusztaság nedvesítésére.

b) *Hortobágy*. E vízvezeték a balmaz-ujvárosi határ felől, az ugynevezett drassai földnél, a debreczeni s illetőleg mátai határt elérvén, keresztül foly a mátai pusztán, a zám és angyalházi határ között *Nádudvar* alá, és onnan tovább kanyarogva a *Berettyó* folyóba szakad. — Ha léteztek is hajdan *Hort és Bágy* nevű falvak e vidéken; de annyi bizonyos, hogy *Hortobágy* nevű község soha sem létezett; és az öreg irásokban is csak *Hortobágy vize* említettik. E *Hortobágy* vízfolyás adja nevét azon nagy pusztaságnak is, melyet tulajdonkép az *O hat*, *Máta* és *Zám* elpusztult falvak határterületei képeznek.

c) *Kadarc*s. A balmaz-ujvárosi határról jön e vízfolyás, a Debreczen város birtokában levő *elepi* pusztára, s itten temérdek kanyarulatot alkotván a *Kösü* folyóba szakad.

d) *Tóczó* = *Tócsa* vagy *Tócza*. A *Zelemér*nek *Macs* felőli részén egy vékony érből támadt alig észrevehetőleg egy kis folyás, mely a hajdú-böszörményi út mellett elnyúló *Folyó* kaszálón keresztül, a Debreczen város nyugoti oldalán eső *Köntös* gát felé folydogált, és *Tóczó* nevét csak is a *Köntös* gátnál nyerte, onnan déli irányban folyva két tavat alkotott, mely *kis és nagy tóczónak* neveztetett. Ma már csak nem egészen kiszáradt helyek.

e) *Kondoros*. Debreczen város határterületén délkelet felé a *Csere* szélén folyó volt, ma már kiszáradt völgyes hely. A hajdani folyás környéke megtartotta *Kondoros* nevét.

Debreczen várost következő szőlős-kertek környezik: *Köntös*,

hatvanutczai, disznótúrás, posta, tóczós, téglás, varga, boldogfalvai, homok, csapó, séta, sexta, új, vén és csige-nevű szőlőskertek. Ezenkívül a liba-kert nevű veteményes kert, valamint újabb időben több felfogott veteményes kertek is környezik a város területét.

Maga a város északi és déli fekvéséhez képest felső és alsó járásra oszolván, nyolcz főkapu bejárással birt, t. i. hatvan, német (Széchenyi)¹⁾ Miklós, Várad²⁾ Szentanna, Csapó³⁾ Péterfia⁴⁾ Mester-utczai kapukoni bejárások. Az apróbb utcákról kijárás, minthogy leginkább gyalog emberek, — nem pedig szekerek — kijárasaul használtatott, az illető főutczáról elnevezett kisajtónak mondatott.

Van a városnak hat főutczája, ugymint: hatvan, piacz, (hajdan közép) varga, czegléd⁵⁾ csapó és péterfia utczája, mely főbb utcáknak alosztályai a szám nélküli több apróbb utcák. — A városi jegyzőkönyvekben Szent-Mihály nevű utczáról is van említés. — Hol lehetett ez? kifürkészni, képes nem voltam. — Valjon nem Péterfia utcát hívhatták-e régenten ekképen?

A XVIII. század elejéig a város csak is az árkon belőli építkezésekből állott, — ha t. i. a régibb időben is fenállt kórodát, illetőleg szűkölködő aggok és betegek ápodláját (isptály), mely a belvárostól délre esik, kiveszszük. Az árkon kívüli külvárosi többi laképületek, vagyis az illető főutczákról elnevezett uj-sorok, leginkább a XVIII. század folyásában keletkeztek.

Van a reformátusoknak jelenleg a város területén három, — a r. catholikusoknak pedig egy templomuk, az izraélitáknak egy zsinagógájuk. — A város 46,565 lakosai vallásfelekezeti szerint így következnek: 38,913 református, 441 ágost. hitv. 2 unitárius, 5,223

¹⁾ Német utca hajdan Szent László utca helynévvel neveztetett.

²⁾ Várad utca hajdan boldogfalvai utcának is neveztetett.

³⁾ Csapó utca hajdan homok utcának mondatott, neveztetett még Posztó csinálók posztónyirók (Pannicida) és festők (fulones) utcájának is.

⁴⁾ Péterfia utca hajdan Péterfi Jakab azon utczában lakott hirneves tanácsbeli névéről Péterfi Jakab utcának hivatott.

⁵⁾ Czegléd utca hajdan Szeglet utcának neveztetett azért, mert nem lévén főbejárású kapuja, a nap utca felé a szentannai kapuhoz fordulásnál szeglet alakittatik.

r. catholicus, 246 görög cath., 145 görög keleti szertartásu, 1594 izraélita és 1 mohamedánus.

És ime ez jelenben helyrajzi fekvése s jelenkori állapota Debreczen városnak. Most azonban elébb, mint mai időkről tüzetesebben szólnánk, emlékezzünk a régiebb időkről.

II.

Szabad királyi Debreczen városon kívül, Debreczen helynévvel több község is létezik Magyarországon. T. i. a nagyvárad latin szertartásu egyházmegyei papság 1862-dik évi névtárában, a középszolnoki esperességbe kebelezett szilágy-csehii r. cath. anyaegyháznak leány gyülekezetei gyanánt vannak felemlítve, a 317 görög cath. lelket számláló kis Debreczen és az 596 görög cath. lélekből álló nagy Debreczen (lásd ugyanazon Névtár 98-dik lapját). — Habár e két helység, mostani állapotánál, jelentékenyebb lehetett is a régiebb időkb. : mily csekély azonban mind kettő mostan, a 46,565 lelket számláló sz. kir. Debreczen városhoz képest? Hogy egyébiránt ama két Debreczentől, a régiebb időben, ezen mi Debreczenünk megkülönböztessék; Mező-Debreczennek irták és hívták ezt a régiebb időkb. — Ily néven emlékezik erről Tinódy Sebestyén 1552-dik évben, azon alkalommal, a midőn Tóth Mihály szegedi bíró felől azt írja, hogy az Mező-Debreczenben szegényül lakott.*) Emlékezem, miként olvastam valahol azt is, hogy heves és külső-szolnok törvényesen egyesült megyékben keblezett Mező-Túr város, máskint kis Debreczennek is neveztetett. És valóban, Mező-Túr — ez a magyar ref. egyházi és iskolai ügy körül magának oly sok érdemeket szerzett derék város, méltó is, a kis Debreczen nevezetre.

A mi már szabad királyi Debreczen városnak, mint községnek egykori helyi elnevezését illeti: arranézve, hogy ezen név: Debreczen szláv eredetű, körülbelől köz a megegyezés. A kérdéses szónak azonban honnan származtatására nézve különböznek a vélekedések. — Vályi András**) némelyek nézete nyomán, e város nevét a sarmatáktól — e vidéknek régi lakóitól — eredettnek lenni mondja, mint a

*) Segesvári István: Debreczen története. Kézirat.

**) Magyarország leírása Budán 1796. 1-ső kötet 464. lapon.

kik látva e környéknek mindenbeni bővülködését, és itten jó napjait élvezvén, ezen okból nevezték el e helyet: *dobri dzeni*-nek. Mások szerint e hely, termékeny földjéről neveztetett el a szlávok által jó földnek = *Dobrazem*. Mások ismét Debreczen város helynevét, a benne hajdan élvezett nagy olcsóságtól származtatják, ugyancsak a sarmatak *dobra-dcena* kitétele nyomán. Van olyan vélekedés is, melyszerint Debreczen, a maga helynevét *Dobrziczán* nevű morva fejedelemtől — ki e vidéknek hajdanában földes ura lehetett — nyerte volna.

Balkányi Szabó Lajos*) jelenleg sz. kir. Debreczen városi tanácsnok felemlítve, hogy Orosz- Lengyelországban Debreczen nevű város kettő van, és pedig az egyik a Vistula jobb partján, másik pedig a Vistulába szakadó Drevenz nevű kis folyó mellett; — azt jegyzi meg idevonatkozólag, hogy gróf Dombrowszky Micisláv véleménye után *Dobretjén* vagy táj kiejtés szerint *Dobretzen*, jóltevőt jelent. És minekutána a régi szlávok minden pusztaságban épült csárdát kiválólag Dobreczennek szoktak nevezni; ezen értelmezés folytán Dobrecin nem egyéb mint egy pusztai csárda szláv neve volna. — Ha hogy ezen utólszor említett helyi elnevezésnek jelentőséget tulajdonítunk; ebből azt lehet következtetni, hogy azon hely, hol Debreczen város épülve van, már a legrégibb időkben is oly központ lehetett, hol a különböző tájakról összesereglett utasok és vándorok alkalmas és kényelmes nyughelyre találtak, és itt állandóul is örömet megletelepdedtenek.

Ugyancsak Balkányi Szabó Lajos helyrajzi szempontból megemlítendőnek tartja azon véleményt is, mely szerint *Brezina* vagy *Brecina* szláv szó, *nyirt*, *nyirséget* jelentvén, a do elől utoljáró szócskával összetéve *Dobrecina*, ezt teszi szó szerint: a *nyirségre*. — A minthogy valósággal e városnál léphetni az Alföldről először a Nyírségbe, a mennyiben azt lehet állítani, hogy Debreczen város közepén, illetőleg piacán húzva egy vonalt, e városnak nyugoti része még alföld, míg a keleti része már *nyir*. Ezen értelmezés szerint tehát Debreczen helyrajzi nevezet volna. — A városra vonatkozó régibb okmányokban s királyi kegylevelekben e város *Deöb-*

*) Debreczen város helynevei. Debreczen 1865. 12-dik lap.

röczön, Döbreöczön, Döbröcsön, Debreöczen, Döbröczin, Debrechen neveken említettik.

Azon egészben ügyetlen névszármaztatás, hogy e város helyén hajdan egy Döbre és egy Czin nevű falu állott volna, és hogy a két falu összeolvadásából alakult volna Döbrezin nevezete, merőben minden alapot nélkülöz. De alaptalannak kell azon állítást is tartanunk, melyszerint az egész Debreczen, Boldogfalva nevű helység határában épült volna, és ennek birtokosa Döbrő nevű egyén levén, s az ő birtokrészét az emberek Döbrő részén nevezvén, ebből származott volna Debreczen nevezet. Alaptalannak kell pedig tartani e véleményt már csak azon oknál fogva is, mert sem a váradi regestrum, sem más régi okmányok által be nem igazolható az, hogy e helynek valaha Döbrő nevű földes ura lett volna.

Bármelyike birjon is azonban legnagyobb valószínűséggel a fent elősorolt véleményeknek; annyit mindenesetre bátran lehet — e város helynevének szláv eredetéből kiindulva — következtetni, hogy Debreczen — mint lakosok által megült község — létezésének kezdete, magyar őseink e hazába bejövetele előtti időkre vihető vissza. Mert ha azt feltételeznők, hogy Debreczent mint községet először magyar eleink ülték meg: azon esetben sehogy sem lennének képesek okát megfejtteni annak, hogy őseink — kik ezen országnak sík-rónáit választva ki maguk számára lakóhelyül, a midőn az általuk először megült egyéb más helyeket magyar eredetű nevekkal nevezték el, p. o. Nagyfalu, Ujfalu, Hatház, Téglás, Földes stb. az egy Debreczenre nézve miért tettek volna kivételt? Azt kelletik tehát valószínűségnek elfogadnunk, hogy Debreczent mint már megült községet találták, bejöttük idején, magyar őseink; és hogy ők valamint a már meglevő egyéb helységnek — ha szinte azokba önmagok telepedtek is be — addigi helyneveiket meghagyták, p. o. Konyár, Léta, Esztár, Eszlár, Szoboszló stb.; ugy Debreczenre nézve is hasonlókép cselekedtenek.

III.

Czimerét és pecsétjét illetőleg Debreczen városnak; az im e következő. Egyenesen felálló égszín kék paizs, melynek alján három csúcsú halom alakjában képződött zöld mezőnek közepéből terepélyes és természeti eleven zöld színű lombokkal árnyékolt pálmafa magosodik fel, e pálmafa alatt fodorított fehérgyapjas és feje körül szentek fénysugará-

val környezett húsvéti bárány, három lábával két nyitva levő és a domb sikterületén elhelyezett könyvön (ó és új szövetségi szentírás) áll; — felemelt s kissé meggörbített első jobb lábával a bárány egy aranyszínű kereszt rudját tartja, mely rúdat lefüggő és szétterjesztett fehér keresztel himzett veres lobogó ékesíti; a bárány, testének egész súlyával a paizs jobb oldala felé fordulva és arra irányozva lépteit, hátra fordított fejével a zászlót látszik szemlélni. A paizs tetején királyi koronával ékesített likacsos avagy nyílt sisak felett, egy kiterjesztett szárnyu, melyjén zöld borostyán koszorút viselő, felemelt fejű, feltátott szájú, és jó illatu fákból — a magasban feltündöklő nap hevénél — szárnyaival tüzet élesztő, s magát a robogó lángoknál perzselő phoenix madár szemlélhető. A sisak felső részéről pedig balfelől vörös és fehér, — jobbfelől aranyos és kék rojtok ereszkednek le, és a sisakhoz szorosan hozzá alkalmazkodva, azt díszesen ékesítik.

És ime ebből áll Debreczen város jelenlegi czimere, illetőleg pecsége.

A mi ezen czimer eredetét illeti: az 1600-dik évig, e városnak csak is a paizs alján három csúcsú halmon álló szentek fénysugarával fejénél környezett és első jobb lábával zászlót tartó bárány volt a czimere. A közelebb érintett évben márczius 17-kén Rudolf császár és király, csehországi Pilsen városban kelt ide vonatkozó kegy-levele által, a zászlós bárány czimert megerősítvén, ahoz pótlékul a bárány lábai alá helyezett két kinyitott könyvet, és a paizs feletti koronás sisakon szemlélhető Phoenix madarat engedélyezte. Végre 1693-dik évben, április 11-dik napján Bécsben keltezve a Debreczen várost királyi városi rangra emelő leopoldi kegy-levélben, a fent említett czimer-részletek megerősítése mellett, a pálmafa mint erő és állhatatosság jelvénye, és a magasban feltündöklő nap is adományoztatott.

IV.

A pais alján három csúcsú halmon álló, és feje körül szentek, fénysugarával környezett zászlós bárány levén, tehát legrégibb alkatrésze Debreczen város jelenlegi czimerének; önkint merül fel azon kérdés, hogy ezen zászlós bárány melyik időből veszi a maga eredetét? E kérdésre tudós Podhradszky József*) után egész bizonyosság-

*) Tudományos gyűjtemény 1827. XII. kötet 79. lapján.

gal lehet azt felelni, hogy a zászlós bárány czimert, Debreczen város, II. vagy jeruzsálemi András királytól nyerte. — Tagadhatlan ugyan, hogy ezen állítás nem győzhető be hiteles írott okmány által, miután a mongol pusztítás, — ez a magyarhazát közösen sújtott veszély — városainkat elannyira megfosztotta régibb időbeli eredeti okmányaiktól, hogy Nagy-Szombaton, Szathmáron és Varasdon kívül, a mongol pusztítást megelőzőtt időről, egy magyar hazai város sem mutathat fel királyi szabadalom-levelet. Azonban, hogy több hazai városok között, Korpona, Szeged, Trencsin közelebbről Debreczen is, szabadalmaikat és az ezeket jelvényező czimeröket, II. András királytól nyerték; ez — daczára annak, hogy az idevonatkozó eredeti kegy-levelöket az illető városok elvesztették, — következők által bizonyíttatik be:

Az, ki a czimer- és pecsét-tanról — ha nem buvárlott is keresztül szak-könyveket, de legalább kissé-húzamosabban gondolkozott; több czimerek és pecsétek megismerése, és azok észlelése után, reá jön azon meggyőződésre, mikép hazai városaink a külföldi városokkal — régi szokás tekintetében — többire megegyeztek abban, hogy ők pecsétökre és czimerökre vagy azon védszentnek — kinek tiszteletére a kebelbeli templom szentelve volt — képét, vagy az öket felszabadító fejedelem czimerét, — vagy tornyos várakat és kapukat, — vagy pedig a természetnek azon áldását — melylyel vidékők bővölködött — jelvényező tárgyakat p. o. búzakalász, szőlőgerézd, hal, stb. metszettek. — Cselekedték pedig ezt a városok és községek, eleinte, önszántukból s szabad választás szerint, — minden felsőségnek való bejelentés nélkül, — miből folyólag aztán, az ily községek, nem is mutathattak fel czimerökről szóló okmányokat. — Később azonban, a városok, a czimer választást, királyi beleegyezés mellett tették, — annyiival is inkább, mert a czimer és pecsétnyerés, legbiztosb közege volt, az anyagilag is előnyös szabadalmak és kiváltságok nyerésének.

Ezekszerint valamely város czimerének figyelmes vizsgálása, maga kinyilatkoztatja, azon czimer keletkezésének idejét.

Debreczen s vele együtt Korpona, Szeged, Trencsin városok, eltérve a hazai többi városok szokásától, czimerül húsvéti bárányt vettek fel, — melyet pedig sem királyaink, sem más főurak, pe-

csétjeikön nem viseltenek. Ezen a közönséges szokástóli eltérést tehát különös történetben kelletik keresnünk.

A húsvéti bárány, keresztes zászlójával, — II. András királyunk ezüst dénárjain jön elő hazánkban legelőször. Bizonyítja ezt egyebek között Fessler: Magyarok története című, német nyelven irt nagyon jeles művének (Lipcse 1815.) második könyve 1006-dik lapján. II. András király korabeli francia királyok is verettek húsvéti bárányt keresztes zászlóval pénzeikre, és azok arany fémre is, de II. András király csak ezüst fémre verette azt. — Keresztes zászlóval ékes húsvéti báránnyal jelzett pénzeket II. András király, az akkori idők szokásához képest néhai tudós Schönwisner István*) bizonyítása szerint, azon alkalommal és időben veretett, midőn édes megváltónk dicsőséges feltámadása titkának tiszteletére, az akkoriban divatos ajtatos szokást követve, ő is Jeruzsálem felé — hova ugyan el nem jutott — vevé zarándoki útját. A húsvéti bárány ugyanis, nem egyéb, mint a feltámadott Idvezítő jelképe; a zászló pedig jelvénye a győzelemnek, melyet az élet, a halálon nyert.

Minden kétségen felül áll tehát, hogy a szent földre 1217-dik év augusztus havában elvándorló II-dik András király, 1218-dik évben lett hazajövele után, a neki vándor útja elősegállításában pénzzel és vitézek adásával hasznos szolgálatot tett más városok között Debreczent is szabadalmazván, ugyanezt keresztes hadjáratának örök emlékére ajándékozta meg czimer gyanánt, zászlós báránnyal. — Mert hogy a zászlós bárány mint czimer, Debreczennek, II. András király által, épen a nevezett városnak a szóban forgó keresztes hadjárat körül szerzett érdemeiért adományoztatott legyen, abból lehet bizvást következtetni, — hogy II. András király adományozott ugyan czimert a búcsújárás előtt is 1209-dik évben Varasd városnak; adományozott ugyan ő, czimert a búcsújárás után, 1230-dik évben Szathmár városnak is, de sem egyik sem másik város nem zászlós bárányt kaptak czimerül; nem kaptak pedig azon egyszerű oknál fogva, mert az adományozási időszak mind két esetben a keresztes hadjáratnak jóval előtte és illetőleg utána esvén, nem búcsújárási szolgálatok voltak jutalmazandók.

*) Notitia hungaricae rei nummariae III. Rész 131. lap.

V.

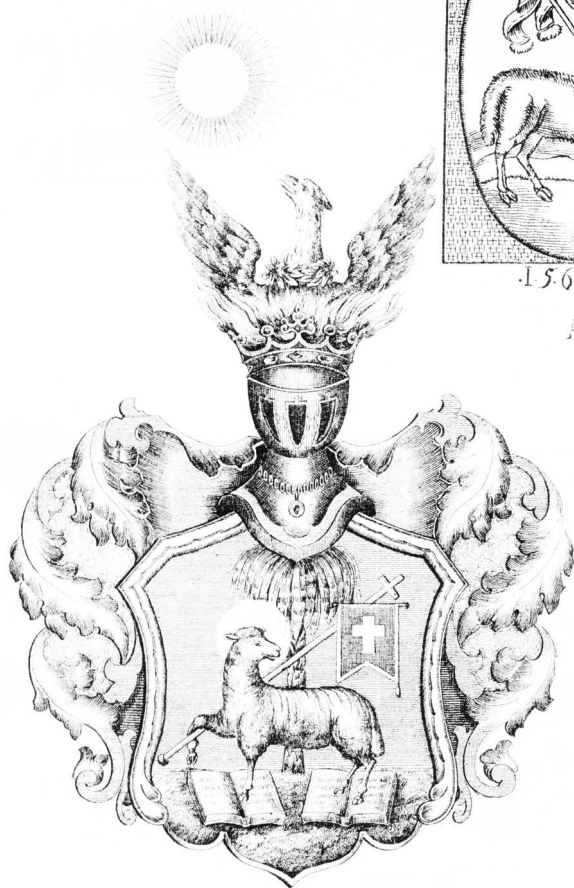
Említve volt, hogy II. András király veretett először a magyar hazában keresztes zászlós bárányt ezüst denárjaira. — Ő utána fia IV. Béla király, s ennek unokájától Máriától V. István király leányától származott Róbert Károly király is, nyomattak húsvéti bárány-képét, ők is, szintén csak ezüst fémből készült pénzeikre. — De a IV. Béla király pénzén a bárány balra áll, és zászló helyett csak keresztet tart. — A Róbert Károly király báránya, zászlós ugyan, de ez is balra fordul, — holott a II. András király ezüst denárjain, a bárány nemcsak zászlós, hanem ezen felül jobbra fordulva néz vissza a zászlóra; éppen akkint, mint Debreczen város czimerében a bárány, ugy a Rudolf király által 1600-dik évben, mint I. Leopold király által 1693-dik évben adományozott kegy-levelekben, jobbra fordulva iratik visszanézni a keresztes zászlóra.

És habár sz. kir. Debreczen város mai pecsétén és festett czimeirein, a pecsétmetsző, illetőleg czimerfestő — most már megfejthetlen oknál fogva, — ugy ábrázolja is a bárányt, mint a mely, balra fordított arczczal néz a zászlóra vissza: e tekintetben mindazáltal, épen nem a czimer-festőnek és pecsét-metszőnek működése, hanem a szóban forgó kegy-levélnék ide vonatkozó szavai lehetnek — döntőleg — irányadók.

Szabad királyi Debreczen város jelenlegi közházának nyugoti kapuján levő fő-bejárásnál — a mint a kapu alatt az udvarra keresztül haladunk; mindjárt az udvar felől eső fő-bejárás fölibe, oda van a falba alkalmazva egy kisdud veres márvány-kőlap, s arra reá metszve a zászlós bárány, mint a város eredeti czimere, s alája metszve az 1563-dik évszám. — E veres márványlap a zászlós báránnyal, a régi- és még a XVI. században épült ódon városház homlokzatára volt, annak idején alkalmazva. Majd az ódon épület helyén felállított és 1828-dik évben teljesen elkészült mostani városháza épületében, a mostani helyére lett ugyanezen márványlap illesztve.

És ime e veres márvány lapon szemlélhető zászlós bárány is, a jobb lábával tartott zászlót jobbfelé fordított arczával nézi.

Ugyancsak ily alakban látható a zászlós bárány, — mint Debreczen városnak eredeti czimere a debreczeni ref. kistemplom tornya alatti falnak keletre eső homlokzatán.

1563.

A.

B.

SZABAD KIRÁLYI DEBRECZEN VÁROS

A. régibb

B. újabb időbeli

} CZIMERE.

A debreczeni ref. főtanoda anyakönyvtárában, bárki által is megtekinthetők következő című könyvek, ugymint :

a) Mélius vagy Juhász Péter predikátiói; nyomtatott e könyv Döbröczömbé 1563. Török Mihály által.

b) Félegyházi Tamás debreczeni predikátor: a keresztyén egyháznak részéről való tanítások. Debreczenben 1583. nyomtatott Hofhalter Rudolf által.

c) Félegyházi Tamás: a mi Urunk Jézus Krisztus új testamentuma. Debreczenben 1586. nyomtatott Hofhalter Rudolf által.

Mind három könyv czimlapján, Debreczen városnak 1600-dik év előtti és így eredeti czimere, — a zászlós bárány, — jobb fele fordított arczczal szemléli a jobb lábával tartott lobogót.

Kell-e ezeknél több bizonyosság arranézve, hogy ha szinte az ujabban festett városi czimereken úgy ábrázoltatik is a bárány, mint a zászlót balfelé fordított arczával néző: mindazáltal, az eredeti czimeren, ugyanezen bárány, jobbra fordított arczával szemléli a lobogót.

Egyébiránt ha egész bizonyossággal nem is, de gyaníthatólag reá lehet jönni annak okára, hogy Debreczen városnak az ujabban festett czimerein, miért ábrázoltatik a bárány úgy, mint a mely balra fordított arczczal tekint vissza a zászlóra? — Az 1600-dik év előtti időkből felmaradt zászlós bárányok t. i. az ujabban festett czimereken szemlélhető báránnyal ellenkezőleg, egészen megfordított alakban ábrázoltatnak, akként tudnillik, hogy a nézőnek, a bárány arcza, és egész eleje, jobb keze felől esik, tehát épen oda, hova, a mostani czimereken levő báránynak hátsó része rajzoltatik. Ugy ábrázoltatik tehát a régi czimereken a bárány, hogy annak jobb lába is a zászlóval, jobbra fordított arcza is, kifelé esik. Könnyebb levén úgy ábrázolni a bárányt, mint ez, a mostani czimereken látható, hogy t. i. a bárány arcza balkezünk felől szemléltessék; midőn az udvari czimerfestő — talán felső rendeletről, talán maga oktából — ezen megfordított irányt választotta; arra ugyan figyelemmel volt, hogy a zászló, a báránynak most már belől eső jobb lábával tartassék; de arra, hogy ezen esetben a bárány arcza is jobbfelé, és így belőlről essék, nem fordított figyelmet. A bárány arczát kifelé balra hagyta, úgy gondolkodva, hogy hiszen eddig is kifelé volt az fordítva; eszé ágába sem jutva, hogy ily ténye által, minő czimertani hibát követett el.

A nagyvárad latin szertartású egyházmegyei papság 1862-dik évről szóló névtárában, a sárréti esperességbe bekebelezett debreczeni r. cath. anyaegyházról írva van, hogy az, „már 1216-dik évben virágzó állapotban volt“ (lásd a névtár 52-dik lapján.)

Tudós hazánkfiái: Podhradzky József fent is idézett Tudományos gyűjtemény 1827-dik évi XII. füzet 91-dik lapján, és Fényes Elek fent már hivatolt geographiai szótárában Debreczen rovat alatt, egész határozottsággal állítják azt, hogy Debreczen, — „mint pecsétje vallja“ — már a XIII. század második tizedében városi joggal birt. Ezen állítás is, csak azon tételt erősíti meg, hogy Debreczen város pecsétének az 1218-dik évben kellett keletkeznie.

Mintán tehát mind Rudolf mind I. Leopold királyok kegyleveleiből kivethetőleg, a húsvéti bárány, a paizon jobb felé irányozva léptét, jobb oldalra néz vissza a zászlóra, épen úgy, miként az, a II. András király ezüst denárjain van ábrázolva; és csak is, az udvari pecsétmetsző s illetőleg czimer festő által okozott változtatás közben, történt meg a tévesztés: mindezekből teljes hitelt érdemlőleg kiderül az, hogy Debreczen város nem nyerhette eredeti czimerét IV. Béla királytól, de nem nyerhette Róbert Károly — valamint ennek fia I. Lajos királytól sem. — És pedig IV. Bélától nem nyerhette azért, mert ennek pénzein a bárány csak is keresztet tart jobb lábán. — De nem nyerhette az Anjoui házbeli említett két királytól sem, — és pedig, azonkívül, hogy ezen királyok pénzein a zászlós bárány, balra fordulva ábrázoltatik, nem nyerhette azért sem, mert Anjou-házbeli királyaink által szabadalmazott városok pecsétein és czimerein, az anjoui liliomok maig is szemlélhetők; így például: Kassa, Libetbánya, Breznóbánya, Körmöcz-bánya, Kaproncza városok czimereiben. És e részben csak is Szakolcza és Kőszeg városok tesznek kivételt. Szakolcza ugyanis kettős keresztet — minőt felszabadítója I. Lajos király viselt — hord pecsétén. Kőszegnek pedig — azon alkalommal, midőn III. Fridrik német császár alatt, ideiglenesen Ausztriához csatoltatott volt, — a közelebb nevezett fejedelem adományozott egy erős tornyos várból álló új czimert. Összegezve az eddig mondottakat, minden erőtetés nélkül lehet következtetni, hogy Debreczen város nem mástól, hanem épen II. András királytól — ki először nyomatta pénzeire a zászlós húsvéti bárányt — nyerte eredeti czimerét.

Ugyde, ha ezt megengedjük — mit pedig a felebbiek nyomán meg nem engednünk lehetetlen; akkor önkint következik, hogy elhagyjuk, miként Debreczen város — mint jelentékeny község a maga eredetét, a II. András király előtti sokkal régibb időkre viheti vissza.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Debreczen város történetének korszakokra felosztásáról.

Miként bármely országnak vagy egyes helynek, akkint vannak Debreczen városnak történetében is bizonyos korszakok, mint mennyi kiemelkedett pontok, melyek az addig történeteket, a következőktől, választó vonalokkal elkülönítik.

Ily kiemelkedett pontokul tartandók Debreczenre nézve a reformációnak e városban elterjedése; — a húzamos ideig részint az erdélyi fejedelmek uralma részint a török hódoltság miatt, a magyar korona birtokaihoz csak laza vagy épen semmi kapcsolattal csatolt városnak ujjal a magyar királyok hatalma alá kerülése, — végre a magyar állam életet az újabb kor kívánataihoz illő eszmékkel gazdagító 1848-dik év. — És ezekhez képest négy különböző korszakra osztjuk a város történetét, ugymint:

Első korszak: Debreczen városnak multja, legrégibb időktől, a reformációnak Debreczenbe behozataláig: 1536-dik évig.

Második korszak: E város története a reformációnak Debreczenbe behozatalától, a városnak a magyar korona állandóul tettes birtokába jutásáig, s illetőleg királyi városi rangra lett emeltetéséig, 1693. évig.

Harmadik korszak: E város története 1693-dik évtől kezdve 1848-dik évig, végre

Negyedik korszak: E város története 1848-dik évtől kezdve a legújabb időkig.

ELSŐ KORSZAK.

A legrégibb időktől kezdve a reformációnak Debreczenbe
behozataláig.

ELSŐ RÉSZ.

Debreczen város külélete.

ELSŐ FEJEZET.

A legrégibb időktől Zsigmond király koráig.

I.

Előbb mint őseleink egy évezred előtt, itten a magyar birodalmat megalapították; a mi édes hazánk tiszántuli azon részén, hol Debreczen is fekszik, különböző időkben különböző népfajok laktak. — Herodottal teljesen egybehangzólag, minden történetírók megegyeznek abban, hogy e vidéken legrégibb lakosok voltak a Géták. Ők valának minden kétségen kívül ős lakói (autochtones, aborigines) e vidéknek, — míg ellenben a később beköltözött rómaiak, góthusok, hunnok, gepidák, avarok, bolgárok, czarok csak jövevényekül (advenae) tekintethettek a Géták ellenében. — Ezen Géták a Nagy Sándor macedoniai király által legyőzetett Sarmis nevű fejedelmi vezérökről sarmitáknak, vagy hellen nyelven sauromatáknak =gyikszemüeknek, — rövidítve sarmatáknak — is neveztetek. — E szláv eredetű népfaj, a római birodalom virágzása korában dacus vagy dák nevezet alatt fordul elő a történelemben. Kemény edzett és harcztvágyó nép volt az, melynek vitéz fiai, nem kevés gondot adtak a bel-

viszályok miatt pártokra szakadozott Rómának, elannyira, hogy Horátz, III. könyve 6-dik ódájában kényszerítve érezte magát búsan zengeni eképpen:

Paene occupatam seditionibus
Delevit urbem Dacus et Aethiops,
Hic classe formidatus, ille
Missilibus melior sagittis.

(A lázongásokkal foglalatoss Róma városát csaknem megsemmisítették a dacusok és aethiopiaiak. — Ezek hajós seregők miatt félelmesek, amazok pedig nyíllövöldözésben ügyesek.)

Mily nagy lehetett tehát Rómában Augustus császár alatt az öröm? midőn a Cotysó nevű fejedelmi vezérek alatt álló, és Róma ellen harczoló ezen Gétákon Crassus és Lentulus római vezérek teljes diadalt nyertek: errenézve egyfelől az a bizonyosság, hogy a római Tanács a diadalt nyerő Lentulus vezért geticus vagy getulus melléknévvel tisztelte meg; másfelől pedig bizonyosság az, hogy Horátz, III. könyvének Maecenáshoz írott 8-dik ódájában így szól egyebek között barátjához:

Mitte civiles super urbe curas
Occidit daci Cotysonis agmen etc.

(oszlasd el a város miatt hazafui gondjaidat, megsemmisült a dák Cotysó hadserege.)

Ekkor azonban nem lettek még egészen lealázva a dacusok, sőt inkább kivált Decebál fejedelmök alatt oly félelmesekké tudták ők tenni magokat a rómaiak előtt, hogy Domitián császár csak nagy adófizetés terhe mellett volt képes tőlük békét vásárolni. — Fizette ezen adót még Nerva császár is. — De már Traján római császár Krisztus születése után a II. század elején megtagadva az adót, hadat támadta meg Decebált, s ezt Tordánál Erdélyben legyőzván, ő szabott terhes feltételek alatt annak békét. — Azonban a békét Decebál hitszegőleg — sőt a Traján császár élete ellen leselkedőleg — megrontva, magára vonta azon veszélyt, hogy Traján megépíttetve a dunán világhírű

hidját,*) azon erős seregével átkelve, Decebál hapi népét a Vas-kapu körül Erdélyszélén tönkre verte, s a kétségbe esés miatt öngyilkossá lett Decebál fejét, mint diadaljelt dárda hegyére tűzve, Rómába vitette; mely győzedelme folytán a római Tanács, Traján császárt *dacicus* vagy *sarmaticus* melléknévvel, s a római piacon emelt oszloppal tisztelte meg. — Ez oszlopot azonban maga Traján nem láthatta, — mert ő, a Decebál légyőzetése után Ázsiába a Parthusok ellen menvén, ugyanazon hadjáratában meghalt. — A mily művészi volt Trajánnak a Dunán épült kőhidja; ugyan oly művésztinek mondatik lenni a római piacon az ő emlékét örökítő oszlop, melyről azt állítják, hogy az, az újabb időkig fenmaradott volna. — Legalább még 1819-dik évben, debreczeni esküdt-polgár néhai Auer András, Rómában művészet-kedvellés szempontjából léte alkalmával, ezen oszlopot szemeivel látta, — a mint ez dr. Segesváry kéziratában fel van jegyezve. — Trajánnak — Decebálon nyert győzelme emlékére Rómában — annak idején — érmek is verettek, — a milyenek dr. Segesváry állítása szerint, a 18-dik század folylásában, a debreczeni határban is találtattak volt.

A győzelmes Traján, Decebál összes birodalmát, u. m.

*) Ez a nagy munkával, temérdek költséggel és elég hamar, — mert egy év alatt — elkészült kőhid (Traján hidja) 60 lábnyi vastagságu 150 láb magosságu, 20 kőlábon, melyek egymástól 170 láb távolságra tartották a kőboltozatot, úgy állott, hogy egyik vége *Turnu-Severin*től, *Czernece*től, nem messze Havasalföld széléig, a másik vége pedig *Gladova* körül Bulgáriáig mindössze 4770 láb hosszúságra nyult. — Bámulatos szép műve volt ez ázsiai damaskusi születésű Apollodor építésznek. — A hid egyik kőlábán kifaragva e sorok vóltak olvashatók :

Providentia Augusti

Vere Pontificis

Virtus Romana quid non domat?

Sub jugum ecce rapitur

Danubius!

(Az igazi hidkészítő császár gondoskodásából, a római erő mit meg nem hódít? Ime járom alá hajtatik a Duna! — Lásd Engel *commentatio de expeditione Trajáni ad Danubium Vindobonae* 1794. 225. lap.) Fájdalom! hogy e világhírű mű csak pár évtizedig állhatott fen, mert azt a Traján közvetlen utódja Hadrián császár, elődje iránti irigységtől ösztönöztetve lerontatta azon ürügy alatt, hogy a barbar népek betódulása ellen, annál biztosabb lehessen a római birodalom.

Moldvát és Oláhországot (*Dacia transalpina*) Erdélyországot (*Dacia mediterranea*, vagy *alpestris*) és Magyarországnak a Tiszaig terjedő keleti részét (*Dacia ripensis*) sajátja gyanánt elfoglalta, — s az ekép meghódított harci viszályok miatt nagy részben pusztán maradt földekre új telepítvényeket küldött; — a ne-talán kitörhető lázadás megelőzése tekintetéből pedig, a meghódított tartományok jelentékenyebb helyiségeibe — őrsereget szállított.*)

Azért kellett mind ezeket kissé hosszasan leírom, hogy érthetővé tehessem azt, a mi mostan következik:

Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén, Keresztesy József egyházi naplója Pest 1868 című jeles munka 282 és 283-dik lapjain ez olvasható; „Debreczenben „1800-dik évben, a czeglédutczai temetőben, egy régi „római kő-koporsót találtak, — mely onnan a ref. főiskolába bevitetvén, több ideig ott volt látható. — Ez egy „négy szögletű emlék-kő — az eleinek két szélén, két „fáklyát óltó Genius — azután egy fegyveres férfi, és egy „siró nő kép, — s ezek között im e felirat van: *Aeliae Concordiae, quae vixit annos XVII menses VIII, dies VII,* — *Aelius Victorinus Vet. Leg. II. Ad. Exc. Eg. Et Casparina Faventina Valentina Clementina, Moesti Parentes, Filiae dilectissimae, F. C.*“ (Aelia Concordiának, ki 17 évet 8 hónapot, 7 napot élt, Aelius Victorinus — a 2-dik legiobeli hely-őrség parancsnoka, és Casparina Faventina Valentina Clementina, keseredett szülék, igen kedves leányoknak emelték). Ha hogy ezen sarkó (min különben kétkedni alig lehet) azon időbeli, — a midőn Traján Dáciát elfoglalva ide új telepítvényt küldött, s a jelentékenyebb helyeket őrsereggel látta el: ez esetben, be van bizonyítva az, hogy Debreczen város már Krisztus sz. utáni 2-dik században nevezetes hely lehetett parti Dáciában. Mellesleg megemlítve bámulva, kelltik ilyesmikben felismerni a kegyes gondviselés utait, a mennyiben az em-

*) Benkő Transilvaniae pars prior T. I. Vindobonae 1778. pag. 5—15. és Lisznyay K. Pál, Magyarok krónikája. Debreczen 1692. 85. lap.

beri eseményeknek és világ-folyásának hatalmas rendezője, úgy intézkedett, hogy nem ritkán sokáig rejtve tartogatja ő, a föld méhében, a tudomány számára a bizonyítékokat, beigazolására annak, mit írott okmányokkal, most már, kimutatni azért nem lehet, mert azokat a dülő elemek a föld színéről mind elpusztították.

Annak pedig ujabbban is bebizonyítására, hogy Debreczen már Árpád házbeli elsőbb királyaink idejében is, népes község lehetett, azon emlékiratra hivatkozom, mely az 1802-dik évben megégett, de újra helyreállított debreczeni reformátum nagy templom épületének alapjába, az 1806-dik évi ápril 16-kán betétetett; és mely emlékirat alantabb majd terjedelmesen leendő közölve. Az van — ide vonatkozólag — azon emlékiratban megemlítve, hogy azon nagy templom helyén, a reformáció előtti időkben szent András nevéről czimzett templom állott. Hogy az mikor épült? nem tudhatni; hanem az fel van jegyezve róla, hogy a XII. században már egyszer megégett.

Igen szépen összeegyezik ez állítással, néhai tudós Tóth Ferencz ide vonatkozólag tett azon bizonyossága,*) hogy a mely helyen 1802-dik évben Debreczenben a ref. nagy templom leégett; ottan hajdanában már IV. Béla király előtti időben volt építve templom, mely a tatárok pusztítása után 1245-dik évben újra megépítettetett.

Tudva van a történelemből, hogy nincsen Európában terület, mely a népvándorlások pusztításának annyira ki lett volna téve, mint Magyarország földje. A Duna balpartja, és így a Tisza körüli térség is volt a tengernyi hadak országútja, s igen gyakran nagyszerű csatatere. Már ily körülmények között, arranézve, hogy a régibb időben azon állomás, hol most Debreczen fekszik, községi lakóhely legyen, maga a helyi fekvés birt elégséges vonz-erővel. A vidéknek barom tenyésztésre alkalmas térsége, termékeny földje, egészséges levegője, kedvező éghajlati fekvése, tetsz-

*) A helv. vallástételt követő túl a tiszai püskökök élete. Győrben 1812. lap 133.

hetős helyül mutatkozott az állandó megtelepedésre. A békét felzavaró harcziás viszontagságok idején pedig azon völgy, hol Debreczen városa fekszik, s azon lapály, mely hajdanában fertős mocsároknak, és magosra nyúló nádasoknak sem vala hijával, önkint kínálkozott, hogy menedékül használtassék. — S még akkor is, midőn a környékben porrá és hamuvá tették a föld népének véres verejtekkel szerzett vagyonát az éktelenül garázdálkodó dúló hadak; e régibb időkben söppedékes táj, igen alkalmas pont volt azon célra nézve, hogy félvilágrészt keresztül barangoló kóbor népek ne találhassanak e tájra; s ennél fogva az ellenséges csordák ellen e völgyes rejtekhelyen észrevétlenül megmaradhasson az ide vonúlt békés lakosság.

II.

Révész Imre derék tudós hazánkfia Etellaka czimű jeles művében alapos érvekkel mutogatja azt, hogy szabócsmegyébe kebelezett Balmaz-uj város község határterületén létező, és a debreczeni határterülettel szomszédos azon táj, mely a nép nyelvén maig is Etellaka helynevezettel bír, Attila korában, valósággal e hún fejedelemnek lett legyen rendes lakhelye. Ha ez állítás, — min alig lehet kételkedni — csakugyan történeti tény; azon esetben kitudja, ha valjon egy később előállandó történész, nem fogja-e, a sötétség homályából felmerülendő adatokkal Debreczennek Attila korában nem csak létezését, de népességi állapotát is kimutatni?

Valamint az is, még ezentuli felvilágosításra vár, ha valjon azon valószínűleg nem természetes, hanem emberi munka által előállított völgyelet, — mely Pesten felül a Dunánál vevén kezdetét, Hatvanon alól, Arokszállásnak megy, és onnan Egren és Tokajon alól Aroktőhöz tekeredvén a Tiszáig, innen pedig Fehértón alól a debreczeni nagyerdőn jövéen által, a nagy-létai határnál Arad és Temesvár felé folytattatik, és Szemendrián alól mintegy három mérfölddel a Dunánál végződik, — s mely völgyelet

a köznép által — hosszan tartása miatt emberi erőt felül haladó munkának tartatván ördög árkanak neveztetett el, — valjon ismétlem e völgyelet a régi rómaiak által készített sáncznak-e, vagy pedig — mi inkább hihető — Avarok által alkotott kerítésnek (Ring) tekintessék-e ?

Hogy egyébiránt azon vidéken, melyen Debreczen város fekszik, közelebbről magyar őseink bejötté előtt, minemü népfaj lakott legyen? e kérdésre megfelelhetünk az ide vonatkozó történetírókból. Erdélytől fogva t. i. a Szamos, Maros és Tisza vizek közötti földrészt, az akkori napkeleti császártól VI. Leótól hűbéri jogon birta Mén Marót. (Menu Morout.)*) Midőn Álmos s illetőleg ennek fia Árpád alatt a magyarok a Kárpátokon keresztül e honba bejövén, a Tisza és Bodrog között fekvő tartományt elfoglalták; Zalántól — ki a Tisza, Duna és Garan között a Kárpátokig terjedő földnek volt fejedelme, kemény izenetet veszen Árpád, hogy a Bodrogon túl mennie ne merészeljen. Árpád azonban ezzel keveset gondolva, Zalánnak több földjeit egész a Sajó vizéig elfoglalta. — E megtörténvén, a bihari fejedelemhez Mén Maróthoz küld Árpád, és attól a Szamosvize és a Nyír között a Meszesig terjedő földet kéri, melyet midőn átengedni nem akarta Mén Marót; ő ellene Árpád nagy sereggel három vezérét, u. m. Tást, Szabolcsot és Tuhutumot küldi. Átjövén ezek a Tiszán, úgy megrettentik Mén Marótot, hogy az, velők szembeszállani nem mervén, magát a Körös vizének ótal-mazására hátra vonta. Ekkor a kiküldött sereg két részre oszolván, Szabolcs vezér ugyan — minekutána a nevérol nevezett várat építette, Tassal együtt a Szamos felé menvén, Szathmárt elfoglalta; Tuhutum pedig fiával Horkával a Nyírt hódoltatván meg, onnan egész Zilahig felment. — Végre a három vezér összetalálkozván a Meszesnél, ott határt csináltak.**)

*) Budai Ézsajás. Magyarország históriája I. kötet. III. kiadás. Pest 1833. lap. 75.

**) Budai Ézsajás. Magyarország históriája I. kötet. III. kiadás. Pest 1833. lap 77.

E vidéket tehát, hol Debreczen fekszik, magyar eleink Mén Maróttól foglalván el; azon kérdés adhatja magát elő; hogy Mén Marót alattvalói micsoda népfajhoz tartoztak? És errenézve a történészek csak nem egybehangzó állítása az, hogy a szóban forgó népfaj, nem volt más, mint chazar népfajjal vegyített szláv. Tanuskodik ez állítás mellett egyebek között, e vidék helyneveinek szláv eredete is p. o. Debreczen=Dobrzizán, — Szoboszló=Zobieslaw, Bogyoszló=Bogieslaw.

III.

Mielőtt Debreczen város multját közelebbről szellőztetnők; legyen szabad — némely alantabb előfordulandó tételek helyesb megértése tekintetéből — néhány ide vonatkozó dolgot, magyar hazánk elsőbb királyai korából előadnunk, egymint:

1-ször. A magyar alföld azon vidékét, hol Debreczen város fekszik, árpádházbeli királyaink közül némelyek kiváló figyelmők tárgyává tevék, jelélül annak, hogy Ázsiasik rónáiról ide költözött őseinknek közelebbi ivadékai, ez uj hazában is, gyönyörűségeket találak a Nyírség áldott térségeiben. Megtetszik ez, már csak abból is, hogy szent László király alatti decretumok első könyve, Szabólc városban (civitas), valamint a Kálmán király alatti decretumok első könyve is ugyancsak Szabólc vármegyében Vencsellőn tartatott országgyűléseken hozattak. És pedig a törvények eredetileg magyar anyai nyelvünkön alkottattak; a mi Kálmán király decretuma első könyvét megelőző előbeszéd 16-dik §-sából kiviláglik, — a hol t.i. Seraphin, a kérdéses törvények fogalmazója, az esztergomi érsekhez intézett szózatában az iránt mentegetődzik, hogy ha ő, a törvények latin nyelvre áttételében netalán hibát követett volna el, ez annak tulajdonittassék mert ő, a magyar nyelvben nem teljesen jártas. De azt, hogy a magyar alföldnek kedves arczúzata, árpádházbeli királyaink figyelmét magára vonta, még az is bizonyítja,

hogy a tiszántuli részeket hercegi (dux) czim alatt, a koronkint uralkodó királyoknak vagy fiatalabb fivérök, vagy épen fiok tartotta birtokában. Így például szent László király decretuma III. könyvének 2-dik fejezete alatti jegyzetekben világosan emlittetik, hogy I. András király testvére Béla herceg, — bátyja királykódása idején — a tiszántuli részeket hercegségi czimen birta volt. Hasonlókép II. András király uralkodása idején, ennek fia Béla, valamint IV. Béla király uralkodása idején, ennek fia később V. István király, ily hercegi czimmal birtokolták a tiszántuli részeket. Hogy egy királyi hercegnek a tiszántuli vidékeken lakása, jólétet és fényt árasztott ezen vidékre, ez magától is könnyen érthető.

2-szor. A természet világában nem ritkán történik az, hogy a viharok dúló hatalma által eddigi fészkekből felzúllt növénymagvak, a rohanó szelek szárnyain idegen éghajlat alá röpítette, egészen más talajba helyezkednek el, s új hazájokba váratlanul gyors tenyészetnek örvendő, vidító színben tüntetik fel, az ottani növényvilág panorámáját.

E tüneményhez hasonlót észlelhetünk az országok és nemzetek történetében is. A honvédelmérti folytonos hadjáratok miatt fogyton fogyó magyar nemzet, az általa fegyverrel elfoglalt ezen országot, egy maga, a meghódított, s hódítás közben szintén megfogyatkozott népekkel együtt, egészen betölteni képes nem lehetett. A véres csatákban elhúllott áldozatok hiányát saját szaporodása által pótolni elégtelenek lévén, önfeltartási ösztönükből, jókor felkarolták ős eleink azon üdvös eszmét, hogy az ide közéjük telepedni kívánó idegeneket tárt karokkal fogadják. Csak is e szempontból érthető már Thúróczy chronikájának 2-dik része 22-dik fejezetében olvasható ime tétel: Magyarországbán mind Géza fejedelem, mind szent István király, mind későbbi királyok idejében, jöttek be csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták, besenyők, szerecsenyek, őrmények, szászok, turíngiaiak, meisseniek, rajnaiak, kunok és olaszok,

kik a magyarok közé vegyülvén, a közhaza javának buzgó és sikeres előmozdításaért, polgárjogot sőt közülök többen még nemességet is nyertének.

Mi közelebbről a bessusokat vagy is besenyőket (biseni) máskint izmaelitákat vagy bosznyákokat illeti; azok elébb Moesiában vagy is a mai szerb bolgár és bosnyák országokban laktanak. Thuróczy, chronikája 2-dik része 50-dik fejezetében azt állítja, hogy midőn Salamon magyar király alatt őseleink Belgrádot, a saracénok, görögök és bolgárok ellen kemény ostrom alá vették; az ostromlottak, a besenyőket, azaz a bosznyákokat is segítségül hívták, kik nemcsak az ostromlottaknak nyújtának segélyt, de ezen felül, rabló csapataikkal a magyar haza több vidékeit is bekalandozták. — Azonban a Belgrádot ostrommal bevévő magyaroknak, az összesen legyőzött ellenhadak között, a besenyők is hódolni kényszerülvén, ők e honba hozatva megtelepítettek. A mennyiben a besenyők, mint körülmetélkedési szertartáshoz ragaszkodók, egy darab ideig, e honban is a muhamedán vallást követték; ezért izmaeliták is hívtak. Későbbi időkben azonban, e honban megtelepedve áttértek ők a keresztyén vallásra. A bosnyákországban maradott izmaeliták ellen pedig, Robert Károly király folytatott volt irtó háborút.

A hébereknek e vidékeni régi múltjáról következőket jegyezzük ide. — Pál Apostol, irataiban említi, hogy ő Jeruzsálemtől Illyriáig terjeszté a Jézus tudományát a zsidók között. Az akkori időbeli Illyrián, nem csak a mostani úgy nevezett illyriai királyságot, hanem a mai horvát, tót, szerb és bosnyák-országokat is kell érteni. — Ide vonatkozólag megjegyezzük, hogy Krisztus születése előtti 62-dik évtől kezdve, midőn t. i. római fővezér nagy Pompéjus Jeruzsálemet és Zsidóországot római hatalom alá hajtotta; a szabadság szerető héberek közül igen sokan, a római uralommal elégtelennek levén, seregesen vándoroltak volt oly tartományokba, hol magokat az általok gyűlölt rómaiaktól messze távolban tudhatták; és készebbek voltak az egész világba szétoszlani, mintsem rabigába hajtott ha-

zába maradjanak. — Olvashatni erről Flavius Josephus de bello judaico — libr. II. cap. XVI. és libr. VII. cap. XXI. — munkájában. Mind ez tehát, még Jeruzsálemnek, Krisztus születése utáni 70 évveli elpusztítása előtt történt.

A mi közelebbiről Dáciát, és így a magyar alföldet is illeti, honi történet íróink a zsidók ide elsőben lett letelepedésöket, Krisztus születése után az első század utolján, és a második elején, Decebal idejére teszik. Decebal t. i. a római név nagy ellensége, nemcsak befogadta a zsidókat; hanem szabadságot is adott nekik, várakat és városokat építhetni. Emlitnek a történetírók, oda lent a vas kapun belől Thalmis nevű zsidó várost. Volt a Bánátban a Temes folyó mellett Temes nevű helység. — A Bánátban feltaláljuk ma is Temesvárt; valamint Arad megyében Jenőt, és Boros-Jenőt a fehér Körös mellett. Biharvármegyében Zsidófalva nevet hordó régi falu-helyeket, zsidóvárt stb. létezni hallottuk, melyek mind arra mutatnak, hogy ezen helyeken hajdan zsidó telepek léteztek, nemcsak azon okból, mivel a nép ma is úgy tartja, hanem mivel, a felemlített nevek közül többen, valóban is zsidó eredetűek.

Árpád házbeli királyaink alatt, a törvénytárban több helyen van mózes vallásu atyánkfiairol említés; jeléül annak, hogy ezen — még a hitnyomozó szellemtől át nem hatott korszakban ők is élvezhették azon polgári szabadságot, melyet a későbbi századok fánatizmusa tőlük húzamosb időre megtagadott vala.

Ezeket véltük, az alantabb előfordulandó némely tárgyak megértése tekintetéből előre bocsátni szükségesnek. Most, közelebbiről szólhatunk már Debreczen város régi történetéről.

IV.

Van-e oly talpalatnyi hely, — hova csak jártunkban s keltünkben lépünk, a mely észlelődésünk oktatásai után, bennünket gondolkozni tudó okos lényeket a felől ne győzne meg, hogy földgömbünk, minden teremtetett élő ál-

latnak, melyet az koronkint hátán hordoz, s illetőleg keblében táplál, elébb vagy utóbb egyetemes sirkertjévé válik. — Igen is közanyánk a föld mindnyájunknak, még pedig oly közanyánk, mely a fáradt embert, zaklatott élet-pályája végződésével, készségesen fogadja altató karjai közé, s olykor olykor, felismerhető jelek által figyelmezteti a késő ivadékot a felől, mikép itt is amott is évezredek óta nemzedékek alusszák az ő ölében ama hosszú álmot, melyet kikerülnie halandónak még nem adatott. Így például:

Hogy azon rónaságon, melyen Debreczen város építve van, ember emléket meghaladó idők előtt is, társadalmi jelleggel bíró népek laktak legyen; errenézve világos adatokul szolgálhatnak azon csak nem régiben is fölfedezett maradványok, melyek, a régészet kedvelők figyelmét legujabb időkben, nem kis mérvben vették volt igénybe.

A régészet (archaeologia) terén, a kő-korszaknak magyar alföldünkön — közelebbről pedig Debreczen város határterületén létező maradványaira, Kovács János debreczeni ref. főiskolai természet-történelem tanára tévé az e vidéki tanuló ifjúságot először figyelmessé. — S ettől fogva több szak-értők nem kevés tudomány-kedvvel láttak e tárgy körüli buvárlatokhoz, — melyeknek eredményeül már is több nagy becsü felfedezések mutatkoznak. Nem említem a Debreczen melletti legelőn egy pásztor által talált kő-korszakbeli baltát, azon a debreczeni főiskolai muzeumban őrzött igen szép példányt, mely kigyla (serpentin) kőből van, melynek alakja nem sok művésziest árul ugyan el, közepén átlukasztva; de felvéve irányadóul, hogy a legrégibb nemzetek, a társadalmi fejlettség mily alant fokán állhattak, — czélszerűség tekintetében elég ügyesnek látszik.

Ismétlem, nem említem tüzetesebben, e kő-korszakbeli baltát; de emlékezetben kellett hagynom azt, hogy legújabbban közvetlen Debreczen város alatt, ettől dél-keletre az úgy nevezett várad-utczai temető szomszédságában levő — átkos földnek czimzett — újabban felfogott veteményes kertek talajának ásása vésése közben

Szántay József debreczeni orvos és Szabó Imre városi tanácsnok Csere erdő felé eső birtokaikon debreczeni születésű, jelenleg pesti ügyvéd Szántay Adolf, írói néven Aladár, fedezett fel egy egész kő-korszak telepet, megannyi maradványait egy itten lakott és eltemetkezett ismeretlen régi népfajnak. Felfedezése idején, nevezett ifju polgártársunk, alig félóra alatt, 96 darab obsidián késtőredéket és kőkorszaki nyílhegyet szedett össze, — s azok egy jó részét a debreczeni ref. főiskolai múzeumnak ajándékozta, — ugyanazonban, hogy a hazai többi első rendű múzeumnak is juttatott belőle néhány példányt. — Ezen obsidián maradványok, alakjukra nézve körülbelül 1—1½ vagy 2 hüvelyk hosszúak, újjnyi szélesek, s lapszerűek; éleik elég élesek, s anyagjuk igen hasonlít a füstölt üveghez. — Debreczen nevezett vidékén oly nagy mennyiségben volt, e kő-korszak-telep maradványa található; hogy Szabó Imre, Debreczen városi tanácsnok, több szép példányt és nucleusokat vagy is dió nagyságu obsidián köveket — melyekről t. i. a kést és nyílhegyeket lefejtették — szedett össze, a múzeumokhoz leendő átküldés végett.

Fentebb nevezett ifju ügyvéd, e felfedezésről értesíté a régészet barátait, a „Hazánk és Külföld“ czimű folyóirat 1870-dik évi 5-dik számában s az Archaeologiai Értesítőben is.

Ugyancsak fent nevezett területén Debreczen városnak, tömérdek bronz korszaki tárgy, — nyíl-hegyek, gyűrűk, nő-ékszerek és vitézi jelvények fedeztettek fel. S egy egész mező csupa temető ott, hol mind hamvvedreket (urnákat) lehet találni. E hamvvedrekbe rejtették a régiek megégetett halottaik porát s mellé helyezték azoknak kedves tárgyaikat — t. i. lándzsa és nyíl-végét a vitéz férfiaknak — ékszereit a nőknek. Mind ezen hamvvedrek a mellett, hogy szépek, azért is kiemelendők, mert azon igen régi korszakból valók azok, midőn az urnákat még nem is égették. — Felismerhető rajtok, hogy egyszerű nyers agyagból gyúrtak, és napon szárítottak.

Szinte e helyeken, s közel-vidékeken lelhetők bronz-

korszakbeli maradványok. — Így például, azon 5 darab bronz-dárda gyönyörű művek $1\frac{1}{2}$ és 2 láb hosszúságúak, melyek mint a debreczeni ref. főtanoda múzeum sajátjai, a régészeti szakemberek előtt a legszebb példányokul tekintetnek, a zeleméri puszta területén fedeztetek fel.

Ezen felfedezések, a történész előtt nem kis fontosságúak, a mennyiben ezen kő és bronz-korszakbeli maradványok arról tesznek bizonyosságot, hogy azon rónának, hol Debreczen város elterül már a történelmi tudást több ezer évvel megelőzőleg — lakosai és pedig oly lakosai voltak, kik — a dolgot az akkori idők szemüvegén nézve — társadalmi műveltséggel bírtak. — De hogy azon régi népek, melyik családjához tartozhattak az emberi nemnek? az enyészet ezen titkát, a tudomány még talán csak czentul fogja kideríteni a feledés homályából.

Egyébiránt azokhoz miket már eddigelé a város eredeti czimere keletkezésének kipuhatolása alkalmából, Debreczennek mint népes községnek régi volta beigazolására felhoztunk volt, legyen szabad még egy adatot csatolnunk.

Őskori királyaink, Nagyvárad város irányában kiváló előszeretettel viseltettek. Van is valami vonzó, — valami varázs erővel bíró Nagyvárad kies vidékében s lakosainak kedélyes jóságában, melynélfogva, ha ki egyszer ottan húzamosb ideig tartózkodott, azon vidék kellemeiről s lakosairól elfelejtkezni soha nem képes. — Szent László királyunk, miután a nagyvárad püspökséget gazdag jövedelmekkel látta el, hült tetemeit is Nagyváradon kívánta eltakaríttatni. Könyves Kálmán királyunk is elébb mint a magyar királyi trónt elfoglalta volna, várad püspöki székből ülni, nagyobb örömének tartá, mintha bár esztergomi érsekké lehetett volna. — A többi őskirályaink is ha nem laktak is Nagyváradon állandóan, de évenként legalább egyszer megjelentek ottan, a szent István első vértanu tiszteletére épült szentegyházban. E kegyeletnek tulajdonítható az, hogy őskori királyaink közül többen az igazságnak tüzes vas közbejöttéveli vizsgálása helyeül

Nagyváradot, e régtől fogva erős várral bíró várost jelölték ki. Így például II. András király idejében Bánkban elnökle*) alatt 1214-dik évtől kezdve 1235-dik évig 389 ilyen elítélés eseteit olvashatni azon könyvben, melynek címe: az igazság kitudásának szertartása, vagy tüzes vas általi biráskodás, melyet hajdan a magyar nemzet a peres ügyek eldöntése körül használt. (*Ritus explorandae veritatis, seu iudicium ferri candentis, quo hungarica natio in dirimendis contraversiis ante annos 340 usa est, et ejus testimonia plurima in sacriis summi templi varadiensis reperta. Claudiopoli 1550 in 4-to.*)

A szent István első vértanu tiszteletére épült nagyváradí főtemplom sekrestyéjének rejtekében tudnillik, a mongol pusztítást csodás módon túlélve megmaradtak, és 300 évnél tovább setéségbn ott heverték a fent is érintett 389 jogesetet tartalmazó irathagyományok. Azok Martinuzi György nagyváradí püspöksége idejében felfedeztetvén, azokból e most nevezett püspök, 1549-dik évben a közelebb fent érintett cím alatt szerkesztette azon könyvet, mely 1550-dik évben, Kolozsvárt Heltay Gáspár nyomdájában kinyomatott, és a közéletben: Jegyzőkönyve a nagyváradí szent István első vértanu prépostságának káptalanjában 1214-dik évtől 1235-dik évig folytatott ordálíumoknak, vagy is röviden váradí Registrum cím alatt lett ismeretes.

Az 1551-dik évi deczember 15-kén megöletett Martinuzi György holta után bekövetkezett harczi viszontagságos időkbén azonban, a sajtó alól kikerült példányok, hogy hova lettek? azt senki nem tudja. Sokáíg is ismeretlenül maradt e nagybecsű — mert csaknem legrégíbb — okmány; és csak is Kittonich teszen róla említést Módszeres irány (*Directio methodica*) című művében. Még a XVIII. század elején is csak két példány létezéséről volt a tudós világnak ismerete, mely két példánynak egyike után

*) Feszler: Magyarok története II. kötet. 795. lap.

bocsátá a nevezett művet világ elé Bél Mátyás: készület Magyarország történetéhez (Adparatus ad historiam regni Hungariae) czim alatti könyvében. — Legujabban Endlicher is kiadta azt az Árpádféle emlékek (Monumenta Arpadiana) czimű gyűjteményében.**) Megvan e könyv, most már a magyar tudományos académia könyvtárában is. — A debreczeni ref. főiskolai anya könyvtár pedig magyar fordítási kéziratban bírja b. e. Kiss Bálint néhai szentesi predikátor esperes és magyar académia tag ajándékából.

Körülményesebben kellett ezen ugy nevezett váradi regestrumot értelmezni azért, hogy most már erre, mint tisztelt olvasóm előtt is ismeretes könyvre hivatkozhasam, elmondván, hogy e könyvnek 138-dik §-ában Debreczen (Debreczun) mint Villa (helység) emlittetik.**) Ezen 138-dik §. szavai pedig szórul szóra, magyar fordításban így következnek: „Debreczen községből való Tamás fia „Teco, és az ő néjének fia Imre, és Zeb faluból való „Móricz fia, azt vallották előttünk, hogy midőn közöttük „egy Chinchola nevű szolgáló, s ennek két leánya, ugy „mint Anna és Cecilia felett visszavonás támadott azon „okból, mert említett Imre azt állította, hogy ő, nőjével „együtt fogadták azokat bérbe, — Tecó pedig azt erősi- „tette, hogy ő testvér néjétől váltotta azokat meg: a bé- „kebiráknak ugymint Mihálynak a Mátyás ispán fiának, „továbbá a Péter bátyjának Wuknak, és más ugyanazon „vidékbelieknek tanácsából, ugy egyezkedtek ki a vitázó „felek, hogy említett Imre az említett szolgálókat átadta „ipának Tecónak, vevén érettök egy egész és egy negyed „rész márkot.“

Ahhoz tehát, hogy Debreczen már II. András király korában, mint község létezett, nem férhet kétség. Csak is az jöhetne kérdés alá, ha valjon Debreczen, falu vagy város minőségében létezett-e? Mert az, hogy Debreczen a

*) Palugyay: Magyarország történeti leírása. Pest 1853. II. köt. 312. l.

**) Endlicher: Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana Sangalli 1849. pag. 676.

váradí Regestrumban villának neveztetik, épen nem zárja ki azon feltevést, hogy Debreczen akkortáiban ne lehetett volna város. Ugyanis ezen latin szó: villa, a régiebb időkben várost is jelenthetett. — Bizonyosság erre nézve Zsigmond király II. Decretumának 4-dik czikkelye, hol oly szabad helyekről (libera Villa) van emlékezet, melyek ha nem voltak is teljesen királyi városok, de az akkoriban főrangú királyi városok valamelyikéhez — jelesen szabad királyi Buda városéhoz — hasonló jogokkal és szabadsalmokkal voltak megajándékozva.

Felejtethlen emlékü tudós Hetényi János*) azt írja, hogy II. András király, Spalatrónak (Dalmátországban) és némelyek szerint Korponának, Szegednek, Debreczennek és Trencsinnek oly szabadságot adott, minővel a várnemesek birtak. Lett legyen egyébiránt II. András király korában bárminévvel nevezendő község Debreczen, és birt legyen az, bárminemű szép szabadsalommal s kiváltsággal: annyi bizonyos, hogy IV. Béla király alatt 1241-dik évben, — ama gyászos időben, midőn a mongol dúló csordák édes magyar hazánkat elárasztották, Debreczen is osztolni kényszerült a közhaza siralmas állapotában. — Nem lehet az máskint, minthogy e város sem kerülheté ki ama keserű sorsot, miszerint minden kiváltság-leveleivel s szabadsalmi okmányaival együtt egészen semmivé tétetett, — épületei földig lerontattak, lakosai részint leölettek, részint pedig keserves rabságba elhajtattak, s rom és pusztaság irtózatoss képei meredeztek a sivataggá lett vidék láthatárán. Hogy és miként épült — a mongol pusztítás után — ujra fel e hely? s a IV. László király alatt, magyar hazánkban két év lefolyása alatt, ismét dúló tatároktól és ezek után a besenyőktől miket szenvedhetett Debreczen város? s minő lehetett e városnak az árpád házbéli utóbbi királyok alatti állapota? mindezekről — okmányok hiányában — mit sem tudhatunk.

De azt már tudjuk — mert okmányilag van begyőzve,

*) Hetényi: Honi városaink befolyásáról, nemzetünk kifejlődésére, és csinosbulására. Budán 1841. 71. lap.

hogy a később bekövetkezett időkben, Debreczennek hűbér-urai gyanánt a Dousa vagy Dausa családbeliek szerepelnek. Csak szájhagyományként jött ugyan hozzánk az le, hogy Dousa András, mint állítólag Dousa Mátyás atyja, és Debreczen hűbér-ura építette volna ujjlag fel, a mostani ref. nagy templom helyén létezett — s a mongol pusztitáskor földig lerombolt — szent András apostol tiszteletére nevezett templomot.¹⁾ De már Dousa Mátyásról — ki, mint Debreczen hűbér-ura, magát mindig debreczeni Dousának nevezi, és mint ilyen, rendszeren Debreczenben lakott — több rendbeli írott bizonyságok léteznek. Ugy említettik t. i. ő²⁾ az 1317—1322-dik évi időközben, mint erdélyországi vajda, és ezen a vidéken öt vármegyének (Bihar, Zabolcs, Szathmár, Zemplin, Szólnok) fő királybirája.³⁾ Ugyanezen Dousa Mátyás 1322-dik év körül már mint Magyarország nádora iratik.⁴⁾ Ide vonatkozólag, Debreczen város magán levéltárában, a kisebbrendű okmánygyűjteményben 2-dik szám alatt feltalálható 1327-ik évről, Debreczenben húsvét után 3 nappal keltezve latin nyelvű eredetben meglévő levél,⁵⁾ melyben Dousa nádor fiának Jakabnak a nője, Kállay Ivánhoz a főispán Egyed

¹⁾ Balkányi Szabó Lajos: Debreczen város helynevei. Debreczen 1865. 12-dik lap.

²⁾ Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése és történeti ismerete. Buda 1809. 33. l.

³⁾ Fehér: Codex diplomaticus Tom. 8. Vol. 2. CXXXV. 98. l. ismét Tom. 8. Volum. 2. CXXXVI. 100. lap. ismét Tom. 6. Vol. 2. 297. l.

⁴⁾ Magyartörvénytár (Corpus Juris) II. kötet. Buda 1822. 213. lap.

⁵⁾ Mivelhogy ezen okmány, legrégibb azok között, melyek sz. k. Debreczen város levéltárában feltalálhatók; érdekesnek tartottam ennek latin eredetijét is ide jegyezni: nobili viro et honesto magistro Iván filio comitis Egidii suo proximo plurimum honorando, Domina et consors magistri Jacobi, filii Dousae quondam Palatini comitis de Zabolch debitum proximitatis salutis incrementum. Cum Andreas officialis vester de Bogus, duos boves et unum chlamydem, et duas secures in silvis, a nostris jobbagionibus specialibus de villa Túr Sámson pridem receperit; igitur proximitatis vestrae diligentem petimus nobilitatem, quatenus ut ipsis ablata sive juste vel injuste ab iisdem recepta reddi et restitui — causa nostrae petitionis — faciatis. Datum in Debreczen, tertia feria proxima post festum Paschatis Domini (L. S.)

Kivülről. Nobili viro et honesto magistro Joanni filio Comitis Egidii nobili de Kálló.

fiához intézett soraival, ezt felszólítja, hogy ez, azon két ökröt, mentét és fejszét, miket ennek emberei a túr-sámsoni jobbágyoktól a bagaméri erdőben elvettek volt, adassa vissza.

V.

Annyi bizonyos, hogy ezen Dousa Mátyás, mint Róbert Károly király rendithetlen hive, nemcsak maga vitt, Magyarország kormányzati felsőbb ügyeiben kitünő szerepet, hanem az ő hűbér-uri hatalma alatti Debreczen város polgárai és összes lakói is magoknak jelentékeny érdemeket szereztenek a király és haza szolgálatában. — Ennek beigazolására nem hivatkozom én azon szájhagyományra, mely a valódi történelem alapján Debreczenre vonatkozólag következőleg hangzik :

Róbert Károly ki az igazi magyar koronával — mert ellenkirályok, t. i. elébb Venczel, majd Ottó kezén volt az — sok ideig meg nem koronáztathatta magát; bár több ízben diszesítettett is alkalmilag készült koronákkal; miután belátta azt, hogy valameddig az igazi korona nem ékesítendi fejét, ő törvényes király gyanánt nem fog átalánosan elismertetni: tehát mindent elkövetett, hogy az igazi koronát Apor László erdélyi vajdától — ki azt a hozzája folyamodott Ottótól elvevén, hatalmában tartotta — megkaphassa. E czéljában sokáig nem bődölgulva, végre Gentilis római pápai bibornok által Aport s vele egész Erdélyországot egyházi átok (Interdictum) alá vettette. Ez és egyéb kényszerítő eszközök megtörték a makacs vajdát, és ez, 1310-dik évben, a korona visszaadására hajlandónak nyilatkozott. Ez még eddiglen, történetileg is mind való igazság.

De minthogy (és itt kezdődik már a szájhagyomány) a vajda, a koronát senki idegen kezébe át nem adta; a koronáért pedig a kétes hűségű vajda birtokába menni senki sem merészlett: az akkori nádor Omodé és esztergomi érsek Tamás jöttek el debreczeni Dousa Mátyásnak, — ki a körülötte levő számos helységekkel együtt, Debre-

czennek is földes ura, Róbert Károlynak pedig, próbált hűségű hive volt — birtokáig. Az erdélyi Vajda is, kinek országa határa csaknem itten végződött, eljött ide, lévén neki is bizodalma Dousa Mátyásban, mint a ki nem régi-ben Debreczen alatt verte meg saját fegyveres erejével hadát azon Ottó királynak, kitől a vajda a koronát elvette volt. Tehát mind két fél bizván Dousa Mátyásba, ennek birtokáni találkozás határozottatott, és a vajda azon halmon, mely az elepi pusztán maig is Vajda halomnak hivatik, — a király küldöttei pedig az átellenben eső Koronás halmon, saját innepélyes kíséretökkel megtelepedtek, és a koronát Apor vajdától átvették. Szájhagyomány szerint a korona, a koronás halmon 3 napig volt közszemlére kitétetve.*)

Ismétlem, hogy nem ezen szájhagyomány által kívánom beigazolni azt, hogy Debreczen város polgárai és összes lakosai, Dousa Mátyás földes urok alatt Róbert Károly király irányában, maguknak érdemeket szereztek. Ide vonatkozólag királyi kegylevélre hivatkozom, mely egyéb-iránt csak megerősíti a közelebbi szájhagyományt.

Első Lajos magyar király, ki — mert alatta a közszellem és rend Európa első rendű hatalmává emelte a magyar nemzetet, — a történelemben nagy melléknévvel jogosan tiszteltetett meg, nemcsak korának volt leglovagiasb fejedelme, hanem különösen Debreczen városra nézve is, mint az érdemeket jutalmazni tudó király, — tette maradandóvá emlékét.

Debreczen város magánlevéltárában őrzött elsőbb rendű királyi kegylevelek gyűjteményében, látható az 1-ső szám alatt I. Lajos királynak Nagyváradon eredetileg ugyan 1360-dik évben húsvét után 20 nappal keltezett, majd ujolag 1364-dik év június 18-kán ugyancsak ő általa megerősített, latin nyelvű eredetiben meglévő szabadalom-levele. Ebben, a nagy király, „Istvánnak a Jakab fiának — „mely Jakab a debreczeni Dousának (Mátyásnak) fia volt

*) Balkányi Szabó Lajos: Debreczen helynevei stb. Debreczen 1865. Vajdahalma czikk alatt.

„és Gergelynek a Jakab testvérének, továbbá László fia-
 „nak t. i. Jánosnak és Miklósnek mint amazok unoka test-
 „véreinek, és így mindnyájan Dousáknak — kik az ő
 „Debreczen városbeli jobbágyaikat jutalmaztatni kívánták
 „— kérelmök következtében, tekintetbe vevén Debre-
 „czen város polgárainak és lakosainak, s azon város tar-
 „tozékaiban és kerületeiben levő összes embereknek hü
 „szolgálati érdemeiket;*) melyeket azok bódog emlékü
 „Károly király atyja irányában, ennek hűtlen alattvalói és
 „ellenségei ellenében, vérőknek nem középszerű kiönté-
 „sével, és maga Lajos király irányában is őszinte alatt-
 „valói hivséggel tőlük telhetőleg — tüntettek ki: mind-
 „ezeknél fogva, nekik azon kedvezést és örökké tartó sza-
 „badalmi előjogot engedélyezi, hogy ők, a magok köréből
 „— önmagok által előállítandó bíró, és esküdtbírák köz-
 „bejöttével, minden lakos társaik felett minden peres
 „ügyekben, az országban levő városoknak — régtől fogva
 „szokásos — szabadságához képest teljhatalommal hoz-
 „hassanak ítéletet.“ — Ugyanezen kegylevelében, rendeli
 a nagy király azt is, hogy „a debreczeni polgárt, úgy sze-
 „mélyében mint vagyonában, különösen más valakinek
 „vétsége vagy hibája miatt, sem saját földes-urai közül,
 „sem más bárminemű emberek közül senki is letartóztatni
 „ne merészelje, hanem akárkinek bármi keresete lenne,

*) Consideratis fidelium servitorum meritis civium et hospitum Civitatis Debreczen, et universorum hominum de ejusdem pertinentiis et districtibus, quae iidem olim Carolo regi, genitori nostro carissimo felicitis recordationis, contra ejusdem genitoris nostri infideles et hostes, non mediocri eorum sanguinis effusione, et demum nobis devotione sincera juxta eorum posse exhibuerunt, iidem hanc gratiam et libertatis praerogativam perpetuo duraturam fecimus, quod ipsi una cum iudice et juratis in eorum medio per ipsos constituendis suos consocios quoslibet in omnibus causis juxta libertates civitatum regni nostri ab antiquo observatas, plenam iudicandi habeant facultatem. Imo volumus et committimus, quod ipsos et eorum consocios in personis nec rebus specialiter pro alicujus offensis et delictis tam dominorum suorum quam aliorum quorumcunque hominum quispiam in locis extraneis arestare seu impedire praesumat. Sed siqui aliquid actionis vel quaestionis adversus eosdem cives, hospites et alios homines praedictae civitatis Debreczen habent, vel habuerint, hos in medio eorum in jam dicta Civitate exsequantur, moderamine juris mediante etc. etc.

„az, a panaszlott ellen, a város birája előtt szorgalmazza
„ügyét.“

VI.

Ime ezek szavai a kegylevélnek. — Mi sem mutathatná, az érintett kegylevél tartalmánál kedvezőbb színben azon önállást, melyet Debreczen I. Lajos király idejében, magának saját érdemei által szerzett. Mert mi lehetett volna erősb bizonyága az önállásnak annál? hogy a város polgárainak minden peres ügyei első folyamodásban saját önválasztotta birák által — és csak is azok által — intézessenek el. — Mit a modern eszmék, legbiztosabb támaszául tekintenek az államnak, ha t. i. a birák államfői kinevezésnek köszönik létezésöket: ezzel ellentétben a régibb kor állam bölcsélete édes magyar hazánkban, a valódi szabadság legbiztosb jelvényeül, s a szabad honfiak legszebb jutalmául azt tartotta, ha a polgár saját peres ügyében, önválasztotta birájától nyeri első folyamodásban az ítéletet.

Jellemző egyébbiránt ama kegylevélben az, hogy abban Debreczen, *civitas* nem pedig *oppidum* szóval nevezetik városnak, és hogy annak polgárai (*cives*) megkülönböztetve vannak a szállók (*hospites*) czimén említett többi lakosoktól. Ebből kiindulva, ha szinte azt, hogy I. Lajos király idejében Debreczen, királyi városi ranggal birt volna, egész bizonyossággal nem állithatjuk is; azt azonban bizvást elhihetjük, hogy szabadalom tekintetében ezen város nagyon közel állott a királyi városokhoz. Valószínű, hogy Debreczen város is, egyike lehetett azon királyi helységeknek (*villa regia et reginalis*) melyekről Thüroczy, krónikája III. könyvének 4-dik fejezetében emlékezik, és a mely királyi helységek tették le nem minden kényszerítés nélkül azon egy millió kilenczszáz harminczhat ezer forintból álló összeget, melyet I. Lajos király, a római pápának VI. Kelemennek 1344-dik évben volt fizetni köteles azon engedélyért, hogy említett királyunk testvére, a szerencsétlen András, Nápolyban király lehes-

sen.*)" Mindenesetre oly szabad hely, királyi mező város (oppidum regium) lehetett Debreczen, melyről a Zsigmond király II. Decretumának 4-dik czikkelyében van említés; mely t. i. ha teljesen királyi város nem volt is, de az akkoriban főbb rangú királyi városok valamelyikéhez (Buda?) hasonló jogokkal és szabadalmakkal lett megajándékozva, és ugyancsak a Zsigmond király II. Decretuma előszavának 3-dik §-sa értelmében tiszteletbeli királyi városi rangra lett felemelve. Mit sem von ez állítás valószínűségéből le azon tény-körülmény, hogy azon időben, Debreczen város, a Dousa családnak volt földesuri hatósága alá helyezve. Mert azon földesuri hatalom — a városi polgárok irányában — csak is abban határozódott, hogy a polgárok egyeteme, a földes-urnak mint ilyennek, évenként bizonyos mennyiségű pénzt fizetett census gyanánt, mely összeg — mint alább is látandjuk — 1500 - 2000 forint körüli értékben volt megállapítva.

Az 1395-dik évi Judica (husvét előtti második) Vasárnap előtti hatodik napon kelt szabadalom-levelökben, Monaki Sándor és Dusa László mesterek, mint Debreczennek akkori hűbér-urai, a debreczeni szür-vég szövőknek szép szabadalmakat engedélyeztek, melyeket később 1440-dik évben, Miklós nap előtt harmad nappal az az december 4-kén Lőrincz a Demjén fia — mint debreczeni bíró, tanácsával egyetértve — megerősítette.***) Egyébiránt a Dusa család — melyhez a közelebb nevezett Monaki Sándor is leányági rokonságnál fogva tartozott volt — a XV. század elején kihalván; ha szinte a Dusa család egyéb birtokai, a most nevezett családnak nőági ivadékaira szállottak is át; Debreczen város, — mely a Dusa családot csak fiágon illeté, — a Dusa család fiágának kihalásával a királyi fiscusra***)) szállván; már Zsigmond alatt Deb-

*) Hetényi: Honi városaink befolyásáról, nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. Budán 1841. lap 123.

**) Segesvári: Kézirat.

***)) Fiscusnak nevezetett a közpénztár, minthogy kezdetben az országos jövedelmet tevő nagyobb pénz összegek fűzlá kosarakban (fiscellae)

reczen város őt, nem csak királya, hanem hűbér-ura gyanánt is tisztelte.

MÁSODIK FEJEZET.

Zsigmond király korától Mátyás király koráig.

I.

Eljutottunk azon időponthoz, honnan kezdve már Debreczen város történetére vonatkozólag, csaknem minden állításra nézve, írásbeli adatok állanak szolgálatunkra. Említettük közelebb, hogy Debreczen város már Zsigmondot nemcsak királya, hanem egyszersmind hűbér-ura gyanánt is tisztelte. Azt is elmondottuk, hogy Debreczennek a királyi fiscus — mint földes-ur — hatalma alá jutása, a Dusa család férfi ágának kihalása folytán történhetett. — Van azonban ide vonatkozólag más vélemény is, melyet dr Segesváry István, a maga kéziratában, hosszadalmasan támogat, s melynek értelme röviden ide megyen ki.

A magyar hazára és Zsigmond királyra nézve 1396-ik évi szeptember havában szerencsétlenül végződött nikápolyi hadjárat után sok hányattatásából 1397-dik év tavaszán visszaérkezvén Zsigmond király, az országot teljes bódulásban találta. Sokan — mert vagy igazán hitték, vagy pedig hinni szerették, — hogy Zsigmond király vagy a harctéren maradott, vagy pedig bujdosása közben elhalt: kiss Károly volt magyar királynak fiára nápolyi Lászlóra, mint leendő királyukra vetették tekintetöket, s azt királyul meg is hívták. — Véres bosszút állott e miatt Zsigmond király a pártosokon; s kiket közülök főbb urakat megfogathatott, azokat megöleté, a menekülőket pedig, minden jószágaiktól megfosztván, száműzé. Többeket nemesi rangjokból a póri osztályba taszította le. A hozzája hűségben maradott szegény sorsu nemeseket ellenben főbb hivatalokra emelé, s közöttük a hűtlenek jószágait — a

öriztettek. Majd a királyi korona jövedelmeire felügyelő ügyvéd neveztetett királyi fiscusnak.

Zsigmond király alatt hozott, és ország törvénytárában 1-ső Decretum, 3-dik §. bizonyosága szerint — kiosztogatta. — E tulságos szigora Zsigmond királynak anynyival nagyobb elkeseredést szült az országban, mennyivel is inkább általános volt a vélemény, hogy ily kemény büntetésre nem lettek volna méltók legalább azok, kik a Zsigmond király hosszas távollétében, az ő elhalálózását igazán hitték, és ez okból gondoltak más királyra. Zsigmond királynak ez elhirtelenkedése, sok vérengzésre is szolgált alkalmul. — Mert azon országnagyok, kik — mint hűtlenek birtokaik elvesztésére ítéltettek, — összegyűjtven saját embereiket, fegyveres erővel is ótalmazták saját birtokukat a fiscus és az új adományosok ellenében. — Ebből a lett, hogy az ország főbb urai többire fegyverben állottak, vagy azért, hogy erővel álljanak ellent azoknak, kik az ő jószágukat — mint új adományosok — elvenni akarják, vagy pedig azért, hogy ők menjenek fegyveresen azokra, kik régi kedves birtokukat, nem akarják az ő kedvökért kibocsátni kezeikből. Ily zűrzavar miatt a csend és béke, sőt a személy és vagyonbiztonság is száműzetvén az országból; még azok is, kik eddigelé pártján voltak, annyival inkább megidegenedtek Zsigmond királytól, mennyivel is inkább feltűnő és visszatetsző volt, az alattvalók előtt azon ledér életmód, melyet ő folytatott.

Zsigmond király, jól eszébevevén a magyar uraknak irányábani meghidegülését; 1399-dik évben, Morvaország uralkodójához Jodók örgrófhoz folyamodott. Ennek, hogy ettől, a magyarok ellen segítséget nyerhessen, a maga gyermek nélküli halála esetére, Magyarországoni uralkodói utódságot ígérte. — Az e miatt még inkább ingerültségbe jött magyar főurak, Zsigmond király ezen eljárására azzal feleltek, hogy a Magyarhonba hazatérő Zsigmondot sok szemrehányások közben letartóztatva, elébb visegrádi majd siklósi fogságba helyezték*) Azon 18 hét alatti időközben, míg Zsigmond őrizet alatt volt, az elégedetlenek egy része

*) Palma : Notitia rerum hungaricarum T. II. p. 179 és Pray : Annales regum hungariae T. II. p. 175.

nápolyi Lászlót, más része austriai Albertet, ismét más-része Jagelló Ulászló lengyel királyt óhajtották magyar királyul. — Szirmay Antal: Szathmármegye történeti leírása 1 kötet 44-dik lapján, azt írja, hogy ez időben, durazzói Károly fiának Lászlónak zászlóját, a nyírségen Jánosi Kántor Péter és Bálint, sok nép kíséretében hordoztatták. Mely zenebonát Szathmármegye akkori főispánja Báthori Péter és alispánja Császári György csendesítének el; s ezen szolgálatukért, a két egyénnek adományozta aztán Zsigmond király Kántor-Jánosi nevű falut, melyet azonban a megkegyelmezett Kántor-Jánosi nemzetségnek későbbben ugyan ő, ismét visszabocsátotta.

Bármilyen nagy volt is egyébiránt az egész országban a bódulás; az elégedetlen ország-nagyokat Cilley Hermán és Garay János szép szóval arra vették, hogy azok nemcsak Zsigmond szabadon bocsátásába egyeztek bele, hanem hódolati hűségöket is újra felajánlották, de azon feltét mellett, hogy Zsigmond, a vele történetekért soha senkin boszút állani nem fog. — A szabaddá lett Zsigmond király legelsőben is pártolóinak jelesül Garay Jánosnak királyi módóni megjutalmazásáról gondoskodván, a hűtleneken — miként azt megígérte — csakugyan nem állott boszút, sőt a következő 1401-dik évben Simon Juda nap táján, Pápa városban kelt levelében*) mindenkinek bocsánatot adott. Nem sok sikere és foganatja mutatkozván e bocsánatadásnak, sőt 1402-dik évben, kivált Horvátországban újabb zendülési jelek tűnván fel; Zsigmond király 1403-dik év október 5-kén általános kegyelmet hirdettetett ki. Meg van ezen kegyelemlevél a magyar Törvénytárbanily czim alatt: „Kegyelem, melyet Zsigmond király az irányában hűtleneknek és felzendülteknek adott.“

E kegyelem ajánlásával sokat nyert Zsigmond. Mert a hosszas villongásba beleunt magyar elégületlenek, az általok eddig pártolt nápolyi László ügyével felhagyván, Zsigmondhoz visszaállottak. Szükségesnek látta Zsigmond

*) E bocsánatlevél tartalma olvasható Praynál: *Annales regum hungariae* II. kötet 178 és 179. lap.

a kegyelem ajánlását ismét megújítani, és 1414-dik év február 18-kán adott ki egy Decretumot, mely a Törvénytárban meg van írva ily czim alatt: „Zsigmond királynak „1-ső végzeménye a hűtlenek birtokai eladományozása „tárgyában 1404-dik évben“. Parancsolja ebben Pray szerint (II. kötet 191 lap), hogy kinek kinek birtoka, mely a zavaros időkben vagy a hatalmasabbak által elfoglaltatott, vagy a király által saját hiveinek elosztogatott, — előző vizsgálat után adassék vissza. — Mert már sokan azok közül, kik hűtlenségi perben elmarasztaltatva jószágukat elvesztették, de időközben kegyelmet nyertek, kénytetve érzették magukat, hogy jogukat ne hagyják abba, — hanem azok ellen — kik az ő jószágukat elfoglalták — pert indítottak. Minthogy e perlekedés vérengző háborgásokra is adott alkalmat: ezen oknál fogva a király, bizonyos időt határozott, mely alatt mind azoknak, kik a hűtlenség vádjára alól magokat kitisztázhatták, vagy azt hitelesen be tudták bizonyítani, hogy a nyert kegyelem után, a hűségben állhatatosan megmaradtak, — visszaadatta előbbi jószág-birtokaikat. Kik pedig sem egyiket, sem másikat megmutatni nem voltak képesek; azok előbbi birtokjoguktól végképen elestek. Hihető — ezt jegyzi meg dr. Segesvári István — ez utósók közé számíttattak Debreczennek volt hűbér-urai: Monaki Sándor és Dousa László is, és ez uton szállhatott Debreczen a királyi fiskusra.

II.

Annyi bizonyos, hogy 1405-dik év április 2-kán Budán kelt kegylevelében Zsigmond király, Debreczent saját városának (Civitas nostra Debreczen) nevezi. — Feltalálható e nevezetes okmány, a városi magán levéltárbeli első rendű okmányok gyűjteményében, — eredetijében, — a 2-dik szám alatt. Ezen kegylevélben — egybehangzólag a Törvénytárban Zsigmond király II. Decretuma 4-dik Törvényezikkének szavaival — következők tartalmaztatnak:

„Meglevén győződve, hogy azon oknál fogva szenvedett
 „ezen ország teméntelen sok rablást, pusztulást és kibeszél-
 „hetlen károkat, mert nem voltak várak, hova a bese-
 „nyők*) tatárok, pogányok és törökök ellen megvonulja-
 „nak a lakosok, és jószágukat elrejthessék; és épen e
 „miatt esett az ország az ellenség zsákmányául: mind ezen
 „oknál fogva a városok és szabad helyek (liberae villae)
 „képviselőit s küldöttjeit meghallgatván, s azok kívánatát
 „megértvén, ezennel elhatároztuk, hogy a mi Debreczen
 „városunk is — mely eddig semmi várerősség által nem
 „levén védve, más egyéb alkalommal is ugyan, de
 „közelebből a lefolyt háborgós időkben sok kárt és rab-
 „lást szenvedett, sok hadi megszállást — melyek inkább
 „kül ellenség által okozottaknak voltak tekintendők, - és
 „sok huzavonát, gyakor izben ember és vagyon veszteség-
 „gel is egybekötve — állott ki: tehát az országnagyoknak,
 „városi küldötteknek egyező akarattal keletkezett tanácsá-
 „ra komolyan elhatároztuk, hogy a mi Debreczen váro-
 „sunk, szokásos kőfallal, s egyéb alkalmas erődítéssel kö-
 „rülvételessék; és királyi kegyelmünknel fogva akarjuk, hogy
 „a polgárok és lakosok jól megerősített helyen békében és
 „bátorságban éljenek. — Azt is elhatároztuk, hogy a mi
 „Debreczen városunk, s ennek polgárai ezentul mind azon
 „jogokkal, előnyökkel, szokásokkal, szabadságokkal és
 „szabadalmokkal — melyeket Buda város élvez — éljenek.
 „Rendeljük ennél fogva, hogy Debreczen városunk alkal-
 „mas kőfallal, kerítéssel, árkolással és szükséges erődítés-
 „sel, — az e célra kiszemelt polgárok által megválasztan-
 „dó körzetben körülvételessék, s annak lakosai legkisebb
 „levonás nélkül a Buda városéhoz hasonló jogosítványokat
 „élvezhessenek; úgy azonban, hogy részünkre évenként
 „300 tiszta értékű arany forintot vagy természetben**) vagy

*) Besenyőknek (bisseni) neveztettek a pacinaciták, maradéki az alduai tartományokban. Lásd Buday E. Magyarország hist. I kötet. Pest 1833. lap 93.

**) Palma: Notitia rerum hungar. II. kötet 194. lapon azt írja, hogy a Zsigmond aranya érték dolgában legkisebbet se különbözött az újabb időbeli körmöczi aranyoktól.

„annyit erőben fizessenek; a királyi ajtónállónak pedig „évenként 6 forintot, a királyi lovászmesternek is minden „czéh egy egy darab művet adjanak. — Mikoron pedig e „városunkon keresztül utazandunk, minden alkalommal egy „napi élelmet adjon a város. — A város polgárai a bírót „és esküdt bírákat úgy választhassák, hogy azokat senki- „nek megerősítés végett bejelenteni (praesentare) kötele- „sek ne legyenek; és a polgárok panaszos ügyeit a városi „Tanács, a Buda városi Tanácséhoz hasonlatos módon „ítélhesse, — felsőbb ellátás végett az ügy, vagy Buda vá- „ros tanácsához vagy a Tárnok mesterhez, s onnan a ki- „rályhoz menjen. — A körülkerítendő város erősítéséhez „pedig, segélyezéssel, úgy személyileg mint vagyoni- „lag, polgárok és lakosok egyiránt köteleztessenek járulni.“

Eddig vannak a királyi kegylevél szavai. Kőfallali kő- „rülkerítése Debreczen városnak azonban soha nem ment teljesedésbe, — valószínűleg azon okból, mivel ehhez megkivántató költsége, az akkori zavaros időkben sokszo- „rosan megkárosodott lakosoknak nem volt. Maga Zsig- „mond király is örökös pénzszűkében levén, segedelmére a városnak nem lehetett. — Noha ugyan ő, Késmárk városnak 12 évre engedte el adóját oly feltét mellett, hogy az első hat év alatt a nevezett város, építse fel abból kőkerítését; a hat utolsó évben pedig az elengedett adót a nevezett vá- „ros, szabad akarat szerinti szükséges célokra fordítsa. (Genersich: Merkwürdigkeiten der königl. Freistadt Kés- „márk 1 Th. p. 140; Kaschau 1804.) — Ugyancsak Zsig- „mond Eperjesnek 2000 forintot érő sőt ajándékozott, a vá- „rosnak kövel leendő bekerítése céljából; mely sónak an- „nál könnyebben pénzzé tehetése végett 1411-dik évi szent- „györgy napján Kassán kelt parancsolatában, azt írta ő a debreczeni és szathmári királyi sóházak főfelügyelőjének Kapi Andrásnak, hogy ez, az eperjesieket, a só elárulásá- „ban sehol meg ne akadályozza. (Katona: Hist. critica T. XII. p. 41.)

Bár nem környékezhette is tehát kőkerítés Debreczen várost; annyi azonba hihető, hogy az érintett királyi ren-

delvény folytán történt először meg, az, hogy ezen város árkolással és palánkokkal vétetett körül. A közelebb nevezett királynak egyébiránt azon intézkedése, mely szerint ő, a városoknak közelebbről Debreczennek jövőrei biztonsága felől gondoskodott, mindenesetre üdvös volt; lett legyen a cél akár a városok iránti atyai jó indulat, akár pedig azon political indok, hogy az értelmiség és anyagi jólét tekintetében független polgári rend előállítása által, némi korlát tétessék a tulságosan elhatalmasodott oligarchia erőszakoskodásának. Ugyancsak Zsigmond, 1406-dik évi Urnapján Budán Garay nádorhoz intézett parancsolatjában meghagyja ennek, és Debreczenben lakó tisztjeinek, hogy ezek Debreczen várost, Poroszló-teleke, Szentdemeter, Zathateleke, Látóteleke, Szentkereszt és Soma nevű földek tulajdoni birtokában ne háborítsák. A most nevezett birtokok egy részben a nagy-Cserén fekszenek, s a Zathatelekek maig is tartja régi nevét. Nemkülönb 1407-ik évi Urnap utáni másodnap Budáról Garay Miklós nádor megparancsolja Bihar és Szabolcsmegyéknek, hogy ezek a tartozásaikat leszolgált jobbágyoknak, Debreczenbe költöztetését, ne akadályozzák*). Csak sajnálni lehet annál fogva, hogy Zsigmondnak ez üdvös irányban megindult intézkedése ugyan ő általa huzamosb ideig nem folytattathatott. — Zsigmond ugyan is — ki sziate 1405-dik évi junius 2-kán Budán kelt kegylevele által Sebes Jakab debreczeni bíró, Nagy János és Literati Tamás debreczeni polgárok kérése folytán Debreczen város (még itt is Civitas név jön elő) részére, György-napkor és Boldogasszony mennybemenetele napkor tartandó vásárjogot**) engedélyez; és ő ki 1407-dik évben január 9-kén Kassán, kiváltságlevelet ad ugyancsak Debreczen városban Antal napkor 15 napig tartandó évenkénti vásár tarthatásra***): zilált pénzvizonyai miatt azon kellemetlen helyzetbe jött, hogy

*) Az ide vonatkozó két okmány, eredetijében feltalálható, a városi magán-levéltár kisebbrendű oklevél gyűjtemény 3-dik és 4-dik számai alatt.

**) Városi magán levéltár nagybrendű oklevél gyűjtemény 3-ik sz.

***) Városi magán levéltár oklevélgyűjtemény 3. és 5. számok alatt.

1410-dik évben Urnap után 8-ad nappal Pozsonban kelt okmányában, Szklabinya várát Turóczmegyében, és Debreczen várost Biharmegyében 13,000 arany forintért Baliczky Andrásnak elzálogosítani kénytelenítettett. — El lett pedig zálogosítva Debreczen város a benne szedetni szokott vámokkal és minden bevehető jövedelmekkel együtt; kivéve az urasági udvartelket (curia), mely sóraktár volt. — Ugyanazon curiának földjei, rétjei, erdei és egyéb jövedelmei is ugyancsak Baliczky Andrásnak bocsáttattak át használatba, — ki volt kötve azonba, hogy a polgárok által a városba behordandó sótól Baliczky András, vámot ne vehessen, s ő, a várost — mihelyt azt Zsigmond képes leendő kiválthatni — azonnal bocsássa ki.)*

Vette-é ezen záloglevélnél fogva birtokába Debreczent, Baliczky András? s ha igen, — meddig tarthattak a zálogos évek? annak bebizonyítására, eddigelő semmi okmány kezünkbe nem akadott. Nagyon hihető, hogy a zálogosítás nem is ment foganatba, mert már 1411-dik évben márczius 25-kén Miskólcson kelt okmányában elrendeli Zsigmond király, hogy Debreczen városban (itt is megint civitas név jön elő) lakó kereskedők portékáiktól az ország semmi részében se fizessenek vámot.***) Ugyancsak Zsigmond 1414-dik év október 1-jén Budán kelt kegylevelében meghagyja***), hogy Debreczen város (ismét Civitas név említettik) polgárai, a budai polgárok hasonlatosságára, vámot fizetni ne köteleztessenek.

III.

Zsigmond királynak Debreczen város iránti különös bígyelmét — egyebek között annak is lehet tulajdonítani,

*) Fehér Cod. dipl. Tom. X. Vol. V. XXII. sz. alatt 79. lapon.

**) A latin szövegű okmányban Tributum szó fordul elő. De hogy e szó által, nem a közadónak, hanem a révén vámonni fizetés terhének elengedése céloztatott, az minden idevonatkozó körülmények által igazolva van. E megjegyzés szolgáljon alkalmazásul a későbben előforduló okmányokban czélzott mentességekre is.

***) Városi magán levéltár, oklevélgyűjtemény 6. és 7. számok alatt.

mert ő, itten személyesen több ízben megfordulva, a város lakóinak irányábai ragaszkodásáról, saját tapasztalása után győződhetett meg. Megfordult nevezetesen Zsigmond 1412-ik év tavaszán Debreczenben, következő alkalomból:

Veres Oroszország és Podólia iránt, mely tartományokat a lengyelek a magyaroktól elfoglalták, — egyenetlenség támadván a két nemzet között: annak eligazítása végett a két nemzet királya Zsigmond és Ulászló Jagelló, személyesen jöttek össze 1412-dik évben márczius 12-én Lublyón Szepesmegyében. — Miután a villongás szerencsésen — és pedig rövid 3 nap alatt — elintéztetett: kérte Zsigmond a lengyel királyt, hogy mivel Lublyón őt méltóságos rangja szerint nem fogadhatta volna; jönnie lejjebb Magyarországra, jelesen Kassára, mely pompás városban inkább tudna neki illő tisztességet mutatni. — Mitsem vonogatta a lengyel király magát, a meghívás elfogadásától; — s ennek folytán a két király, kíséretökkel együtt lejöttek Kassára 1412-dik év márczius 21-kén, hol is egy hétig mulatván, onnan egy nap alatt Tokajba, — másnap a Tiszán átkelve — és az nap a mezőn hálva, — harmadnapra Debreczenbe (Dlugoss: *Historia Poloniae Lipsiae 1717. czimű műve XI. könyv 327. lapon Dobrecziczán-nak írja*) jöttek; s itten megháltak. — (Emlékezik ezen eseményről Budai Ézsaiás Magyarország históriája 1-ső kötet III. kiadás Pesten 1833. czimű műve 197-dik lapján, de emlékezik Segesvári is kéziratában azon megjegyzése kíséretében, hogy ekkor történt meg az, mire sem az előtt, sem azóta eset nem volt Debreczenben, hogy t. i. egyszerre két koronás fő volt itten szemlélhető). Negyedik nap Debreczenből, és pedig a lengyel király a szent László koporsója iránti nagy áhítatosságból gyalogjában, Zsigmond pedig lóháton Váradra mentek, hol Adalbert napig mulatván, onnan Egerbe, innen pedig Budára érkeztek meg. — Itten Zsigmond a lengyel királyt gazdagon megajándékozva, őt magyarországi öt hónapig tartott mulatása után utjára bocsátotta. E nagy vendégének illőkép fogadása Zsigmond királyra nézve nem volt haszon-

nélküli, mert attól azt nyerte, mire neki, minden időben nagy szüksége volt, t. i. kölcsőnpénzt. Igaz ugyan, hogy csak zálog lekötés mellett kapta azt, mert Lublyón és Podolinon kívül még 14 szepességi várost is kellett a lengyelek részére zálog gyanánt leköteleznie Zsigmond királynak. — De elég az, hogy Pálma (*notitia rerum hungaricarum* czimű műve II. kötet 194. lap) szerint 155,400 aranyat, Pray (*annales regum hungariae* T. II. 732. lap) és Dobner szerint pedig 740,000 mai értékű forintot nyert Zsigmond király a zálogba vetett városokért, melyeket azonban ő, soha vissza nem váltotta; és azon elzálogosított szepességi városok nem is elébb, mint Mária Terézia királynő uralkodása alatt 1772-dik esztendőben kerültek a magyar korona birtokába vissza.

De nem soká tartott Zsigmond királynál e nagy mennyiségű pénz sem, mert már 1413-dik és így a következő évben, kényszerült Zsigmond király, a közelebb érintett Kapi András debreczeni és szathmári főkamarástól 8,000 forintot kölcsön kérni. Mellesleg legyen itt említve; ugyan csak Zsigmond király alatt 1419-dik évben, a királyi sónak egy más kamarását is találunk Debreczenben, t. i. Zeleméri Lászlót, kinek kamarási hivataláról ragadott a Zeleméri családra a kamarási melléknév*). Ez a Zeleméri család birta ezentúl majd 300 évig a Debreczen és Bőszörmény közt fekvő, most már pusztá — de hajdan helységgel benépesített — földet, melyen a templom romjai maig is láthatók.

Ugyancsak Zsigmond király 1422-dik évben, midőn serege Ziska vagy Giskra huszszita vezér által megveretett, Váradra az ő általa különösen tisztelt Szent László oltárához segély könyörgés végett indulandó, Debreczenen keresztül vevén útját, itten megállapodott (Katona *Historia critica* Tom. XII. p. 387). Történt az ő itteni mulatása Kaprinai (*Hungaria diplomatica Pars* 1. p. 448.) szerint 1422-dik év június 9-dik és 10-dik napjain. Az elsőbb na-

*) Segesvári kézirat és Szirmay: Szathmárvármegye ismertetése II. kötet 184. 185. lap.

pon a Csákyaknak, a második napon pedig a Máriássy család részére adott Debreczenben keltezve Zsigmond király egy egy okmányt, mely Katonánál, a közelebb fentírt mű XII-dik kötete 389-dik lapján olvasható. Már ez oklevelekben így írja Zsigmond király: *datum in oppido Debreczen*, (Kelt Debreczen mező városban.)

IV.

Az nem lehet, hogy a közelebb fentiek észlelése közben két tárgy meg ne ragadja figyelmünket. Egyik t. i. az, hogy Debreczen már nem mindig *Civitas*, hanem olykor *oppidum* névvel is iratik. Utóbbi időkben tehát, azon rangját — melyre a *Civitas* névnél fogva előbbi időkben emeltetett vala, — valószínűleg nem élvezte Debreczen. — Az, hogy Zsigmond király nemcsak a már akkoriban meglevő királyi városokon (Buda, Pest, Kassa, Pozson, Nagy-Szombat, Bártfa, Eperjes, Sopron) kívül, egyéb más városokat és népes községeket is meghívta országgyűlésre, hanem ő maga is — ha szinte nem állandó tartóssággal ujdonan nevezett ki szabad városokat (*libera civitas*) ez, a Zsigmond király 1405-dik évi II-dik *Decretuma* 12-dik törvényczikkelyének kezdő soraiból nyilvánvaló. Az ily szabad városok politicalai élete azonban nem volt tartós, úgy annyira, hogy ezen szabad városok, a politicalai jogok gyakorlatából, jelesen az országgyűléseni részvételből, már Zsigmond király uralkodása végén kiestek; V-dik László király idejében az országgyűlésre már csak is a királyi városok hivattak meg. Ezen királyi városok is, noha még I-ső Mátyás király által mindig meghivattak országgyűlésre*) de már II. Ulászló király uralkodása idejétől kezdve az országgyűlésből kifelejtettek; és nem előbb, mint II-dik Mátyás király uralkodása alatt, az 1608-dik évi koronázás utáni 1-ső törvényczikk 10-dik §-sa erejé-

*) Kovachich: *Vestigia Comitiorum*, Budae 1790. p. 297. 331 és 334. lap. és Hetényi: *Honi városaink befolyásáról nemzetünk csinosbulására* Buda. 1841. 98. lap.

nél fogva, adatott meg azon királyi városoknak, — melyek II. Ulászló király VII-dik Decretuma 3-dik törvény-cikkében elsoroltatnak, az országgyűléseni ülés- és szavazat-jog.

De visszatérve Zsigmond királynak Debreczen város irányábani eljárására; mindent összevéve, igazat kelletik Engelnek*) adnunk, ki ide vonatkozólag azt írja: „Zsigmond királynak a magyarhoni városi polgárság emelése körül minden esetre vannak érdemei. Mert ő a 1405-ik évi országgyűlésen a városi polgárság küldötteinek ülést és szavazatot engedélyezett. Sajnos! hogy ő nem maradott állandóul meg e rendeleténél, tartván későbbben oly országgyűléseket is, melyeken városi küldöttek nem jelentek meg. Az volt t. i. nézpontja Zsigmond királynak, hogy a városok csak pénzügyi tekintetből kegyelendők; s azok királyi kedvezésbe részesítendők akkor, ha reájok fizetés dolgában szükség vagyon.“ Egyébiránt minden esetre tisztelet a Zsigmond nevének! Az ő uralkodása alatt 1405-dik**) évben keletkezett a jobbágyok szabad költözését biztosító örök emlékezetre érdemes ily országos nyilatkozat: „méltónak és illőnek tartjuk, hogy mivel a világ kezdetétől fogva az első szülő anyja, minden embert egyenlőnek tett: mindnyájan szabadok legyenek, kiket nem a természet, hanem az emberi hatalom törekszik igába vetni.“ (Lásd Magyar Sion egyháztörténelmi havi folyóirat; szerkeszti és kiadja Knaúz Nándor 1863. 1. kötet 717. l.)

A fentebbiek észlelése közben figyelmünket megragadó másik tárgy pedig az, hogy a midőn előbbi időkben Zsigmond király rendesen így írta okmányjaiban: Debreczen városunk, későbbi időkben már csak ekként írja: Debreczen város. Ugy látszik tehát, hogy ezen időben már Zsigmond Debreczennek csak királya, nem egy-

*) Engel: Geschichte des ungarischen Reiches Wien 1834. II. Rész 370-dik lap.

**) Zsigmond király 1405: III. Decretum 14. törvénycikk.

szersmind hübé-ura is volt. — A minthogy ez nem is volt máskint.

Az 1421-dik évben történt t. i. az, hogy Murát török császár által szerfelett háborgatott szerbfejedelem (despota) Lazarevics István abban, hogy ő magát, országában saját erejével a hatalmas török ellen megótalmazhassa, nem bizván: noha Szerbország egyéb részeit, Szemendria vagy Végszendrő várossal együtt továbbra is megtartotta, de a szerb fejedelemségnek a Duna mentében eső vidékét, jelesül Belgrádot, Galambóc-várát, Szokolt, Brodárt, Szomszédvárt, és a Macsói bánságot Magyarországnak átengedte, és ezek helyett ő, és (mert már igen idős és gyermektelen ember volt) nővéréreli unoka öccse Vuk vagy Voik György — ki Brank nevű édes atyjáról Brankovics Györgynek hivatott — nyerték a magyar király és országos rendek beleegyezése folytán: Zalánkemén, Becse, Lippa (Kewlpen) Világosvár, Munkács, Tokaj, Tája, Regécz várakat, továbbá Nagy-Bánya, Szathmár, Böszörmény, Debreczen, Túr, Varsány városokat; ezenkívül egy fényes lakóházat Budán. — Vuk György egyszersmind az ország főrendei, illetőleg ország zászlósa*) közé bevétetett. — Lazarevics István szerb fejedelem még az 1421-dik évben elhalván; utána a szerb fejedelmi méltóságot, s azzal a magyar birtokokat, Vuk György, vagyis közönséges névvel Brankovics György öröklötte.

Szirmay Antal: Szathmármegye története Budán 1809. czimű művének, 1-ső része 150 s következő lapjain, Vuk György fejedelemnek magyarhoni birtokaiba, a leleszi konvent általi beigtatása idejét 1421-dik év helyett, tévesen 1411-dik év szeptemberére teszi; holott 1411-dik évben Vuk György — élven még akkor nagy bátyja — szerb fejedelmi méltósággal nem is birt.

Hogy tehát már 1421-dik év után Vuk vagy Voik

*) Horváth M. Magyarország történelme Pest 1860., második kiadás II. köt. 284. lap és Engel: Geschichte des ungarischen Reiches Wien 1834. második rész 317. lap.

György, vagyis ösmeretesb névvel Brankovics György volt Debreczennek hűbér-ura, és az is maradott folytonosb ideig. Kitetszik ez Vuk Györgynek Czerbeniczán 1423-dik évi Mária Magdolna napja előtti vasárnapon debreczeni bíró Czurák János és tanácsbeli Barta Mihály kértére kiadott leveléből¹⁾ melynélfogva ő azt rendeli el, hogy Debreczen város, a Zsigmond király által megállapított földesuri censust, — és nem többet — az ő tályai káplánja Sexty Mihály kezeibe fizessen. Ugyancsak ő azt is rendeli, hogy a debreczeni polgárok ügyei, a helybeli városi tanács által elintéztetvén, ettől ne a budai városi tanácshoz, hanem a tárnokmesterhez, és onnan ő hozzája terjesztessenek fel. — Ugyancsak Vuk vagy Voik Györgynek van 1429-ik évi augusztus 15-dik napjáról Bízában kelt levele is, melyben²⁾ ő debreczeni bíró Nagy Bertalan, és tanácsbeli Literati Cántor kértökre, Debreczen várost a Zsigmond király, és néhai nagybátyja István által engedélyezett szabadalmakban megerősíti. Jellemző, hogy Vuk György e két levélben Debreczen városról Civitas név alatt emlékezik.

V.

Egyébiránt Zsigmond király továbbra sem szünt meg éreztetni Debreczennek kedvezéseit. Tanusítja ezt 1424-ik évi november 2-kán kelt kegylevele, melyben ő debreczeni bíró Fekes Jakab és Nagy János s Literati Tamás tanácsbeliek kértére György napkor vásártarthatási jogot engedélyez.³⁾ Még maradandóbbá tette Debreczen város évkönyveiben emlékét Zsigmond király az 1435-dik évben október 19-kén Pozsonyban kelt kegylevelével. — Ugy, miként az fogalmazva⁴⁾ találtatik, alig lenne érthető; szükség tehát, azon kegylevél keletkezése történetét előadnom illeténképen :

¹⁾ Városi magánlevéltár, oklevélgyűjtemény 8-dik szám.

²⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény. 10-dik szám.

³⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 9-dik szám.

⁴⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 11-dik sz. alatt.

Zsigmond király egyszersmind német birodalombeli császár is volt, és a birodalom ügyei rendezése végett 1431-dik évben Magyarhonból kimenvén, már negyedik évére járt, hogy ő ezen országon kívül maradt. — Nem csoda azért, ha az uralkodónak ily hoszas ideig távolléte miatt, a helyette kormányzó országtanács minden üdvös intézkedései mellett is, az országban oly zürzavarok történtek, mikről Pray II. kötet 269-dik lapon azt írja, hogy a törvények tiszteletben nem tartása sok károsításra, és méltatlan zaklatásra szolgáltatott alkalmat. Támadt nevezetesen a tiszántul a Nyírségen és Szamos-közön lázadás, melyet Thúróczi krónikája III. Rész. XXII. fejezetében, paraszt hadnak nevez, és szerzőjét is pórnak mondja Márton névvel. — Bonfin is szokása szerint Thuróczyt követve e részben is, ama lázadást (Decad. III. libr. 111.) szinte pór-lázadásnak nevezi. Ámde e lázadás szerzője nem volt pór*) hanem előkelő nemes, t. i. Tarpai Márton, akkoriban Szathmár — most pedig már Beregmegyéhez tartozó Tarpa mezővárosnak földes ura**) a mint őt Szirmay Antal: Szathmármegye története II. kötete 237-dik lapján nevezi. Minthogy Bonfin szerint ez a támadás oly ragályos volt, miszerint annak országszertei elterjedésétől méltán tartani lehetett***); nagyon valószínű, hogy a debreczeni akkori városi előjáráságnak minden vigyázatossága mellett is lehettek néhány oly debreczeni lakosok, kik a Tarpai Márton vagy kényszerítése vagy elcsábítása által, ezen támadásban részt vettek. A zendülés elnyomatván, Tarpai Márton kivégeztetett, s Tarpa mező város királyi fiscusi kézre került. A zendülésben nagyobb mértékben részeseknek vagy orruk, ajjakaik, füleik, kezeik vágattak el, vagy pedig szemeik világa oltatott ki. Az elcsábított debreczenieket pedig, az ország akkori nádora Palóczy

*) Hetényi: Honi városaink befolyásáról nemzetünk csinosulására, Buda 1841. 108. lap.

**) Segesváry: Debreczen története. Kézirat.

***) Horváth Mihály: Magyarország történelme második kiadás Pest 1860. II. kötet 311. lap és Lisznyai K. Pál magyarok krónikája Debreczenben 1692. 57. lapon.

Máté vagy talán Mátyás? (lásd Zsigmond VI-dik Decretum 24-dik törvényezikk 6-dik §.) biharmegyei közgyűlésen, hűtlenségi perbe idézve, a városból — addig is, míg sorsuk eldőlné, — kiutasíttatni parancsolta (proscribálta). — Azonba, hogy az ekként megidézettek, vagy egészen hibátalanok voltak, vagy csak igen kevésbé lehettek a támadásban részesek; avagy csak abbólis megtetszik, hogy az időközben haza érkezett, és Pozsonban időző Zsigmond király színe előtt, szerencsétlen lakostársaik ügyében, nemcsak esedezni merészeltek a debreczeni akkori városi előljárók, — hanem kérésökben nyertesek is lettek. — Sőt azonfelül, hogy a fentebb hivatolt kegylevélben elrendeli Zsigmond király, miszerint az ideiglenesen száműzött debreczeni polgárok a városba bántódás nélkül visszatérhessenek, még azt is megparancsolja a vidéki földes uraknak, hogy ők azon jobbágyaikat, kik szabályszerű évi tartozásukat leszolgálták, s Debreczenbe kíváncsoznak lakás végett jönni, e szándékukban egyátaljánban ne gátolják.

Van még Zsigmondnak Debreczen városra vonatkozó kegylevele 1435-ik év október 16-káról Pozsonyban keltezve, melyben elrendeli, hogy a debreczeni polgárt sem személyében idegen bíró elé állítani, sem javait s portékáit lefoglalni senkinek nem szabad; hanem a követelő, a város bírása előtt érvényesítse a panaszlott ellen keresetét. Utósó kegylevele volt ez Debreczenre nézve Zsigmondnak; mert ő midőn 1436-ik évben Debreczenen keresztül még egyszer Nagyváradot meglátogatta; onnan Morva és Csehországok felé vevén utját, 1437-ik év elején, utazása közben betegségbe esett, melyből többé fel sem üdülhetett. — Élve még, — noha már halálos betegen — megérte azon örömet, hogy Murat török császárt, (ki daczára annak, hogy neki Brankovics György saját nagyobbik leányát a kellemdus és ritka elméjű Marát*) roppant kincsek s legdrágább ruhaneműek mellett az előbbi években nejeül adá, ipát a szerb fejedelmet Végszendrőből kizaklatta, és Szerb-

*) Stritter: Memoria populorum olim ad Danubium et Pontum incolentium Petropoli 1771. Tom. II. 369. l.

országot fegyveres erővel elfoglalta) az ő épen ott közelben levő magyar, cseh lengyel és morva hadakból álló serege teljesen megverte. Diadaljelül 4 főbbrangu török fogoly tiszt küldetett Prágába Zsigmondhoz, — kik oda július 17-én érkeztek meg. — A győzelmes egyesült seregek vezére Szentmiklósy Pongrácz volt, kinek a diadalnyerésben fősegítségül szolgált a már akkor vitézi nevről ismert Hunyady János. Horváth Mihály*) szerint, ezen dicső hős, kit Isten kegyelme adott a hazának, hogy ezt a hódító ozmán ellen megvédje, hihetőleg ezen szolgálata jutalmául neveztetett ki a következő évben, szörényi bánná és országzászlósává. Amaz örvendetes hír hallatára vissza akarta magát Zsigmond szeretett magyarjai közé hozatni; de betegsége elnehezedvén, Znaimnál tovább, élve nem jöhetett; s ott december 8-án elhalálozott; holtteste Magyarországra, jelesül Nagyváradra hozatván, ottan Szent László tiszteletére épült egyházban első neje Mária hamvai mellé helyeztetett.

VI.

Zsigmond király halála után — mint a történelemből tudva van, ennek Erzsébet leányáróli veje Albert király ült a magyar trónon. — Ennek hamar bekövetkezett halála után két pártra szakadott az ország: egyik rész Albert király özvegyét Erzsébetet, s annak kiskoru fiát Lászlót pártolta, míg a másik nagyobb rész Ulászló lengyel királyt vallotta urának.

Erzsébet az 1439-ik évi Reminiscere (husvét előtti ötödik) vasárnap előtti szombaton Budán**) kelt kegylevelében Debreczen városnak (Civitas névvel említettik) Zsigmond király által engedélyezett szabadalmait, Adonyi János nevű debreczeni polgár kértére megerősíti, — különösen kiemelvén azt, hogy a debreczeni polgár ellen panaszát kiki az illető város birája előtt szorgalmazza. 1-ső Ulászló király pedig 1440-ik évben Budán kelt kegyleve-

*) Horváth M. Magyarország történelme II. kiadás II. kötet 312. lap.

**) Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 13-ik szám.

leben*) Lőrincz bíró, Antal deák és Bertalan polgárok kérésére megerősíti Debreczen város részére Zsigmond király által 1414-ik évben engedélyezett szabadalmokat. Jellemző e közelebb érintett két kegylevélre nézve az, hogy az Erzsébet által kiadmányozott kegylevélben Debreczen város Civitas névvel iratik; ellenben az 1-ső Ulászló által kiadmányozottban Oppidum-nak czimeztetik.

Említve volt már fentebb, hogy Debreczen város, több magyarországi nagy birtokkal együtt — Brankovics György szerb fejedelem részére lett, 1421-ik évben, adományozva. — Ezen a magyar történelem lapjain rendszeren György fejedelem és szerb despota név alatt előforduló végzetszerű egyén volt tehát — huzamosb ideig — Debreczen városnak hűbér-ura.

Brankovics György nem kis tekintélyű ur volt, nemcsak azért, mivel ő szerb fejedelem is levén, mint terjedelmes magyar uradalomnak birtokosa, saját zászlója alatt rendszeren 8000 lovast állított ki — mint zászlós ur**) magyar hadjáratok alkalmával a csata-síkra; de főképp azért is, mert kisebbik leánya Katánál fogva a magyar királyi családdal sógorsági viszonyban álló Cillei Ulriknak (a Zsigmond király második neje Cillei Erzsébet fitestvérének) apósa vala. — El lehet tehát képzelni, mily nagy lehetett 1439-dik év elején a töröknek Magyarországra beütése szándéka miatti aggodalom, azon alkalommal, midőn a török császári udvarban szőtt fondorlatok következtében, Murat szultán — noha ő, Brankovics Györgynek — ennek nagyobbik leányáról Maráról — veje volt, — ugyan azon György fejedelmet, fiával egygyütt Drinápolyba idézte. — Brankovics minden rosztól tartva, Szendrő várát hamarjá-

*) Városi magánlevéltár, okleveles nagyobb gyűjtemény 14-ik sz. a.

**) Ezt Szirmai után írjuk így. — Kovachich ugyan, Supplementum ad vestigia Comitiorum Budae 1799. Tomus 1. című műve 431-ik lapján azt állítja, hogy a rácz despota — Magyarország irányában — alattvaló fejedelem levén, nem bandériumot, hanem segéd-seregeket volt köteles kiállítani. Szerintünk a kettő együtt megállhatott, mint magyarhoni nagy birtokos zászlóalljat, mint alattvaló szerb fejedelem pedig segédcsapatokat volt köteles Brankovics háboru idején kiállítani a magyar hadakhoz.

ban lehetőleg megerősítvén, azt idősb fia védelmére bizta, maga pedig kisebb fiával és kincseivel együtt Magyarországra menekült, itten az ország betolyásos férfiainál segídelmet sürgetve. És a dicső Hunyady János lelkesítésére, meg is tétettek a készülétek, a seregnek egy jó része, Hunyadynak saját erszényéből kiadott pénzen állittatván elő. Brankovics György, magyarhoni jószágaiba menekülve, huzamosb ideig azokon lakott; miglen Hunyady János az ozmánok ellen több nagyszerű csatákban fényes győzedelmeket nyerve, a török lealáztatott.

Nem említjük itt az Erdélyben Szentimrénél Mezith bég ellen kivivott diadalt, mely alkalommal, az akkori magyar nemesség között uralkodott szellem megörökíté magát Kemény Simon hős tettében, ki a vezér Hunyady ruhájába öltözve, saját éltének feláldozásával menté meg a hazának Hunyady Jánost, és ekként eszközévé vált a legfényesb diadalok egyikének. Csak azt érintjük, hogy nyolczvanezer gyakorlott és harczban edzett, győzelemhez szokott török ellen, a Vaskapunál tizenötezer magyar állott az ütközetben szemben. A jancsárok kik áttörhetlen soraikból nem szoktak hátrálni, megsemmítették; — a világhírű spáhik szétverettek, az egész török sereg részint halomra vágatott, részint rendetlen futásban keresett menedéket. — Java oda veszett a töröknek, csak a csőcselék menekült meg*). S mind ez Hunyady János önfeláldozásának, s hadvezéri lángeszének volt köszönhető, valamint a közvetlen következő hat nagy diadal is, melyekben a törökök katonai ereje megtöretett, Szerbia felszabadított, s az ozmánok a Balkán hegyeken túl kergettettek.

VII.

Ez érdemeiért Hunyady Jánost 1-ső Ulászló király erdélyi vajdasággal jutalmazta; Brankovics György pedig a maga magyarhoni jószágai közül Világos várt**), annál

*) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában Pest 1864. 30. l.

**) Katona: Historia critica XIII. T. 269. lap és Horváth Mihály Magyarország történelme II. kiadás II. kötet 354 lap.

szívesbben ajándékozta Hunyady Jánosnak, mennyivel is inkább, a győzelmek gyümölcsét ő volt leginkább szedendő; mivel a Szegeden 1444-dik évben a törökkel kötött béke következtében, mind Végszendrő, mind az egész Szerbország — melyet addig a török tartott hatalma alatt — Brankovicsnak egészen visszaadatott.

Későbbben mindazáltal igen hálátlannak mutatta Brankovics magát, mind Ulászló s illetőleg a magyar haza, mind különösen Hunyady János irányában. Midőn ugyan is 1-ső Ulászló király, a törökkel Szegeden kötött békét felbontván új hadjáratot indított meg az ozmánok ellen; ekkor már Brankovics — magának a Murat szultán jóakarátát biztosítandó — nem csak segélyt nem adott 1-ső Ulászló királynak s illetőleg a magyaroknak, hanem Murát szultánt a magyarok hadi készületéről előre értesítette, s azoknak a Dunán lett átköltözését Murátnak megizente, sőt Scanderbéget is — ki albániai válogatott csapatával a magyarok segélyére kívánt lenni — feltartóztatta.

Ha költőileg akarnánk beszélni; Szemere Bertalannal*) azt állitnók, hogy 1444-ik évben akeresztény és muzulmán becsület és szóhűség mérkőzött meg Várnánál a világ szemei előtt, s a diadal és annak minden következménye a muzulmánoké lőn. Ámde mi megmaradunk saját prózai világunkban, s nyílt őszinteséggel kimondjuk, miszerint az 1444-dik évi november 10-kén történt várnai veszedelemnek a magyar hadakra nézve bekövetkezése — a Murát szultán roppant seregeit fejenként egy-egy darab aranyért Ázsiából Gallipolinál a Dárdanellákon keresztül európai partokra átszállító génuai hajósok kapzsiságán kívül — leginkább Brankovics György. hűtlenségének tulajdonítható. — Hasonló kétes eljárást tanusított Brankovics, a rigómezei ütközet előtt és után 1448-dik évben. Ekkor is előre tudósította ő Murat szultánt a magyarok mozgalmairól; a magyarokra nézve szerencsétlenül végződött ütközet után pedig kihirdettette s megparancsolta alattvalóinak,

*) Utazás Keleten a világosi napok után Pest 1870.

hogy ezek a menekülő magyarok közül a kiket csak elfoghatnak, az ő kezeibe szolgáltassák, — melynek következtében Hunyady Jánost is a maga hatalmába kerítette, — s mind addig el sem is bocsátotta, miglen Hunyadi János saját fiát Lászlót neki kezesül (túszul) hagyta.¹⁾ Tetézte Hunyadi János elleni hálátlanságát Brankovics az által is, hogy ő, a Magyarhazában akkor dult pártokkal, a nemes lelkű Hunyadi János ellen szövetekezett.²⁾

Ha Brankovics Györgynek ez égre kiáltó aljassága, elegendőleg igazolhatta is Hunyadi Jánosnak a hűtlen szerb fejedelem elleni búsult felgerjedezését; nem volt mindazáltal ennek szüksége arra, hogy maga oktából vegyen Brankovicson elégtételt, mit különben, mint 1-ső Ulászló király eleste után, Magyarországnak törvényesen elválasztott kormányzója — saját magától is tehetett volna. — Nem volt — ismétlem — szüksége reá, mert az 1450-dik évi magyar országgyűlés nagytöbbsége elrendelte³⁾, hogy Brankovics Györgytől — ennek a törökkeli czimborálása büntetésétül — minden magyarhoni jószágai elvéessenek, s azokból Hunyadi Jánosnak — a török elleni hadjáratra — több ízben saját erszényéből tett és mind eddig meg nem térített költségei fedeztessenek; a magát hűtlennek mutató György fejedelem pedig Magyarország felsőségének elismerésére fegyverrel is kényszeríttessék. Egyszersmind e végzésnek végrehajtása, Hunyadi Jánosra — mint ország-kormányzóra bízott.⁴⁾

E végzés meghozatván; nem késett Hunyadi János, Brankovicsnak Magyarországon levő összes jószágait, s ezek között Debreczent is, — mely a Brankovics György földes-uri hatalma alatt csaknem 30 évig vala — lefoglalni. És így 1450-től kezdve Hunyadi János lett hűbér-ura

¹⁾ Vallas Antal. Nemzeti Encyclopedia Pest 1848. 276. lap.

²⁾ Salamon F. Magyarország a török hódítás korában Pest 1864. 40-ik lap.

³⁾ Horváth M. Magyarország történelme II. kiadás II. kötet 384. lap.

⁴⁾ Kovachich: Supplementum ad vestigia Comitiorum Budae 1800. Tom. II. p. 113, és Horváth M. Magyarország történelme II-ik kiadás II. kötet 384 l.

Debreczennek, melyet ő halálaiglan birt, halála után özvegye Szilágyi Erzsébet, ezután pedig fia I. Mátyás király, majd ennek fia Corvin János, sennek halála után ennek özvegye Frangepán Beatrix birtokolták azt; úgy hogy a Hunyady család uri hatósága Debreczen város irányában felszázadi időre terjedett.

Mellesleg legyen említve, a fenebbi végzés folytán Szerbországot is hatalmas sereggel támadta meg Hunyady János. — Brankovics György azonban nemcsak László fiának szabadon bocsátása által kívánta, a méltó haragra gerjedett apát engesztelni, hanem arra is kérte a magyar főrendeket: engesztelnék ki azok ő irányában az indulatba jött Hunyady Jánost. És számításában nem is csalatkozott Brankovics György, mert a nemes lelkű Hunyady János felejteti kívánva a vele történt sok méltatlanságot, Brankovicsnak több magyarhoni birtokait, miket attól elvett volt, visszaadta; sőt abba is beleegyezett, hogy Brankovicsnak Cilley Ulrik utáni unokája Cilley Erzsébet, saját fia Mátyás részére eljegyeztessék, — azonban Brankovics jószágai közül Hunyady János Munkácsot, Szathmárt, Nagy-Bányát, Debreczent, Bösözrményt, Túrt saját birtokába megtartotta.

VIII.

Hunyady János különben már elébbi időkről is jól ismerte Debreczent és vidékét, mint a ki az 1445-dik évi február 6-kán Székesfehérváron megtartatott országgyűlésben Erdélynek és a tiszántuli részeknek főkapitányává neveztetett vala. Már elébb is viselvén az erdélyi vajdaságot Hunyady; különös gondja volt neki mindig ugy Erdélyre mint a magyarhoni tiszántuli vidékre is. Az 1445-dik év elején Hunyady Erdélyből kijöven, Nagy-Bányán keresztül Debreczenbe érkezett*) és innen iratott február 20-dik napról keltezve Vitéz János — később nagy-váradi

*) Engel: Geschichte des ungarischen Königreichs II. Rész 101. lap.

püspök által mind a francia királyhoz mind a raguzaiakhoz, a törökök ellen segílyt szorgalmazó leveleket. Majd 1451-ik év elején, ugyan ő, a biharvármegyei tiszttviselőkhöz levelet intézett, melyben ¹⁾ parancsolja, hogy azok, a debreczeni polgárokat kincstári nyeremény (lucrum camerae)²⁾ miatt ne zaklassák. Ugyanő, 1452-dik évi Márton napján Budán kelt okmányában, az általa Kapitán Pálnak adományozott Máta és Balmaz pusztákat azon oknál fogva veszi vissza, mert azon puszták mindig Debreczen város tulajdonaihoz tartoztak.³⁾

Egyébiránt akár a hadi költségek pótlása czéljából, akár más tekinteteknél fogva lett Debreczen Hunyady Jánosé; azon cselekvénynek, hogy Debreczent Hunyady magának megtartotta, jogszerűségét maga Brankovics is ünnepélyesen elismerte azon alkalommal, midőn 1451-dik évi Lőrincz nap előtt egy magyarországi fényes küldöttség ment Végszendróbe, a Brankovics unokáját Cilley Erzsébetet Hunyady Mátyás részére eljegyzendő. — Ez alkalommal azt is ígérte Brankovics, hogy ha ő, unokáját a kitűzött időre, t. i. 1453-dik évi Szentmiklós napra — át nem adná Hunyady Mátyás részére: ez esetben nemcsak Debreczen legyen Hunyady János és fiai örökös birtoka, hanem Brankovics minden magyarhoni egyéb jószágai is a Hunyady házra szálljanak. At is adatott a szerződés szerint Cilley Erzsébet, hogy a Hunyady udvarban nevedjék, s ott a magyar nyelvet tanulja⁴⁾ és aradjul hozta magával a Hunyady házhoz Brankovicsnak magyarhoni minden jószágát. Ő azonban kiskorában, mielőtt Mátyással összeadathatott volna elhalt; és a magyarhoni Brankovics féle összes jószágok a Hunyadyház birtokában maradtak.⁵⁾

¹⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 99-dik sz.

²⁾ Lucrum Camerae név alatt értetett azon a II. Endre király óta dívatható jött finanszförrás, miszerint a pénz évenként ujjal — folyó értékénél valamivel kevesebbel váltatott be. Lásd Horváth M. Magyarország történelme II. kiadás II. kötet 46. lap.

³⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 99-dik szám.

⁴⁾ Budai F. Polgári lexikon II. kiadás II. Rész 175. lap.

⁵⁾ Katona: Historia critica T. XIII. 778—790-dik l. és Vallas Antal; Nemzeti Encyclopaedia Pest 1848. 767. lap.

Hunyady János nemcsak mint közjellel volt nagyszerű, a haza önzetlen szeretetében, s annak érdekében kivívott hős tettekben; ő a feddhetlen életű hős férfiú, mint magán jellem sem volt kisebb a méltatlanságok feladásában, s ellenfeleinek jó tettek általi megszegésében. Az 1446-dik évi június 6-kán felvállalt, és általa hat évig viselt országhelytartói hivatalát 1452-dik év nyarán, a nagykorúságot elért és III. Friderik császár gyámsága alól kikerült V. László király kezeibe letévé, ettől érdemeinek jutalmául beszterczei örökös grófi czimmal, s a nevezett uradalomhoz tartozó jószágokkal jutalmaztatott meg. Nagy ideje lett volna, hogy sok fáradozásai után, eddigelő nyert babérait magát a páratlan hazafi kipihenesse, annyival is inkább, mennyivel többet kellett neki eddigi közpályáján, az ellene irigykedő Cilley, Gara, és hasonló lelkületű némely országnagyok fondorkodásával vesződnie. Azonban valaminek nem voltak a haza körülményei olyanok, hogy az megtörténhessék; úgy a fentkölt szellemű Hunyady is, kész volt továbbra is, lelkének teljes erejéből s szívének legnemesebb buzgalmából szolgálni szeretett hazáját.

Azon megdöbbenő hirre, hogy II. Mohamet török császár 1453-dik év május 29-kén a görög birodalom fővárosát, a keresztyén kezekben 1123. évig létezett Byzantiumot vagy Konstantinápolyt bevette, sőt roppant hadával a szomszéd népeket is fenyegeti: a rémült magyar főrendek, a király előlülése alatt 1454-dik év január 14-kén tartott országgyűlésen, Hunyady Jánost egyező akarattal, az összes Magyarország főkapitányjának elválasztják, s a sereg gyűjtést megszavazzák. Mig Hunyady a sereggyűjtésben fáradozik; addig a tavalyi győzelmében felfuvalkodott II. Mohamet Végszendrőt megtámadja, György rác despotát megszalasztja, Szendrő várát ostrom alá veszi. Megértvén ezt Hunyady János, nem várta be a magyar felkelő sereg létrejöttét, hanem azon kisded seregével — melyet a Duna innenső partján mindig készen tartott — által csap a Duna tulsó partjára; már csak jöttének híré-

vel is a szultánt megszasztja, s annak Sophiában hagyott vezérét Feriz béget megveri, magát a vezért elfogja, s mind ezt, mind a több fogoly törököt a Szendrőbe visszahelyezett György despotának küldi ajándékba; maga pedig győztesen tér vissza Belgrádba. A következő 1455-dik év június havában a magyar főrendek gyűlést tartottak Győrben; hol jelen volt Hunyady Jánoson kívül György despota, és Kapistrán János a pápa követe is, — ki a török elleni háborút nagyon sürgette volt. És vitte is annyira a dolgot, hogy — mint a pápához Győrből 1455-dik év június 21-kén kelt levelében írta — Hunyady János ígért a maga részéről 10 ezer vitézt, a király részéről pedig ajánlatott 20 ezer ember; a despota is — bár tavaly sok kárt vallott — ígért 10 ezer embert. — Mind ez ígéretnek azonban — azon egyszerű okból, mert II. Mohamet ez évben csendesén maradott — érvényesítése meg nem történt. Hanem, a mint a következő 1456-dik évben II. Mohamet 200 ezred magával Szerbországot elborította, s már Belgrád alatt volt; Hunyady János a maga pénzén gyűjtött, és Kapisztrán János által toborzott keresztesskatonáival átmenvén a Dunán, a török hajókat szétverte, Belgrádba szerencsésen bejutott, és a megrettentvárbeliek nagy örömére, nemcsak megóalmazta a várat, hanem magát a török császárt is megsebesítette, s azt — 25 ezer emberét levágva — Belgrád alól elkergette. E példa nélküli utósó hőstette Hunyady Jánosnak történt 1456-dik év július 21-dik napján.

IX.

Mielőtt Brankovics Györgyről végkép megfejtkoznénk — tisztelt olvasóink közül azoknak kedvökért, kik e végszetszerű ember utó-életéről óhajtanának valamit tudni, e következőket írjuk ide:

E fondorkodó vén ember, ki vejével Cilley Ulrikkal egyetértőleg nem irtózott legnagyobb jóltevője Hunyady János fiainak is vesztére törni, 1459-dik évben, a midőn

Horogszeghi Szilágyi Mihály — I. Mátyás király anyai nagy bátyja — viselte a Magyarország által akkoriban birtokolt belgrádi várnak kapitányi hivatalát; ennek és fegyveres kíséretének — a mint az a váron kívül útban volt — lest vetett vala erősen fegyverzett csapatával. E merény sikerült annyiban, hogy a lesből megtámadott Szilágyi Mihály kíséretéből néhányan, — azok között Szilágyi László a közelebb érintett Mihály testvére is a csatatéren halva maradtak, maga azonba a célba vett Szilágyi Mihály szerencsésen megmenekült. Most Szilágyi Mihályon volt a sor, hogy visszaadja a kölcsönt. Tehát ő is lest vetett nem sokkal ezután, az utazásban levő Brankovics Györgynek, s annak csapatját jól összevagdalván, magát Brankovics Györgyöt is, ki a küzdelemben, kezén erősen meglelt sebesítve — foglyává tette, azt azonba csak hamar szabadon bocsátá. — E sebeinek következtében Brankovics György nem sokára meghalt*) halálával is tanúsítva igazságát azon mondatnak: qualis vita, mors est ita, azaz: a milyen volt élete, hasonló lőn végzete.

HARMADIK FEJEZET.

I. Mátyás király korától a reformációnak Debreczenbe behozataláig.

I.

Említve volt közelebb, hogy Debreczen város, Hunyady Jánosnak hűbér uri hatalma alá kerülve, körülbelül félszázadig maradt a Hunyadyak birtokában. Minden jelek oda mutatnak, hogy a Hunyadyak kora, valamint az összes Magyarháza áldásdúzs volt; ugy Debreczenre nézve is nem egy tekintetben vala előnyös. Innen érthető meg azon szívélyes ragaszkodás, melylyel az akkori Debreczen, a Hunyadyház iránt viseltetett. Tudva van a magyar történelemből, hogy Hunyady János 1456-dik évben, kevésel azon utósó győzelem után — melyet ő II. Moha-

*) Vállas A. Nemzeti Encyclopaedia Pest 1848. 276-dik lap.

met szultán roppan seregének Belgrád alól elrobbantása által kivivott volt, Zimonyban becses életének 64-dik évében elhunyt; végperceiben is halálos ágyánál kesergő fiait Lászlót és Mátyást, a maga példájának követésére, a becsület és erény bár tövises, de egyedül biztos pályáján tántorithatlan haladásra intvén.*) Az 1457-dik év tavaszán Hunyady János nagy reményű ártatlan idősb fia László, az V. László király uralkodása alatt — Budán a Szentgyörgy téren, hóhérpallos alatt vérzett el, — kisebbik fia Mátyás pedig, szabadságától megfosztatva, Csehországban őrizet alatt tartatott.

Rendes folyása az a világnak, hogy kit a szerencse elhagy, attól az emberek legnagyobb része is elszokott fordulni. Így történt, ez a bús özvegy s illetőleg keseredett édes anyja Hunyady Jánosné született Horogszeghi Szilágyi Erzsébettel is. Oda hagyta őt a Hunyadyház addigi hiveinek nagy sokasága. A maga irányában tapasztalt csaknem általános közöny és hidegség észlelése, méltán fájhatott és fáj is — a sors üldözte özvegy érzékeny szívének. Azonban a megmaradott kevés hivek között ott volt Debreczen város közönsége. És valóban örökös becsületére válik ezen városnak, hogy ez, a csaknem általánossá lett hűtlenség idején dicséretes kivételt tanusíthatott, s ekként némi vigasztalására lehetett a sokképen kesergetett Szilágyi Erzsébetnek. E szép vonást, az akkori Debreczen közéletéből minden költői magasztalásnál ékebben jelzi az 1458-dik évben az összes haza általános lelkesedése közben királylyá választatott Hunyady Mátyásnak, ugyan azon év márczius 8-kán Budán kelt kegylevele. Sokkal jelentékenyebb ezen eredetijében latin szövegű okmány, mintsem hogy azt magyar fordításban szórul szóra ide ne igatnók illetéknépen :**)

„Mi Mátyás Isten kegyelméből, Magyar, Dalmát, Horvátországok királya stb. Emlékezetül adjuk jelen soraink rendiben, jelentvén mindenkinek, kit ez ügy illet: Hogy

*) Horváth M. Magyarország történelme II-dik kiadás II. kötet 412. l.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 16-ik sz. alatt.

„mivel a királyok dicsősége, a népeknek sokaságában, és
 „az országoknak disze, a királyi és mezővárosoknak terje-
 „delmességében áll; előnyös a fejedelmekre nézve, minden
 „szorgalommal és igyekezettel a népek megtartásán, a ki-
 „rályi és mezővárosok szaporításán és boldogításán mun-
 „kálódni, mikből t. i. a királyoknak érintett dicsősége, és
 „az országoknak haszna származik, hogy ez által mind a
 „fejedelemnek bölcsesége dicsértessék, mind a népek
 „egyeteme, hasznot és öregbedést vegyen.

„Mihezképest hálás indulattal mérlegeltük mi azon
 „törhetlen hűséget és soknemű szolgálatoakat, melyeknél
 „fogva a mi kedvelt hiveink, a mi Debreczen városunk-
 „nak (oppidum) körültekintő birája, esküdtjei és egyéb
 „polgárai, és az egész városi közönség, elébb a mi dicső
 „emlékü atyánk, majd mi irányunkban is magokat kedve-
 „sekké tették. Különösen pedig azt kelletik nekünk ki-
 „emelnünk, hogy midőn nem régiben mi, felséges néhai
 „László fejedelemnek, ezen Magyarország királyának —
 „a mi elődünknek kezei között méltatlanul, és minden
 „igaz ok nélkül letartóztatva voltunk és a mi tisztelt édes
 „anyánk Erzsébet urnő — egyetértőleg ügyünket pártfogó
 „egyéb rokoninkkal és hűségben maradott barátinkkal, a
 „mi uradalmaink jogosságát védené László király és az ő
 „hozzája tartozók ellen, — mint a kik tudnillik atyai bir-
 „tokainkat és jószágainkat vagy eltékozolni vagy elfoglal-
 „ni törekedtek, — a midőn némely más alattvaló-
 „ink elpártoltak: nevezett városunknak polgá-
 „rai és összes közönsége soha sem látszottak
 „eltérni az igaz hűség ösvényéről, de sőt in-
 „kább a mi jogaink védelésében erejüket és va-
 „gyonukat gyakran feláldozván, sok kárt szen-
 „vedtek, s az idők sokféle méltatlanságait tür-
 „ték el. Mind ezekért, hogy ők számszerint nevékedve,
 „gazdagságban gyarapodva, nekünk szükség idején vagy-
 „nilag és személyileg segedelmünkre lehessenek; akarván
 „mutatni jóakaratumknak valamely zsengéjét: nevezett
 „Debreczen városunk érintett polgárait és az egész közön-

„séget — mely időnkint létezni fog — azon kincstári nyere-
 „reménynek (lucrum camerae) mely ugyanazon mi váro-
 „sunkból, és ugyanazon közönség köréből nekünk és ki-
 „rályi fiskusunknak évenként volna beadandó — minden
 „jövedelmeinek fizetésétől minden ezentul következő idő-
 „ben kegyelmesen felmentendőknek és feloldozandóknak
 „tartottuk, sőt jelen sorok erejénél fogva felmentjük és
 „feloldozzuk. Mirenézve ezennel, a mi nevezett kincstári
 „nyereményünk összes és egyes kivetőinek és beszedői-
 „nek, úgy a jelenre mint jövődőre nézve — ezeknek
 „rendiben komolyan meghagyjuk és parancsoljuk —
 „másként nem is cselekedhetvén — miszerint e napságtól
 „kezdve, nevezett Debreczen városunk polgárait, lakóit
 „és egész közönségét, mely koronkint létezni fog, vagy
 „azok közül bár kit is, ezen kincstári nyereménybeli jöve-
 „delmek fizetésére szorítani és kényszeríteni, avagy őket,
 „vagy közülök egyiket másikat — a nem fizetés miatt —
 „személyökben gátolni, vagyonukban és javaikban meg-
 „károsítani — kegyelmünk elvesztése terhe alatt — sem-
 „mikép ne merészeljétek. Jelen levelünket, melyre azon
 „titkos pecsétünk — melylyel mint Magyarország kirá-
 „lya élünk — van függesztve, annak elolvasása után, pa-
 „rancsoljuk visszaadni az előmutatónak. Kelt Budán
 „Gergely pápa innepe előtt ötöd nappal (márczius 8-kán)
 „az úrnak 1458-dik esztendejében (függő pecsét helye).
 „A külszélén feljegyeztetett: Király Urunk saját keze.“

És ime ezek szavai ama kegylevélnek, melyben Debreczen város polgárainak a Hunyadyház iránti hűsége tanusittatik. — Nem tudhatni ugyan ma már, hogy valjon azon kegylevélben a debreczeni városi polgároknak adományozott szabadság minő arányban állhatott, anyagi értékét tekintve, a Mátyás király által is hálásan elismert szolgálatokhoz? Azonban erkölcsileg tekintve; fényes jutalom lehetett akkori időben Debreczen városra nézve az, hogy Mátyás király az általa lelke mélyéből érzett és fontosoknak felismert szolgálatok méltánylásának oly ünnepelesen adott szavakban kifejezést. És pedig ugyancsak

ő, azontul is, még több rendben, a Debreczen város polgárai részére kiadományozott — és egyéb tárgyakra vonatkozó — kegyleveleit is, csaknem szórúl szóra, épen a fentebbi sorokban foglalt hálás elismerő nyilatkozatokkal tölti be. Példa erre Mátyásnak 1458-dik évi márczius 12-kén Budán kelt kegylevele, mely által ő, Debreczen várost, minden az előbbi királyok által adományozott szabadsalmakban megerősíti.¹⁾ Példa továbbá az 1458-dik évi márczius 8-kán Budán kelt azon kegylevele,²⁾ melyben a debreczenieket, minden az országban általok széthordozott portékáikra nézve a vámfizetés terhe alól felmenti. Ugyan ő 1459-dik év október 7-kén Budán keltezett kiváltság levelében³⁾ megrendeli, hogy a debreczeni polgár, saját biráján kívül, máshová ne idéztessék; egyszersmind megerősíti Zsigmond királynak e tárgyra vonatkozó azon szabadsalmát, hogy a debreczeni polgárnak — előzetes ítélet nélkül — sem személyét sem vagyonát letartóztatni nem szabad.

Láthatjuk ezekből, mily jóságos indulattal viseltetett Mátyás, Debreczen város irányában. De hogy is lehetne egy Hunyady Mátyásról ellenkezőt feltenni, ő róla, — ki habár 1433-dik évben Kolozsváron született is, — de miután édes atyja Hunyady János, Magyarország közkormányzójává elválasztatott, ő is, gyermek korában, oda hagyva Erdélyt, nemcsak Váradon ottani püspök Vitéz Jánosnál mint tanítójánál, hanem Debreczenben is, az itten örömet idézni szerető édes anyjánál Szilágyi Erzsébetnél, mint különben is Debreczen város földes urnőjénél, húzamosb ideig tartózkodott.⁴⁾

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb oklevélgyűjtemény 17. sz. alatt.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyboklevélgyűjtemény 18-dik sz. alatt.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb oklevélgyűjtemény 19. sz. alatt.

⁴⁾ Récsey János Analectái: kéziratos könyv, a debreczeni ref. főiskolai könyvtárban 6451. sz. növedék, 176-dik lap.

II.

A Hunyady ház jóakarata mindig több több jelekben mutatkozott Mátyás király uralkodása alatt Debreczen város irányában. Így például 1459-ik évi szeptember 26-án Budán kelt rendelvényében, Mátyás király megtiltja Bihar, Szabolcs, Szathmár és Kraszna vármegyéknek, hogy azok a Debreczenbe beköltözött jobbág্যokat visszaköveteljék.¹⁾ Ugyancsak Mátyás királynak 1460-dik év Jubilate (pünköst előtti negyedik) vasárnap előtti szombaton Budán kelt kegylevelében²⁾, debreczeni bíró Fekes Márton és tanácsbeli Esztári Márton kérésök folytán, meghagyatik Nádasdi László és Laki Kántor Péter Debreczenbe lakó királyi hivatalnokoknak, hogy ezek, Debreczen várost, Hunyady János országhormányzó, és Mátyás király által adományozott erdők használatában, és a Hortobágy nevű vízeni vámszedésben ne akadályozzák és e tárgyban a további beavatkozástól szünjenek meg. — Ugyancsak I. Mátyás király 1461-dik év kisasszony napja előtti vasárnap Budán kelt rendeletében³⁾ Mezőgyáni Mihály debreczeni királyi sóstisztnek megparancsolja, hogy az, a debreczeniek által a déézi és telki sóaknákból vásárolt sónak letartóztatásától szünjék meg. Az 1463-dik évi február 11-kén Budán kelt kegylevelében, ugyancsak I. Mátyás király, a debreczeni polgárokat, a vámfizetéstől felmenti.⁴⁾

A Mátyás király alatt ekkép tanusított jóakaratot, az ő édes anyja Szilágyi Erzsébet, mint Debreczen város földes asszonya, csak tetézni kívánta azáltal, hogy 1466-dik év október 8-kán Budán kelt okmányában, Veres Simai István, Balázs Décán, Fábri Balázs, Martini Ozvald, Volni Péter, Vasvári Kelemen, Boldizsár Ferencz, Berecz János, Settre Demeter, közelebbről pedig Gebei Ambruzsnak mint mesterutczai lakos polgárok bírójának kérése folytán,

¹⁾ Városi magánlevéltár kisebb rendű okmánygyűjtemény 11-dik sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb rendű okmánygyűjtemény 20-ik sz.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb rendű okmánygyűjtemény 21-ik sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 23-dik sz.

Debreczen városban levő mesterutcza részére remete Pál napkor 15 napig tartandó, évenkénti vásár tarthatása jogot oly feltét mellett engedélyezi¹⁾, hogy ugyanazon időben, Debreczen egyéb utczáin és részeiben, vásárt tartani szabad ne legyen.

Mátyás, ama halhatlan emlékü király, kinek uralkodása alatt, a magyar nemzet ragyogó korszakát élte, — ki csak is az érdemet kívánta jutalmazni, és ezen elvből indulva ki, semmit nem habozott Pest városi egyszerű polgár Szegedi Istvánt Csongrádvármegye főispánjává²⁾, az egykori molnárlegény Kinizsi Pált pedig hadvezéri pólczra emelni³⁾, ő, kinél a magyar trónon népei szükségét jobban ismerő, nemesb keblű, és nemzetiesb irányu fejdelem e korszakban nem űlt, ő, ki saszemeivel átlátta azt, hogy a nemzet fejlődésének mi sem áll útjában annyira, mint a hűbériség durva szelleme, ő, ki mélyen érezte, hogy semmi nem akadályozza az igaz és valódi műveltséget annyira, mint a tekintélylyel felruházott ostobaság és szentesített tudatlanság, ő, ki az előítéletek fekete seregét — melyek amazok lobogói alatt szolgáltak, mind nagyszerű intézkedéseivel, mind példájával, mind elméncz szelleme szikráival eloszlalni törekedett; — a midőn országa minden részét, és pedig királyi személyének titokban tartásával gyakor izben beutazta; kétségkívül Debreczenben is nem egy izben fordulhatott meg. — De királyi méltóságának teljes kitüntetése közben, vonult ő, 1467-dik év augusztus hónap 31-dikén hadseregének élén, Debreczenen keresztül, az Erdélyországban Veres Benedek által támasztott zendülésnek lecsilapítására. — A lázadás főnökei ugyan Lengyelországba menekültek a hatalmas király boszúja elől; ámde a többi résztvevőknek elég alkalmuk volt a győztes Mátyás haragját érezniök. Az erdélyi nemesek — kik nagyobbára részt vettek a zendülésben —

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 24-dik sz.

²⁾ Kovachich Vestigia Comitiorum T. 1 410. l. és Buda-pesti Szemle újfolyám II. Füzet.

³⁾ Salamon F. Magyarország a török hódítás korában Pest 1864. 61. l.

azzal is lakoltak, hogy ez időtől kezdve vérdíjjok 66 forintba leszállítottak.¹⁾ E zendülés lecsillapítása után, Mátyás király, diadalmas hadseregével, 1468-dik év január végén, ugyancsak Debreczen városon ment keresztül viszsza Budára.

Az 1471-dik évben január 14-kén Budán kelt kiváltságlevelében, Mátyás király a debreczeni polgároknak most már ismételve vámmentességet engedélyez²⁾. Szilágyi Erzsébet a Mátyás király édes anyja pedig, 1475-dik évi Urnap utáni nyolczad nappal kelt kegylevelében megengedi, hogy vásárok alkalmával a város hiteles mázsát tartsa³⁾. Ugyancsak Szilágyi Erzsébet 1475-dik évi Áldozó csütörtökön, Budán kelt kegylevelében, Sztárai Mihály debreczeni polgár kérése folytán, a debreczeni polgároknak, javaik felőli végrendelkezési szabadságot engedélyezi.⁴⁾ Az 1477-dik évi husvét előtti ötödik vasárnap (Reminiscere) utáni szerdán Budán kelt kegylevelében ugyancsak Szilágyi Erzsébet elrendeli, hogy a debreczeni polgárok az ország határán belől harminczadot ne fizessenek⁵⁾; valamint ugyan ő, 1477-dik év Reminiscere vasárnap után kedden, Szabó Péter bíró, Bitzó Simon, Fekes László tanácsbeliek kérésére a debreczeni lakosok végrendelkezési tehetőségére vonatkozó kiváltság-levelet megerősíti. Az 1479-dik év szeptember 27-kén Budán kelt levelében ugyancsak Erzsébet az ő Debreczenjébe a lakosoknak szabad ki és beköltözhetés szabadságot engedélyez.⁶⁾

Egyébiránt az 1477-dik év, máskülönben is korszakot képez Debreczen város történetében. Ezen évig tudnillik a magyar hazai alföld kereskedelmi rakhelye Nagyváradon létezett. – Történt azonban, hogy a budai, pesti, pozsoni, kassai, kolozsvári, brassói, szebeni, beszterczei és segesvári polgárok, kik, mint kereskedők portékaikat azon ideig

¹⁾ Kőváry: Erdély történelme II. kötet Pest 1859. 95. l.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 25. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 27-dik sz. alatt.

⁴⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 26-dik sz. a.

⁵⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 29-ik sz.

⁶⁾ Városi magánlevéltár kisebb oklevélgyűjtemény 6-dik sz.

Nagyváradon rakták volt le, — panaszt emeltek azon szerfeletti zsarlások miatt, melyeket a nagyváradai káptalan akkori ügyvéde rajtok elkövetett. — És miután az innen keletkezett viszályok nagyon elmérgesedtek; Mátyás király azzal vetett a villongásoknak végett, hogy 1477-dik év mártius 29-dik napján Budán kelt rendeletével¹⁾, kereskedelmi rakhelyül Nagyvárad helyett Debreczent rendelte el, s e rendeletét országszerte is kihirdettette. — És mint Horváth Mihály is megjegyezte²⁾, ezen időtől fogva keletkezik Debreczen országos vásárainak azon hirneve, melyet az, mind e mai napig is fentartani képes volt.

Ugyancsak Mátyás király 1483-dik évi szentháromság vasárnap előtti csütörtökön Budán kelt kegylevelében — édes anyja kérésére, — a debreczeni zsellérektől eddig szedetni szokott egy arany forintnyi adót elengedi³⁾. Az 1484-dik évi pünköst előtti kedden Budán kelt okmányában ugyancsak Mátyás király a debreczenieknek — személy — és vagyontóli adómentességet engedélyez⁴⁾, ugyan azon évi Pálfordulása napján pedig Tankházi Bálint budai tiszttartójának és Tarispán Albert debreczeni tisztjének megparancsolja a király⁵⁾ hogy azok a debreczeni lakosokat magok elé idézni, elítélni és megbírságotolni ne merészeljék, miután a debreczeniek saját birájuk elé volnának idézendők, — onnan ügyeiket vagy Buda város törvényszékéhez vagy a tárnok mesterhez feljebbezvén.

III.

Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára 1. kötet Pest. 1851. című műve 244-dik lapján Debreczent leírván azt állítja, hogy „Mátyás király adományából Debreczent „Szápolyai János vette át, majd Mátyás halála után 1490-

¹⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 30. sz.

²⁾ Horváth Mihály Ipar és kereskedelem története Pest 184. Kövály: II. kötet 112. lap és gr. Teleky: Hunyadiak kora V-dik kötet 19—52. l.

³⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 31. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 32. szám.

⁵⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 33-dik szám.

„dik évben, az országos rendek Corvin Jánosnak ajándé-
 „kozták, ez pedig 1492-dik évben Debreczent több más
 „helységgel Derencsén Inrének 8 ezer arany forintért zá-
 „logba adta, — később ismét Szapolyai családra jutván
 „Debreczen.“

Annyi bizonyos hogy 1492-dik évben Debreczen vá-
 ros Corvin Jánosnak a Mátyás király fiának — ki akkori-
 ban magát Sclavonia Liptó, és Oppávia herczegének irta
 — jutott-hübér uri hatalma alá. — Kitetszik ez, Corvin
 Jánosnak 1492-ik év mindszent utáni szombaton a komá-
 romi várban kelt okleveléből*), melyben ő a debreczeniek
 mind azon jogait és kiváltságait mikkel azok Mátyás
 király alatt birtak megerősíti. Ő ugyan, elzalogosította volt
 Debreczent Horvát Márknak. Ezen Horvát Márk egész né-
 ven Kamicházi Horvát Márk, horvát- és dalmátor-
 szági bán stb. másképp indolyai Myslenovith Márk,
 második férje volt Magyar Benignának, elébb Kinizsi Pál-
 nénak. Sirköve és töredékes életrajza Horvát Márknak lát-
 ható, a győri történelmi és régészeti füzetek III-dik kötete
 213-dik s következő lapjain. — Horvát Márk ugy látszik,
 hübér uri hatalmát — bárha kevés ideig is — tul szigo-
 ruan éreztethette a debreczeniekkel, mert különben nem
 válaszolta volna Corvin János 1498-dik évben Debreczen
 város birájához és esküdt polgáraihoz ezeknek sok hábor-
 gattatásukat s elnyomatásukat panaszló levelükre azt**)
 hogy őket a Horvát Márk kezei közül rövid idő mulva ki-
 veendvén, a városi polgárokat régi jogukba és szabadal-
 maikba visszahelyezendi; s ennél fogva meghagyja a deb-
 reczeni biráknak, ne engedjék, hogy egy is a lakosok kö-
 zül idegen földre kiszökjék. Be is váltotta ide vonatkozó
 ígéretét Corvin János, és már 1500-dik év szeptember
 27-kén ő — ki magát ekkor oppáviai és liptói herczegnek,
 Dalmát, Horvát és Tótország bánjának írja — Scola vá-
 rában kelt oklevelében***) Debreczenben lakó uradalmi

*) Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 34-dik szám.

**) Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 17-dik szám.

***) Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 39. szám.

tisztjeinek meghagyja, hogy ezek, a debreczenieket se ne ítéljék, se ne bírságozzák, se a hozzájuk intézett felebbezést el ne fogadják. Megerősítvén ekkép régi szabadalmikban Corvin János a debreczenieket; ugyan ő 1500-dik évi Zsófia nap utáni szombaton Verőczen kelt okmányában,¹⁾ szaporítani óhajtván Debreezen város lakosságát; elrendeli, hogy mind azon vidékről beköltözendő lakosok, kik (hihető a Horvát Márk zsarlásai miatt) elhagyott házakba megtelepednek, hat évig — kik pedig egészen újból épült házakban telepednek meg; azok 12 évig minden rendes és rendkívüli díjak és adók fizetésétől felmentes-senek.

Daczára annak, hogy a debreczeniek Horvát Márk alatt sanyargatásokat szenvedtek, mégis Corvin János irányában sokképen mutatták ők hiveknek magukat. Háláson ismerte meg ezt Corvin János Budán 1503-dik évi pünköst másod napján kelt okmányában, melyben a neki teljesített hűszolgálatok jutalmául a debreczenieket minden rendkívüli díjak fizetésétől felmenti²⁾. Ugyan ő, szinte azon időről keltezett oklevelében³⁾ kijelenti, hogy mind azok, kik Debreczenben a szent László utcza templom körüli puszta helyeket megülik és beépítik, minden census, és díj fizetésétől felmentetnek.

Corvin János Feszlerszerint (V-dik kötet 876-dik lap) 1504-ik évben október 12-én Lepoglava városban Varasd-megyében 35-dik évében elhalván; özvegye Frangepán Beatrix 1506-dik évi január 21-dik napján Rakamazon kelt okmányában⁴⁾, Fülöpei Máté, és Kuthy László debreczeni polgárok kértére elrendeli, hogy Debreczen város, régi jogaiban és kiváltságaiban megerősíttessék. — Ugyancsak ő azon alkalommal, nyilvánítja⁵⁾, hogy Debreczenben ujonnan letelepülők, ha elhagyott helyen építkeznek 12

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 40-dik szám.

²⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 41. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 42. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 43. sz.

⁵⁾ Városi magánlevéltár oklevélgyűjtemény 44. sz.

évig, ha pedig üresen maradt házakban telepednek meg, 6 évig adómentesek legyenek; s az ilyenek részére adómentességi levél kiadhatására ugyancsak Frangepán Beátrix a debreczeni birót feljogosítja.

Mint a történelemből tudva van, Corvin Jánosnak Frangepán Beátrixxali házasságából, Kristóf és Erzsébet nevű gyermekei maradtak. Mindkettő kiskorúságban halt el. Kristóf elébb hunyván el; Erzsébet Szapolyai János testvéréhez a Mohácsnál elesett Szapolyai Györgyhöz jegyeztetett volt el, — aradiul viendvén a Hunyady család egyéb birtokai között Debreczent is. — Erzsébet, — elébb mint Szapolyaival özveadathatott volna elhalt; Debreczen azonban, — noha még élt Frangepán Beátrix, miután ez, özveységét György brandenburgi örgróffali házassággal cserélte fel — nem maradt további időre az ő birtokába. — Sőt 1507-dik évtől kezdve, Debreczenhez — mint magvaszakadott hűbér-uri birtokhoz — II. Ulászló király tartván igényt, ő azt Szakmári György pécsi püspöknek bocsátotta birtokába. — Ez a Szakmári György a nagyváradi püspökségből tétetett az 1505-dik évi december 19-kén kelt pápai bulla erejénél fogva a pécsi püspökségbe által; s e hivatalát 1521-dik évig viselte, a mely évben esztergomi érsekké lett (lásd Koller: *Historia episcopatus quinqueecclesiensis. Posonii et Pestini* 1801. Tomus v.) Azonba 1510-dik évben Debreczent, már ugyancsak II. Ulászló király Szapolyai Jánosnak engedte adományilag által.

A történelemből mindenki előtt tudva van Szapolyai János politikai pályája. Ez időtájban két hatalmas párt állott egymással szembe, az ország megsirathatlan kárára. Egyik pártnak ő, s mellette a korának híres jogásza Verboczy István a hatalmas népszónok, másik pártnak pedig nádor Báthory István állottak élén. Szapolyai János azonkívül, hogy a Dósa-féle pórlázadásnak 1514-dik évben erőszakos elfojtása által hirt nevet szerze magának, mint ropant uradalmak ura is, nagy befolyásu főúr volt. — Azonkívül ugyan is, hogy erdélyi vajda volt, birt ő 40 várat s illetőleg uradalmat, p. o. Trencsén, Léva, Lethava,

Szklabina, Bajmócz, Árva, Likava, Liptó-Ujvár, Dunavec, Szepes, Késmárk, Richnó, Szádvár, Murány, Torna, Regéc, Boldogkő, Tály, Tokaj, Pápa, Ugod, Csesznek, Kővár, Zelenavár, Dévény stb. — Csoda-e?, ha egyebek mellett ily hatalmas tényezők is elkészíték az utat arra, hogy a magyar királyi trón megürülésekor, ő a királyi székbe ülhessen.

IV.

Azon idő folyásában, míg Debreczennek Corvin János és özvegye voltak hűbér-urai; maga II. Ulászló király is, többszörös jeleit mutatá Debreczen iránti figyelmének és jó indulatának. Így például 1492-ik év november 20-án Budán kelt kegylevelében elrendelte ő, hogy a debreczenieken, szabadalmuk ellenére, senki semmi vámfizetést ne vegyen, és őket személyökben és portékáikba megkárosítani senki ne merészelje¹⁾. Ugyan ő Váradon 1494-dik év július 20-kán és Budán 1500-dik év február 28-kán kelt okmányai-val Debreczenre nézve vámmentességet, és bíraskodási hatóságot engedélyez²⁾. Ugyan ő 1500-dik év november 23-kán Budán kelt okmányában³⁾ a tartozásaikat lerótt jobbágyoknak, az ország törvénye szerint, bárhová és így Debreczenbe is szabad beköltözhetési jogot engedélyez, majd Szegeden 1502-ik év november 23-án kelt okmányában, ugyancsak ő, a Zsigmond király 1405-dik évben kelt kegylevelét — mely a város körülkerítésére, a bíraskodásra és hűbér-úri censusra vonatkozik, — megerősíti.⁴⁾ Az 1500-dik évi február 23-kán Budán Ulászló király nevében Thúrzó Zsigmond által kiadmányozott és Biharmegyéhez szóló rendeletnél fogva⁵⁾ nemcsak a Debreczenbe költözött jobbágyoknak a vidéki földes-urak általi visszakövetelése tilalmaztatik, hanem a nevezett vármegye oda

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 35. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 36. és 38. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár kisebb r. okmánytár 19. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 37-dik szám.

⁵⁾ Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 18-dik sz. alatt.

is utasittatik, hogy az a debreczeni polgárok ellen indított mindennemű perekbeni ítélethozással hagyjon fel; egyzsersmind az rendeltetik, hogy minden perek (kivéve a jobbágyok visszakövetelését tárgyzó ügyet) illető hűbérur Corvin János ítélőszéke előtt folyjanak le, — és csak feljebbezés esetében, ítélhessen a nevezett megyei törvényszék. — Ugyancsak II. Ulászló király 1500-dik év november 23-kán Budán kelt okiratában¹⁾ nyilvánítja, hogy a jobbágyok — ha földes uraik irányában, évenkénti tartozásaikat, Kelemen napján (november 23-kán) lefizették; szabadon beköltözhesse nek Debreczenbe. Az 1507-ik évi — Budán kelt — kegylevelével továbbá azt rendeli II. Ulászló király, hogy a debreczeniek — bármely részében utazzanak is az országnak — sem személyöktől, sem portékaiktól vámot ne fizessenek.²⁾

Miként közelebb fent érintve volt, II. Ulászló király Debreczent, mint magvaszakadott birtokot, Szakmári György pécsi püspöknek adta volt birtokába. — Kitetszik ez, II. Ulászló királynak Váradon 1508-dik év február 9-kén kelt kegyleveléből³⁾, melyben a most nevezett király, György püspök érdemeiért, az ennek hűbér-úri hatósága alatti Debreczen város részére, vásár tarthatási jogot engedélyez, — és pedig hét ízben évenként, — ugmint: Remete Antal napkor, — húsvét előtti 6-dik (Invocavit) vasárnapon, — Szent-György napkor, Szent-László napkor, — Nagy-Bóldogasszony napján, — Dienes napkor, — és András apostol napján. — Ide vonatkozó engedélyezését országszerte közhirre tétetvén a király, ugyanazon alkalommal azzal is bátorítja neki az ország lakosait, e vásárokon részvételre, — hogy az e vásárookra megjelenni kívánók, úgy személyökben mint vagyonukban minden bántódás nélkül jöhetnek és mehetnek. Maga Szakmári György püspök, Pécsen 1509-dik évi ju-

¹⁾ Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 19. szám.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 45-dik szám.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okiratgyűjtemény 46-dik szám.

lius 28-kán kelt okmányában¹⁾, az ő Debreczen városa (Civitas névvel írja) részére, Mátyás király által 1484-dik évben engedélyezett szabadalmakat, Tar András bíró, és Domokos Pál, s Erős Lőrincz kértökre megerősíti.

Hogy azonban Szakmári György pécsi püspök kezéről, már 1511-dik évben, Szapolyai János földesuri hatósága alá került volt Debreczen város; kitetszik az, Szapolyai Jánosnak Trencsinben 1511-dik év június 27-kén kelt okmányából²⁾, melynélfogva ő, Költse László bíró, Bánkódó Pál és Szűcs Tamás tanácsbeliek kértére, Debreczen város polgárait mind azon szabadalmakban — melyekkel azok előbbi földes uraik idejében birtak volt, megerősíti.

Van Debreczenre vonatkozólag, II. Lajos királynak is 1518-dik évi augusztus 27-dik napjáról Budán keltezett kegylevele³⁾, melynélfogva a debreczeni polgárok, ugy magok, mint hozzájuk tartozóik is — bár mely részében járjanak az országnak — minden vám-fizetéstől felmentendőknek nyilváníttatnak. Az 1526-dik évben történt mohácsi vész alkalmából, a hazafiúság tekintetében magát felülhaladni senki által soha nem engedő Debreczen város akkori polgárai, vajjon a maguk hadijutalékát, a csataterre 3000 harczost vezérlő fiatal Perényi váradi püspök vagy pedig Szapolyai György zászlóalja alatt-e, avvagy a mohácsi ütközetből elkésett és 40,000 harczost vezérlő Szapolyai János csapatai közé szolgáltatták-e ki? erre — adatok hiányában — egész bizonyossággal nem felelhetünk.

V.

Podraczky József⁴⁾ és ő utána Fényes Elek⁵⁾ egyhangulag azt állítják, hogy II. Lajos királynak a gyászos emlékü mohácsi vész alkalmából történt elhunytá után I. Ferdinánd király Debreczent Chevler Móré Lászlónak adomá-

¹⁾ Városi magánlevéltár nagy okmánygyűjtemény 47. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagy okmánygyűjtemény 48. szám.

³⁾ Városi magánlevéltár nagy okmánygyűjtemény 49. sz.

⁴⁾ Tudományos gyűjtemény 1827. XII. Füzet.

⁵⁾ Geographiai szótár Debreczen rovat alatt.

nyozta. Ugyan ők azt állítják továbbá, hogy Szapolyai János, mint már I. János király, mindjárt országlása elején, 1526-dik év november 25-kén Budán kelt adománylevelel, Ártándy Pál mármarosai főispánt ajándékozta meg Debreczen birtokával; és hogy ezen Ártándy Pált később I. Ferdinánd király is 1529-dik év junius 25-kén Regensburgban kelt okmányával megerősítette ezen birtokban. — Azon körülmény, hogy I. János király által a közelebb nevezett kelet (datum) alatt Ártándy Balázs és Pál javukra tett adományozás, I. Ferdinánd király által az Ártándy Pál javára csakugyan meg lett erősítve; beigazolván a kolos-monostori Conventben eredetben létező adományleveleknek birtokomban meglevő hiteles másolata által.

Ugyancsak a fentnevezett tudós férfiak azt is állítják, hogy Debreczen város hűbér-urai között Serédy Gáspár is olvasható volna, ki azt I. Ferdinánd királytól nyerte zálogba.

Mindezeknek azonban Debreczen város levéltárában legkisebb nyoma sem található. Nem található közelebbről semmi nyoma annak, ha vajjon az Ártándy testvérek, avagy ezeknek valamelyike, a két király által engedélyezett adománylevél alapján, lettek legyen-e, csak kevés ideig is tettelegesen hűbér-urai Debreczennek? De sőt ellenkezőleg az tetszik ki a városi levéltári adatokból, hogy valamint kevéssel a mohácsi vész előtt, úgy azután is, még kevés ideig Debreczen város Szapolyai Jánosnak volt hűbéruri hatalma alatt. — Ezen állítás beigazolására elég legyen hivatkoznom Szapolyai Jánosnak Budán 1524-dik évben márczius hónapnak 25-dik napján kelt okmányára,*) melyben ő, a debreczeni polgárok részére özvegy Hunyady Jánosné született Szilágyi Erzsébet által engedélyezett végrendelkezési tehetőséget, Szűcs László bíró, továbbá Szűcs Tamás, Fodor Pál, Padra Antal tanácsbeliek kértére megerősíti. Ugyancsak ő 1527-dik évi Pálnap utáni vasárnap, már mint király Esztergomban kelt okmányában**), az ő Debreczen városának

*) Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 50. sz.

**) Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 51. sz.

minden szabadalmát Szűcs László bíró, továbbá Hölgye László, Szűcs Tamás, Kulcsár Ilyés tanácsbeliek kértére megerősíti, s egyuttal meghagyja Tornalljai Jakab kincstárnokának, hogy ez, a debreczeni polgárok hűségeért, és azon kedves szolgálati érdemekért, melyeket ugyanazok, ő irányában, szorgalmason, és mindig kész és őszinte indulattal teljesítettek (*pro civium debrecinensium fidelitate, et gratissimis servitiornum meritis, quae nobis iidem diligenter et animo prompto et sincero semper exhibuerunt*) az eddigelő azoknak adományozott szabadalmakat úgy tekintse, mintha azok, mostani időben lettek volna adományozva.

Az 1527-dik évi karácson ünnepét Debreczenben tölté el I. János király, és az I. Ferdinánd király seregétől a sa j ó-l á d i ütközet alkalmával szenvedett vereségben tönkre jutott hadának romjait itten rendezé.¹⁾ Majd ugyancsak I. János király Lengyelországból — hova minden siker nélkül járt volt segílyt kérni — bejövén Magyarországra, 1528-dik év október 2-kán Debreczenben megszállott, s az akkoriban itt létezett ferenczrendi szerzetesek zárdájában ebédelt, és Debreczenen vonult kisdud seregével keresztül, a magyar alföldre, a hol Makónál a török szultán parancsából Mezet bég jött az ő üdvözlétére.²⁾ Ugyancsak I. János király 1530-dik év július 15-kén Budán kelt okmányában³⁾, tekintve azon hűséget, melyet a debreczeni polgárok ő irányában, jó és bal sorsában a legnagyobb állhatatossággal s kiadásaiknak nem nagyszerű fecsérzése nélkül tanusítottak és teljesítettek; ezenkívül emlékezetben tartva az idő folyását, hogy t. i. a nevezett város lakói, azon hadi zavargások miatt — melyek most minden felől zajognak — mily nagy szükség és inség által nyomattatnának (*consideratis et attentis meritis et fidelitate, quam nobis secundis adversisque rebus nostris, iidem cives cum summa animi eorum constantia fidelitateque, non*

¹⁾ Kőváry: Erdély történelme 3-dik kötet 20-dik lap.

²⁾ Kőváry: Erdély történelme 3-dik kötet 24-dik lap.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 53. sz.

sine magna expensarum profusione exhibuerunt et impenderunt, praeterea memores conditionis temporis illius quanta nunc egestate iidem inhabitatores dicti oppidi post illos tumultus bellicos, qui nunc undique volitant, premerentur); mindezeknél fogva meghagyja rendeletileg I. János király, hogy a debreczeni polgárok bárhol folytassanak is portékáikkal az országban kereskedést, vámmentességet élvezzenek. Hason tartalmu I. János királynak 1534-dik évi október 3-kán Nagy-Váradon kelt kegylevele.¹⁾ Ugyanezen napról kelt másik okmányában²⁾ ugyancsak I. János király a debreczeni polgárokat a só- és bor-szállítási haraminczad fizetés terhe alól mentesíti.

Ezen időtájról t. i. 1535-dik év körül Szerémi György, ki II. Lajosnak és ennek halála után, I. János királynak is udvari káplánja volt, Emlékirat³⁾ című latin nyelven szerkesztett művében (Pest 1857. 342. s köv. lapjain) azt jegyezte fel, hogy Laszky Jeromos, lengyel származásu, sirádi palatinus, a nem elég szilárd akaratu I. János királytól, mintegy erőszakkal csikarta azt ki, hogy Debreczen város a nevezett király által neki adományoztassék. Mellesleg legyen érintve, ezen Laszky Jeromos, korának legügyesb diplomatája, különben igen változékony jellemű férfiú volt. Ő, ki először Szapolyait szolgált, nem sokkal azután a németek zsóldjába állott; mindkét rendbeli szolgálata idején, Konstantinápolyban mozdítván elő, időnkénti urának érdekeit. Midőn Konstantinápolyban szemére lobbanták, hogy ő, lengyel létére először Szapolyait szolgált, s majd urat cserélve, a németeknek állott zsóldjába; ő egész őszinteséggel azt válaszolá, mikép „az nem „hogy szegyen, de sőt inkább az ügyesség legdicséretesb „jele volna, ha valaki nem ragaszkodik tulajdon nemzetéhez (? !), hanem többeknek is képes szolgálni, csakhogy „időszerint magáénak vallott urát hiven szolgálja.“⁴⁾ A

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 54 sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 55-dik sz.

³⁾ Magyartörténelmi emlékek második osztály első kötet. Pest 1857.

⁴⁾ Salamon F. Magyarország, a török hódoltság korában. Pest 1869. 73-dik lap.

valódi jellem sajnálatos elsatnyulása mutatkozik ez őszinte nyilatkozatban!

De visszatérve Laszky Jeromosnak Debreczen város iránti viszonyára: I. János király, Laszkynak unszolására, csakugyan ennek adományozta, hű szolgálata díjában Debreczen várost. Miután azonban eszébe vette Laszky, hogy ő, a debreczeni polgárok előtt épen nem kedvelt egyéniség; tehát feltette magában, hogy elébb, mint Debreczentől megválnék, azt ki fogja sajtolni. Rendeletet adott tehát ki, hogy a további parancs meghallására gyűljenek össze a debreczeni polgárok a kolostorba. A polgárság nagyobb része ösztönszerű sejtelemnél fogva távol tartotta magát, és csakis nyolczan jelentek meg a kitűzött helyen, s ezek között a bíró Sike Péter, ki egyszersmind krakkói borostyános (baccalaureus) is volt, továbbá Hölgye László, és Szűcs Tamás tanácsbeliek. — Tartván Laszky attól, hogy a kolostori szerzetesek, a polgároknak pártjára fogván kelni, nem hajthatja végre gonosz szándékát; tehát cselhez folyamodott. Magát betegnek színlelvén, a nyolcz polgárt a maga szállására rendeli. Ezek semmi rosztat nem gyanítva megjelennek, kiket Laszky azonnal foglyokul nyilvánítva, szekerekre rakatta, Késmárkra elhurcoltatta őket. Hölgye László a fogság idején elhalt, a többi foglyokat pedig el nem bocsátotta addig Laszky, míg az érettők követelt 8,000 arany forint váltságdíj le nem fizettetett. — Ez összegből 2,000 arany forint a debreczeni többi polgárok által fizettetett ki, de a 6,000 arany forint a foglyokért, bíró Sike Péter vagyon-értékéből volt fedezendő. — I. János király — ki ez időtájban Nagy-Váradon tartózkodott — a debreczeni polgárságnak e tárgybani folyamodására csak azzal felelt, hogy a polgárság miért nem vett maga személyes elégtételt a fejét rosztban törő Laszkyn?!

A 6,000 arany forint váltságdíj — mint közelebb érintve volt — a Sike Péter vagyonából fedeztetvén, ezt későbbben Debreczen város közönsége megtérítette az illetőknek. Megtetszik az, a városi magánlevéltárban létező kisebb okmánygyűjtemény 33-dik szám alatti oklevélből,

mely is nem más mint Juhos Ferencz és nője Sike Anna által 1547-dik év Szentgyörgy napján kiállított nyugta a felől, hogy nekik, mint Sike Péter jogutódainak, az ez által Debreczen város érdekében Laszky Jeromosnak fizetett sarczot Debreczen város közönsége valósággal megtérítette. — Isten egyébiránt — így rekeszti be jelen történet leírását Szerémi György — nem hagyta sokáig büntetlenül Laszkynak Debreczen városán elkövetett igaztalanságát. Mert pár évvel (?) e merénye után őt, az élők közül hirtelen kiszólitotta.

Egyébiránt, hogy Szerémi György, előadása közben, a történeti hűséget nem mindenben követte, már csak abból is kitetszik, hogy ő azt írja, mikép Laszky a debreczeni polgárokon elkövetett igaztalan elbánása után, pár évvel mult ki. — A történészek összehangzó állítása szerint, Laszky, 1541-dik évben halt el. Ha tehát Szeréminek előadása teljesen hiven lenne rajzolja; Laszky, Debreczen város polgárain, a közelebb rajzolt méltatlanságot 1539-dik évben követte volna el. — Ugyde az kétségen kívül van, hogy Debreczen város, már 1536-dik évben Szapolyai János által Török Bálintnak lett elzálogosítva, és ez utóbbinak azonnal tettelegesen is birtokába jutott. Ki volna tehát képes csak feltehetni is azt, hogy a hatalmas Török Bálint birtokában levő Debreczen város polgárai irányában, Laszky, oly brutális erőszakot merészlett volna — büntetlenség reménye fejében — elkövetni? Ide járul azon körülmény is, hogy — a történészek egybehangzó állítása szerint — Laszky Jeromos, felmondva Szapolyai Jánosnak — a török udvarnáli — szolgálatát, urat cserélve, még ezentul, a német udvar szolgálatában, tüntette ki, több éven át, ugyancsak a fényes portánáli hűségét. Ha tehát Laszky csakugyan 1541-dik évben halt el; ugy, azon méltatlan elbánásnak — melyet ő Debreczen város polgárai iránt — elkövetett, semmi esetben sem lehetett későbbi időben — mint 1535-dik évben történnie.

MÁSODIK RÉSZ.

**Debreczen város belélete, legrégibb időktől a reformatió
behozataláig (1536-dik évig.)**

ELSŐ FEJEZET.

Gazdászati ipar- és kereskedési állapota a városnak.

I.

Földirati tekvésénél fogva hazánk, kivált a régibb időkben, inkább földmivelésre és gazdászatra, mint városi foglalkozások jelesen kézműipar és kereskedés folytatására alkalmas ország volt. Folyóvizei e hazának — mint tudva van — oly országok felé irányozvák, melyeknek lakosai-val a csaknem folytonosan tartott harci viszályok megszűnése esetében is, a kereskedés nem lett volna előnyös. A felfelé való hajózás pedig sok bajjal és akadályllyal volt összekötve. Mi az utakat és csatornákat illeti, azok csak is újabb időben vonván a népek figyelmét magokra, teljesen elhanyagolt állapotban voltak a régibb időkben.

Vegyük ezekhez, — mi idevonatkozólag főfigyelmet érdemel — s mit Salamon Ferencz*) avatott tollal ir következőkben, hogy „t. i. nincs Európában terület, mely a „népvándorlások pusztításának annyira ki lett volna téve, „mint Magyarország földje. A Duna balpartja volt a tenger-„nyi hádak országutja, s igen gyakran nagyszerű csata-„re. A magyar nemzetnek tehát csaknem sivatagra kellett „helységeket varázsolnia elő, míg a többi nemzetek nagy „résztint a készben telepedtek le, és pedig jóval előbb „mint a magyar.“

Mind ennek daczára még is a városi élet gyökeret vert nálunk még az Árpádházbéli királyok alatt. — Az olasz, byzanci, és nyugoti érintkezés egyiránt buzditá eme törekvést. De különös lendületet nyert a városi élet, egyes házbéli királyaink korszakában. A mit IV. Béla után Ró-

* Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864. 160-dik lap.

bert Károly és nagy Lajos tett a városok s velők a kereskede s ipar virágoztatására; kiváló buzgalommal folytatta azt a sokféle tevékenységü, de a városok ügyében legál-landóbb buzgalmu Zsigmond, s megkoronázta a halhatlan I. Mátyás király.

Ily fejedelmi pártolásra találván tehát hazánkban a városok ügye; nem csoda, ha magyar eleink bejövetele után nem sok idő múlva számos oly honlakókra találunk, kik mintegy a nemesek és pórok között fogván helyet, iparüzés és kereskede s folytatása végett népesb községeket alkottak; és mint ily községek lakói, a hazai ré- gibb törvényekben polgárok (cives) szállók (hospites) és szabad osok (homines liberi) nevezete alatt em- lítettnek (lásd szent István király 1-ső könyve 20, 34-dik fejezetét, és II. könyve 24-dik fejezetét.) Ezen így meg- alapított első városok lakói többire németek és más ide- gen nemzetbeliek levén, ők előbbi hazájokbeli szokásaikat ide behozva magokkal, itten szállodákban (hospitium) és laktanyákban (villa) tartották állandó lakásukat. Különösen az úgy nevezett szállók (hospites), leginkább iparosok és kézművesek voltak. Meglevén adva ekkint honunkban az első városaink alakulásának arculata; ha idővel azután tösgyökeres magyarokból képződtek is népes községek; azok is, a már készen talált mintára szabták városi szer- kezetöket.

Az ily népesb községekben s illetőleg városokban a nagyobb számmal egygyütt levő lakosok, és koronkint megfordult idegenek mindennapi kölcsönös érintkezése, azok szükségleteinek könnyebb és előnyösb módoni be- szerezhetése, valamint egy részről erősb lendületet adott az üzletnek és forgalomnak; úgy más részről az élelmes- ségnek és anyagi jólétnek is felnyitotta sorompóit; a mi- nek folytán ismét a munkakedv, az üzlet iránti hajlam, közvetve pedig a népesedési mozgalom fokozódott.

A városok, mint a mű-szorgalomnak megannyi széke, honunkban különösen az anjoui házbeli királyok ideje óta szaporodtak; és innen kezdve a magyar kereskede s némi

czikkelyekben (baromtélék, bor, szőrme, só) activ lett. — A mezei és kézmű szorgalom, a lakosok soknemű kölcsönös érütközése s innen keletkezett anyagi jólét, mulhatlan szülője a szellemi miveltségnek is.

A kézműipar és kereskedés legkiválóbban városokban értékesítettvén; ezeknek tespedéséről vagy élénkségéről lehet amazoknak pangó vagy virágzó állapotára vonni következtést. A belkereskedés ugyan meg szokta előzni a külkereskedést; azonban a kettő egymás nélkül alig képzelhető. — Mindkettőnek legbiztosb mérve gyanánt tekinthető a vám- és harminczad-rendszer, ugy annyira, hogy ezekből ki lehet tanulni azt, hogy minő kiterjedésben gyakoroltatik valamely országban a kereskedés ?

II.

Miket a közelebbiekben átalánosságban elmondottunk; legyen szabad azokat Debreczen város ez első korszakára is alkalmaztatnunk. Ha, nem állanak is írásbeli adatok rendelkezésünkre e város régibb időbeli gazdaszáti ipari és kereskedelmi állapotának biztosan lehető kimutatására nézve; de minden jelek oda mutatnak, hogy e város polgárainál és lakosainál a földmivelés és gazdaszáti életmód mellett, ugy a kézműipar, valamint a kereskedelmi hajlam is korán meghonosodott. — Etény-körülményt — ha más egyéb adataink nem volnának is — már csak onnan is lehet következtetnünk, mert e város határterületét képező mostani puszták, a régibb időkben, benépesített és külön határokkal ellátott községek levén; épen nem volt e város határának terjedelme oly nagy, hogy a városi polgárok, a gazdaszátot oly nagy mérvben űzhették volna a régibb időkben, mint azt későbbben az elpusztult helységek határainak bekeblezése után folytathatták. Még ekkor hát nem volt jelen az a boldog idő, melyről Istvánffy írja, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek emlékezetbe hagyta, miszerint Debreczenben a XVI-dik század közepe táján a barom tenyésztés oly nagy mérvben divatozott, hogy maga az egy

Biró Gáspár debreczeni polgár, az érsek ismerőse, képes volt 10,000 darab szarvas marhát, mint tulajdon jószágát bármely időben felmutathatni.

És valóban kivált már a XIV-dik század végétől kezdve Debreczen város szolgált az ország tiszántuli részén úgy a kézműiparnak valamint a kereskedésnek is központjául. — Alig is volt a kézművességnek és az akkoriban divatozott kereskedésnek olyan neve, mely Debreczenben derekason ne üzetett volna. Sokat tett erre nézve kétségen kívül az, hogy királyaink — mint fentebb részletesen elsoroltuk — az iparüző és kereskedő polgárokat minden lehető kedvezményekben részesíték. A verseny hatványozására nézve pedig hatalmas tényező volt az, hogy a vidéki jobbágyságnak Debreczenbe állandó lakás végett beköltözhetés megkönnyébbítésére nézve, ugyancsak akkori időbeli királyaink minden lehetőt elkövettek. Hogy pedig a földes-ur akkori szigorú elbánás súlyosító igája alóli menekülési alkalmat, mily édes örömet ragadták meg? mindazok, kik csak tehették, — nem nehéz kitalálni. Emelé a polgári osztály önbecsérzetét Zsigmond király idejében azon fontos esemény is, mely szerint — ha bár kevés időre is, a városok, minden különbség nélkül, ország-rendi állást nyertének. Még inkább emelhette a földmivelés s műipar körül fáradozó polgári rendnek önbecsérzetét a láng-szellemű 1-ső Mátyás királynak e téren is, mind szóval, mind tettel, mind királyi intézkedése által tanusított működése. Emlékezetben maradt e nagy fejedelemről az, hogy ő, egykor Gömörben időzván, a vele levő honnagyokat reávette, hogy ebéd után, vele együtt egy szőlőcskét bekapálni segítsenek, a melyet midőn ezek meg nem tenni áttallának; Mátyás király játszva és dalolva, a honnagyok pedig izzadva immel-ámmal dolgozván, így szólott a bölcs király nekik: Lássátok! mily nehezen teszi a szegény ember azt, mit ti oly könnyen elpazaroltok.*)

Ezeket így tudva, minden erőtetés nélkül bizvást elhi-

*) Hetényi: Honi városaink befolyásáról, nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására Budán 1841. l. 135.

hetjük, miszerint Debreczen város, a XV-dik században, úgy anyagi ereje mint népessége tekintetéből oly jelentékeny hely lehetett, és a közhaza irányábani szolgálatai, oly nyomósok lehettek, hogy 1-ső Lajos, 1-ső Mátyás és 1-ső János királyok, nem minden ok nélkül adtak oly kegyeletes kifejezést Debreczen város iránti hálájoknak, miként azt oda fentebb bővebben érintettük vala.

Tudva van, hogy míg a kelet Indiába vezető és Áfrikát megkerülő tengeri ut nem volt felfedezve; addig az ázsia-európai világ kereskedés egyik ösvénye magyar hazánkon ment Róbert Károly és 1-ső Lajos királyok idejében keresztül. Jelesen Indiából karavánok közbejöttével szállítottak áruneműek Bassorán keresztül Konstantinápolyba; és innen küldöztettek azok a magyar alföldön s a szepességi városokon által éjszagnak Lengyelhonba és Poroszországba. *) A világkereskedés ezen régi utcsapása — minden hihetőséggel Debreczenen vonulva keresztül; e város nagy élénkségnek volt színhelye a régibb időkben. Különösen azon időtől kezdve, hogy N.-Várad helyett Debreczen lett rakhelye a vidéki kereskedők portékáinak, úgy a honi termesztmények, mint a külföldi gyár- és kézművek nagy mennyiségben hordattak ide öszve, — részint az ország e vidékén lakók szükségleteinek kielégítésére, részint pedig nagybani eladásra, mely portékák aztán, honi és külföldi kereskedők által lettek tova szállitva. Kivált az évenkint hét izben koronkint 15 napig tartó országos vásárokon (sokadalmakon) nagyszámmal sereglettek ide öszve szarvas-marha kereskedők, nemcsak Szepességről, hanem Cseh- és Morvaországokból is. Itt ment keresztül a Szerb- és Bosznjákországokból, Magyarország felsőbb részeibe vonuló sertés kereskedésnek is egyik főága. Szür- és közönséges posztó, valamint guba-neműek, az ezek készítésére alkalmas, és akkoriban igen virágzó czéhek által nagy mennyiségben állittattak elő. Ugy hogy elmondhatjuk; mikép Debreczen évszázadok előtt is, oly fontos sőt talán még fon-

*) Hetényi: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. Budán 1841. l. 105.

tosb kereskedő város volt hazánkban, mint a minő, mai időkben; sokban hasonló ahhoz, milyen közép Ázsiában egykor Szamarkand és Kokand voltak. Debreczenben lehetett látni, Erdély és a magyar alföld karavánait az országhirű sokadalmok idején. Itt érintkezett a miveltebb nyugot-európai a durvább keleti fajjal. És miért lett épen Debreczen, a nyugot és kelet cserekereskedésének központjává? Azért mert e városnak fekvése, s népének kapadozó s vállalkozó szelleme, a kereskedésre kiválóbb hajlama azt természetszerűen hozta magával.

III.

Említéink közelebb fent, hogy a kézműipar Debreczen városban már a XIV-dik században derekason kifejlődött. Erre nézve pedig legtöbbet tett a czéh-intézményeknek, akkori időben üdvös behozatala. — A czéh-társulatok a régibb időkben a midőn a kézi mesterségek, főleg katonaszkodni és földművelést űzni szerető eleink által eléggé nem méltányoltattak; valóban a műtani ismeretek fentartása s terjesztése tekintetéből igen hasznos intézetek voltak; a mesterek között, a rendet és egyetértést fentartották, vetélkedésre s a művek tökélesbitésére ösztönt adtak. — S mivel az ugyanazon czéhbbeliek közönségesen egymás mellett, egy város részben laktak, vagy legalább műveiket a piacz bizonyos részén öszvecsoportozva rakták áruba ki; ennél fogva a czéhek a kereskedést is megkönnyíték. — A czéh-intézetek, valamint egyébütt Magyarhonban, úgy Debreczenben is 1376-dik év táján 1-ső Lajos király parancsára szervezkedtek akképen, hogy minden czéh évenként tartozék kebeléből két czéh-mestert választani, s a czéhet évenként négyszer az ugynevezett kántor bőjtök táján öszvehívni, s az előforduló bajokat orvosolni sat. *) mik felől az akkori időkről felmaradt czéh-levelek tesznek bizonytságot. — Ezen czéh-levelek azonban nem csak egyedül az illető iparágoknak akkori időbeni állapotáról tanuskodnak, hanem

*) Horváth M. kisebb történelmi munkák II. kötet. Pest 1868. lap 87.

ezenfelül megbecsülhetlen adatok azok magyar hazánk akkori lakosai egy nagy része életmódjának és gondolkodásának mérlegelése tekintetéből is. Ezen czéh-leveleknek figyelmes olvasása közben először is azt észleljük, hogy a régiek nem kis becset helyeztek a bőv vendégségekben, többféle ételekben és italokban, és hogy azoknak adását, egyenesen kötelességeikül szokták volt tenni a czéhbe beveendőknél. Azt is megértjük továbbá ugyan azon czéh-levelekből, minő szoros engedelmességet, s illedelmes viselkedést követeltek, nemcsak egyes mesterek az alattok levőktől, hanem a czéh-mesterek magoktól a mesterektől is, annnyival inkább pedig ezeknek alattosaiktól. — Különösen kiemelték a régi czéh-articulusok azt, hogy a mester, mi helyest a czéhbe — remekjének elfogadása után — bevétetik; pénzbüntetés terhe alatt kötelességének ismerje, Isten és társadalom törvénye szerint megőszülni. — Arról sem felejtkeztek meg — a dolog természeténél fogva — a czéh articulusok, hogy minden mester hozzáértőleg és hiven folytassa iparát, nehogy a vevők valamelyike, — kontármű vásárlása miatt — a vételben csalatkozván, ez által nem annyira az illető mesterre, mint inkább ő általa az egész czéh-tagjaira háromljék a kisebbség és gyalázat. Oly remek előmutatására kötelezték annál fogva a szabályok, a czéh-társulat tagjai közé beveendő mestert, melyeknek megbírálása által annak a mesterségébeni alapos jártassága kitűnjék. A silány művet előállító egyén pedig nem csak irgalom nélkül elutasított, hanem még az oly mester is, ki nem egészen tökéletes műdarabnak árulásán kapott rajta, szigorú pénzbírságra büntettetett. Ha annál fogva a régi czéh-articulusokban helylyel közel fedezünk is fel oly intézkedéseket, melyek a mai idők keretében illőknek nem találhatnának: daczára mindezeknek kénytelenek vagyunk beismerni még is, hogy a régiebb czéh articulusokban több nemü oly intézkedések, milyenek például, a szemérmetes és becsületes házi életre, az előjárók iránti függettség elismerésére, és a mesterségeknek lelkiismeret-

tes folytatására vonatkoznak, a mai kornak is csak méltánylását sőt dicséretét is érdemlik.

A czéh-intézmény fejlődése egyébiránt nemcsak magára az illető iparos osztály, hanem a vele érintkezésbe jött más egyének erkölcsére is üdvösen hatott, a mennyiben a szoros rendet, erkölcsi fenytéket, a szűkölködők iránti könyörületet, az iparosoktól mások is eltanulván; — ez által a közszellem és társas élet mindinkább meghonosultanak. Átaljában ezen korszak erkölcsére pirulás nélkül tekinthet vissza a magyar. — Becsületesség, törvénytisztelés, vendégszeretet, szemérem, — szóval valódiság volt jellege a közép- és alsóbb néposztályoknak; mi által a családi megelégedés és boldogság eszközöltetett.*)

És, ha Debreczen város nem felelhetett is meg egészen, Verbőczy által a városokról felvett fogalomnak**) a mennyiben ez, bástyákkal s erődítésekkel nem volt körülkerítve, de a többire nézve e városban is, elég volt téve a Verbőczy kívánalmának, mert vala e város is a polgárok egyesülete, és a házaknak s utcáknak árkokkal és palánkokkal körülkerített, a jó és becsületes élet folytatására szabadságokkal felruházott többsége.

IV.

Régente a czéheknek az volt szokásuk, hogy ők mennyiben szükségesnek gondolták, az általuk közakarattal megállapított rendszabályokat írásba foglalták, vagy pedig más hasonnemű czéhektől kölcsönözve az ugynevezett czéh-articulusokat; magokra nézve szabályozók gyanánt elfogadták azokat; és hogy ezeknek annál nagyobb tekintélyt szerezhessenek, azokat az illető földesuraság vagy városi tanács, illetőleg megyei hatóság, nem ritkán pedig az uralkodó felség által is megerősítették. Ha már ezen czéhsszabályokat figyelmesen megtekintjük; észlelni fogjuk nem-

*) Toldy F. A magyar nemzeti irodalom története Pest 1862. Első kötet 141. lap.

**) Hármass Törvény-könyv III-dik Rész 8-dik czim.

csak a nagy különbséget, mely az ugyanazonnemű czéheknek különböző vidékeken megállapított szabályai között létezett; hanem azon körülményt is felfedezendjük, hogy némely, az idő jártával helytelenné vált szokások, ma már vagy egészen ki divatoztak, vagy pedig a korkiváratához módosultak. Ez okból történt az, hogy az 1805-dik és 1815-dik évi időkben*) újabban pedig 1829-dik évben a magyarországi öszves czéheknél találtatott addigi czéh szabályok érvényen kívül helyheztesztvén, legfelsőbb rendeletből új articulusok adattak ki, melyek alkotásánál nemcsak arra volt figyelem, hogy a czéh szabályok egyenlők, hanem arra is hogy azok a mostani körülményekhez alkalmazottak legyenek.

Tisztelettel hajlunk mi meg a jelenkor nagyszerű eszméi és újabb vívmányai előtt. Beismerjük hogy akármely névvel nevezendő egyedáruság káros a népek egyetemi jólétének. Az sem titok előttünk, miszerint a műipar korlátozása nem egyeztethető össze az emberi jogokkal, melyek mindenkinek saját szorgalma s ügyessége által, értéket jövedelmet szerezni engednek sőt parancsolnak. Azt is készek vagyunk beismerni, mennyire hatalmason foly be az általános jólétre a czéhi avult rendszer helyett már sok álladalmokban divatba jött gyár- és egylet-rendszer, és az erőmű-tudomány mélyebb tanulmányozása által létesített gépek alkalmazása. Tudjuk hogy ott szaporodik a népesség, ott van a két vagy három annyi népszám mellett vagyonosság miveltség, hol az emberek új műszerek s gépek feltalálása és alkalmazása által, a természet nagy erejét ügyesen kitüzött czélokra tudják fordítani, — hol kevesebbet fáradnak és még is többet termelnek s állitnak elő, — ott, hol a mivelte ész felmenti állati szolgaság alól az embert, és erre csak a leigázott természeti erők vezérletét bizza. — Az is igaz, hogy a közelebbi elmélet valóságát Angolhón műveltségi történetírása tanusítja. Előttünk az sem titok, hogy a kézmunka helyét elfoglalt erőművek

*) Tudományosgyűjtemény 1823-dik évi Folyam. VI. kötet 50-dik lap.

miatt, bár sokan vesztik is bizonyos időre kenyeröket, de azok mindig áldásos eredményűek szoktak lenni az egész országra nézve. Tudjuk, hogy Manchesterben — hol most kézi munka helyett gépek élénk működése divatozik, nincs elegendő számmal munkás. A gőzösök is nemhogy ártottak volna a hajós legénység keresetének; de sőt inkább Angliában kétszer annyi fizetés mellett is, mint mennyit a parti hajózás legényei vettek, nem találunk elég hajós legényt a gőzösökre. — Az egyletek is mily áldást terjesztenek mindenfelé; kezdjük érezni saját hazánkban is, még inkább láthatjuk a külföldi, főleg az északamerikai városok példájából. Miknek létrehozásán egyes legerősök is hiába vesztenék idejüket, könnyen előteremti azokat az egyesített erő; kivált ha az egyesülési szellem oly tökéletesen van kifejlődve, mint az oceánon túl, hol gigásiaknak látszó vállalatok is azért sikerülnek, mert a felmagasztalt közértelmiségnek semmi ellenszegüléssel nem kell küzdenie.

Amde mind ezen boldogságtól mi magyarokul még mind ez ideig messze állunk; s akkor is, ha majd netalán elérendjük azon állapotot; mindig kérdésben marad: ha vajjon azon boldogsággal együtt nem köszönt-e mi hozánk is be — állandó rém gyanánt, — a már is koronkint fejét felütögető munkás kérdés? és az eddig — Istennek hála! országunkban csak nevérl ismeretes proletáriátus?

Miben álljon ezen az eddig hazánkban nem létező proletáriátus miatti aggodalom? azt a szellemdús angol író Macaulay szóra idézett szavaival kívánom tisztelt olvasóim előtt felvilágosítani következőkben: Smith Ádám és Gibbon azt mondták, hogy a polgárisodást nem fogják többé megsemmisíteni a barbarok; és hogy az özönviz — ugymondák ők — nem fogja többé elborítani a földet. — S ugy látszott, mintha helyesen okoskodtak volna. Mert ők a világ polgárisult részének erejét hasonlították össze azon rész gyengeségével, a mely vad maradott, s azt kérdezték, honnan fognának jönni azon húnok és van-

dalok? kik ismét megsemmisíthetnék a polgárisodást? — Fájdalom! nem jutott eszökbe, hogy a nagy városok kellő közepén fényes paloták, templomok, színházak, könyvtárak és múzeumok szomszédságában, a kenyér nélküli inség, a nyomor, s vele a bűn és tudatlanság szilajabb fáját nevelheti a húnoknak, mint azok voltak, kik Attila alatt táborozának, és pusztítóbb vandalokat állíthat elő azoknál kik Genzerichet követték.*)

Ismétlem, hogy mi a gyár- és egylet-rendszer felvirágzásától még messze vagyunk. És vajudási s átalakítási korszakot élve, mostan még nagyobbára csak is egyes úgy nevezett szabad iparosok élvezik a múltó félben levő czéhek kiváltságai enyészetre hajlásának előnyeit. — S ide vonatkozólag semmit nem tartózkodunk jelenetezni azon mostani sajátos helyzetet, miszerint a helyett, hogy mig mai időben a kívülről alkalmasnak látszó tákolt műdarabokhoz a szabad iparos kezeiből, olcsóbban jut hozzá a maga kárán, későbbben okuló jó hiszemű vevő, és épen e miatt hanyatlásnak indulni kénytelenek a czéhek; régibb időkbén ha aránylag többecs két kellett is a vevőnek fizetni, a csak egyedül czéhbeli mester által árult műdarabért; ámde annak jósága felől biztosítva lehetett a vevő, s e mellett az országos és községi adók terhét viselő és könnyör-adományok osztogatásában is buzgólkodó czéhbeliek, a kik sok fáradság után juthattak szabadalmukhoz, jövedelmök felől biztonságban lehettek. Mig mostan mind inkább kénytelenek tapasztalni, hogy az idők járása felettök erősen megnehezedett. Azonban az ekkint rövidséget szenvedett hazánkfiái, ez átmeneti korszakban, annak felgondolásában találjanak vigasztalást, hogy az ő — csak bizonyos ideig tartandó egyéni károsodásukat, — a bekövetkezendő egylet-rendszer, lehet, hogy ő nekik maguknak is, de a jövő nemzedéknek, és a közhazának, csálhatatlannul — bőséges kamatokkal fogja megjutalmazni.

*) Carey: Társodalmi tudomány, angolból fordította Halász Imre. Pest 1867. 232 lap.

V.

Hogy mely iparágok illetőleg mesterségek voltak Debreczen városban legrégibbek s leghonosabbak? könnyen kitalálhatjuk, ha gondolóra vesszük, mikép az első korszakban az alföldi népnek otthoni foglalkozása leginkább földmivelés- és baromtenyésztésből, az előkelőbbeké pedig vadászatból is állott. — Öltözetöket, részint saját nyájjaikból élelmőkre leölt, részint vadászatban elejtett állatok bőrei és szőrei tevén; az ezeknek kikészítésével s testhez illesztésével foglalkozó timárok, vargák (csizmadiák) szűrvégsszövők, gubacsapók, sücsők, posztócsinálók és szabók, már az első korszakban is divatosok voltak. Az előkelő polgárok mentéik dolmányaik pedig nemcsak rókával, farkassal s menyéttel, nyusztal bélelve s prémezve, hanem arannyal s ezüsttel is voltak himezve. Fessler (Geschichte der Ungarn I. Rész 605. lap) szerint, magyar eleink közül került timárok hozták be Európába az írha készítést*), melyet aztán tőlök tanultak el az európai népek. A nőnem, sütésen, főzésen kívül főnás, szövés- és vászon-készítéssel foglalkozott.

Mindezeket így tudva, nagyon természetesnek találjuk, hogy azon kézműiparral foglalkozó czéhek közül, melyek a régibb időkben virágzásban voltak, mint egyike a Debreczen városban legrégibbeknek, említendők a timár mesterek társulata. Ezen társulat már a XIV-dik század közepe táján szabadalmakkal birt. Megtetszik ez Enyingi Török Jánosnak mint Debreczen akkori védurának Debreczenben 1555-dik évben december 14-dik napján kelt okmányából, mely a debreczeni timár czéh-társulat ládájában, eredetben megvagyon, és a melynek magyar szövegü tartalmát, szórul szóra ide igtatjuk következőképen:

„Én Török János enyingi, Hunyad vármegyének örök „ispánja. Adjuk tudnia mindeneknek ez levél rendiben,

*) Horváth Mihály: kisebb történelmi munkái második kötet. Pest 1868. 5-dik lap.

„hogy jöven mi eleinkbe a debreczeni varga mesterek,
 „hozának előnkbe egy régi levelet, ki az ő mesterségökről
 „volna, kit régen a vargáknak adtak volna a ré-
 „gi királyok, kinek immár volna kétszáz esz-
 „tendejénél több. És énnékem könyörgének azon, hogy
 „én az én kegyelmességemből az ő levelöket megh confir-
 „málnám és megerősiteném. Én azt, hogy láttam volna
 „látám, hogy ők mindenben igazban supplicálnak. Én ke-
 „gyelmesen megh hallgattam, és énnékem bizonyosnak
 „tetszik az ő könyörgésök. Azért én az ő régi levelöket
 „megh confirmáltam és megh erősítettem. Azért én ha-
 „gyom és parancsolom minden ispánnak, mostaniaknak
 „és jövődre leendőknék is, hogy a felül megmondott
 „varga mestereket az ő szabadságokban ne merjétek bán-
 „tani. Kinek erőségére emlékezetére adom ezen leveletem.
 „— Ez levél kelt a mi udvarunkban Debreczenben Kará-
 „csonhava tizennegyedik napján 1555-dik esztendőben
 „(P. H.)“

A tímárczéh szabadalmaival — régiség tekintetében — szinte egy idejű a szür-vég-szövők és guba-csapók társulatának is szabadalmuk, a mennyiben a fent is említették szerint 1395-dik évben húsvételőtti második vasárnap (Judica) előtti hatodik napon, Monaki Sándor és Dusa László mesterek, mint Debreczen városnak akkori földes urai által engedélyeztetvén a czéh-társulat szabadalma, — az későbbben 1440-dik évben, december 4-kén Demjén Lőrincz debreczeni bíró, és ennek tanácsa által megerősítettett. — Ugyancsak a szűrszabók és gubacsapók részére, Hunyady János özvegye, Szilágyi Erzsébet 1462-dik évi Bertalan napján, Debreczenben kelt okmányában, azoknak eddigi szabadalmaít megerősíti. Ugyan ezen okmányt János Zsigmond király is 1564-dik évi pünköszt napján Gyula-Fehérváron kelt adomány-leveleiben helybenhagyja. Ezenfelül közelebb érintett Szilágyi Erzsébet 1467-dik évi január 13-kán Debreczenben kelt okmányában a gubacsapók és szűrszabók részére Antal és Barnabás napjain, a gubacsapókról elnevezett Csapóutczában vásár tarthatási

jogot is engedélyez oly feltét alatt, hogy ezen czéhtársulat tagjai, a vásár alkalmával előforduló ügyes bajos dolgok elintézésére, magok kebeléből vásárbírákat választhassanak, s az ezek által elintézett ügyek a meg nem elégedett fél által a városi tanács elé felterjesztessenek. — Ezen kegylevelet I. János király (Szapolyai János) 1536-dik év junius 8-kán Váradon kelt okmányában megerősítette. — Ugyan ezen Szapolyai János 1513-dik évi Antal napján Debreczenben kelt okmányával, a gubacsapó czéh részére szabadalmokat engedélyez, ő általa már, mint király által 1540-dik évi január 15-dik napján Füz-Sebesen megerősítetteteket. — A gubacsapó czéh társulatot illetőleg, nevezetes még e korszakból, e társulatnak 1529-dik évről felmaradott ezüst pecsétnyomója, ily körülíráttal: debreczeni csapó czé pecséti 1529. Mind ezen tárgyak a gubacsapó és szürszabó czéh-társulatok ládájában őriztetnek.

Hogy mily virágzó és keresett lehetett már ezen első korszakban, úgy a gubacsapók mint a timárok társulatának üzlete, már csak az is gyaníthatja, hogy az az előtti időkben homok utcának nevezett utca, az e környéken nagyobb számmal lakás végett megtelepedett gubacsapókról már a XV-ik század elején csapó utcának nevezetett el*); valamint az az előtt szent Erzsébet nevére nevezett utca, az azon környéken nagyobb számmal megtelepedett timárokról vagy a utca, egy másik ezzel egyenközi vonalban menő utca pedig timár utca nevére nyerte.

A közelebb érintett timár- szürvégszövő- és gubacsapó-czéh társulatokon kívül, ugyan e korszakban, már nagyban szerepelnek, a kovácsok, fegyver- csizárok (fegyvergyártók) lakatgyártók, szíjgyártók czéh társulatai is. — Ez állítás beigazolása végett hivatkozunk I. János királynak 1531-dik év szent Ágoston innepén Budán kelt megerősítő levelére, melyben a nevezett czéh-társulatoknak azon szabadalmi, miket azok, régen a szent királik főképen pedig Mattias király és az ő Anni a Erzsébet az-

*) Segesvári kézirat.

zonitul ugimint ezer négyszáz niolczvan négy elmulván Bodog azzoni megh látogatásának innepében (márczius 25-kén) niertenek, melyek ő tülők az Csegleđ ucsában történetből (az mint értiük) eset tűz miat mind elvesztenek vala meg-ujtatnak és megerősittetnek. Ezen igen érdekes szabadalom levél, terjedelemben magyar szövegű hiteles másolatban meg van a debreczeni kovács czéh társulat ládájában. Nyomtatásban pedig közölve van az, a magyar nemzeti muzeumban őrzött 26 elavúlt eredeti czéh-kiváltság levelek között fellelhető eredeti után, a Tudománytár nevű folyóirat 1839-dik évi 2-dik kötete 266—272-dik lapjain.

VI.

Jelentékeny volt ezen első korszakban, a posztó-szabó- és posztó-nyirő- mesterek iparüzlete is Debreczen városban. Bizonyosságot teszen e felől, Nagy Mihály debreczeni főbirónak 1468-dik év szent Mihály nap előtti szerdán kiadományozott; és a közelebb fent nevezett két rendbeli mesterek között keletkezett vitás kérdések elintézéséről szóló oklevele, melyet Szapolyai János, mint már első János király, Budán szent Bertalan apostol nap után való szombaton 1530-dik esztendőben kelt okmányában megerősített. E kegylevél eredetiben ugyan latinul lett kiadományozva; miután azonban a latin eredetinek, magyar szövegű fordítása, a XVII-dik század elejéről keletkezett; e magyar fordítást, czélszerűnek véltük szóról szóra ide iktatni következőkben :*)

„Mi János Isten kegielmebeol, magari orzagnak, thot és horvat orzagnak kirallia. Adgiuk emlekezetre az ielen való leveleinknek rendy szerint, jelentven mindeneknek az kyknek yllik, hogy az my hyvünk az tyzteletes Zabo Imreh, az my Debrecheny városunkban lakozó polgar, az maga es egyeb keözeönseges Debrechenben lakozo Zabó és Nyireó

* Feltalálható a magyar szövegű fordítás, valamint a latin eredeti is a debreczeni vásári szabó czéh-társulat ládájában.

mestereknek neveken es személyekben ielente es bemutata nekunk az beölcz és tyzteletes néhai NAGII Myhálnak, Debreczeny feő byronak es eskütt polgároknak nemünemü leveleket, Privilegium formára hartiara irattakat, és ugian azon Debrecheny városnak pecsetyvel megh erősítettetek, Melliekben valonak confirmáltatvan az megh mondott Debrechen városban lakozó Zabó mestereknek rendtartások és szabadságok az Tekyntetes Ersebeth azzonnak, az Felseges Feiedelemnek es Bodogh emlekezetü Mathias kyrálnak edes Annianak akaratiabol kiadottatván. Mely leveleket my is mégh kyssebb állapotban leven, levelünk által megh confirmaltunk, az ide ala megh irt rend szerint; keőniőriögvén my Felségünknek ugian azon Zaboh Imreh, hogy mi azokat az leveleket, es abban külön külön mindeneket kedvessen es kellemetessen vevén, az megh mondot Debrecheny Zabó mestereknek meg uyittván eörökke meg maradandoul kegielmessegünkblö meltóztatnánk megh confirmalny, mellieknek rendy im ez képpen uagion. My Nagy Myhály Debrecheny feő Byró, az több eskütt polgarokkal egietemben mindeneknek es külön valoknak ez my levelunk vevőinek kevánunk kegielmet az keigelemnek megh adóyában. Mind az keözönseges igazságh s mind penigh az ió moddal való rendtartás azt kívánia, hofi az melli dolgok igazan kérettetnek abban kegielmesen megh halgattassanak, mert azkor az kiőniörgőknek aytatosságok az hysegnek cselekedetinek giakorlására buzgobban indittatyk mikor az keözsegnek hasznos állapotaiért és eőregbüleseért, az feliebb valoknak segitssegeket megh nyerhetyk. — Thovabba ez ielen valo levelünk által akarjuk mindeneknek ertesere adni, hogy az Tyszteletes ferfyak Zabó Benedek mester Somogy Gergely és az uey Zabó Máté az nehay Zabó Máté fia, Zabó Péter és Zabó Myhaly, annak felette Nyiero Bálint és az mind a két Nyreo Georgy és Szabo Szaniszló Mihaly mi polgártársaink az magok és több Zabó mestereknek -- my polgár társainknak személyekben my előinben iouen ily alazatos képpen ielentek. Mivel hogy nemu nemu mester tarsoknak gonosz kevánságokból

nemelyek eő kezzulok az eő Mestersegoknak zabadságok ellen keet féle ugymint Zabo és Nyreo mesterseggel az teobb mester társoknak károkra élnek melyért nagy sok haborusagra való okok ys eő keöztek indittattak volna, Akaruan is az my eleinktul nekik adattatott szabadságokat és allapatiokat my altalunk az eo mesterségek felol ió rendben állattatni, kevánták hogy my ez felol ideyen koran való meltó gondot vyselnenk. My annak okaért ilyen igaz és törvény szerint való kevánságot megh halgatván, magunk kozott is ez dolog felol eszessen iol deliberalván, erre haiolván rendeltuk keözöttök hogy ő nekik csak a szabó müben legyen mestersegek, de hogy egy szabó ys valamely idegen Nyreöt vagy bérest mellette tartanyi és megh maga által is pénzert vagy bérért ne nyirhessen. Ismég vyszontag hasonlatos képpen az Nyreo mesterek is, az Zabó mesterseget, vagy müvet se magok, se szolgálaiok által myvelni vagy myveltetni ne meriek. Végezzük ezt is hogy soha semmi időben se szabad sokadalmoknak ideyn sem keozeonseges időben egy Zabó is vagy Nyreo, az ki ydegen, vagy ieövenén ne miuelhessen. Sot még az kik itt keoztünk laknak is, az kiknek mestersegek ninchen valami ruhákat sem uyakat, sem ó ruhákat ne mivelhessenek, — ha nem chak magoknak vagy házok népének öltözetyre. Ha kyk penigh különben mernének cselekedni a czinált ruhát el vessessék, melyet az Czéh Mesterek el vegyenek, és felét az város Byraynak adiak, felét penigh társával magoknak tartchiak. Vegezzuk thovábbá hogy valakik az Zabo mesterségben uy mesterséget akarnak váltany ez ilyenek magokat eleuszor az város Byrayanak az szokás szerint beadiak és az uthán az mestereknek az elso be állásra kett ió tall etket es egy süttet és négy pint bort adny tartozzék. Ebedre ugian azon mestereknek niolcz tál étket sultel egyetemben, eötven itze bort, és három arany forintot kyknek eggyket ugian ott az ebéden az másikat tizen-eöteöt napra, az harmadikat is meg más tizeneöt napra tartozzék le tenny, kit az mesterek nem valami idegen dolográ, hanem vagy az Eklezsiának epyletire vagy ékességére vagy

egyéb idvesseges dolgokra keölteny tartozzanak. Ez ilyen uy mesterek annak felette az-kori időben levő város Byraianak egy bokor térdigh való nadragot eötven penzt érőt és egy pint bort a Czéh Mesternek egy eöt uyas keztyüt és az feleségének egy pint bort az megmondott borból vinni s adni tartozzanak. Az kinek ó mestersege vagyon penig, az mestereknek, az első be állásra és az ebédre ugyan annyi tál étket és bort ugy az város Biráianak és az Czéh Mesternek azon módon tartozzék adni mint az uy mester az három forint kivül, de az czéh ládjában egy forintnak harmad részét tartozzyk adny. Thovábbá penighlen az egész mesterség egy feő Czéh Mestert magok közzül az kit akar-nak valaszthassanak, az kik minden akármely pöröket melyek az ő meg mondott Zabó mesterségben teörtenhetnek. Az Zabó mestesegeen kivul penig (kyveven az feőben iaró pereket és hatalmakat vér-ontást és verekedést) egy arany forintig való teörvényt tehessenek. Item. Egy Zabó mester is ne tarthasson mellette oly szolgát, az ki az mesterségen kyvül eő vele egy társaságban művelne és ez feleket az Czéh Mester meglássa, és ha valamelyknél az mestereknek találandia, ez ilyen, mesterségét el veszesse és ilyen képen csinált ruhákat is az Czéh Mester el vehesse és felét az város Byraianak adia, felét az mester társaival magoknak tartsák. Item. az olyan Zabo legények kyk az ev urokkal megh nem szegődtenek, egy bokor nadragot vagy egy mantika köntöst az hétfüy vásárban mynden tyzenötöd nap de nem egyebb napokon vagy időben magok segitsegen el adhassanak, meg engedik az mesterek, de más más időben ismég el vegyék. Item. Végezzuk hogy valaky akárhonna valo legyen, ha valamely ruhat akármely Zabolul csinaltatát kiváltaná és haza vynné, s annakutána vétkesnek vagy az Zabó miat megh veztegettetnek mondaná, Tehat ha niolczad nap alat haza vinne, az mesterek meglássák es megh itellyék, es az ollian mesterre az ky elbontotta, igazságot szolgáltatni tartozzanak. Az niolczad nap elmultával penigh ne tartozzanak se törvent tenni se be fogadny. Item, végeztük ezt is, hogy semmi idegen Zabo

uagy kalmar sem sokadalmokban sem hety vásárookban vég ruhákat sátrokban vagy Tornácokban vagy házakban ne árulhasson, hanem csak oly ruhákat kikit latnak hogy nem uyonnan készítették, kiket ha az mesterek uyonnan czynálnak találhatnak, felét az város Byraianak adgiak, fele penigh az mestereké magoké legien. Végezzük ezt is hogy az Lelkeknek keőniebségeért, Zent Peter Aplnak tyztessé- gere az Decánságnak szokasa zerint ha kyk az mesterek keőzzül megh halandnak, az temeteskör keőzeőnségesen minden mesterek az eő tehetségek zerint alamysnaiokkal ielen legienek, ha kyk penigh azkor jelen nem lennenek vagy ugian nem akarnának lenni, egy Czira (vagy fél font) viasz maratságok legien. Item ha valaky az mesterek keőzzül, vagy az czéh mester által vagy Tábla írás által hivattatván el nem iőne, négy pint boron maradjon. Használóképen is mégh, ha valaky egyik az másikon szemér- met tenne, négy pint boron maradjon. Item, mikor kyrály urunkal az Lovasz mester ide iővend az mesterek keőzeőn- ségesen tisztességesen való fogásáról eleget tegienek az egyéb városoknak szokások szerint, — dolgay felől penigh es egyéb dolgok felől az több szabad városoknak rendtar- tását keővessék. Mellieknek byzonságára és eőrökké való erősségére ez ielen való levelünket az Tekintetes Ersébeth Azzonunknak az mi király Urunknak edes Annianak aka- ratiából, ezen Zabó Mestereknek és utána való maradékiok- nak attuk és engettük. Adatott Zent Mihály Archangial nap előtt való Zerdán Urunk születése utan ezer négyszáz hat- van niolcz esztendőben. Végezzük thovábbá ezt is, hogy esztendőben, minden harmad hétnek eleő fordulásában MISÉT szolgáltassanak; Tudnillik Karachion napian, Zent Jánosnak Zent Márknak, Zent Lukacz és Zent Máthé evan- gelisták innepében, Zent István Prothomartyr napian, ky- nek tisztességére az oltár is uagion szenteltetvén. Husvét napian Pünköst napian, Az Christus Testének szentséges idnepében. Az áldott zeplőtelen Züz Máriának minden Idnepében. Az Aploknak eloszlásoknak és minden Idne- pek napian, Zent Egied napian Mindszentek napian, es az

megh holt Lelkeknek emlékezeteknek idnepyben. Mi annakokáért az megh mondot Zabó Imréhnek my Felségünk eleyben az felül megh irt módon niuytot suplicatioyat kyrály kegielmességünkéből megh halgatvan és be veven, az megh nevezet my városunk Debrecheny Byrónak és eskütt polgaroknak felül megh irt leveleket nem megh csonkytvan, vagy megh zaggatvan, és semmi nemü részeiben megh nem vetvén, az my Privilégiumi levelünkben Igirol-Igére, minden elvétel es hozza tétel nélkül be inferálván, az mint-hogy igazán és törvén szerint uadnak ky adatván, es az Igazságtól giámolittatnak be vesszünk iavallunk és megh erőssittiük, ez az megh mondot Debrecheny Zabó mestereknek, és minden eő uthánuok következőeknek megh uytván eöreökké megh megmaradandóyul confirmaljuk, ez my titkos függeo pechétünknek ereye es byzonsága által. Adatot Budán Szent Berthalan Apostol nap uthán való szombaton ezer ötszáz harmincz esztendőben, Byrodalmunknak penigh Negiedyk esztendeyben.“

Nem kevesbé érdekes ugyancsak a debreczeni szabóczéh társulat érdekében 1470-ik év karácson előtti kedden Porkoláb Bálint debreczeni akkori biro s eskütt társai által eredetileg latin szövegben kiadmányozott, de 1623-ik évben magyar nyelvre átfordított következő okmány:

„Mi Porkolab Bálint Biro és Debrechen városának teőb eskütt polgáry és lakosai, kívánunk idvességet az mindeneknek üdvezítőjében. Myvelhogy ez mulandó világnak állapotia igen mulandó, és az meg leött dolgoknak emlékezete az embereknek rövid életekért feledékenységnak homaliával beborittatván nem maradhat mindeörökké meg. Az embereknek eleve való szorgalmatos gondviselések azt találta, hogy valamely dolgok valamely údeivel viseltetnek ne mindjárt azon údeivel edgiütt elmulianak, hanem magokban inkább egyben ereössittessenek. Thovábbá mindeneknek tudására akariuk my is ez levelünk által iuttatni nyképpen szent Gál Confessor idnepe után harmadnapon az eszes Mezőgyáni Mihály Erpály nevü faluban lakozó az egész Bódogfalva neven hyvatott ioszág-

ban lakozóknak személyekben, — mely Boldogfalva az my városunknak ugymint küszöbe előtt helyhez tetett, — egy felől — annak felette Szabó Bertalan es Szabó Bálint my köztünk lakozó minden rendbeli szabóknak czéh mesterey másfelől, bizonyos okokat és különböző értelmeket my előnkbe hozván állottanak. Az megmondott Mezőgiány Mihály, ugymint a felperes, az immár megnevezett czéhes szabó mesterek ellen proponálván azt mi előttünk, hogy minden szabók, kiknek ott Boldogfalvában mesterségök nem volna is szabadosok volnának szabó művet varrani. Ezeknek ellenében viszontag az megmondott czéhes szabó mesterek állottanak ezképen: hogy eők bizonyos meghihető emberekkel megbizonithatiak azt, hogy egy szabó is, valamelynek a megnevezett Boldogfalvában mestersége nem volna, szabó mivet és varrást nem myvelhetne különben, hanem ha azon Boldogfalva my velünk egy rendbeli állapotban és rendtartásban lenne és maradna az szerint, mint ezt réghi boldog emlékezetű jeles fejedelem es Vr Huniady János Erdély vajda parancsolta es végezte volt. Végezetre az megmondott Szabó Bertalan es Szabó Bálint szabó-czéh mesterek az ide alatt megírott személieiket Szabó mas neven Biró Péter itt közöttünk, ismét Szabó Gergelt és Szabó Istvánt immár 70 esztendősoket. Ismét Szigyártó Mihált, Syke Pétert mostan Czapó mesterek biráját több társaival egyetemben my előnkbe hyvák. — Az kik hytők szerint illien vallást tőnek; hogy az megmondott Boldogfalvában egy szabó is az my czéhmesterségünk kívül levő szabó myvet avagy varrást nem tehetett különben hanem ha az, mint immár megmondattott my velünk azon egy szokásban és állapotban lőtt volna eleitől fogva. És mindenkoron az fele mesterség kyvül, hoi az szabókat az megh mondott czéh mesterek valakiket ott találhattak műveket elvették, és az hova akarták oda teötték. Mely megmondott polgártársainknak vallásokra és bizonyságokra, hogy mindenek ez szerint legienek, ez mind ide fel megmondattott abban hagyván. Végezzük my is az jelenvaló levelünk által, hogy mostantól fogván, ennekutánna a meg

mondott szabó műves czéhmesterek, valamely mesterség kívül levő szabókat a megmondott Boldogfalvában lakozókat találándanak, tehát azoknak minden művet magok számára elvegyék és el is vehessek, és az ő mestereknek akaratjából, az hova akarják, oda tehessék. Mely dolognak emlékezetére a jelen való nyitott levelünket ezen szabóczéh mestereknek kiadtuk. Adatott a megmondott Debrechenben Karacsonidnap előtti kedden Anno Domini 1470.

Translatum per me Joannem Csorba juratum notarium Debr. 1623.“

VII.

E korszakból említésre méltó még a mészáros mesterek szabadalom-levele is, melyet ők Hunyady János özvegyétől Szilágyi Erzsébet asszonytól 1478-dik évben Orbán pápa napján (május 25-kén) nyertek, melynek erejénél fogva a húsvágás és annak kimérése tekintetéből nekik szép szabadalmak, sőt vágószékül külön helyiségek is engedélyeztettek. E kiváltság levelet enyingi Török Bálint is — mint Debreczen városnak védura, — 1538-dik évi pünköszt innep előtt negyed nappal Budán kelt okmányában megerősítette. Ugyancsak a mészáros mesterek részére az 1512-dik évben Költse László debreczeni akkori birónak kérelme folytán Szapolyai János közbenjárására, Magyarország azon időbeni királynéja, II. Ulászló király hitvese Erzsébet, (?) azon oknálfogva engedélyez szép szabadalmakat, mertakkori időben még Debreczen és Buda között, rendes postai közlekedés nem lévén, a debreczeni mészáros mesterek — egymást felváltva teljesíték a postai szolgálatot, s azt — sor szerint — vitték is sok ideig. Mind ezek terjedelmesen megolvashatók a debreczeni mészárosczéh társulat ládájában őrzött okmányokból.

A finomabb nemű műiparok is, különösen pedig az arany és ezüst művészség, valamint a karazsia és a baposztó készítés művészete is, hogy már e korszakban honos volt Debreczen városban; errenézve a régibb okmányok forгатása közben több adatokat találunk. A kocsai fel-

találását némelyek I. Mátyás királynak, mások csak korának tulajdonítják. Hogy az, magyar találmány, ezt idegenek is elismerik (Lásd Kőváry L. magyar viseletek és szokások. Pest 1860. 114-dik lapon). Annak beigazolására, hogy e korszakban már az azon korbéli szokásos kézműipar, Debreczen város kebelében, csaknem mind honos volt; elég legyen felhoznom I. Rudolf királynak 1593-dik év márczius 2-kán Prágában kelt kegylevelét.*) Ebben az van feljegyezve, hogy miután a debreczeni polgárok teljes hitelt érdemlőleg bebizonyították azt, miszerint ők, a régi magyar királyoktól, Rudolf király elődjektől (kiktől keletkezett okmányokat és szabadalmakat, a közelebbi zavaros időkben, az ellenséges ozmán hadaknak a városba lett berohanása, és gyakori tűzgyuladások miatt a polgárok elvesztették, és az okmányok megsemmisültek) a szabadságnak azon jótékonyosságában is részesültek volt, hogy az ötvösök, szabók, szűcsök, timárok, csizmadiák, ácsok, kovácsok, szappanosok, kocsi-gyártók a magok készítette művek árulhatásaért minden vám- és díj-fizetéstől mentesek legyenek: ennél fogva e szabadalomban ugyan azok továbbra is megtartandóknak nyilváníttatnak. — Különösen, hogy a szappanosok üzlete már e korszak végén virágzó lehetett, és azon hirnevet, — melyet ezen üzlet későbbi időben, magának országszerte kivivott — megalapítá, onnan lehet következtetni, mert a számosan egy csomóban lakott szappanos mesterektől vette — e korszakban — nevét azon két utcza, mely maig is kis és nagy-szappanos utczának hivatik.

Ataljában, hogy már a XV-dik század elején nagyban voltak, a különböző czéhek, e városban, virágzó állapotban; azon körülményből is lehet következtetni, hogy Zsigmond király — mint fentebb bőven elő volt adva — 1405-dik év ápril 2-dik napján kelt kegylevelében, királyi lovászmesterének évenként Debreczen városban létező minden czéh által egy egy darab művet rendelt adatni. Sok-

*) Városi magánlevéltár nagyobbrendű okmánygyűjtemény 91. sz.

féle czéh létezvén Debreczenben; az ekként befolyt adónak is jelentékenynek kellett lennie. Mert ha ezen adó valami csekélyre ütött volna; fel sem lehet tenni, hogy Zsigmond királynak az figyelmére lett volna méltatva.

Egyébiránt semmi sem szól hatalmasabban a mellett, hogy már a XV-dik század folyásában, és a XVI-dik század elején, a műipar és kereskedés Debreczenben virágzó állapotban lehettek, mint azon körülmény, hogy itten a reformáció, a XVI-ik század közepe táján oly gyorsasággal elterjedett. A műipar és kereskedés hatása, melyet az, szív-re, lélekre és értelemre gyakorol, a vallás tekintetében különösen figyelemre méltó. Találóan írja — ide vonatkozólag — hazánk derék történésze Horváth Mihály*), hogy a műipar és kereskedésnek az értelmi kifejlődésre nagy befolyása van, elannyira, hogy erkölcsi simultság és felvilágosodott értelmiség nélkül, sem műipar sem kereskedés nem képzelhető. Sem egyik sem másik nem barátja ugyan e tulajdonkép úgy nevezett tudományosságnak; ámde a józan felfogást és az életre nézve szükséges közhasznu ismereteket, semmi sikerebben nem terjeszti, mint ezen foglalkozások. Azon komolyság és figyelem feszítés, mely mind kétnemű foglalkozásnál megkívántatik; különösen a kereskedésnél a nyereséget adó számolások és tervkoholások, — a mesterségnél pedig azon körülmény, melynél fogva nem ritkán a vállalkozási szellem és a kedvező körülmények ügyes felhasználása bőven jutalmazó szokott lenni, észlelésre és tisztán látásra szoktatja az illetőket. Ez az oka, hogy babonának hódoló művészt és kalmárt ritkaság látni. Ez osztálybeli emberek, foglalkozásaikban, következetességhez szokván, általánosan véve, jobban felfogják az élet becsét, s azt czélszerűbben is tudják felhasználni. Azon egészséges nézetek, józan ismeretek s értelmi sajátságok, a műipar és kereskedés köréből az élénk vásári közlekedés által mind azokra kihatnak, kikkel a kalmár szellemű osztályok érintkezésbe jönnek. — És azon

*) Horváth M. kisebb történelmi munkái második kötet Pest 1868. 167—169 lapokon.

észjárás, mely egyéb más tárgyak mellett, az iparos és kereskedői osztálynál az egyházi ügyek iránt is nyilatkozni szokott, ezektől, egyéb másokra is észrevétlenül át szivárog.

S valóban más, alantabb megemlitendő kedvező körülmények mellett, a reformációnak Debreczenben gyors elterjedését, e közelebb fentjelzett kalmár szellem hatása is okozta.

VIII.

Valamint mindenhol a civilisált világon, úgy magyar hazánkban és így Debreczenben is — már az első korszakban — az adásvevésnek és kereskedésnek leghatalmasb közege és emeltyűje, s a forgalombani tárgyaknak legfelségesb képviselője a pénz — ezen általános csere eszköz — levén: pár szót ezen korszakbeli magyar pénznemekről már csak azért is kellett kockáztatnunk, mert jelen történelem folyásában helylyel közzel különböző pénznemekről emlékeztünk.

Hogy őseink a pénzzel bánás-módról ázsiai hazájokban mit sem tudtak, s csak is e magyar hazabani meghonosulásuk után lettek azzal ismeretesek: már csak abból is lehet következtetni, mert magát ezen elnevezést is = pénz, itten Európában vagy a középkori latin szótól pensa, vagy e szláv szótól = pjenász, vagy pedig ez angol szótól = pence, — hogy a német pfenning szót ne is említsem — kölcsönözték.

Legrégibb pénznem, melyet őseink a honi törvénytár tanúsítása szerint használtak, volt a pensa. Oly arany pénz volt ez, mely apróbb pénz-nemben számítva 40 dénárt tartalmazott. Később a pensa helyett libra = font nevű ezüst pénznemet használtak, mely is 12 unciát, az uncia 20 dénárt, s ekkint egy libra 240 dénárt foglalt magában. A dénár vagy nagyobb vagy kisebb volt. — A nagyobb (egész) dénár egyenlő értékű volt a garassal. A kisebb (fél) dénár fillérnek (obolus) neveztetett. A

kisebb dénár fele hivatott babka vagy batka névvel, latinul petiola, ptitula.

Később a libra név is mellőztetvén, ugyanez márka nevezettel cseréltetett föl. A márka volt vagy ezüstből, vagy pedig aranyból. Az ezüst márka épen oly apróbb részleteket tartalmazott, mint a közelebb körvonalzott libra. Ezenkívül az ezüst márka négy részre is osztatván, annak egy negyedrésze fertó vagy ferting (viertel) néven hivatott. Az ezüst márka vagy nehéz súlyú volt, ez állott négy fertóból; a közép súlyú két fertót; a könnyű súlyú egy fertót értékesített. — Az arany márka Zsigmond király uralkodása végeig 60 fertót (forintot) tartalmazott, majd később az, tizennyolczszor lett az ezüst nehéz súlyú márkánál értékesebb, tehát magában 72 fertó értéket tartalmazott. Mindenik fertóban 40 dénár volt; s így egy arany márka (vagyis 72 fertó) 864 dénárt foglalt magában.

Az ezüst és arany ércznek, — nehogy finom mivoltuknál fogva, a folytonos kézen forgás közben — a szerfelett kopásnak kitétetve legyenek; különböző nemű durvább ércz nemmel, és pedig az ezüst, rézzel, — az arany pedig ezüsttel vegyes rézzel elegyítették. Minthogy a miatt, hogy az ércznek vegyítésében, Árpád házbeli királyaink némelyike idejében a kellő felügyelet hiányzott, sok visszaélés történt; ez oknál fogva, Róbert Károly király 1342-dik évben — az adószabályozás alkalmával, a pénzügyet szilárdabb lábra állította. Az ezüst és arany pénzeknek márka nevezete továbbra is megmaradt ugyan; de mivel a pénzek a florentiai minta szerint verettek, a fertók neve helyett forint név jött divatba.

A most érintett 1342-dik évtől kezdve kevesebb réz kevertetett az ezüst pénzbe; s kevesebb ezüsttel vegyes réz az arany pénzbe. T. i. az ezüst pénz keverékénél illetőleg vegyítésénél 16 latból álló márka (félfont) vétetvén irányadóul és szabályozóul; megrendeltetett, hogy ezen 16 részből $\frac{3}{4}$ és így $\frac{12}{16}$ rész legyen finom ezüst s $\frac{4}{16}$ rész legyen réz. Az aranypénz keverékénél illetőleg verésénél

pedig 24 fokból vagy is karátból álló márka vétetett fel sinórmértékül. Ezen szó karát barbar latin szó. — Eredett a *Ceratum* ből. Ily nevezet alatt Krisztus születése utáni IV. században oly ezüst pénznem értetett, mely egy arany *solidum*nak 24-ed részét tette. Valamint tehát az arany ércnem 24 *ceratra* osztatott; ugy később, az arany *solidum* finomság tekintetiből is, 24 fokra osztályoztatott; és ezen fokok *ceratium*oknak, később *Caractáknak* avagy *Karátoknak* neveztettek. Vétetett e szó karát, súly gyanánt is, ugy p. o. hogy az arany márka elosztatott 8-unciára, egy uncia 3 karátra, s egy karát 12 szemerre (*gran*). Az aranypénzek veretése közben Róbert Károly király szabályul tűzette ki, hogy a 24 karátból álló aranypénzben $\frac{7}{8}$ rész = 21 karát finom arany, — $\frac{1}{8}$ rész (= 3 karát) pedig ezüsttel vegyített réz legyen.

Közelebb volt érintve, hogy egy márka, 8 unciát foglalt magában. Az unciának hatodrésze mondatott nehezéknek *Pisetum* vagy *Peseta*. Már valamint egy részről a pénz hamisítást, hazai törvényeink az által kívánták volt gátolni, hogy a hamisítók örökös hűtlenségi büntetéssel lakoltak; ugy más részről I. Károly király ideje óta, nagy gond fordított arra, hogy a pénzverdékben, az ezüst és aranypénzek vegyítése, szabályszerű legyen, és hogy törvényszabta vegyítékü (*bonae ligae*) pénzek kerüljenek ki a pénz-verdékből. — Az ez iránti főfelügyeléssel, Magyarországon az bizatott meg, kinek tiszta becsületessége mellett a közvélemény hatalmas volt, t. i. az ország főpapja az esztergomi érsek. O — a királyi tárnokmester segédlete mellett, — volt a királyi pénzverdéknek s az ezeket kormányzó kamarai grófnak főfelügyelője, és főfelügyeleti fáradozásáért neki, minden márk után Róbert Károly király idejében ugyan egy garas, azontul pedig minden márk után egy negyvennyolczad rész = *pisetum* fiztetett. — Innen az esztergomi érsek, a pénzverdékre főfelügyelői minőségében, ország legfőbb *pisetárius*ának hivatott, s e tisztét az alája rendelt *pisetáriusok* által gyakorolta.

Ezeket előre bocsátva, szólhatunk az e korbeli pénznemek közelebbi értékéről is. Róbert Károly király idejétől kezdve, az országban forgalomban levő pénz értéke, vagy súly szerint, vagy becsszerint számították. Egy tiszta ezüst márka becsértéke budai mérték szerint, tőn négy magyar, avagy ehhez hasonló értékű florentzi arany forintot. A vegyített ezüst márka, mely fillérekre volt kiverve, változó értéke szerint, majd három s fél arany forintot, majd kevesebbet tett. Súly szerint pedig egy finom ezüst márka, tőn hatvannégy széles prágai, vagy hatvanöt budai garast. — Egy kevert érczű ezüst márka — mely négyszáz bécsi fillért foglalt magában — tőn három és fél arany forintot. Szinte oly érczű márka, mely 176 esztergomi vagy 240 bácsi vagy bánati fillérből állott — tőn három arany forintot. Egy széles garas, egyenlő volt hat bácsi vagy nyolcz erdélyi fillérrel; tizennyolcz Károly-garas pedig egy arany forinttal (lásd Horváth M. kisebb történelmi munkái második kötet. Pest 1868. 86-dik lap).

Ugyancsak Róbert Károly király idejében a pénznemeknek következő felosztása is volt. Egy márka 8 pensát, tehát (egy pensában 40 dénár levén) összesen 320 dénárt tett. Majd később Róbert Károly király alatt a márka 360 dénárral számíttatván, a márkának negyedrésze a fertő, vagy később forint 90 dénárral számíttatott.

Zsigmond király idejében egy márka 10 pensával, s illetőleg 400 dénárral számíttatott; s így egy márkában négy arany forint levén, mindenik forint 100 dénárral számíttaték. — A dénár fele fillérnek, negyedrésze pedig quadringnak hivatott. A dénár tizedrésze ducatnak (talán e szótól = dec ad) hivatott. Így tehát, egy arany forintban 1000 ilyen ducát apró pénznem tartalmaztatott.

A Zsigmond király idejében, magyar hazánkban is divatos széles cseh vagy prágai garas hét dénár értékével volt egyenlő. A midőn tehát Praynál és Dobnernél azt olvassuk, hogy Zsigmond király, Jagelló Ulászló lengyel királynak a szepességi városokat, 37,000 hatvanos garasban zálogolta el; könnyű leendő pénznemnek, az

akkori magyar arany forint értékkel összehasonlítása. Miután t. i. akkor egy arany forintban 100 dénár, a hatvanos garasban pedig $(60 \times 7 = 420)$ dénár négy százhusz dénár volt: tehát $37,000 \times 420 = 15.540,000$ dénárt tett). Ebből hátulról két zérust elhagyva; kijön, hogy 155,400 magyar arany forinttal volt a 37,000 hatvanos garas egyenlő.

Egyébiránt a Zsigmond király kora, pénzügyi tekintetben arról is nevezetes, hogy ő alatta 23 karátos és 10 szemeres aranyak verettek; — I. Mátyás király alatt 23 karátos 9 szemeres; — II. Ulászló alatt 23 karátos 8 szemeres, II. Lajos alatt pedig 23 karátos 4 szemeres aranyak verettek.

Ezen idő folyásában, becsérték tekintetében következő arány (proportio) volt az arany és ezüst között. Az 1407-dik évben volt az arány, mint $1 : 10 \frac{2}{3}$ -hez. Az 1409-ben mint $1 : 11 \frac{1}{2}$ -hez. Az 1457-dik évben, mint $1 : 9 \frac{1}{2}$ -hez. Az 1484-dik évben, mint $1 : 11 \frac{1}{2}$ -hez. Az 1496-dik évben $1 : 11 \frac{3}{5}$ -höz. Az 1524-ik évben, $1 : 11 \frac{1}{3}$ -hez. Mind ezek bőven leírva láthatók, Schoenwisner István *notitia hungaricae rei numariae*. Budae 1801. (A magyar pénzügy ismertetése) című jeles művének 85—343-dik lapjain.

MÁSODIK FEJEZET.

Debreczen város belélete, társadalmi, vallási és közművelődési tekintetben.

I.

A viszontagságos idők folyásában egymás után sürűen váltakozó romboló elemek, bennünket mind azon okmányoktól megfosztának, melyekből e város népének az első korszakban társadalmi, vallási és közművelődési életét teljes hitelességgel, és egész bizonyossággal, ki lehetne mutatni. Csak mintegy a sötétben tapogatódzva, némely oly töredékekből, melyek nem is egyenest e célra vonatkoznak, hanem e tárgyról csak hárantékosan szólnak, adhatunk némi halvány és elmosódott képet, az azon időbeli ide tartozó viszonyokról.

Habár Debreczen város eredete és lassankénti gyarapodásának története, épen úgy vész el a századok homályában, mint egy nagy folyam eredete a puszták homokjában; mindazáltal hogy Debreczen város már az első korszakban nagy kiterjedésű és népes lehetett, ez az 1-ső Lajos király által Debreczen város részére kiadmányozott és fentebb 55. és 56-dik lapokon érintett szabadalom levélből, mint szintén Zsigmond király által 1405-dik évben adományozott és fentebb 63-dik lapon jelzett, valamint az 1-ső Mátyás király által 1458-dik évben kiadmányozott, s fentebb 85 — 86-dik lapon felemlített kegylevelekből vonható következtetésen kívül, kitetszik még abból is, hogy a Biharmegye területén 1552-dik évről, adó kivetés tekintéből hivatalosan felvett kapuszám (porta) őszveirása alkalmával, Biharmegyében keblezett Debreczen város mint 1216 portával*) bíró község említettik.**)

Abból pedig, hogy 1466-dik évben Gebei Ambrúzs — mint ez a 39-dik lapon előadva volt — mester-utczai lakos polgárok bírása gyanánt, — az 1470-dik évben pedig Sike Péter, mint ez a 124-dik lapon érintve volt — csapó-utczai mesterek bírása gyanánt szerepelnek; azt kell következtetnünk, hogy már a fent kitett időkben Debreczen oly népes hely volt, miszerint az őszves város főbírája előtt őszvetoluló sok ügyes bajos dolgok elintézésére nézve, segédletül, az egyes utczákoni bírói tisztnek is felállítása szükségesnek találtatott.

Jellemző azon okmányokra nézve, melyekezen korszak-

*) Porta = udvartelek. Hajdan magyar hazánkban adó kivétési kulcs gyanánt a nem nemesi udvartelkek szolgáltak, és ezek portáknak hívtak, hogy akként ezek az adómentes nemesi udvartelkektől (curia) megkülönböztessenek. E szó porta — mint adónak tárgya és adó kivetés kulcsa Róbert Károly király 1342-ik évi decretuma 19-ik §-ában fordul elő legelsőben: és ottan porta alatt oly nem nemesi udvartelek értetik, melyen egy szénával vagy gabonával megterhelt szekér megfordulhatott, — ki- s be- mehetett. Későbbi időben, az adókivetés, magyar hazánkban, más-ként szabályoztatott; a porta név azonban, bár nem fenti értelemben — továbbra is megmaradt adó kulcs gyanánt. Erről lesz alkalmunk alantabb bővebben szólni.

**) Bielek: Majores nostri et analecta Comitatus Bihar Pest. 1796. pag. 117.

ból Debreczen város lakosairól tesznek említést, az, hogy már a legrégebbi időkben a városi lakosok között ily osztályzatokat lehet olvasni: Cives (polgárok) hospites (szállók). Más oklevelek ismét következő osztályokat tüntetnek elő: Cives (polgárok) Inhabitato (lakosok) Incolae (lakók). Mind ezekből azt lehet következtetni, hogy már a régebbi időkben is voltak e városban oly előjogok, melyek más egyéb városi lakosok kirekesztésével, egyedül a szoros értelemben úgy nevezett polgárokat illették.

Volt már fentebb az 58-dik lapon említés téve a felől, hogy e város hűbér-urai (vagy ha úgy tetszik földes-urai) emlékezetet meghaladó idők óta a robotot soha nem szolgáló városi közönségtől évenként 1500 2000 forintból álló censust vagy taxát nyertek. Ez öszvegen kívül még ugyan azon hűbér-urak, a város határterületén bizonyos majorsági földeket (allodium) s a város kebelében udvartelket (Curia) is birtak tulajdonjogi czimen; mint ez, a jelen mű 66-dik lapján érdeklét — és Baliczky Andrásra szóló — zálog levél tartalmából is látható.

Miután a Dousa család fiága elenyészésével Debreczen későbbi védurai nem laktak itten állandóul: a földes-ur külön saját udvartelek (curia), királyi sóraktárnak, és harminczadi hivatalnak lettek helyiségévé. Minthogy ezen udvartelken létező épület szilárdul építve, kívülről mint valami kis erősség vagy erőd ügynézett volt ki; ezen oknál fogva, ezen épület anép nyelvén várnak = castellum, vagyis magyarosan kastélynak hivatott. Hogy ezen kastély azon udvartelken létezett, melyen ma a csapó-utczai 328-dik szám alatti ház vagyon, megtetszik az, a városi jegyzőkönyvnek 1551-dik évről szóló részének íme szavai-ból: „Az 1551-dik évben Demeter vértanu innepe előtti „szombaton, vitezlő Kopányi Mihály megjelenvén János deák Mátyás bíró és Pongrácz Fülöp jegyző előtt, nyilvánította, hogy ő Csapó utczán a zárda előtt levő „kastély közelében eső saját házáat, 70 forintért „Ötvös Lőrincznek örök birtokába adta és átbocsátotta. „(Anno 1551 Sabbatho ante festum Demetrii martyris,

„egregius Michaël Kopányi coram Domino Judice Matthia „János-deák, et Philippo Pongrác notario fassus est, se „domum suam prope castellum sitam in platea Csapó coram claustro dedisse et resignavisse pro fl. 70 Laurentio „Ötvös in perpetuum possidendam).“*) A zárda vagy kolostor, melyről itten szó vagyon, azon épület volt Csapó-utczában, mely ma a város magtára gyanánt használtatik, mint e felől alább, bővebben leend említés.

A szóban forgó urasági udvartelekekhez (Curia) tartozott egyebek között a máig is úgy nevezett Kuria-rét, egy szép és téres kaszáló a nagy Cserén. Oda tartozott még az ugynevezett Urréte is a nagyerdő mellett. Megtetszik ez, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1582-dik évi október 31-kén Gyulafehérváron kelt adományleveléből, melynélfogva a nevezett fejedelem az Urrétét — mely hajdan a kastély tulajdona volt, — a kastélynak megsemmisítése, és a gazda tisztségnek is megszüntetése következtében, Debreczen városnak adományozta.**)

Ez, az a kastély, melyről Bartha Bóldizsár, száz éves krónikájában úgy emlékezik, mint a melyet 1565-dik évben, Székely Antal a maga dúló társaival egyetemben, megsemmisítette azon alkalommal, midőn Debreczen várost jogtalanul megrohanta volt. Hogy azon Kastély vagy vár csakugyan a megirt helyen létezett, ezt a nevezett helyiség mellett elnyúló mellékutczának maiglan is Vár-utcz a helyneve is bizonyítja.

Az érintett só- és harminczad-hivatalok 1565-dik év után, e közelebb irt helyen létezni megszűntek. A harminczad hivatal sokáig harminczados, ma már Batthiányi névvel hivatott utczában telepedett volt meg. — A sóraktár pedig különböző helyeken levén egy ideig elszárlásolva; a XVIII-dik század közepe táján a szent Anna-utczai kapun kívüli helyen talált állandó telepet. Hogy e korszakban egyéb királyi hivatalok is léteztek Debreczenben, a fent jelzett királyi okmányokból kitetszik. Voltak

*) Városi közlevéltári Jegyzőkönyv 1551-dik évről.

**) Városi magánlevéltár okmánygyűjtemény 87-dik szám.

ugyan itten különböző időkben, különböző földes uraknak uradalmi tisztjeik is.

A város, mint már mondva volt, bár földes-uri hatóság alatt lett legyen is, jobbágyi szolgálatot azonban, természetben nem teljesített, hanem mint már fent is érintve volt, censust fizetett. Már I. Lajos királytól 1360-dik évben nyert szabadalomlevél erejénél fogva nemcsak rendezett tanácscsal birt Debreczen város, de annak felette a városi bíró, esküdt bírák társaival egyetemben, a városi polgárok és lakosok feletti biráskodási hatóságot, Buda városnak adományozott kiváltság hasonlatosságára gyakorolta.

A városi rend fentartására szolgáltak, az utczában évenként választatni szokott utczakapitányok, kik parolára vagyis a teendők iránti útásítás meghallására, a városházánál mindennap megjelenvén, őket a város bírása tanácsa, a teendők felől értesítette; s ezek aztán, az alattok álló utczai tizedesekkel közlék a rendeleteket, melyek a tizházigazdák közbejöttével lettek a városi lakosság tudomására. — És ezen ősi intézmény mind e mai napig is fennmaradván, régi szerkezetiben divatozik.

Voltak a város kebelében, ezen korszakban több nemesi udvartelkek (curiák) is, melyek a városi hatóság biráskodása alól kivétetvén, Biharmegyének tartoztak törvényhatósága alá. Így például olvashatni I. János királynak 1527-dik évi hamvazó szerdán Esztergomban kelt kiváltság leveléből*), hogy ezen király, nemes Kardos Imre özvegye**) és gyermekei kértére, megerősíti a Mátyás király által 1484-dik évben Budán kiadományozott azon szabadalmot, melynélfogva a Kardos család Debreczen városban létező nemesi udvartelke, minden közadózás terhétől mentesítve legyen. — Volt pedig a Kardos család nemesi udvartelke, minden valószínűséggel a város mostani közházával átellenben, nyugoti részen eső azon helyen, hol jelenleg az ugy nevezett Vargaszin kisujtacza elején

*) Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 52. sz.

**) Ezen nőt, mint I. János király kedvencét hozza fel Szerémi György, Emlékiratában. Pest 1857. 206-dik lapon.

létezik. — Ez állítás azon tény körülmény által is támogatatik, hogy az azon helyen régibb időben fenállott bormérő ház, közönségesen Kardos csapszéknek hivatott volt.

II.

E város területén, az első korszakban, szent András apostol, szent László király, és szent Anna tiszteletére épült templomok, ezekenkívül szent Miklós tiszteletére épült kápolna léteztek. Volt ezenfelül még imaház, homok (később csapó) utczában is, azon helyen, hol elébb a veres barátoknak*) vagyis templáriusoknak és — miután Róbert Károly király idejében ezek megszűntek létezni — az ezek helyébe állított seraphi Ferencz rendén levő szerzeteseknek**) kolostora létezett. Volt még Erzsébet tiszteletére épített kápolna is.

A mi Debreczen város lakóinak ezen első korszakbani vallását illeti: hogy Magyarországon a keresztyénség először a keleti vagy görög egyház szertartásai szerint terjedt el, s csak később alakult római vagy latin szertartásúvá által, ezt elég behatólag tárgyalta néhai tudós Schwartz Gottfried hazánkfia, Hernádmelléki Gábor álnév alatt, ily czimű munkájában: *Initia religionis christianae inter hungaros ecclesiae orientalis adserta Francofurti et Lipsiae 1740.* (Kimutatása annak, hogy a magyarok között a keresztyén vallás kezdete a keleti egyház szertartása szerint történt). Hogy tehát a keresztyénség, Debreczenben is, elsőben a keleti egyház szertartása szerint honosult meg; onnan is következtethető, mivel ellenkező esetben a város legelőkelőbb temploma nem fogott volna András apostolnak — görög szentnek — tiszteletére elneveztetni.

Azon körülmény, hogy Magyarország ezen tiszántuli vidékén, első keresztyén királyaink alatt görög keleti egy-

*) Veresbarátoknak neveztettek a templáriusok azért, mert fehér felső köntösökön elől ruhájokra varrott veres keresztet viseltek.

**) Segesvári kézirat.

házi szertartások divatoztak, és hogy a magyarok akkor még egy jó részben keleti egyházi szokásokat követtek; szent László király alatt Szabolcsen 1092-dik évben alkotott országgyűlési törvényekből be van győzve. E király első törvény könyve első részében ugyanis keleti egyházi eljárás állapittatik meg, melyszerint tudnillik a papnak hajadon leányt kell nőül vennie s ha ezen nő meghal, a papnak másod izben nem szabad házasodnia; ha hogy pedig másodsor is nősülne, ez esetben egyházi hivatalától elesik. Ugyanazon első könyv 31-dik fejezetében hasonlókép a keleti egyház szabályai szerint szabatik meg a bőjtölés. Azon ténykörülmények is, hogy a hónapok magyar nevei között vannak olyanok, melyek nyilván a keleti egyháztól vették, p. o. szentgyörgy és szentmihály havak nevei a keleti egyház szentjeitől; — a bőjt első hava és bőjtmás hava pedig a keleti egyház nagy bőjtjétől, melyet vajhét előz meg, — végre a boldogszszony hava a régi keleti egyház azon szokásától vétetett, melyszerint e hónap hatodik napját (Vizkeresztet) a hivek sokáig Krisztusnak a boldogságos szűztől születésének emlékezetére szentelték, mind oda mutatnak, hogy magyar hazánkban — legalább a tiszántuli vidéken — a keleti egyház volt eleinte tulnyomólag uralkodó; annyival is inkább, mert II. András király előtti több magyar királyok, a görög császári udvarral kötöttek volt sógorságot.

Miként történt az? hogy a r. cath. egyház erőt vett lassankint a keleti egyházon? annak előadása tulhaladná e munka körét. Annyi bizonyos, hogy már II. András király idejében, még inkább pedig Róbert Károly és I. Lajos királyaink alatt, Debreczen vidékén, a r. cath. vallás lett csaknem kizárólagos vallása a népnek. Ellenkező esetet véve föl, alig volna föltehető, hogy ezen — a más vallásuak ellen irtó háborút is folytatott királyok, Debreczent oly kedvességben tartották volna, miként arról fentebb emlékeztünk vala.

E város lakosai tehát már az első korszak közepén és végén a r. catholica vallást követték, ha kiveszszük azon

idő közét, melyben Brankovics György volt hűbér-ura Debreczennek. Ezen szerb fejedelem t. i. az őseitől öröklött görög-keleti valláshoz családjával együtt annyira ragaszkodott, hogy mint Stritternél¹⁾ olvashatni, az atyja példáját szemei előtt tartó Mara, szultánné korában is megtartotta addigi vallását. — A György fejedelem második leányának Katalinnak — mint már Cilley gróf nőjének részére is Grátzban, görög keleti vallás szerint rendezett kápolna lett felállítva. Ugyan ezen György fejedelem azon alkalommal, midőn ő, — mint fentebb érintve volt — unokáját Cilley Erzsébetet Hunyady Mátyás részére menyasszonyul oda igérte vala; nyilván kikötötte volt²⁾ azt, hogy unokája, eddigi görög keleti vallását megtarthassa. Az eljegyeztetési szertartás is egy nevezetes görög szentnek — Miklós püspöknek — napján tartatott meg. Maga Brankovics György is noha többször kínálták meg más vallás felvételével³⁾, őseinek görögkeleti szertartásu vallásában halt meg. Nagyön természetes volt annál fogva, hogy Brankovics György, magyarországi birtokain, és így Debreczenben is, görög keleti valláson levő gazdatiszteket és cselédséget tartott, kik t. i. vele egy hiten voltak.

Ide vonatkozólag megemlítendőnek véljük azon — talán csak szájhagyományon alapuló — vélekedést, miszerint a Brankovics György lakháza, Debreczenben czegléd-utczában azon helyen létezett volna, hol mostan a városi színház épülete diszeskedik. Ha hogy e vélekedés történeti igazságban lelné tel alapját; ez esetben a Brankovics jogutódja t. i. a Hunyady család is — mint Debreczen városnak hűbér-ura, ugyancsak a színház terén létezett épületben találta volna fel — itteni tartózkodása közben — szálalásolását.

Debreczen város egyik utcáján épült volt — a városi régibb jegyzőkönyvek tanúsítása szerint, a szent Miklós

¹⁾ Memoria populorum ad Istrum et Pontum incolentium Petropoli 1771. T. III. p. 407. sz.

²⁾ Katona: Historia critica Tom. XIII. p. 778—790.

³⁾ Engel: Geschichte des ungarischen Reiches T. III. S. 407.

kápolnája, melynek még 1548-dik évben, templomatyja is — de akkor már nem görög keleti — hanem római catholica valláson való volt. Ezen szent Miklós kápolna, a Brankovics György idejében, görög keleti szertartás szerint volt berendezve, és azon helyen létezett Miklósutczán, hol mostan három malom látható, s a kápolna 1554-dik évben pusztán hagyatva, abban, ekkor r. cath. vallás szertartását tárgyazó egyházi öltözetek stb. találtattak. Igaz, hogy később az utca neve egyszerűen miklósutcza nevet nyert; de hogy ezen utca, hajdan szent Miklósutcza néven szerepelt, már csak azon ténykörülmény is tanúsítja, hogy az ezen utca végén létező, mostan posta kertnek nevezett szőlőskert, csak száz évvel elébb is szent Miklós kert név alatt fordul elő a városi jegyzőkönyvekben.*)

Minden valószínűség oda mutat tehát, hogy Debreczen város lakosai között a görög keleti egyház csak is addig maradt fel, míg a Brankovics György urasága ideje tartott. Azontul valószínűleg egyedül a r. catholica vallás lett itten, az első korszakban honos. — Plebánia templomul a szent András apostol tiszteletére emelt szentegyház szolgált volt, épülve azon helyen, hol mostan a reform. nagy templom áll. — A szent László tiszteletére épült templom nagy valószínűséggel a mostani széchenyi (elébb német) utczán, és pedig a nevezett utca nyugoti végén a kapun belől eső azon dombon létezhetett, mely dombnak üregében maig is számos téglarakások — mint nagyobb szerű régi épületek alapjai — szemlélhetők.

Ezen állítás az által támogatatik, hogy a város többi főutczái, nagyobb részint mostan is meglevő neveikkel fordulnak elő a régi okmányokban is. De a német utcza nevezet, csak azon idő óta fordul elő, a midőn Mátyás király 1477-dik évben keltezett kegylevelének erejénél fogva, a magyar- és erdélyországi kereskedőknek eddigelé Nagyváradon létezett kereskedelmi rakhelyök, Debreczen-

*) Segesvári kézirat.

be tétetett át. — Nagyon valószínű t. i. hogy azon pozsoni, budai, pesti, kassai, kolozsvári, brassai, beszterczei, segesvári és szebeni nagyobb részint német kereskedők — kik Nagyváradról Debreczenbe mint új lerakó helyre szállították portékáikat át, e városnak azon részén, mely ezen oknál fogva — német utczának neveztetett el — telepítették azokat le.

A ferenczrendi szerzetesek kolostora azon helyen állott, hol mostan a nagy csapó utczában a városi magtár létezik. Ezen kolostor a reformációnak Debreczenben lett elterjedése után kórházzá alakulván át, azon helyiség később Balthory Kristóf erdélyi fejedelem által 1578-dik évben Debreczen város közönségének lett adományozva.*) Azon utcácska, mely ezen épület közelében, Csapó utczáról czegléd utczára vezetett át, sokáig megtartotta barátok köz nevé a nép nyelvén. Mellesleg legyen itt érintve, ezen a a seraphi Ferencz rendén levő szerzeteseknek, az első korszakban nagy csapó utczában létezett kolostora, össze nem tévesztendő azon épülettel, mely ugyancsak Debreczenben nagy várad utca végén dohány abáldó intézet helyiségeül szolgál jelenben; és a mely épület az 1715-dik évi országgyűlés 108-ik törvény cikkelye értelmében, a XVIII. század folyamában szintén Ferencz rendű szerzetesek kolostora s illetőleg imaháza gyanánt szolgált mind addig; míg II. József császár uralkodása alatt ezen szerzet is több — az országban létezett — más szerzetekkel együtt el nem töröltetett.

Az Erzsébet kápolnája hol létezett? ennek kimutatására kétségtelen adat kezeinkbe nem akadott. Hihető azonban, hogy azon épület, melynek ma már semmi nyoma nem létezik, a mostani varga utczában állhatott fen. — Ez állítást igazolni látszik a városi Jegyzőkönyvnek 1555-dik évi január 8-kán kelt azon tartalma, mely szerint a városi akkori bíró (Tassy István) 46 bel- és kültanácsbelivel egyetértőleg, egy a szent Erzsébet kápolnája melletti pusz-

*) Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 83—84 dik sz.

ta telket — mely a keleti kapu felé volt helyezve — közös elhatározásból örök áron Hatvani Szabó Jánosnak úgy adta el, hogy ez, öt évi időközben, ugyanazon kórodai szegények részére évenként száz dénárt fizessen.

Mily önállással birt legyen Debreczen város ezen első korszakban, saját egyháza rendezésének ügyében; erre nézve elég bizonyosságul szolgálhat, a nagyváradi latin szertartású káptalan által 1502-dik év július 3-kán kiadmányozott s ellenmondást tartalmazó oklevél.*) Ez okmány szerint Debreczen város nevében, annak teljes meghatalmazottja Káposztás Antal a káptalan előtt tiltakozik Ámb-rúzs nevű debreczeni plebánosnak — kit a város, eddig érvényes gyakorlatnál fogva önjogulag helyheztetett be hivatalába — azon ellenjárása ellen, hogy ő, a plebániabani megerősítéseért Corvin Jánoshoz, mint Debreczen város hűbérurához folyamodott.

III.

Habár közelébb azt állítottuk is, hogy Debreczen városban ez első korszak vége felé, valószínűleg a r. catholica vallás volt csak nem egyedüli vallása az itteni polgárságnak; teljességgel nem jövéünk azonba ellenkezésbe magunkkal, ha itten a váldi keresztyénségről, és az ezek értelmét követő hússiták másként kelyhesek (calixtinusok), urvacsoráját mindkét szín alatt kiszolgáltatók (utraquisták), cseh atyafiak (fratres bohemi) által terjesztett ujított vál-lásról is pár szót azért koczkaztatunk, mert alantabb ezekre úgy is leend hivatkozás.

Élt a XII-dik században Frankhonban, Lyonban egy Vald Péter nevű gazdag, tanult és szentírásban jártas kereskedő. Ez Bresciai Arnolddal együtt 1150-dik év táján új hitrendszert állított fel. Tagadta a papuralmot, szentek tisztelését, bűnbocsánatot, tisztító tüzet; megveté a sok ünnepet és böjtölést. Követői Valdiaknak neveztettek.

*) Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 20. szám.

Neveztettek pikárdoknak is Pikárdianevét tartománytól, hol számos követői voltak e hitrendszernek. Albígiaioknak is mondták őket, Albíga nevű langvedóki várostól. Nem sokára nyomozószék kezdé őket üldözni. Rajmund tolosai gróf fegyverrel igyekvék őket védeni; de ellenök III. Incze pápa keresztes hadat hirdetett Monteferrati vezér alatt. Rajmund 1220-dik évben legyőzetvén; a váldiak Helvetiába Savoyába és Piemont hegyes vidékeibe szétoszlottak.

A váldiak Magyarhonban is terjeszték II. András király alatt vallásukat.¹⁾ Ebből üldözés keletkezett. Az üldözött váldiak azonban, az üldöző szék elnökét Magyar János nevű püspököt megfogván, kivégezték; sok másokat is megöltek 1220—1230 év táján.²⁾

Ugyanők elterjedtek Serviában, Boszniában, Dalmát, Tót- Bolgárországokban. Innen bolgároknak is neveztettek³⁾. — Róbert Károly magyarkirály újra megindította ellenök a vizsgálatot, azonban hatalmas pártolók védelme miatt, teljesen őket ki nem irthatta. Ily pártoló volt Trencsini Csák Máté, ki Sámbooky szerint minden megtérés jele nélkül (?) halt meg.

Föl kellett e történeti tényeket említnünk azért, hogy tisztelt olvasóinknál figyelmet gerjesszünk azon kérdésre nézve: ha vajjon Róbert Károly és I-ső Lajos királyoknak — a történelemből tudva levő hittérítési hadjárataik, nem voltak e befolyással a magyar alföld és így Debreczen város polgárainak vallásbeli átalakulására vagy módosulására nézve? Valamint megpendítjük azon kérdést is, hogy valyon a Zsigmond király idejében, ő alatta mint német császár alatt megtartatott constantiai egyház gyűlésen 1414-dik évben máglyán megégetett Husz János halálaért bosszút álló huszsziták, Magyarhonban is berontva, s Giskra vezérok alatt itt magokat huzamosb időre megfészkelve, — maradandólag gyökerezteték-e meg, magyar eleink kö-

¹⁾ Szegedi J.: vita regum Hungariae sub Andrea II. in notis pag. 197.

²⁾ Szentiványi M. Monologium 18 Decad.

³⁾ Bonfin Decad 11. Cap X.

zött a Husz János értelmét? És ha vajjon I-ső Mátyás királynak a kelyhesek (calixtinusok) és épen ipa Podiebrád ellen — a római szék kedvéért — folytatott hadjárata alkalmával, a törököknek a magyar alföldre betörése és e vidéknek teljes elpusztítása, nem a kelyhesek diplomatiái ellenműködésének volt-e következése? Mind oly kérdések ezek, melyek egy szerencsésb helyzetű történész felvilágosítását igénylik.

IV.

Közösen tudva van, miként Európa nyugoti részeiben, a mai alakjokban létező felsőbb tanodák s illetőleg egyetemek, részint az addig létezett zárdai iskolák, részint az elterjedett arab műveltség alapján, a XI-dik és XII-dik századokban keletkeztek. Egyes kitünő tudósok lelkek magasztosb sugallatát követve, Frank- és Olaszországok különböző városaiban fölléptek, hogy a szellemet bilincseiből; a tudományt és világosságot a babonák éjjéből fölszabadítsák. Így jöttek létre először Párisban, azután Bolognában Salermóban és Páduában az első helyen ugyan bölcsészeti és hittani, a második helyen jogtani, a harmadik helyen orvostani, végre a negyedik helyen szép-művészeti facultások. Minden egyik helyen az oktatás, az eddig azt kizárólagosan kezelő zárdáktól elvétetvén, az, vagy világi papoknak vagy épen világ állásu férfiaknak adatott által. A dolgok ily helyzetében sem mulasztották azonban el a pápák, az illető püspökök által, ezek pedig az egyetemi cancellárok útján befolyásukat az iskolákra gyakorolni. Az ekkint keletkezett párizsi, bolognai és salermói iskolák mintájára keletkeztek aztán a prágai, bécsi, gráczi, krakkói stb. főiskolák, — hol a különböző osztályok szerint a hittani, orvostani, jogtani és bölcsészeti vagyis az akkori idők nyelvén szabad művészeti (artes liberales) facultások fejlettek ki. Az ekként keletkezett főiskolákban az egyetemi rangok a XII. század vége felé három fokra osztályoztattak. Első fok volt a baccalaureus (borostyános), az ily fokbelieket a

tanárok saját segédletökre a gyakorlatokban, önmagok nevezték ki. A második fok volt a licentiatusoké (szabadítékosok) és magistereké (mester). Eranggal már össze volt csatolva a tanári méltóság is. A harmadik fok volt a doctori vagy tudori rang.

A fentebb érintett négy főiskolára nézve megjegyzendő az, hogy az alatt míg a párizsi egyetem egyházi befolyás alatt levén, egyházi színezetét és szerkezetét inkább megtartá; addig a bolognai páduai, salermói (és az ezek mintájára alakult bécsi, krakkói, prágai stb.) főiskolák, világjobb szerkezetűek és irányuak voltak, mire kétségkívül sokat tett azon szabad köztársasági szellem, mely akkor Olaszországban nralkodott. A magyarhoni régibb korbeli főiskolák — minők a veszprémi, pozsoni, pécsi és budai főiskolák valának, mindnyájan az olasz egyetemek mintájára fejlődtek volt ki, következésképp azok inkább világi mint egyházi színezetűek voltak.

Magyar eleink, kivált I. Mátyás király korától kezdve, a hazai iskolák bevégeztével a külföldi egyetemeket nagy számmal keresték föl. — És habár közölök némelyek a párizsi Sorbonnába is betekintettek, de mégis ők leginkább az olasz, német, és krakkói főiskolákat látogatták. — Így például tudhatjuk, hogy Verbőczy István híres jogtudós magát a bécsi és bolognai egyetemen képezte. Nádasdy Tamás pedig, a budai egyetemen bevégzett tanpályája után, a grácsi, bolognai és római főiskolákban nyerte továbbbi kiképeztetését (Toldy: magyar nemzeti irodalom története, harmadik kiadás, második kötet. Pest 1862. 28-dik lap).

II. Lajos király idejében, tanulás végett külföldre siető eldődeink, magyarhon nyugoti részéből Bécsbe, éjszaki és keleti részéről pedig Krakkóba járogattak. — Krakkót illetőleg irva találjuk Töldy közelebb említett műve 28-dik és 29-dik lapjain, hogy noha azon időbeli zavarok miatt gyérülni kezdett is a magyar tanulók száma; mégis Krakkóban magyar eleink közül, II. Lajos király idejében, csak magából a szabad művészeti szakból

803-man nyertek baccalaureusi rangot, ezek közül pedig második (magister) rangra 130-an lettek előmozdítva.

Valamint a magyarhoni főiskolák a külföldi mintájára lettek alakítva; hasonló történt a magyarhoni közép és alsó iskolákra nézve is. És pedig a magyarhoni közép- és alsó iskolák vagy szerzetesek kolostora, vagy püspökök, vagy káptalanok vagy végre az illető városi községek által tartattak fel, és láttattak el a szükségesekkel. Innen az iskolák vagy monostoriak voltak mint p. o. a pataki, pesti, kassai; vagy püspökiek, mint p. o. Vitéz János alatt elébb a váradi, majd az esztergomi; vagy káptalaniak, mint a pozsoni, székes-fehérvári, vagy végezetre városiak, mint a pécsi, budai iskolák. (Tóldy fentczimzett műve 22-dik lap).

Mily ellátásban részesülhetett az első korszakban, és a közelebbi négy osztály közül, melyikbe tartozott legyen a debreczeni iskola?; errenézve legkisebb világos adatot sem találtunk. Ha azonban fontolóra vesszük, hogy a r. cath. egyház kebelében létező szerzetek vagy predikáló, vagy tanító, vagy jótékonyság gyakorló, vagy szemlélődő szerepre hivatvák; ha azt is tudjuk, hogy a ferencziek rende legtöbbször a szemlélődő szerzetek közé tartozik; végre azt is figyelembe vesszük, hogy arról, miszerint Debreczenben az első korszakban a ferenczieken kívül más egyéb szerzetesek laktak volna, az öreg írások mélyen hallgatnak; mind ezekből azt kell következtetnünk, és — valameddig hiteles adatokkal az ellenkező be nem győzetik, azt kelletik hinnünk, hogy Debreczenben az első korszakban nem zárdai vagy monostori, hanem városi tanodák, vagy is oly iskolák léteztek, melyeket, az akkori időben is népes és tehetős városi község, saját költségén tartott föl, s világi állásu tanítókkal látott el.

V.

Hogy már oly népes városnak, minő Debreczen az első korszakban is volt, nemcsak népiskolái, hanem legalább is közép tanodái is voltak, és pedig azon helyen, hol jelen-

leg a reformátusok főtanodai épülete diszlik; csak azon körülmény is hagyja gyaníttatni, mert a Mesterutca — ezen a régi okmányokban is előforduló helynév — minden valószínűséggel, az iskolai főbb tanítók, vagyis az úgy nevezett scholae mestereknek azon utczáni lakásától nyerte elnevezési eredetét. Hogy Debreczen városnak ezen korszakban élt polgárai között sokan, utazott, és külföldi iskolát is látogatott egyének valának; már csak abból is lehet következtetni, mert — mint fent is megjegyezve volt, — a XVI. század elején birói hivatalt viselt Sike Péter úgy említettik, mint a ki krakkói borostyános volt.

A város népének közelebről pedig az e városban a tudományok akkori képviselőinek közművelődését illetőleg, hahogy azon debreczeni ó magyar könyv, melyről Csipkés Komáromi György debreczeni híres tudós tanár és pap úgy emlékezik, mint a debreczeni ref. főtanodai könyvtár tulajdonáról, maig is meg volna; ezen esetben képek lehetnének és pedig — gondolatunk szerint — kedvezőleg nyilatkozhatni e tárgyra nézve. Ámde ezen könyv, a múlt XVIII. század elején történt főiskolai könyvtár égés alkalmával elenyészett*)

Igy tehát ezen korszakból semmi egyéb — e tárgyra vonatkozó — emlék nem maradt fel, mint az úgy nevezett debreczeni codex (kézirati könyv), melyről is illő, hogy terjedelmesebben szóljunk, már csak azon okból is, mert azon codex, magyar irodalmi szempontból szerfelett nagy nemzeti kincsnek tekinthető.

Ezen debreczeni codex létezéséről az ujabbkori ivadék, csak akkor nyert tudomást, midőn azt, 1753-dik évben Kereszturi Sámuel nevű csengeri születésű, s debreczeni collégiumban tanult férfiú, Sinay Miklós professor könyvtárnoksága idejében, a debreczeni főtanodának ajánlódokozta. Arról, hogy ezen codex, miként került Kereszturi Sámuel birtokába? valamint azon codexnek azon idő előtti hollétezéséről s viszontagságairól fájdalom! nincsen legkisebb tudomás is.

*) Toldy: Magyar nemzeti irodalom története. Pest 1862. 39. lap.

A mi már magát ezen debreczeni codexet illeti, ezen a reformáció előtt Debreczenben létezett szerzetesek által magyar nyelven összeírott, és kéziratban felmaradott könyv nem egyházi szertartású (liturgicus), annyiival inkább nem zsoltáros könyvek közül való volt; mert a latin szertartású egyházban, olyas könyvek mindig latin nyelven íratnak. Hanem inkább imádságos és legendás könyvecskének lehet azt mondani, mely a XV. század folyásában készült, és mivelhogy Seraf Ferencz atyáról teszen említést; hihető, hogy azon szerzetbeli személynek volt rendes kézikönyve, akkor, midőn a Márián provinciabeli franciscánusok laktak a reformáció előtt Debreczenben.

Van oly vélemény is, hogy ezen legendás könyv, a Debreczenben akkori időben létezett apácák részére íratott, mert azon időben még nem lévén a nyomdák elterjedve; szerzetesek látták el írott ima könyvekkel a szerzetes nőket.*)

Ezen debreczeni codex, a debreczeni ref. főtanoda könyvtárában, zár alatt tartatva, legelsőben dr. Veszprémi István által lett megismertetve a tudománykedvelő közönséggel, ama jeles tudósnak: *Succincta medicorum hungariae et transsilvaniae biographia*, — *Centuria altera, pars posterior, Viennae 1781.* (Magyar és erdélyországi orvosok rövidleges életrajza. Második század, utóbbi rész. Bécs 1781.) czimű művének 192-dik és következő lapjain. — Sikerült gróf Festetics Pál akkori időben magyar királyi kamarai elnöknek 1778-dik évben, és Cornides Dánielnek 1787-dik évben, ezen debreczeni codexet lemásoltatniok. De már a derék tudós Révaynak, minden igyekezete mellett sem lehetett szerencséje, e codexet másolatban megnyerhetnie az illetőktől, kik t. i. ezen codexet azon okból — nehogy annak tartalmával visszaélés történjék — gondosan rejtegették volt.***) — Kazinczy Ferencz részére 1810-dik év táján, Kölcsey Ferencz akkoriban debreczeni

*) Kulini Nagy Benő: Csokonai Album. Debreczen 1861. 204. lap.

**) Tudományosgyűjtemény 1830. V-dik kötet 24-dik lap.

ref. collégiumi tanuló iratta azt le titokban, s ugyanazt Kazinczy a magyar Régiségek II. kötetében ki akarta adni, de vállalkozóra nem talált. — Ezen másolat a Kazinczy Gábor könyvtárában volt fellelhető; a másolat másolata pedig Kazinczy Ferencz által, Horváth Istvánnak küldetett ajándékba, mely ezen másolat másolata, jelenleg a magyar nemzeti muzeumban feltalálható. Végre Király József által, debreczeni főiskolai néhai tanár Péczely József felügyelete alatt leírt másolat, a magyar académia könyvtárában lelhető fel. — E codexet, a tudományos világgal ujabban ismertette Horváth István: Tudományos gyűjtemény czimű folyóirat 1836-dik évi VII-dik kötetében, és Toldy Ferencz; Magyar nemzeti irodalom története czimű művében.

A mi e debreczeni codexet közelebbről illeti: ez, egy 8-ad rétű 316 levél papirosból álló, kerekbe átmenő új gót írással betöltött könyv, hatféle kéztől. Miután tehát itt tulajdonkép nem egy, hanem több összekötött kézirattal van dolgunk; a codex tartalmát, a külön kéziratok szerint soroljuk el Toldy Ferencz után*), következőkép:

Első kéz Szent András napjától gyümölcsoltó Boldog-Asszony napjáig a nevezetesebb szentek napjaira és egyéb ünnepekre legendák és predikációk. (Végül csonka).

Második kéz: a) „Más példa“ egy király szűzről (a második kisebb codex itt elől csonka; mert a példák utolsója nyitja meg) b) a halálnak meggondolásáról, c) Szent Bonaventura atyánknak könyvéből az alázatosságról, d) asszonyunk Máriának ő életéről és hét kéreméséről, e) Az ítéletről és az bineseknek ő kinjokról. f) Az lelki nyájaskodásról, és az háboruságoknak elszenvedéséről. g) Írás, hogy hálálatosan kell embernek vennie az ur Istennek adományát. h) Példa szűz Máriáról (itt hézagos levén a codex, e darab vége s a következőknek eleje hiányzik, melynek tartalma) i) Elmélkedés Krisztus haláláról.

Harmadik kéz: a) Mária hét öröme, b) Tanítások

*) Magyar nemzeti irodalom története. Pest 1862. II. kötet 88 — 89. lap.

a gyónásról, bűnök veszedelméről, penitentiáról, hét lelki jószágokról, a szent bucsúról, s a mi atyánk magyarázata.

Negyedik kéz: Szent Katerina legendája. Íratott 1519-dik évben.

Ötödik kéz: a) A szent Apalínélete, b) Szent alázatosságnak dicsérete, c) Szentséges életnek feljebb való grádusa, d) Rövid tanítás, mely igen nagy szent ajándékokat ígért Jézus az ötet szeretőknek, végre e) A passio azaz Idvezítőnknek kinjáról való írás.

Hatodik kéz: Szűz Mária hét öröme (elől csonka).

És ime ezekben foglaltatik tartalma a debreczeni codexnek. — Ha magyar irodalom szempontjából, nemzeti kincsnek nem tekintetnék is ezen kézirati könyv; még ez esetben is, dicséretes bizonyosságot tenne ez a felől, hogy azon korszakban is, ezen magyar város tudomány körül forgolódo férfiai, melegen és kedvező eredménnyel ápolták és kezelték a nemzeti nyelvet és irodalmat.

VI.

Említve volt fentebb, hogy ezen első korszakban, bár hűbérúri hatóság alatt volt is Debreczen; mindazáltal az, soha úrbéri szolgálatot természetben nem teljesített. Azon sajátserü állást, melyet e város, volt hűbérurair irányában, amaz első korszakban tartott vala, még élesebben jelzi azon ténykörülmeny, hogy mind Hunyady János kormányzósága idején, a Kapitány György részére Balmaz és Mátá puszták adományozásáról szóló okmányoknak visszavonásakor, mind I. Mátyás király alatt a Hortobágy vizén vámszedés joga engedélyezésekor, mind továbbá II. Ulászló király alatta vásárjog adományozásakor, mind végezetre Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem alatt, a Nagyerdő, Apafája és Mátá birtokok új adományozása alkalmával, adományos gyanánt soha nem az illető hűbérúr, hanem egyenesen maga Debreczen város közönsége emlittetik.

Hogy mennyire független volt Debreczen város közönsége a maga belügyeinek rendezése tekintetében hű-

bér-uraitól; meglehet győződni a felől, ha a régi időkből ismerjük az előljárók választás módját. — Le van ez irva azon okmányban, melyet Litteráti György és Szabó Dávid debreczeni polgárok kértére Petrovics Péter temesi főispán, magyar és erdélyországi helytartó 1556-dik évben Kolozsváron augusztus 29-kén adott volt ki, és a mely okmányban enyingi Török János hunyadi főispánnak, mint Debreczen akkori hűbér-urának 1552-dik év május 2-kán Debreczenben kelt, s a régi szokáson alapuló szabadalom levele erősítettik meg; mely szabadalom-levéiben következő, már az előtt is szokásban levő rendtartást tartalmazó czikkelyek soroltatnak elő, ugymint:

a) Hogy minden évben, úgy a felső, mint alsó járásból, a közjó annál sikeresb elősegéllésére 12 esküdt bírák választassanak.

b) A bíró választassék a senátorok által, kik e tárgy iránt Vizkeresztkor értesítettvén; a bíró választás Szentgyörgy napkor történjék.

c) A senátorok (Barta Boldizsár szerint hites öreg emberek) 66 számmal legyenek, s ezek Vizkereszt napján választassanak, és folytonosan ki legyenek egészítve.

d) Az ügyvédek eskü által legyenek kötelezve, más-kint semmi ügyet ne folytathassanak, és egy perbeszéd-től 5 dénárnál többet ne vehessenek; a bírói tárgyalásnál az ügyvéd jelen ne lehessen.

e) A bíróság elé idézettek megjelenjenek, és ezek a perfelvételére határidő kitűzését kérvényezzék.

f) Az év leforgásával, a hivatalából kilépő városbíró az ujonnan választott bírót, a város határvonalainak megsemmisítésére kivezetni, és a határvonalakat felmutatni köteleztetik, hogy ekként az igazi határok emléke folytonosan felmaradjon, és feledékenységre ne menjen.*)

*) Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 57. sz

VII.

Arra nézve, hogy az e korszakban némi tekintetben hűbérúri hatóság alatt létezett Debreczen város, egy oly uradalomnak volt feje, melyhez több más községek is vagy egészben vagy részben tartoztanak; több adat van rendelkezésünkre. Így például az 1446-dik év június 5-kén, a magyarhon kormányzójává elválasztatott Hunyady János, a midőn, azon ő reá ruházott hatalomnálfogva, melyszerint a honszolgálatában érdemeket szerzett férfiaknak 32 telekig terjedő birtokot adományozhatott, Hadházon, Tégláson, Sámsonban, Macson, Hegyesen és Szoboszlón levő részjóságokat 1447-dik évben Szokoly Miklósnak adományozta volna; a Brankovics György mint Debreczen akkori hűbér urának Magyarországon tartózkodó neje Helena, a váradi káptalan előtt, ezen adományozás ellen ünnepélyesen tiltakozott azon okból, mivel azon részjóságnak ő volt törvényes birtokosa.*) — A minthogy ezen adományozás is, épen úgy, mint a Kapitány György részére teljesített adományozás is vissza lett vonva.

Mellesleg legyen itt megemlítve, Hunyady János kormányzósága alatt, az efféle eljárást épen nem hivatali hatalommal visszaélésnek kell tulajdonítani, mert azt, hogy a fenkölt szellemű, és magasztos érzelmű hős, az ő országkormányzói hivatalát is nagy lelkiismerettel kezelte, minden hazai írók egyezőleg elismerik. — És ha gondolóra vesszük, Hunyady Jánosnak mint ország kormányzójának sokképen lett elfoglaltatását, mi miatt folyvást nem ülésezhetett a melléje rendelt országtanács urakkal együtt; nem fogunk csudálkozni, hogy az ő kormányzói irodájából oly egymással ellenkező adományozásokról, és azoknak visszavonásáról szóló okmányok kerültek ki, annyival is inkább, ha észleljük azon körülményt is, hogy mindig akadtak emberek, kik valamely előny vagy jószág megnyerése reményéből, a fejedelmek és ezeknek taná-

*) Segesvári kézirat.

csosi körül forgolódván, lesve lesik a kedvező alkalmat, melyben kitűzött czéljokhoz minden áron hozzá juthassanak. Így volt ez I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt is. Mely e szabálytalanságnak eleit veendő a magyarországos rendek; a Rákos mezőn 1526-dik évben tartott országgyűlésen törvénybe iktatták, hogy a királyi cancelláriusnak legyen gondja, mindenféle királyi okleveleket olyképen kiadományozni, hogy az országos szokás ellenére — mint addigelő divatban volt — egymással ellentétes tartalmu okmányok ne keletkezzenek.¹⁾

Arranézve pedig, hogy ezen korszak táján a közadóbeli tartozások mikénti teljesítésére nézve, e városban minő viszonyok léteztek; kellő világot nyújt azon eredetben magyar nyelven készített utasítás, melyet 1569-dik év május 21-dik napján keltezett II. János király, az addigelő divatban volt szokáshoz képest Debreczenben lakó hivatalnokainak ad következőkben.²⁾

„Debreczen város dézmája³⁾ bárány, búza és méz, — „tesz = firt 200. kihez az ispánok ne nyuljanak, de szolgál- „tassák a váradi házhoz. Tavasz veteményből pedig sem- „miféléből nem tartoznak a debreczeniek.

„Debreczenhez tartozik egész falu: Uj város. Portiók „pedig kiben rész vagyon: Sziget⁴⁾, Szoboszló, Hegy- „gyes, Téglás, Hadház és Sámson. Ezeknek dézma- „jokat, kilenczedöket, a tiszttartóknak engedte ő Felsége, „kik a Biráktól mindennek végére menjenek.

„Debreczen kilenczeddel nem tartozik.

„A Birák előtt lett törvényeket régi szokás szerint a

¹⁾ Törvénytár: 1526-dik évi VII. Decretum 24-dik törvénczikk.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb okmánygyűjtemény 69. sz.

³⁾ Értetik itten nem a földes urnak járandó dézma, melyet Debreczen város soha nem adott; ha adott volna is, akkoriban azt enyingi Török családnak adta volna, hanem értetik az úgy nevezett királyi dézma, melyet Debreczen város, a reformáció előtti időkben a papságnak, azontul pedig a fejedelemnek adott.

⁴⁾ Sziget, máskint Szigetegyháza, ilyenév község 1661-dik évben a Szejdi nevű török pasa kurtánjai által tétetett semmivé. Az elpusztult község határterülete, jelenleg Szoboszló város határterületébe van beolvadva.

„tisztartók elé bocsássák; a tisztartók pedig a törvény szerint szokott appellátát ő Felsége elé tartozzanak bocsátni.

„Az ki fején s jószágán marad, abból magoknak vegyenek a tisztartók. A többi ő Felségeé, kiről regestrumot tartsanak, és ő Felségének róla számot adjanak.

„A Barátok rétét ki és mikor megterem az széna rajta, többet teszen, de mindenkor eladhatták a szénáját, kit most a tisztartóknak enged ő Felsége. f. 60

„A városbeli gonosztévő embert a debreczeni Biró büntesse meg, ahhoz a tisztartóknak semmi gondjuk nincs, hanemha törvényszerint appellációba megy eleikbe.

„A tisztartók a város körül, a mezőn gonosztévőket szabadon büntethetnek meg, vagy városbeli leszen, vagy külső személy leszen; sőt a külső helyekről való gonosztévő személyeket a városban is Debreczenben a tisztartók szabadon megbüntethetik, vagy sokadalomkor történnik vagy sokadalom közben.

„A tisztartók a szent Márton adójához ne nyuljanak, sem a városban sem a falukon, de a debreczeni Biró tartozik arra gondot viselni, felszedni a városon, és falukon, és ő Felségének ő maga hiven beszolgáltatni.

„Az falukon mindenütt bort ő Felsége hasznára árulnak. Az erdőkhöz sem a Nagyerdőhöz, sem az Apafájához a tisztartók egyikhez se nyuljanak, és egy pénzárú fát is senkinek ne adhassanak, hanem mint ekkoráig az erdőkerülők, a Birák gondviselésével őrizték és az erdőt ket épen tartásák.

„A Debreczen város nem szántott sem kaszált királynak sem tisztartóknak, hanem csak a hozzátartozó részek.

„Ujváros pedig 40 kaszással tartozott, kik a király réstiben kaszáltak, és betakarítani is tartoztak, mivel most is tartoznak.”

„Az falukon egy forintig való birságok vagyon a tisztartóknak, a többi e felett való birság ő Felsége számára vétessék, kiről regestrumot tartsanak.

„A Bitang a falukon és Ujvároson a tisztartóké.

„És a debreczeni földön a városon kívül valami bitang
„esik az is a tisztartóké; ha pedig a Biró szolgái találják
„a városban a bitangot, mindenkor mindenestől az Ispo-
„tályba jár.

„Debreczenben a tisztartóknak sem a vásárokhoz
„(heti vásár) sem a sokadalomhoz (országos vásár) nincs
„semmi közük; hanem a Biró tisztére néznek azok. Joan-
„nes electus Rex.“

VIII.

Eddig van, mit Debreczen város történetére vonatko-
zólag, az első korszakból a rendelkezés alatti adatok után
megírhattunk. Észlelhették tisztelt olvasóink, az eddigiek-
ből ama figyelemre méltó körülményt, hogy e város buzgó
előljárói, már ez első korszakban megkezdették gyakorlatba
venni, mit következő korszakbeliek is folytonosan csele-
kedtek, t. i. hogy valahányszor az uralkodó személye az
országban változott; nem mulasztották el az előljárók mind-
annyiszor a város szabadalmait az új uralkodó által meg-
erősíttetni, — sőt attól újabb kedvezményeket is kinyerni
igyekeztek.

E város buzgó előljárói közül, az első korszakból, oda
fentebb következőknek találatnak neveik megemlítve:

Az 1405-dik évről Sebes Jakab bíró, Nagy Já-
nos és Literáti Tamás tanácsbeliek.

Az 1423-dik évről: Czurák János bíró, és Barta
Mihály tanácsbeli.

Az 1424-dik évről: Fekes Jakab bíró, Nagy Já-
nos, Literáti Tamás tanácsbeliek.

Az 1429-dik évről: Nagy Bertalan bíró, Literáti
Kántor tanácsbeli.

Az 1439-dik évről: Adonyi János polgár

Az 1440-dik évről: Demjén Lőrincz bíró, Lite-
ráti Antal és Bertalan tanácsbeliek.

Az 1460-dik évről: Fekes Márton bíró, Esztári
Márton tanácsbeli.

Az 1466-dik évről, Gebei Ambrús mester utczai

biró, Veres Simai István, Balázs Décán, Fábri Balázs, Mártini Osvald, Volni Péter, Vasvári Kelemen, Boldizsár Ferencz, Settre Demeter, mesterutczai polgárok.

Az 1468-dik évről Nagy Mihály főbiró.

Az 1470-dik évről Porkoláb Bálint biró.

Az 1475-dik évről: Sztárai Mihály tanácsbeli.

Az 1477-dik évről: Szabó Péter biró, Bitzó Simon és Fekes László tanácsbeliek.

Az 1489-dik évről: Tar András biró, Domokos Pál, Erős Lőrincz tanácsbeliek.

Az 1502-dik évről Káposztás Antal tanácsbeli.

Az 1506-dik évről: Fülöpei Máté és Kuthy László polgárok.

Az 1509-dik évről: Tar András biró, Domokos Pál, Erős Lőrincz polgárok.

Az 1511-dik évről: Kölcse László biró, Bánkódó Pál, Szücs Tamás tanácsbeliek.

Az 1524-dik évről: Szücs László biró, Szücs Tamás, Fodor Pál, Padra Antal tanácsbeliek; ismét.

Az 1527-dik évről: Szücs László biró, Hölgye László, Szücs Tamás, Kulcsár Ilyés tanácsbeliek.

Az 1556-dik évben Literáti György és Szabó Dávid városi polgárok.

Béke hamvaitoknak! derék polgárai Debreczennek! Ti e város iránt önzést nem ismerő buzgósággal fáradoztatok a közügy érdekében. A ti nemes példátokon hevülve, a ti nyomdokitokat követő utódok, az általatok megkezdett hasznos munkát folytatták, szők is — mint alább látandjuk — épen úgy mintti, magukat, a késő maradék enyészhetlen hálájára érdemesekké tevék.

IX.

Eljutottunk az első korszak végéhez, mely feladatunkhoz képest, 1536-dik évnél határoztatik. Ez, habár tíz évvel nyulik is tovább, az 1526-dik évben megtörtént mo-

hácsi vésnél; mi sem áll azonban ellen, hogy im ez hazai nagy szerencsétlenség időpontjánál az önálló magyar birodalom gyászos temetőjénél — meg ne állapodjunk. Tegyük le azért — a feledhetlen emlékü Hetényi Jánosként*) — mi is kissé vándorbotunkat, ama sok rejtvénynyel és jelképpel beírt obeliskus alatt, mely hazai történéseink által — annyi szivrázó szerencsétlenség megörökítésére emeltetett — és a mely gyász-emléknek egyik lapjára honunk akkori leírhatlan nyomora s kinszenvedése, — másikára pedig ránk késő maradékra nézve tanulságos lecke van feljegyezve.

Sirassuk meg tehát egy részről, és pedig hazafiui sűrű könny hullatások közben sirassuk meg ama gyászos csatatéren elhullott papi — és világi — főembereinket, s velők elvérzett 22 ezer magyar hazánkfiait — kik között kétségkívül e magyar alföldnek, s közelebbről Debreczennek is számos polgárai valának. Sirassuk meg azon vérmezőről menekülni kényszerült — de a végzet változhatlan tetszéséből 22 éves korában a Csele patakjába fuladott — koronázott királyunkat. Sirassuk meg azon 1500 magyar előkelő nemest, kiket a sors szeszélye a győző Szulejmán hatalmába juttatott, — s kiket ugyan azon ádáz szellemű császár — kivéve ötöt, hogy ezek a nagy szerencsétlenségnek hirmondói lennének — a gyászos ütközetet követő napon az egész török tábornak szeme láttára, jancsárai által levagdaltatott. Sirjunk akkori állapota felett édes hazánknak, melynek széles körben vérrel festett térein, mindenfelé égtek a falvak és városok; halomra gyilkoltatott a föld népe; — hajaikat tépő, kezeiket öszvekulcsolt ártatlan nők, és virágzó szüzek szaladás közben utól érettek, rejtekhelyeiken felkerestettek, megszeplősítették, és vagy megölettek, vagy keserves rabságra elhurczoltattak; — a csecsemők édes anyjok szemei láttára kétfelé vágattak; — az erdőkbe és hegyek közé menekült s barlangokban rejtődzött szerencsétlenek — miután kisdedeiket nehogy ezek

*) Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. Budán 1841. lap 143.

őket sirásaikkal elárulják, elevenen elásták a földbe — ő magok nem állhatván tovább a hosszú éhséget, szomjúságot, retteget, vagy önként az ellenség elé mentek, vagy pedig elalélva a sok bubánat miatt, seregenként az ily életnél kedvezőbb halál tagyos karjai köze hullottak. Sirassuk meg azon 200,000-nél nagyobb számmal leöletett békés polgárait a magyar hazának, kiket a győzelmében felfuvalkodott vad ozmánok kard élére hánytak; s kiknek istentelenül kiontatott ártatlan vérök maig is bosszuért kiált az egekre! Sirassuk meg a sok ezrekre menő rabbá lettek közül, — közelebből azon rabszija fűzött 60,000 magyar foglyot, kiket az átkozott rabló csordák — annyi köteleik nem levén — paisaik szijjaival fűztek össze, és Szapolyai János kértére is itt nem hagytak, hanem Pestnél hajóra rakva, azokat e házától, s itteni minden javaiktól, ezeknek eget hasogató jajgatások és ordítások közepette erőszakosan elszakítottak; — kiknek siránkozó chorusából, monolog gyanánt egy őszbe borult családfő — feledve önmaga, feledve családja jövő sorsát — a hajó fedélzeten térdre esve, áldást könyörgött eddigi hazájára, s egyebek között ekként imádkozott az Egek Urához: Adj óh Uram Isten! ez általunk többé soha nem látandott Magyarországra, minden esztendőben kedvező időjárást, szentgyörgynapkori folytonos esőzést, pünköszt kori sűrű harmatozást, és aratáskori szárazságot!

Sirassuk meg régi dicsőségéből kivetköztetett ős Buda várát s benne Mátyás király feldulatott palotáját, s a fénylő templomokat, melyekből oltárok s képek kihányatván, azok némelyike török mecsetté alakíttatott, — a többiek pedig lovak istállójává fordítottak. Sirassuk meg a többi városainkat s helységeinket is, melyeknek — ha ugyan azok romokban is felmaradhattak — előljárói — mert a török irányában nem titkolhatták ellenszenvöket, — lenyakasztattak; — a kényelemhez szokott polgárok és nők pedig — kiknek elébb szolga-kezek álltak rendelkezésükre — utca seprésre, s büzös helyek mocskai tisztítására, vereség közben hajtattak.

Más részről azonban vessük mélyen jól, emlékezetünk táblájára azon ellenmondhatlan nagy igazságot, hogy a mohácsi vészhez hasonló sors vár minden oly országra, melyben a gyenge — és részint saját rövid látása, részint rossz akaratú tanácsadók szeszélye miatt téves uton járó uralkodó, nem képes kellő korlátok között tartani azon elhatalmasodott néhány főurat, kik az ország területének legnagyobb részét birtokukba kerítvén, nem a közjót, hanem önérdékeket tartják szem előtt, — és a haza szent földjét pártviszályok meddő küzdterévé alacsonitják le. Hasonló sors vár minden országra, melyben jelentő számokul csak kevesen tartatván, a nagysokaság zérusnak tekintik, s éppen ez okból a honvédelem szent kötelessége a nagy tömeg előtt közönyös dolog gyanánt tűnik fel, s ekként büns könnyelműséggel levén elhanyagolva az ország ótalmazása, biztos mód és alkalom nyílik a szomszédban lesben álló hatalmas ellenségnek, átkos céljai keresztülvitelére. Hasonló sors vár végezetre, minden oly országra, melynek elhibázott államintézménye nem oly irányu, hogy a hon mindan lakója azon magasztos érzelemtől lehetne áthatva, miszerint jogban és kötelességben mindenki egyenlő a hazában, s ebben nem aljas utakon vadászott pártfogás, hanem egyedül a közszolgálatban kitüntetett személyes érdem az, mely előnyt, s azzal együtt osztatlan köztiszteletet s tekintélyt viv ki magánák.

De ideje már hogy felvegyük ismét vándorpálcánkat, és tovább haladjunk történelmi vizsgálódásunk tövises pályáján.

MÁSODIK KORSZAK.

A reformációnak Debreczenben bevételestől (1536) Debreczennek királyi városi rangra lett emeltetéséig (1693).

ELSŐ RÉSZ.

Debreczen város külélete.

ELSŐ FEJEZET.

Általános tekintet e korszakra.

Ha Szapolyai Jánosnak, vagyis most már I. János királynak 1530-dik évben kelt, és fentebb a 100-dik lapon jelzett okmányából nem értettük volna is meg a XVI. század elején s annak közepe táján Debreczen városra tódult sok nyomorúságot; arra e nélkül is, bizvást lehetett volna vonnunk következtetést. — A hazai nagy szerencsétlenség ama gyászos korszakában, midőn elébb a Dózsa-féle pór-támadás nehezedett súlyos átokként ezen országra; majd koronás királyával együtt a nemzetnek színe virága lett oda Mohácsnál; midőn a védtelenül maradott hazában ellenséges ozmán hadak vetének zsákmányt, s majd a két király között megoszlott ország kebelét, nem ritkán aljas érdekektől is vezetett pártviszályok marczangolták: nem nehéz kitalálni, minő lehetett azon vidéknek is — hol Debreczen város fekszik — állapota? E város nemcsak azért, mert neki éppen Szapolyai János volt akkori időben hűbérura, hanem azért is, mert ez, a magyar hazának Erdélyországfelé eső részében feküdt, oda lett vala utalva, hogy azon sorsban osztozzék, melyet a végzet

azokra mért, kik Szapolyai Jánost ismerték és tisztelték királyokul. Ez időtől kezdve, nemcsak a Szapolyai házbóli két uralkodó alatt, hanem azontul is — kevés kivétellel — Erdély fejedelmei lettek a török hódoltság korában, folytonosan intézői Debreczen város sorsának, mind addig, miglen a XVII. század végén ezen város, a magyar korona tetteles birtokába jött ismét vissza.

Mi már e második korszakot átalánosságban illeti: nem mi hirdetjük először azt, és nem is ujdonságot, hanem mind azok által, kik a magyar hazai akkori állapotokat, közelebbről pedig, a hon akkori államéletét figyelmen kívül esztették, egyetemlegesen felismert igazságot monduk ki következőkben: Hogy habár sajnos dolog volt is, az igaz hazafira nézve, akkoriban Erdélynek s Magyarországnak egy részének a magyar koronától egy időre külön szakadását szemlélnie; mégis mindazáltal, úgy a magyar nemzetiség, mint a lelkiismeret-szabadság érdekében, közelebbről pedig a reformáció terjedhetése tekintetéből, tisztelve kellett felismerni csodaszerű intézkedését a végére mehetetlen fő bölcseségnek, mely úgy népoknek mint egyeseknek sorsát elláthatlan úton vezérli a tökéletesedés felé.

Mit köszönhet a magyar nemzeti nyelv, a magyar nemzeti önálló erdélyi fejedelemség létezésének? azt nem szükség hosszasán fejtegetni. Mig a magyar korona alatti magyar vidékeken, úgy törvényhozási mint törvénykezési és közigazgatási tekintetben latin nyelv igájában nyögött a nemzeti irodalom nemtője; az alatt Erdélyországban s a részeken, az Approbáták s Compiláták, az alattvalóknak saját anyanyelvükön adák tudtára a törvényhozó akaratát, a fejedelmi udvarokban magyar volt a diplomatiái fogalmazás, — az irodalom pezsgett magyar szerzők műveitől, — s még az ozmán basák és bégek is, magyar nyelven érintkeztek, a hódolt vidékeken a néppel. — Mit köszönhet a reformációnak a nemzeti irodalom? csak az nem tudja, ki nem akar visszaemlékezni arra, hogy a megújított vallás terjesztői, minden lépten nyomon, magyar nyelven

hirdeték szóval és írásban, a nép által lelkesedéssel fogadott vallási igazságokat, a szent írást a magyar nép nyelvére fordíták, s a nemzeti irodalom emelése közben szellemileg gyarapíták azon vallás felekezetet, melynek gyengítésére később — a tőlük eltanult példa után — Pázmán Péter, Káldi György, Eszterházy Miklós stb. szintén magyarnyelven szerzett irataik által törekedtek.

És ha fontolóra vesszük, hogy a hitalakítás kezdetekor, már fenyegette Magyarországot a török hatalom, hogy az ozmán hódítás, bölcséjében érte a reformációt itten, — hogy ez, a muzulmán hatalom által gyámolított erdélyi fejedelmek pártfogása alatt erősödött meg e hazában annyira miszerint, végtelen szenvedések, folytonos üldöztetés, kibeszélhetlen áldozatok árán, — ernyedetlen kitartás után, elvégre is, nemcsak felmaradni képes lehessen, hanem a magyar közművelődés érdekében, még jótékony közzé is emelkedhessék; ha, — ismétlem, — mind ezeket fontolóra vesszük: avagy nem önkénytelenül adunk-e igazat derék történet írónk Szalay Lászlónak, — ki Magyarországtörténete című műve III. kötete 541-dik lapján, ezeket írja: „Ha látjuk, hogy a reformált hitvallás, épen „akkor keletkezett, midőn a magyar nemzetre, a legnagyobb csapás ki volt mérve, ha tudjuk azon roppant szolgálatokat, melyeket azon vallás hívei a magyar nemzeti-ség irányában teljesítettek; hajlandók leszünk mi is, — „kik nem tartozunk azon hivek közé — ama két esemény „találkozásában a gondviselés művét felismerni.“

Hogy pedig a magyar hazára nézve, mily előnyös volt a protestantismus elterjedése?: erre nézve ismét egy tekintélyes r. katolikus íróra gróf Majláth Jánosra hivatkozunk, ki, egy annak idején legolvasottabb folyóiratunkban*) ünnepélyesen nyilvánította e következőket: „Mindenki a magyar történetek legcsekélyebb ismerője is tudja azt, hogy „mióta Magyarországon protestánsok találtak, egész „ezen szempillantatig — melyet élünk — ők mindig a tör-

*) Tudományos gyűjtemény 1820: VI-dik kötet 113. lap.

„vényes szabadság ragyogó védelmezői, a hazai culturának tudós előmozdítói sorában, mint elsőrangú csillagok fénylettek.“

Nem kerülheti ki a gondos észlelőnek figyelmét, különösen azon körülmény sem, hogy Debreczen város — mely e korszak kezdetével vevén be a reformációt, azt e korszak végeig — egyéb más vallás mellőzésével — állhatatosan meg is tartotta, sokféle zaklattatása daczára is, noha némi részben még e korszakban is földesuri hatalom alatt állott, kivivta mégis magának az önállás bizonyos nemét, elannyira, hogy mint alantabb látandjuk, tiszteletes respublika czimével tisztelteték meg e város akkoriban, a debreczeni tudományos világ által. Ragyogó korszaka volt ez Debreczennek. Mert habár sok idegen, és nem idegen ellenségnek lőn is e város zsákmányul kitéve koronkint; a töröknek sarczot külön fizetett; az erdélyi fejedelemnek külön adózott; a kuruczokat — ha megszállották a várost — eleséggel ellátni, az átvonuló németeket hasonlóképp élelmezni kényszerült is: ánde a város belügyeinek rendezésében, senki által meg nem kötött szabad keze volt a helybeli előljáróknak.

Már pedig sohasem szabad felednünk ama sokszoros tapasztalaton alapuló nagy igazságot, hogy míg egyesekre úgy mint társadalmakra nézve is, a gyámság alatti létel s járszalagoni vezettetés, emésztő méreg gyanánt, elébb utóbb lassú halált okoz: addig az önállóság és önmagávali szabad rendelkezetés, az akadályokat legyőzni képes tevékenységnek s pezsgő életnek csillogó eredményezője szokott lenni. Nem csoda azért, ha Debreczen város önállásu és megkötetlen kezű derék előljárói e korszakban sok — most már szinte hihetetlennek látszó — eredményt mutathattak fel, és az ő hazafias buzgalmok folytán, nyereségről nyereségre haladott előre e város, anyagi jólétben, terjedelmes birtokok szerzésében, s egyuttal a vallás és tudomány ügyében fáradozó férfiak gyámolításában.

Szolgáljanak ezek, miket czélunkhozképest ekként

átalánosan előre bocsátni szükségesnek tartottuk, azoknak — mik ezentul következnek — kellő méltánylására.

MÁSODIK FEJEZET.

*Enyingi Török Bálint és családjának, mint Debreczen város véd-
urainak ismertetése.*

I.

Jelen korszak kezdetével, Debreczen város történetében, egy férfiú neve magasodik fel; férfiúé, kinek emléke — míg csak református ember fog létezni Debreczenben — mindig maradandólag fog élni a hálás utókor kebelében. E férfiú nem más, mint enyingi Török Bálint, fia Török Imrének, Corvin János jószágai igazgatójának. Nem e munka keretéhez tartozik, elmondani, mennyi lehetett igaz azon előadásból, mely fent már hivatolt Szerémi Györgynek Emlékirata czimű latin nyelven szerkesztett művében, úgy az apa Török Imrére, mint a fiú Török Bálintra vonatkozik. Mi most, csak is felvett tárgyunkhoz képest szólandunk enyingi Török Bálintról. Korának e nagy embere életrajzából is, — czélunkhoz képest — csak annyit említünk meg, hogy ő, Pempflinger Márknak, II. Lajos király uralkodása alatt budai birónak, majd Erdélyországban szászok grófjának ritka műveltségű leányát Katalint — egyikét II. Lajos király hitvese Mária legkedvesebb palotahölgyeinek — tartotta nőül. — A mohácsi vész után, — ama szerencsétlen csatából menekülve — Somogy és Veszprémmegyékben terjedelmes uradalmak birtokosa, és somogymegyei főispán, e mellett hadviseléshez értő, bátor és vitez férfiú levén, egyike volt ő, azon nagy befolyásu magyar főuraknak, kiknek ez vagy amaz részre állása, döntő súlylyal birt az akkoriban két király között megoszlott pártok mérlegében. Magát egy ideig határozottan tájékozni képes nem levén, előbb az I. Ferdinánk pártjának tett nem kis fontosságu szolgálatokat, miglen 1535-dik év végén, véglegesen átállott Szapolyai

Jánoshoz, ki is neki 1536-dik évben, Debreczent¹⁾ mig azt tőle 16,000 forintért kiválthatná, és Erdélyországban Vajda-Hunyad várát, az ahhoz tartozó terjedelmes birtokokkal együtt adományozta. A dunántuli vidékről — hol a reformációnak, kivált a Balaton mellékén hatalmas terjesztője volt — a tiszántulra átköltözött Török Bálint, nem csak a maga és nőjének, ki az ujitott vallás melletti rokonszenvét még Mária király asszonytól tanulta el, a reformáció terjesztésébeni tevékenységét értékesítette Debreczenben; hanem magával hozta ide Bálint nevű papot is, beszédben hatalmas, térítésben fáradhatlan buzgalmu férfit, kinek e téren működését e városban, minden varakozást felülmuló siker jutalmazta. Török Bálint hatalmas pártfogása, bővséges anyagi jutalmazása, rövid idő alatt, több az ujitott tanok terjesztéseért lelkesült papot varázslának Debreczenbe, kiknek működése folytán a város népe néhány év lefolyásával tömegesen áttért a reformált vallásra, úgy annyira, hogy az 1536-dik évben megkezdődött reformáció, 1552-dik évben azzal fejeztetett be, mikép ezen 1552-dik évben e városban a r. catholica egyház létezni is teljesen megszűnt.²⁾ A mellett, hogy az ujitott vallás terjesztésében hatalmas tényező volt Török Bálint; ugyan ő, a tudományok bármi nemében jeleskedett férfiaknak is erős gyámolítója gyanánt lett emlékezetessé. — Így például, az akkori időben verselése által hirt nevet szerzett Tinódi Sebestyén deák is, az ő udvari cselédei közül való volt.³⁾ Török Bálintnak e téren működését folytatta fia Török János is. — Ez utóbbinak pártfogásából került ide, igen ifju korában, somogymegyei Horhi nevű faluból, Juhász Péter, ki, Mélius Péter néven, oly igen híres papja lett Debreczennek.

Mely igen birta legyen, Török Bálint I. János kiraly bizalmát, csak abból is kitűnik, hogy 1540-dik évben, az

¹⁾ Budai F. Polgári Lexicon. Nagyvárad 1805. III. Darab 440—441. lap.

²⁾ Nagyvárad latin szertartásu egyházi névtár 1862. 53. lap.

³⁾ Bod Péter: magyar Athénás 1766. 293. lap.

összes hadak fővezéréül — országos főkapitány czim-mel I. János király által ő neveztetett volt ki; s ugyan ő, az országtanács legfőbb tagjainak is egyike volt.*) Majd végrendeletileg, az I. János király halálával, ennek árvájának, a kisdéd János Zsigmondnak, együtt Utiszenich (Martinuzzi) Györggyel és Petrovics Péterrel, ugyancsak ő neveztetett ki gyámul. — Az 1541-dik évben, a Rogendorf által ostromlott — de a most nevezett gyámok által hősi-en védett — budai várban levő Izabella királyné Szapolyai János özvegyének megszabadítására, Szulejman török császár eljövén; midőn a kisdéd János Zsigmondot látni óhajtó szultán kívánsághoz képest, a kisdéd, a budai várból a szultán táborába kiküldetett; ott volt a fényes kíséret körében Török Bálint is. — Szerémi György emlékiratában (Pest 1857. 365-ik lapon) feljegyezve vagyon, mily soká habozott legyen az akkor különben is ideglázban szenvedő Török Bálint, hogy csatlakozzék-e a kísérethez? mert előérzetével birt a reá váró veszélynek. És valóban nem is fogott volna csatlakozni, ha Verbőczy Istvánnak őt félenkséggel gyanúsító beszéde által reá nem vétetik. — Török Bálint előérzete nem csalt; mert kimenvén a Szulejman táborába; őt a kisdéd kíséretében nem bocsátotta a szultán vissza; de sőt fogolyként letartóztatva, Sztambulba vitette, a holott a hite és hazája ügyében vértanúságot szenvedett hős, kilencz évig volt elzárva, a héttorony nevű fogdában.

Férjének ily szerencsétlensége miatti bánatát vallás által nyújtott vigasztalásokkal enyhítgeté, Debreczenben lakozó Pempflinger Katalin. E nő méltó leánya vala atyjának. — Mert valamint Pempflinger Márk — ki azon idő óta, hogy Szapolyai János lett ura Erdélynek, a szász földet — hol király-birói czimen első tisztviselő volt, oda hagyva, — vejének Török Bálintnak Balaton melletti jószágaira vonulva, mint elébb a szász földön, úgy itten is, a terjedni kezdő reformációnak, hatalmas pártolója volt; azon

*) Csokonai Album, Debreczen 1861. 151. lap.

kép cselekvék Debreczenben Pempflinger Katalin is. Nem sokkal élte azonban tul, férjének fogságra jutását a kesergő hitves. — Bizonytságot teszen e felől Tinódi Sebestyén Terek János vitézsége czimű krónikás versezetében ilyeténképen:

Jó Terek Bálintnak szép házastársa
Megmarada az jó Pempflinger Kata,
Árvaságban vele két vitéz fia,
Az jó Terek János és Ferencz vala.

Nem élhete asszon sokat ez világban,
Urán való szertelen bánatában
Ő meghala Debreczen városában,
Az két fia marada árvaságban.

Nincsenek a felől a történet-írók egy véleményben, hogy Török Bálintot mi okon tartóztathatta le Szulejman? Némelyek szerint arra emlékezett a szultán vissza, hogy az elébbi időkben Ferdinánd király pártján levő Török Bálint, néhány évvel elébb, tul a Dunán Németujhelyhez nem meszsze, Kászon basa seregét levágta. Mások szerint tőle, mint nagy eszü és bátor vitéztől tartott Szulejman. Mert, mivel Török Bálintra nagyon hallgatott a magyar nép; félt a szultán, — hogy ha ezen népszerű férfit itt hagyja; e miatt, magát, ő nem foghatná Magyarországbán jól megfészkelhetni.

Sinay Miklós a debreczeni ref. főiskolai könyvtárban másolatban meglevő magyar ref. egyháztörténete czimű kéziratában, és ő utána Buday Ferencz ide vonatkozólag*) azt írják, miszerint Mélius Péter debreczeni hies pap, azt hagyta e tárgyra nézve emlékezetben, hogy midőn Buda alatt Szulejman, őrizet alá adta Török Bálintot; azt mondotta volna neki: „Nem tudom jó Bálint! féltél e te, „éntőlem, vagy nem?, de az igaz, hogy én, még otthon „Konstántinápolyban is rólad álmodtam.“

*) Magyar polgári Lexicon II. kiadás Pest. 1866. III. Rész 319—321 lap, és Sinay N. Praelectiones publicae in historiam ecclesiasticam seculi XVI Hungariae et Transsylvaniae. — Kézirat.

Mind ezekkel nem ellenkezik az, mit ismét mások gyánitnak, hogy t. i. Török Bálint ellen, ennek gyámtársa Martinuzzi György ingerlette volna fel a Szulejman haragját. — Az a nagy és sok jószág, melylyel Bálint a két hazában birt, — az a nagy tekintély, melyet ő az egész nemzet és Izabella előtt kivivott magának, — az a titkolódzást megvető magyar nyílt őszinteség, melylyel ő minden tartózkodás nélkül, ki szokta érzelmét mondani, — az a minden akadályokat meggyőző eszesség és bátorság, melylyel ő, a maga feltett célját végrehajtotta, s egyéb efféle lelki és testi tulajdonok, oly szálkák lehettek a magánál nemcsak feljebb valót, de magához hasonlót is csak irigységgel és boszúsággal néző Martinuzzi szemeibe — miknél fogva ő, semmi eszközt, utat és módot illetlennek s tilosnak nem talált, mi a Bálint megbuktatására, s megrontására szolgálndott.

Vegyük mind ezekhez azt, hogy Török Bálint mintfel-tétlen hive a reformációnak, nemcsak maga vette be az ujitott vallástudományt, hanem annak másoknál is igen buzgó előmozdítója volt, — s azt minden birtokán, ugy a Balaton mellékén Somogy és Veszprémmegyékben, valamint Debreczen Déva és Hunyad környéken is igen hathatósan terjesztette. Ha Török Bálint tekintélye s a vele rokonszenvezők által tisztelt, — az ellen-érmük által pedig rettegett hatalma nem védelmezi és nem óalmazza Debreczenben a terjedni kezdő reformációt; vajmi könnyű lett volna Martinuzzi Györgynek és az ezzel egyértelembe levőknek, Debreczenben, csirájában elfojtaniok az ujitott hit tanainak kelendőségét!

Mind ezeket tudva, könnyű elgondolui, mily sokan lehetek azon időben, kik, ha épen nem voltak is a Török Bálint bukásának, egyenes okozói, de minden esetre, az ő balesetét nem kis kárörömmel értették meg.

Nője — mig életben volt — és két fia, mindent elkövettek az ő fogságbóli kiszabadítására, — siker nélkül. — Szulejman csak azon feltét alatt ígért nemcsak szabadságot, hanem basaságot is Török Bálintnak, ha ő a mozlim vallásra

át fogna térni. Ettől azonban ő, lelke mélyéből irtózva, férfiasan utasítá vissza a szultán ajánlatát. Osztályosa volt szomorú sorsának, udvarának hű szolgálja, Tinódy Sebestyén, ki vele együtt vitetett el fogságra. *) Tinódy Sebestyén azonban — magának Török Bálintnak határozott kívánságához képest — nemsokára visszakérült Magyarországra; s itt mint szemtanú, történeti tekintetben maig is becsben álló — verseiben énekelte meg a magyar hazának akkori időbeni eseményeit. — Török Bálint a börtön unalmait, vasárnaponként Kegyes János nevű erdélyi születésű paptól a reformáció tanai szerint készült magyar predikációk hallgatásával enyhítette. Kimult 1550-dik évben.

II.

Török Bálint fiai János és Ferencz, akként osztottak meg atyjok jószágain, — hogy a mely várak és városok Erdélyországban vagy ahhoz közel estenek, azok Jánoséi lettek, melyek pedig a magyar koronához tartozó részekben feküdtek; azok Ferencznek jutottak. Szigetvárt Somogy megyében, — melyet az oszmán hatalom ellen ők, úgy sem tarthattak volna meg; önként engedték át 1-ső Ferdinánd királynak.

Debreczen, ez az akkori időben már 1216 portát számoló város Török Jánosnak — (ki 1-ső Ferdinánd király által auránai perjellé — oly feltét alatt, hogy ugyan ő majdan a johanniták lovagvitézi rendjébe avattassék fel — neveztetett volt, később pedig édes atyjának a Szapolyai párthoz átállása után Izabella királyné által Huszt várának főkapitánjává és Hunyad megye főispánjává tétetett) jutván osztályrészül; ő, hogy Debreczent még nagyobb joggal birhassa, ezért 1557-dik évben négyezer forintot fizetett Izabella királynénak **) Szulejman szultán Debreczen-

*) Budai Ezsajás: Magyarország históriája. Debreczen 1814. második darab 176. lap.

**) Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest 1865. Tizenegyedik kötet 292. lap.

ben, a Török János birtokán 1561-dik esztendőben egy váracst (kastélyt) akart építtetni s azt katonákkal volt meg-
rakni szándéka. Ezt azonban Török János megghiusította,
de hogy azon szándéknak, mi módon vehette elejét? nem
tudhatni.¹⁾ Ezen Török Jánosnak volt nője Balassa Bor-
bála, kit férje, szerelemfáltásból, — házasság törés gya-
nuja miatt — halállal büntette²⁾, később nőjének ártat-
lansága felől meggyőződve Török János, buvában elme-
háborodásba esett, s 1562-dik év junius 7-dik napján meg-
halt. — Török Jánosnak két fia maradt; ugymint
János és Bálint, kik a nemzékrendben II. János és
II. Bálint néven fordulnak elő. — Török (II.) János,
nőjével Ifju Annával nemzette Török Katát, kielőbb
Bogáthi Miklósné, utóbb Csáky Istvánné volt; és ezen Tö-
rök Kata az, ki mint Báthory Gábor erdélyi fejdelem egyik
kedvencze lőn, a történelemben ismeretes.³⁾

Török (II.) Bálint első neje volt Cherepovith
Kata, — ennek 1577-dik évben elhunytával — második
nője Orbai Margit volt. — Ettől születtek Török (III.)
János és Török (II.) Kata. — Török (III.) János
mag nélkül holt el; Török (II.) Kata, pedig elébb Den-
gelegi Mihályné, utóbb Vadász Mihályné lett.⁴⁾

Török (I.) Jánosnak 1562-dik évben történt halá-
lával, ennek maradékai — miután Báthory István lengyel
király 1584-dik év mártius 1-én enyingi Török (II.) János-
nak és ennek testvérének Hunyadvárra oly feltét alatt adott
uj adományt, hogy ők Erdélyben lakjanak⁵⁾ az Erdélyor-
szágban fekvő birtokra szorittatván; Debreczennek Török
Ferencz, a Török (I.) János fivére lett védura. Ezen Tö-
rök Ferencznek guthi Ország Borbála volt nője, s

¹⁾ Buday F. Polgári lexicon. II. kiadás Pest 1866. III. Rész 320 lap.

²⁾ Nagy Iván. Magyarország családai czimerekkel sat. Pest 1865.
Tizenegyedik kötet 292. lap.

³⁾ Böthy Gáspár Engelnél Monumenta Ungarica Viennae 1809. p.
226, 318.

⁴⁾ Nagy Iván, Magyarország családai, tizenegyedik kötet Pest 1865,
293 lap.

⁵⁾ Kőváry: Erdély történelme negyedik kötet Pest 1860. 41. lap.

ettől született István nevű fia. Ugyancsak Török Ferencznek guthi Ország Borbálától született három leánya, ugyanint Zsuzsanna férjezett bedeghi Nyáry Pálné, — Euphrosina, férjezett homonnai Drugeth Istvánné, — és Ilona, ki 1570-dik év utáni időkben pártájában halt el.*)

Török Ferencz, buzgó hive a reformációnak, 1571-dik év január havában elhalván; az ő fennevezett özvegye, másodizben gróf Salm-Eck nevű nagy-győri várkapitányhoz ment férjhez. Minthogy Török István kis koru volt, ennél fogva az ő édes anyja guthi Ország Borbála — mint fiának természetes és törvényes gyámánya, — másodszori férjhez menetele ideje alatt, — sőt gróf Salm-Ecknek, alig pár hónapi házastársi élete után — 1571-dik év május havában történt elhalásával, másodszori özvegységében is, megtartotta Debreczen város feletti földes-urnői hatóságát, — és ily czimen leend róla majdan alantabb említés. Ezen guthi Ország Borbála a reformált vallásnak igen nagy pártolója volt, s neki mint ilyennek ajánlotta Szikszay Hellopaeus Bálint, a keresztyén hit három czikkelyéről szóló, és Debreczenben 1574-dik évben kinyomtatott munkáját (lásd Veszprémi: *Succincta medicorum hungariae et transsylvaniae Biographia*, Centuria tertia Decas 1 et II. Tomus IV. Viennae 1787, pag. 334). Ugyan ezen guthi Ország Borbála harmadizben 1580-dik évben férjhez ment Geszti Ferenczhez; de már ekkor ő, — mert első házasságbeli fia Török István, elérte nagykorúságát; — megszűnt Debreczen felett földes-urnői jogokat gyakorolni.

Török István királyi tanácsos, pápai várkapitány, átvén egyéb más uradalmokkal együtt Debreczen felett is a földes-uri hatóságot; elébb Diósgyőrön, majd Erdélyben Hunyadon és Déván, élte vége felé pedig Pápán lakott. — Ő, Bocskay István erdélyi fejedelem alatt, az 1605-dik évi ápril hó 27-én megtartatott szerencsi gyűlésen notáztatott**)

*) Nagy Iván: Magyarország családai, tizenegyedik kötet. Pest 1865. 293 lap.

**) Kőváry: Erdély történelme IV. kötet 173. lap.

(hütlenség vétkében marasztaltatott el) és javai — melyek az Erdély felé eső részekben feküdtek — elkoboztattak, hihető azért, mertmint Nagy Iván (Magyarország családai, tizenegyedik kötet Pest 1865. 293. lapon) írja Vásonkő várát, melyet Bocskay pártja 1605-dik évben csellel elfoglalt, ő hasonló módon visszavette — Debreczen város a Török István notáztatása alkalmából, Bocskai István fejdelem által, elébb homonnai Drúgeth Bálintnak, majd bedeghi Nyári Pálnak adományoztatott. Később Török István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek által megkegyelmeztetvén, — nemcsak az e vidéken eső birtokait visszanyerte, hanem vitéz hadi tettei által az említett két fejdelem szolgálatában magát ki is tüntette.*)

Török István emlékét sok ideig feltartotta volt a debreczeni ódon városháznak (mint némelyek szerint akkori időben, enyingi Török család udvartelkének) egyik ablaka felett olvasható emez felírás 1582-dik évről:

Nihil veritate firmius

Nihil mendacio vanius

Verbum Domini manet Ts in aeternum 1582.

(Az igazmondásnál semmi tartósb, a hazudságnál semmi hijábavalóbb nincsen. Az ur igéje meg marad mind örökké. Ts.

A T. S. betűk Stephanus Török = Török István nevét jelentik.***) Ezen Török Istvánról, mint tudományos művének világ elé bocsátását hathatósan elősegítő első rendű jótévőjéről, kegyelettel emlékezik szenczi Molnár Albert, Postilla Scultetica Oppenheim 1607. czimű munkájának előbeszédében.

Török István Pápan 1618-dik évi junius 3-kán pünköst napján hunyván el, miután három rendbeli nőjétől (1-ső nője pixendorfi Rueber Kata, 2-dik Tapolcsányi Ilona, 3-dik gerzsei Pethő Margit) semmi gyermeke nem maradt; benne az enyingi Török család fiágon kihalt. Ez a

*) Kőváry: Erdély történelme IV. kötet 220 és 224-dik lap.

**) Tudományos gyűjtemény 1839. 6-ik kötet 46-dik lap.

Török István, már elébb 1607-dik évben, az Erdélyországban létezett firokonai elhaltával rászállott — vajdahunyadi várat az e várhoz tartozó 135 helységbeli birtokokkal együtt Bethlen Gábornak 12,000 forintért elzálogosítá.*)

Török István elhunytával Debreczent — noha ehhez női oldal ágon, bedeghi Nyári István, Bogdányi János és Apáti Sándor igényt tartottak, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem — mint magvaszakadott birtokot, a fejedelmi fiscusra szállottnak nyilatkoztatta, és 1619-dik évi január 26-án kiadott rendeletében**) meghagyja, hogy az eddig Török István részére 2000 forint öszvegben fizetni szokott földesuri censust, senkinek másnak mint egyenesen Bethlen Gábor fejedelemnek fizesse Debreczen város. A minthogy ezen öszveg, tíz évi időköz alatt, oda is fizettetett volt, — míg az 1629-dik évi szeptember 2-án kelt rendeletével, ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem Debreczen várost oda utasítja, hogy azon 2000 forint öszveg, azontul a gyulafehérvári ref. főiskola részére fiztessék.***) Debreczen városnak tehát közvetlenül az erdélyi fejedelmek hűbér-ur (földes-ur?) hatósága alá jutása, — nem előbbi időről, mint az 1618-dik évről keletkezik.

HARMADIK FEJEZET.

Részletezése Debreczen város történetének e korszakban, I. János király korától kezdve, a Szapolyai ház kihalása idejéig.

I.

Az 1526-dik év november 1-én Magyarhon királyának kikiáltatott Szapolyai János, ugyan azon év november 11-dik napján Székesfehérváron I. János király néven ünnepélyesen megkoronáztatva, csaknem egy egész évig, egy maga uralkodott a magyar korona öszves birtokai fe-

*) Nagy Iván : Magyarország családai XI. kötet 294. lap.

**) Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 170, 171, 172 sz.

***) Városi magánlevéltár kisebb okmánygyűjtemény 188 sz.

lett. Majd 1527-dik év augusztus 20-án I. Ferdinánd is Magyarország királyává választatván, ő ugyanazon év november 5-én ugyancsak Székesfehérváron megkoronáztott. Ez utóbbinak hadai által a Szapolyai János serege 1527-dik évben Sajó-Ládnál, s 1528-dik évben pedig Szina alatt tönkre veretvén; miután a tapasztalás szomorú oktatásából átlátta azt Szapolyai János, hogy ő egyedül magára, s az országban levő pártjára támaszkodva, a nálánál sokkal erősb I. Ferdinánd király ellenében magát nem leendő képes feltartani: elébb a lengyel és európai egyéb keresztyén hatalmasságoknak vette igénybe segedelmét. Majd az ezekbe vetett minden reményét meghiusulva látván, Virgil latin költő *Aeneis* című költeményéből (VII. könyv 312. vers) kölcsönözött ime szavakat: „*Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*“ (ha nem lehetek képes, részemre a mennyieket megnyerni; a poklot fogom mozgásba hozni) többször ismételve, — Szulejman török császárhoz folyamodott ótalomért. I. János királynak e szándékában tanácsadói voltak, a kályhafütőből György barát (fráter) név alatt pálos szerzetbeli főnökké s innen nagy eszénél fogva Szapolyainak első titkos tanácsosává felemelkedett Utiszenich vagy más néven Martinuzzi György és a hirneves magyar törvénytudós Verbőczy István. A szándéknak tettelegesen sikerítői pedig, lengyel származású Laszky Jeromos, és olasz eredetű Gritti Lajos voltak. A várva várt török segély nem is maradt el; és az 1529-dik évi aratás táján Szapolyai János, II. Szulejman által elébbi királyságába visszahelyezettett.

Az 1538-dik év február 24-én, Szapolyai János megkötvén I. Ferdinánd királylyal az ugynevezett nagyvárad békét, ő ennek tartalmánál fogva, Erdélyországban, és Magyarország egy részében, királyi czimmal továbbra is uralkodó maradott. E békekötés értelmében I. János király lemondva minden eddigi szövetségeséről, frigyét kötött I. Ferdinánd királylyal, s ettől, bárhonnan jöhető megtámadtatása esetére ígéretet nyert, hogy testvériesen fog segít-

tetni. A szövetség hire csakhamar eljutván Stambulba; 200 ezer hadi népével jött Erdélyfelé a bős haragra gerjedett Szulejmán, tudatni kívánván I. János királylal, mikép nem titok előtte, az ő ellenében kötött egyesség.— Szorongatott helyzetében valamint maga is nagy erélylyel látott seregyűjtéshez I. János király; ugy a békekötés értelmében nem késett I. Ferdinánd királytól is az ígért segélyt sürgetni. Ez utóbbi részéről útnak is indítottatott 20 ezerből álló segély sereg, s ez 1538-dik év augusztus hó közepén Debreczenbe ért, ottan azonban elhelyezkedvén, Erdélyfelé tovább nem ment.*) S a várakozásában csatlakozott János királynak kétes állásában nem volt egyebet mit tennie, mint okosan kigondolt mentséggel, még okosabban összegyűjtött feles ajándékkal csillapítani le, a felingerült szultán búsult gerjedezését. A kiengesztelődött Szulejman békét hagyva Erdélynek, hadaival visszatért Stambulba; de I. János királynak is elment a továbbira nézvé minden kedve — bizonytalan jövő reményében — szakítani a hatalmas szultán barátságával.

Az 1539-dik év január 29-kén I. János király, nőül vette Izabellát, a lengyel király leányát, — ennek részére jegyajándékul lekötvén 140,000 aranyat évenként behozandó jövedelem gyanánt, a solymosi, lippai, dévai, esicsói, küköllői, tokaji, táljai, kassai harminczad jövedelmeket, valamint az enyingi Török családnál zálogban levő Debreczent is, ha t. i. kiváltandja, mely város azonban ki nem váltatván, továbbra is az enyingi Török családnál maradt.**)

Nem sokáig örvendhetett azonba házassági boldogságának I. János király, mert ő, már 1540-dik év július 21-kén kevéssel tudnillik azután, hogy Magyarhonban Budán tartózkodó nőjének Izabellának, a keresztségben János Zsigmond nevet nyert fiu gyermekkel lebetegedésének öröndetes hírét meghallotta, Erdélyben Szászsebe-

*) Kővári L. Erdély történelme, harmadik kötet 58. lap.

**) Engel: Geschichte des ungarischen Königreichs Vierter Theil 61-dik lap.

sen elhalt; kisdéd fia részére — mint már fentebb is érintve volt — Martinuzzi Györgyöt, Petrovics Pétert és Török Bálintot hagyván végrendeletében gyámokul.

Mily nagy kegyében állott legyen Szapolyai János Szulejman szultánnak, csak abból is lehet következtetni, hogy I. János halálaig, a török császár részére teljesítendő évenkénti adó-fizetésről szó sem volt Magyarországon. Az ő halálától, illetőleg 1544-ik évtől fogva lehet Magyarország tiszántuli részén a töröknek lett meghódolást számítani.

Mi közelebbről Debreczen városnak ezen időkbeni viszonyát illeti, Barta Boldizsár krónikája 112-dik lapján látható előadás szerint, Debreczen város II. Szulejman szultán alatt ennek 1543-ik évi hadjárata alkalmával, a Rákoson táborozó Rustán basa közbejöttével, behódolt vagyis inkább behódolni kényszerült a török hatalomnak. — Az ilyféle hódolat, szerződés alakjában jöven létre; a hódolt helyek évi adózással váltották meg javaik elpusztítását. S a töröknek volt reá gondja, hogy a már meghódolt vidék kevesebb terhet viseljen, mint a mennyi sarczot és zaklatást azon megyék szenvedtek, melyek még be nem hódoltak. E hódoltság folytán, mint alantabb látandjuk, keletkezett aztán 1566-dik évi június 8—18 napjai közötti időtájban II. Szulejman ótalom-levele, melynél fogva Debreczen város évenként fizetni köteles volt adót a töröknek 10,000 forintot. Ily feltét alatt biztosítá Szulejman Debreczen városnak bántatlanságát (?), de egyszersmind utasítá a várost, hogy ez, az erdélyi fejedelemnek mint legközelebbi fenhatósági urának évenként 1,800 forintot adjon adó- és 1,500 köből gabna nemüeket dézma-fejében. — Ezen felül, Debreczen város, a váradi vár feltartásához — ennek még az erdélyi fejedelmek által lett birtoklása idejében is — segéd-munkával járulni köteles volt.

II.

Szapolyai János kevéssel halála előtt, az 1538-dik év február 24-kén I. Ferdinánd királylyal Nagyváradon kötött

szövetséggel homlokegyenest ellenkezőleg (lásd e szövetség pontjait Kőváry László Erdély történelme. Harmadik kötet. Pest 1860. 53 és 54-dik lapokon) azt hagyta volt meg kisdéd fia gyánjainak, és az országos rendeknek, hogy azok, ha mindjárt Szulejman segélyével kellene is annak megtörténnie, az országot az ő kisdéd fia részére tarták meg. — Ezek annálfogva, a kisdéd János Zsigmondot magyarországi királynak kiáltva ki, ez időtől kezdve, annak Magyarország választott királya czimet adtak. Az ország igazgatását azonban az országos rendek Izabellának engedték, de oly kikötéssel, hogy a kiadandó közokmányokban és kegylevelekben mind János Zsigmond, mind Izabella neveik alájegyeztessenek. Ugyan ők, a Szapolyai János haláláról Szulejman szultánt is értesíték; és azon jelentés mellett, miszerint a meghalt király, mint a szultán védencze, végrendeleténél fogva az özvegyet és kisdéd árváját a török császár gondjaiba ajánlá, — kérték Szulejmant, hogy ez lenne segítségül nekik az országot elfoglalni szándékozó Ferdinánd ellen. — A szultán, a hozzája küldött követeket (Eszéki János pécsi püspököt, és Verbőczy István ország cancellárját) nyájasan fogadván, Izabellát leányának, a kisdéd János Zsigmondot pedig fiának nyilvánította, s ezeknek az ország részökre leendő megtartására vonatkozó segedelmét egész készséggel megígérte.

Más részről I. Ferdinánd király sem szűnt meg úgy Izabellánál, mint Szulejman szultánnál szorgalmazni fogamatba vételét a nagyváradi béke azon pontjának, melynélfogva Erdély, Magyarországgal együtt, Szapolyai János halála után I. Ferdinándé s maradékié legyen; és János Zsigmond, csak néhai atyjának ősi uradalmait birtokolhassa székesfehérvári czímen. — Látva I. Ferdinánd király, hogy czéljában békés uton nem boldogulhat; fegyver által kívánt szerezni jogainak érvényt. Előbb Fels Lénárt vezérét bizta meg, hogy az, a Duna két partján levő városokat foglalná el; azután pedig Budán, Izabellát s annak kisdédét rekesztené be. — Vállalatában Fels Lénárt

nem levén szerencsés; a következő 1541-dik évben ugyan csak I. Ferdinánk király, Rogendorf Vilmost Perényi Péterrel együtt küldötte Buda várának megvétele-re, mely várat azonban Martinuzzi György, Török Bálint és Petrovics Péter, Izabella királynő részéről vitézül oltalmaztak. Ezeknek az általok segély-küldés végett megkeresett Szulejman addig is, míg maga megérkezhetnék, Mehemet Jahiogles belgrádi basát küldötte segítségül, ki is az ostromló sereget elűzvén, Budát az ostrom alól felszabadította. Ez ostromnak elmulta után, Rogendorf, sebei folytán és bánatában meghalt Komáromban; Perényi Péter pedig, nem sokkal ezután, ugy ez ostrom alatti mint következő évi hadjáratkori kétes eljárása gyanuja miatt is, a bécs-ujhelyi börtönbe zárattott.

Kevéssel az ostrom után, maga Szulejman szultán is megérkezvén Buda alá, a kisdud királyfit megszemlélés végett magához küldetni kívánta. — Ez, az anya királynő Izabella nem kevés aggodalma közben megtörténvén, az alatt, míg a kíséretben volt magyar urakat a basák, a török táborban tartóztatták és vendégelték; a budai várat, a látni kívánás ürügye alatt, oda, apró csapatokban beszállingózott török katonák, nagy véletlenül elfoglalták, és a Szulejman szultán tulajdonául nyilvánították; mit se ügyelve a magát megcsalottnak nyilvánító Izabella királyné siránkozására, kinek Budavár elvesztése miatt érzett méltó fájdalmát, még kisdud fiának, és ennek — az egy Török Bálint kivételével — összes kíséretének Szulejman általi visszabocsátása sem volt enyhíteni képes. — Csak hamar ezután, Szulejman, a török táborból; Izabella királynénak izenetül adá, hogy ő, Buda várat kezei között, annyival is inkább megtartandja, mivel azt Izabella, ellenségei ellenében ugy sem lenne megvédeni képes; neki pedig e vár megoltalmazása végett, minden évben, terhes dolog lenne Magyarországra fáradoznia. Egyébiránt, — azzal tóldotta meg Szulejman izenetét miszerint ő — Izabella királynőnek hagyja egész Erdélyt Magyarország tiszántuli

részevel, székhelyül Erdélyben a királynőnek Gyulafehérvárt jelölvéni ki.

Az ozmán kézre jutott Budáról Izabella 1541-dik év augusztus 26-kán szívének nagy keserüségére kiindulván, Lippán kevés ideig megállapodása után Szulejmán akaratahoz képest Erdélynek s a részeknek igazgatását átvette s lakását Gyulafehérvárra a Statileo püspök által lakott, de most fejedelmi palotává átalakított házba áttevén, minekutána ugyan ő, Szulejman szultántól a magyar koronát s egyéb királyi jelvényeket, — melyeket ez annak idejében Perényi Pétertől kerített volt hatalmába — megnyerte volna; ő alatta, vagy is tulajdonképen kised fia János Zsigmond nevében, Erdélyt, s az Erdély szélén eső magyar megyéket Martinuzzi György, a Kassa vidékén levő megyéket Csécsi Lénárt, Bánátban pedig a török birtok felől eső véghegyeket Petrovics Péter kormányozták.

III.

Ha a magyar hazában, közelebből pedig e magyar alföldön, eddigelé is csak hiréről volt a csend, nyugalom és béke ösmeretes; még inkább bekövetkezett a zavar és fejetlenség az 1544-dik évvel.

Különös játéka volt a véletlennek, hogy ezen 1544-ik év kezdődésével, már az év elején, órákig tartó napfogyatkozást és három hold-fogyatkozást jegyeztek fel. — Ugyanazon év márczius havában három, — junius hóban pedig már öt nap mutatkozott az égen. — Ugyanezen évi nyár folytán pedig annyi sáska jelent meg, hogy ország-szerte ágyúkkal lödözték.*)

Felvilágosodott jelen XIX. századunkban is nem kis befolyást gyakorolnak az emberi kedélyekre az égi jelek. Mennyivel nagyobb lehetett az általános levertség, ilyenmik észlelése közben, a XVI. században élt eldödeinkre nézve? — De térjünk közelebb elbeszélésünk folyamához, és haladjunk tovább felfogott tárgyunk leírásában.

*) Kőváry L. Erdély történelme. Harmadik kötet, Pest 1860.92. lap.

Azon magyarországi két nagy párt, mely a mohácsi vész után I. Ferdinánd király és I. János király között megoszlott volt, I. János király halálaig, nem mutat fel szoros határvonalokat sem területileg, sem az egyénekre nézve. — Csak nagyjából elkülönözhető birtokterülete sem volt úgy I. Ferdinánd mint I. János királyoknak. Mind két király egész Magyarország urának tartotta magát. Szapolyai János halála után, ennek özvegyétől és fiától János Zsigmondtól, Budát, II. Szulejman — szép szín alatt — mint fentebb írva volt, elvevén; nekik az ország tiszántuli keleti részét Erdélylyel egyetemben jelöli ki birtokul. — Félreismerhetlen tény tehát, hogy a tiszántuli részeknek Erdélyhez csatolásában Szulejman akarata, igen nevezetes döntő szerepet vitt.*) Szulejman volt létesítője az erdélyi fejedelemség külön válásának. Ő volt az egyszersmind, ki az erdélyi fejedelemségért, a fényes portának adófejében évenként tízezer arany fizetését rendelte meg.***) Ez adó Bocskay István és Bethlen Gábor fejedelmek alatt elengedtetett, II. Rákóczy György fejedelemsége kezdetétől ellenben ötezer arannyal megtóldatni parancsoltatott.

Erdély, azáltal, hogy magát az ozmán hatalomnak évenkénti adóra kötelezte, hűbéresévé lett ugyan a szultánnak; azonba korán sem sülyedett azon helyzetbe, melyben Oláhország és Moldva állott. Erdély nem volt arra kötelezve, hogy a török hadseregbe — a szultán hadjárata alkalmával — rendes hadjutalékot állítson. Egyedül I. Apaffy Mihály fejedelemsége alatt történt, hogy a német császár hadai ellen táborozó töröknek segílyt kelle Erdélynek adnia; de akkor is az erdélyi hadak, a török seregtől különválva működtek; holott az oláh hadak a tatár chánéival együtt mindenkor a török sereg rendetlen előcsapatait képezték. Az erélyesb erdélyi fejedelmek, nemhogy segédcsapatokkal szolgáltak volna a török szultánnak, de sőt inkább a törököket eszközül használták fel a magyar nemzeti érdekek védelmezésére.

*) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864. 79. l.

**) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864. 79. l.

Megtevéén a kard és hatalom az ozmán részről a magáét, most már az illetőkön volt a sor, hogy az alattvalók szívét megnyerjék arranézve, hogy ezek belenyugvásokat nyilvánítsák, a sorsnak azon intézkedésébe, melyet elodázníok különben sem állott hatalmukban. — E szerepre Martinuzzi György vállalkozott. És valóban, leginkább az ő műve volt az, hogy Erdélyország és Magyarhon azon része, mely az elhunyt I. Jánost uralta volt királyul, annak özvegye és kiskoru árvája iránti hűségben is megmaradt. Már az 1544-dik évben július 6-kán először, majd másod izben 1545-dik év június 7-dik napján, az erdélyországi és magyarhoni tiszamegyei vidékeket, Martinuzzi hívja össze országgyűlésre Debreczenbe, a holott is ő, az egybegyűlt rendeknek, királyul János Zsigmondot ajánlotta.*) Az egybegyűlt rendek azonban, ezuttal, jónak látván a honfeletti alkudozást elhalasztani; e gyűlésen a királyság kérdése szóba sem jött; hanem a török császár részére fizetendő adó, és ezen adónak mikénti beszedése, valamint a fényes portához küldendő követség, és a hadi készületek iránti intézkedés szavaztattak meg. Egyszersmind az I. Ferdinánd király által neustadti börtönbe záratott Perényi Péter, és a Stambulban fogságot szenvedő Török Bálint és Majláth István kiszabadítása ügyébeni közbenjárás is, ugyanezen gyűlésen határoztatott el.**)

E közbenjárásnak azonban, — ha munkába vétetett is — mi sikere sem lőn; mert mind három magyar főúr, a fogságban halt el.

E debreczeni országgyűlés határozatai, leginkább azon oknál fogva, mert a török császár részére évenként fizetendő adó szavaztatott meg, nem tetszhettek, a mint hogy nem is tetszettek I. Ferdinánd királynak. — Ez okból ő, ugyanazon 1545-dik évi július 5-kén németországban Wormsban, Oláh Miklós ellenjegyzése mellett kelt körrendeletében erősen megparancsolja az ő hűségében meg-

*) Kőváry: Erdély történelme. III. kötet 75. lap.

**) Kováchich: Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae 1801. Tom. III. 190—191. lap.

maradt országos rendeknek azt, hogy azok, a török császár részére elrendelt adó beszédésének teljesedésbe vételét mindenkép akadályozni igyekezzenek.¹⁾

Azon 31 czikkből álló sorozatban, mely a közelebb jelzett debreczeni országgyűlésen alkottatott, a Martinuzzi György által felzúditott r. catholicus párt sürgetésére helyt fogott egy szigorú rendelet is, mely az akkori időben az e vidéken már elterjedett Luther értelmébeni protestantismus ellen volt irányozva. — Nem lett azonban semmi szomorú eredménye e rendeletnek, sőt 1545-dik év szeptember 20-kán az e vidéken lakó magyar főurak, Drágffy Gáspár meghívásából Erdődön összegyűlvén; ők Martinuzzi minden ellenzése daczára is, a megújított vallást teljesen formulázták.²⁾

Az 1546-dik évi január 25-kén Báthory Endre Ecsed várának, Drágffy Gáspár Bélték várának urai, ugyszinte Perényi Péterné, Székely Klára (némelyek szerint pedig özvegy Perényi Gáborné, Frangepán Katalin) ez utóbbi Zemplén, Máramaros és Ugocsamegyékben terjedelmes jószágok birtokosa oly értelmű okmányt irtak Debreczenben alá³⁾ melynek erejénél fogva ők a Martinuzzi terve szerint, János Zsigmondot Erdélyország és Magyarhon tiszavidéki részeinek urául ünnepélyesen elismerték.

IV.

Ekként I. János király özvegyének Izabellának és fiának János Zsigmondnak, az e vidéki magyar főurak által megalapítva, a muzulmán ortalom által pedig biztosítva lévén Erdélyországban s a magyarhoni részekben uralkodói hatalmuk: önkint következett, hogy akkori időben Debreczen város, csakis azoknak, kik Erdélyország uralkodói voltak, kegyének keresésére volt utalva.

¹⁾ Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae 1801. T. III. 195—196. lap.

²⁾ Kőváry: Erdély történelme. III. kötet 96. lap.

³⁾ Kőváry: Erdély történelme. III. kötet 97. lap.

Igaz ugyan, hogy az I. Ferdinánd király biztosa Salm Miklós és Martinuzzi György között 1549-dik évben Nyirbátorban folyt értekeződés alapján, és Salm halálával Teufel Erasm és Martinuzzi között 1551-dik évben Diószegen létrejött alku folytán, szerződés kötötett volt I. Ferdinánd király és Izabella között, melynek erejénél fogva ez utóbbi, maga és fia részéről Erdélynek és a részeknek uraságáról lemondott volt. Oly annyira meggyűlölteté ugyanis ez időben Martinuzzi György, Erdélylyel s a részekkel, az ozmán hatalom igáját, hogy főkép 1550-dik év október haván tul, midőn t. i. a fogságra hurczolt atyjának halálát megértő enyingi Török János, azzal tölté az ozmánokon boszúját, hogy az Erdélyfelé közelgő és Izabella pártját támogatni kívánó Kászon nevű basa seregét Vajda-Hunyad körül tönkre sujtotta*); nem nehéz munkába került Martinuzzinak, létre hoznia az általa munkába vett egyességet. — A szerződés I. Ferdinánd király a végre kinevezett biztosai által, miután Losonczy István vezérlete alatt Ferdinánd királynak Debreczenben, Nyirbátorban és a Meszes hegyek körül elhelyezett hadai Erdélybe benyomúltak, 1551-dik év augusztus havában, teljesezésbe is vétetett. Izabella a magyar koronát a királyi többi jelvényekkel együtt a királyi biztosoknak átadván, elhagyta fiával együtt Erdélyt, és Zilahon, Kassán keresztül Lengyelországba, s illetőleg a neki cserébe adott opuliai s ratibori herczegségekbe vonult. — Erdélynek s a részeknek Ferdinánd király nevében fővajdája s kincstárnoka Martinuzzi György leve, Báthory Endre segédlete mellett. Petrovics Péter — temesvár-vidéki főparancsnokságát munkácsi uradalommal cserélvén fel, — temesvári parancsnokká Losonczy István tétetett.

Mind ez intézkedések azonban, mert a török császárnak nemcsak akarátja nélkül, de tudtán kívül is történetnek, csakhamar semmisekké lettek. Sokat tett errenézve az, hogy Martinuzzinak erőszakos kioltása után az idegen

*) Kőváry L. Erdély történelme. Harmadik kötet 110. lap.

hadak Erdélyben s a részekben kiállhatlan zsarolásokat követtek el. — Maga Castaldó, az erdélyi német hadak főparancsnoka bevallotta*), hogy a Helfenstein zászlóaljbeli zsoldosok, Debreczen s annak vidékét sokkal inkább pusztították, s hallatlanabb kegyetlenségeket követtek ottan el, mint a törökök s tatárok. S már 1552-dik évben, a sokféle zsarolások, fosztogatások és pusztításokba beleunt erdélyiektől széltire lehetett hallani, „hogy a török alatt sem lehetne rosszabb sorsuk, mint az idegen zsoldosok uralma alatt.**) Midőn pedig a török Temesvárt — daczára Losonczy István hős védelmének — és Temesvárral együtt az egész bánságot elfoglalta, a Tisza és Zagyva folyamok összeszakadásánál épült Szolnok vára is — daczára Nyári Lőrincz hős védelmezésének, — ozmán hatalom alá került; kezdének visszasoavárogni az erdélyiek a török pártfogása alá, s terveket készítettek, hogy Izabellát és fiát visszahozzák.

Az elégtelen Petrovics Péter — biztosítva levén a vidéki főuraknak — kik között Báthory Endre és Török János is valának — gyámolításáról, s a budai basát segélynyújtás végett megkeresvén; ötszáz lovassal jött Debreczenbe, hogy a felkelést — ha a basa által is segítetnék — előkészítse. — Debreczenből irt ő Szulejman császárhoz, Rusztán nagy vezérhez. Szokoli Mehemet ruméliai beglerbéghez s a magyarországi basákhoz, csapatok küldése végett.

Ez időben Erdélynek s a részeknek polgári kormányzatát Ferdinánd király nevében Báthory Endre, katonai kormányzatát pedig Castaldo János vitték: majd Castaldo Erdélyt odahagyván, Báthory Endre pedig a kormányzásról leköszönvén, Erdélynek polgári és katonai kormányzói vajda czimmal I. Ferdinánd király nevében az egri vár hősiei védelmében magának halhatlan hírnevet kiérdemlett Dobó István és Kendi Ferencz lettek. — Ugyde Kendi egyenetlenségbe jöven Dobóval, ő a személyes ide-

*) Horváth M. Kisebb történelmi munkák. Pest 1868. 4-ik köt. 431. l.

**) Horváth M. Kisebb történelmi munkák. Pest 1868. 4-ik köt. 443. l.

genséget, később pártoskodássá változtatván, Izabella részére átállott. Így történt aztán meg, hogy 1556-dik évben, az Izabella pártján levő Bebek Ferencz, török segélylyel Kraszna-horkánál, Ferdinánd királynak Puchaim és Ditrich vezérek alatt álló seregét tönkre vevén; utat nyitott Izabellának és fiának az Erdélybe visszajöhetésre. És miután Petrovics és Kendi, a Ferdinánd király érdekei mellett hiven küzdött Dobót legyőzték; Várkucz Tamás és Báthory György, Erdélyt erős hadakkal megrakván; Izabellát fiával együtt Erdélybe ünnepélyesen bevitték. — A rendek János Zsigmondnak mint fejedelmőknek ünnepélyes hűség-esküt tőnek le; a kormányzóságot — míg János Zsigmond nagy koruvá lenne — Izabellának adták kezeibe. — Miből aztán az következett, hogy Erdély egysége Magyarországgal, hosszú időre lett elodázva.

E most jelzett időközben, az 1552-dik év folyása, — arról lett Debreczen városra nézve közelebbről emlékeztet, hogy az ozmánok Szeged város alatt, I. Ferdinánd király hadait megsemmítvén, mind azok, kik Szegedről menekülni képesek voltak, lassankint Debreczenbe szivárogtak. A Szeged alól elszálló török, Lippa ostromát vevén célba; az e környékbeli lakosok Debreczenbe vonultak. — Emlékezik ez eseményről az 1552-dik évi városi jegyzőkönyv ekképen: „Kereszt feltalálása utáni szombat, a városi tanács azt határozta, hogy valakik a lippai ostrom után ide költöztek, és Lippában bezárva nem voltak; azok mindnyájan akár Makóról, akár Csanádról valóok legyenek, bérpénzt kötelesek fizetni. Kik a szegedi vereség után költöztek ide, és itt lakó házat vettek; azok e városi bíróságnak alája helyezvék; kik pedig pusztán hagyott házba mentek, és van értékük; azok is fizessenek bérpénzt; és ha az elhagyott házak előbbi birtokosai visszatérnek, de vonakodnak megtéríteni ez érettök fizett bérpénzt; az ilyenek hajlékát az új jövevények megtarthatják.“

V.

Vissszakerülvén a közelebb fent előadottak szerint Erdélylyel s a részekkel együtt Debreczen város is Izabelának s fiának hatalma alá; ennek pártfogására volt az ismét utalva főkép, miután Szulejman szultán 1566-dik évben junius 8—18 napjai közti időben, — a mikor a már elébb behódolt Debreczen városnak is ótalom-levelet adott volt — maga és utódai nevében erős esküt tett le arra,¹⁾ hogy Erdélyt — szükség esetében — ha egész birodalmába kerülne is — el nem hagyja; és magát ugyan ő utódaival együtt arra kötelezte, hogy az erdélyi és magyarországi részek rendei által választandó fejedelmet ünnepélyes külgügyi okmány (Athname) által megerősíteni.

Nem lehetett tehát az máskép, minthogy Debreczen, — közelebbről a Szapolyai háztól reménylje és várja felmaradását, szerencsáját. — Így lőn az, hogy Izabella királyné 1549-dik év szeptember 7-dik napján Gyulafehérváron kelt oklevelében²⁾ debreczeni bíró Ferenczi Péter, továbbá szegedi Tóth Mihály, Valkay Jakab és szegedi Kiss Pál tanácsbeliek kértére, ugy a maga mint fia János Zsigmond nevében, Debreczen város minden addigi szabadalmait megerősítette. Ugyancsak Izabella 1556-dik év junius 24-dik napján Gyulafehérváron kelt oklevelében³⁾ Literáti Gergely és Balázs debreczeni tanácsbeliek kérése folytán megerősíti azon 1484-dik évben kelt szabadalmat, melynélfogva a debreczeni polgároknak a városi bíróság által elintéztet peres ügyeiket az e városban lakó királyi hivatalnokok — feljebbvitel útján — el ne fogadják, — hanem a feljebbezés a királyné udvari törvényszékéhez történjék. Ugyanezen okmányban, azon 1509-dik évben nyert kiváltság is megerősítettik, — mely szerint az örökösök nélkül levő polgárok, javaikról szabadon rendelkezhetnek.

¹⁾ Salamon F. Magyarország a török hódítás korban. Pest 1864. 79 l.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 56. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 59. sz.

Az 1557-dik év mártius 10-kén Gyulafehérváron kelt okmányban¹⁾ ugyancsak Izabella királyné debreczeni bíró Literáti Balázs és tanácsbeli Isó Benedek kértére megerősíti a Zsigmond király által 1406-dik évi Urnapján kelt azon kegylevelet, melyben Debreczen városnak poroszlóteleke, látóteleke, szent-kereszt és Soma nevű birtokok — mint a város tulajdonai — biztosítatnak. Az 1557-dik év mártius 17-kén Gyulafehérváron kelt okmányával²⁾ pedig, ugyancsak Izabella királyné megerősíti Petrovics Péternek 1556-dik évben kelt s fentebb már körvonalozott azon oklevelét, mely által ez, helybenhagyta volt enyingi Török Jánosnak — mint Debreczen akkori földesurának 1552-dik évi május 2-kán kelt és hat pontban foglalva, oda fentebb terjedelemben közlött szabadalomlevelét. Az 1557-dik évi mártius 10-kén Gyulafehérváron kelt okmányában³⁾ Izabella királyné, a debreczeni iparosoknak és kereskedőknek — bárhol forduljanak is meg, azok az országban — portékáiktól vámmentességet engedélyez. Ugyan ő 1557-dik év mártius 2-kán Gyulafehérváron kelt okmányában⁴⁾, az ország nagyjaihoz, közelebbről pedig enyingi Török Jánoshoz, és a Debreczenben lakó királyi tisztartókhöz intézett levél erejénél fogva, ezeknek megparancsolja, hogy azok, Debreczen várost az előbbi királyok által engedélyezett szabadalmokban ne háborgassák, és a polgároknak a város bírása s tanácsa előtt lefolyt pereiket, feljebbvitel útján — a királyi udvarhoz felterjeszteni engedjék.

VI.

Izabella királynénak 1559-dik év szeptember 15-kén történt elhalálása után, a most már önállólag uralkodó János Zsigmond vagy is II. János király 1561-dik év június 9-kén Gyulafehérváron kelt okmányában⁵⁾ Nagy Já-

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 60. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 61. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 62. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 63. sz.

⁵⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 64. sz.

nos és Duskás Ferencz debreczeni tanácsbeliek kértére elrendeli, hogy azon nemesek, kik a szerte barangoló ozmán csapatoktólí félelem miatt Debreczenbe vonulva, ottan magoknak lakházat vettek, minden a városi polgárokkal közös, nemcsak javadalmakban, hanem terhekben is osztozni kötelesek legyenek. Ugyancsak II. János király 1561. október 31-kén Gyulafehérváron kelt okmányában¹⁾ megparancsolja, hogy a vidékről Debreczenbe beköltözött jobbágyok, kik a városi polgárokkal már egyenlő jogositványokban lettek részesítve, a volt földes-uraik által többé semmi követeléssel ne terheltesse, annál kevésbé követeltethessenek pedig vissza. Az 1566-dik év május 26-kán Gyulafehérváron kelt kiváltságlevelében²⁾ ugyancsak II. János király a debreczeni polgároknak réven vámon fizetés alóli mentességét megerősíti; s ennek következtében szinte az 1566-dik év október 13-kán kelt rendelvényében³⁾ ugyancsak ő meghagyja özvegy szécheni Németh Ferencz nének, született gyarmati Balassa Zsófiának, miszerint ez parancsolja meg az esztári vámnál lévő tisztjeinek, hogy azok a debreczenieket vámfizetésre kényszeríteni ne merészeljék.

Két dologról kelletik ez alkalommal megemlékeznünk. Egyik az, hogy Miksa magyar király felső magyarországi hadainak fővezére Schwendi Lázár, 1565-dik év február 5-dik napján, Tokaj várát, az eddig János Zsigmond birtokában levő és kincsekkel megrakott jelentékeny erősséget — miután a vár megvédésében hősies bátorságot tanúsított széchenyi Német Ferencz lelövetett volna — hatalmába kerítette.

Másik pedig az, hogy ugyanezen 1566-dik év elején, Miksa német császár és magyar király ellen hadjáratot kezdendő Szulejman szultán, János Zsigmondnak s az ő részén levőknek megnyerése céljából, követet indit Erdélybe, küldvén János Zsigmondnak drágán felszerelt paripát, ara-

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz. és kisebb r. okmány 46. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 66. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 67. sz.

nyos kaffánt, kövekkel rakott kardot, s egyéb fejedelmi jelvényeket, s mellette Athnamét, melyben ő a harmincz év előtt Szapolyai Jánosnak fogadott esküjét megújítva, János Zsigmondra, Erdélyre s a hozzá tartozó részekre vonatkozó ótalom ígéleténél fogva biztosítja az országot, hogy ha ez az adót pontosan fizetendi; fejedelmet mindenkor szabadon választandhat, és ő s maradékai a választandó fejedelmeknek megerősítés jeléül a szokásos jelvényeket (felszerelt paripát, királyi botot, zászlót, kardot, s tollas süveget) azonnal megküldendik.

Az erdélyi fejdelemség illetén elismerése nagy lelkesedéssel fogadtatván; János Zsigmond kiáltványt bocsát Magyarországra a szultán jövetelét tudtuladandó. Egyszersmind Tordára hongyülést hirdettet, a holott a szultán elébe menetelre s a táborozásnak támogatására intézkedéseket tétet. — Ezen az 1566-dik év mártius 10-kén megnyílt tordai hongyülésnek lőn eredménye, ama hirneves tordai edictum is, melynek erejénél fogva, habár az eddig is több ízben biztosított belpolitikai szabadság mellett, a szabad vallás gyakorlat és lelkiismeret-szabadság ujlag kimondatott is; mégis az is határozatba ment, hogy a pápás egyházi személyek — kik megtérni nem akarnak, az országból kiutasittassanak. Mert bár mennyire vitatkoztak is egymással lutheranusok reformátusok és unitáriusok Erdélyben; abban azonban, hogy a régi vallástól megváljanak, mind egyetértettek*). Ez időtől kezdve Erdély és a kapcsolt részek közönsége megszűnt r. catholicus irányu lenni; s az országos rendek, és ezek nevében a koronkénti fejedelmek önmaguk rendelkeztek a létezett r. cath. zárdák és káptalanok javai felett.**)

János Zsigmond a Magyarhon határához közelgő Szulejmannak Nándorfehérvárnál fényes kíséretben udvarlására menván; az által nagy ünnepélyességgel sok ígélet nyilvánítással fogadtatott. — A János Zsigmondtól elvált Szulejman roppant hadával Szigetvár ostromára indult —

*) Kőváry L. Erdély történelme harmadik kötet 183—184. lap.

**) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. 80. lap.

Pertaffa pasát pedig Gyulavára bevételére küldötte el, — ki is ezen a Miksa király birtokában az alvidékeken egyetlenül még létezett, és Kerecsény László által védett várat 1566-dik év szeptember 1-én éhséggel bevette.

Ezen 1566-dik év egyébiránt, egy a Debreczen város határában történt csatáról is emlékezetes. Budai Ésajás*) ez eseményt így írja le: A hős Zrinyi Miklós által védett Szigetváranak Szulejman szultán jelenlétében, töméntelen török erővel történt ostromlása ideje alatt, II. János azon tatár sereggel, melyet Szulejman az ő segítségére rendelt vala, a tokaji vár alá ment, azt ostrom alá veendő. — Miután azonban II. János király, a II. Szulejman Szigetvár alatt történt halála hírért meghallotta; félvén, hogy e hír megtudása után a tatárok vérszemet kapnak, s neki magának is ellene támadnak, a tokaji vár ostromát félbeszakasztva, elállott a tatárok társaságától. — Ekkor azok Ugocsa és Beregvármegyéket, mint szintén Sáros-Patak vidékét elborítván, rettenetes pusztítást vittek véghez, számos népet hajtván rabságba. Midőn a tatárok még a II. János király birtokának sem akarnának kedvezni; őket először szóval intette meg II. János király; s az nem használván, Debreczen és Ujváros között őket megtámadva, erősen megverte, — kezeik közül temérdek rabot megszabadított. — E vitéz tette után II. János király Erdélybe visszatért.

Az 1568-dik év május 28-kán Gyulafehérváron kelt okmányában**) II. János király azon okból, mert a királynak akkoriban főtisztje vagy kapitánya Debreczenben nem létezett — további rendeletig a városban lakó nemeseket is, a városi törvényszék hatósága alá helyezi, s ezen elvből kiindulva megparancsolja hogy a nemesek, a városi bíró által hozzájuk küldendő pecsét által megidézettvén, a város bírójához megjelenni köteleztetnek; szabadságában hagyatván az ítélettel meg nem elégedett félnek, ügyét a király elébe felterjeszteni. — Említésre méltó még ez idő-

*) Magyarország históriája Debreczen 1814. második kötet 184. lap.

**) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 68. sz.

szakban II. János királynak 1569-dik évi október 6-dik napjáról kelt kegylevele*). Ebben, a nevezett uralkodó, tekintetbe vévén az ő irányában hű Debreczen város lakóin a közelebbi időkben esett sok kárt, méltatlan bántalmazásokat, és különböző fizetéseket, melyeket ugyan azok, úgy a német mint török részre naponként teljesíteni kényszerülnek: elrendeli, hogy azok, a Biharmegye részére eddig évenként fizetni szokott adó terhe alól, felmentessenek. — Végre ugyancsak II. János király 1570-dik év szeptember 10-kén Gyulafehérváron kelt okmányában**) azt rendeli el, hogy miután Debreczen városban sokan ügyöket a városi bíróságtól különfelé feljebbezgették; az ezentul úgy ne történjék; hanem mindenki, megtartván a felebbviteli rendes utat, törvényes királyul II. Jánost ismerje el.

Ezen 1570-dik év egyébiránt Erdélynek — s a magyarhoni részeknek megalakulására nézve, megemlítendő annyiban is, hogy János Zsigmond, az ezen évben augusztus 16-kán Spirában Miksa magyar királylyal kötött szerződés értelmében lemondva a királyi czimről, fenséges fejedelmi czimet fogadott el; egyszersmind Erdélyt a magyar koronához tartozó résznek ismeri el. Ugyan ezen spirai (speyer) vég-megállapodásnál fogva János Zsigmond Erdélyországot, s Magyarhon részeiből Zaránd és Bihar vármegyét Nagyváradal, Máramarosmegyét Huszttal és a sóaknákkal Kraszna és Közép-Szolnok megyéket Kővárvidékkel együtt örök jogon nyerte. Az is meg állapittatott, hogy ezen birtokokra nézve János Zsigmond halála után az erdélyi rendek magoknak vajda czimmal fejedelmet választhatnak, de a vajda, a magyar király iránt hűségi esküt letenni köteles. Ez eseményben találjuk kulcsát fel azon tüneménynek, hogy ez időtől kezdve már, helylyel közel, Debreczen város részére, nemcsak erdélyi fejedelmek, hanem magyar királyok által is adományoztatnak kiváltságlevelek.

*) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz.

**) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 71. sz.

VII.

Legyen szabad e szakaszt Barta Böldizsár következő sorajvai kezdenünk meg. *) „E mezőben épült erős kerítést „nélkülöző és csak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen nevű városhoz, a kegyes ég, sokszor még az idegekéből is szelidített jóakarókat. Több keresztyén királyok jósága ótalmazta ezt, mikép sok szép erős régi és mostani adomány- kegy- és véd-levelek, és azoknak meg- erősítései — melyek Isten gondviselése által eddig megmaradtak — e felől bizonytságot tesznek. Ellenben Isten — midőn e városra haragja felgerjedett, az ennek keblében ápoltakat is, mint megannyi skorpiókat ellene bo- csátotta.“

Ily skorpiók voltak e városra nézve, az e korbéli ama két hirhedett martalócz: pelsőczy Bebek György, és gyarmati Balassa Menyhért. Mind kettő magyar főúr, mind kettő szinleg hive az ujitott vallásnak, mind kettő jártas költés Debreczenben; ezenfelül Bebek György nője Patócsi Zsófia — a szádvár védelésében hirnevet szerzett hősnő — Balassa Borbálának enyingi Török János Debreczen földes ura nejének kebelbarátnéja, — Balassa Menyhárt pedig Török János nejének épen édes testvére vala. A város részéről semmi igazolható ok nem adatott, hogy ama két magyar főúr boszúra gerjedjen. De elégséges ok volt a kapzsiak szemei előtt az, hogy Debreczen város polgárai, a közelebbi évtizedek nyomorából lassankint felüdülve, szorgalmuk és takarékoságuk által jólétnek örvendettek s vagyonna tettek szert.

Mindkét magyar főúr az akkori idők divatához képest political meggyőződésöket a szerint — mint magán érdekök hozta magával — csereberélve, szolgálatukat, melyet közelebbi időkben, az erdélyi fejedelmek érdekében teljesítettek volt — ujabban Miksa magyar királynak ajánl-

*) Rövid chronica, avagy oly beszélgetés, mely a közelebb elmúlt száz esztendő alatt Debreczenben esett emlékezetes dolgokat foglalja magában. Debreczenben 1686.

va fel, szinleg, hogy uj urok iránti buzgóságukat tanu-
sítsák, valósággal pedig azért, hogy kapzsiságukat kielé-
gítsék: Bebek György ugyan, az 1561-dik év tavaszán,
Balassa Menyhért pedig 1564-dik évben, feles csapatok-
kal megrohanva Debreczen város ártatlan és semmi vészt
nem gyanító népét: lőnek mindketten leirhatlan pusztítás-
nak, rombolásnak és ragadozásnak okozói.

Igaz, hogy mindkét martalócz kérdőre vonatott ezen
elkövetett hallatlan merészségért. Mert Bebek Györgyöt
illetőleg, Miksa király 1561-dik év október 26-kán Bécs-
ben kelt okmányában*) Török Ferencz kérése folytán meg-
parancsolja Bebek Györgynek, hogy ez, azon károsításokért
— melyeket Debreczen város polgárain elkövetett — fe-
lelős levén; ennélfogva kassai várkapitány Zay Ferencz
előtt jelenjen meg. — Mi elégtételt adott legyen Bebek
György? erről, valamint a felől is, hogy a károsításokból
csak egy fillér is Debreczen város részére megtérített
volna, adatokat nem találtunk. Balassa Menyhért pedig
azzal menté magát, hogy miután az ő parancsnoksága alatt
levő német őrséggel megrakott szathmári várat, az er-
délyi fejedelem szolgálatában álló Báthory István nagy-
váradi főkapitány hadi népe — azon idő alatt — mig ő
duló csapatával Tokaj felé barangolt — megrohanva, el-
foglalá: ő, annálfogva csak a kölesönt kívánta visszaadni,
az erdélyi fejedelem hűségében álló Debreczen város meg-
támadásával. — Ekként kellett az ártatlan békés debre-
czeni polgároknak, az egymással torsalkodó főnökök sze-
szélyét, véres verejtékkel szerzett vagyonukból, busásan
megfizetniök !

Engel**) azt írja, hogy miután az 1564-dik évi béke-
alkudozások, melyek Miksa király és II. János király kö-
zött megkezdődtek, sikerre nem vezettek volna; János
Zsigmond Debreczen alatt seregét az ozmán hadakkal
egyesítvén, elfoglalta közös erővel Erdődöt s több a ma-

*) Városi magánlevéltár kisebb r. okmánygyűjtemény 44. szám.

**) Geschichte des ungarischen Königreiches. Wien 1834. Vierter
Theil 189. l.

gyar királysághoz tartozó birtokokat. Habár azon egyesülésről nem tehetett is Debreczen város; elég oknak tartatott e körülmény még is arra, hogy a német császári hadak Kassán székelő fővezérének Schwendi Lázárnak haragja e város iránt felgerjedjen. Ide vonatkozólag Engel¹⁾ ugyan azt jegyezte föl, hogy Schwendi, kérdést tett az iránt, ha valljon induljon-e Debreczen ellen? azonban Bécsből azon izenet jött volna, mikép e szándékkal — nehogy a török felboszantassék — hagyjon fel. Engel szerint tehát, Schwendi Lázár békét hagyott volna Debreczennek. Ellenkezőleg adja a dolgot elő Kreckwitz²⁾, s utána Vályi András³⁾ és egy névtelen franczia író⁴⁾, kiknek állításuk szerint, Schwendi Lázár, Debreczen várost irgalmatlanul feldulta. Ezen 1564-dik évben, Literati Balázs bíróságában, április 26-kán ment a városi jegyzőkönyv tanusítása szerint tanácsi határozatba az, hogy valameddig az ország és a város ily zavaros és vészteljes időknek lesz kitéve, a vásárok, melyek az előtt utczánkint tartattak, úgy az országos mint a heti vásárok is, többé nem az utczákon, hanem a városháza előtti téreken tartassanak meg. — A mi egyébiránt a sokszoros dúlásból épen maradott, megsemmisíté azt, 1564-dik év szeptember havában támadott két rendbeli tűzvész, melynek egyike szeptember 4-én reggeli 7 órakor, a másika pedig szeptember 6-kán szinte 7 órakor vette kezdetét. — Ez utóbbi, kiválóan rettenetes volt, mely csapóutczában István deák házánál támadván, a város egy nagy részét, nagy templomot, parochialis házakat és iskolai épületeket egészen semmivé tette.⁵⁾

Van e rendkívüli tűzvészről emlékezet, a város közlevéltárában fellelhető 1564-dik évi jegyzőkönyvben is, a hol, az égés közben történt károk elsoroltatván, a jegy-

¹⁾ Geschichte des ungarischen Königreiches. Wien 1834. Vierter Theil 184-dik lap.

²⁾ Totius regni hungariae superioris et inferioris accurata descriptio Francofurti. 1686. 127. lap.

³⁾ Magyarország leírása. Budán 1796.

⁴⁾ Histoire generale de Hongrie Tome second. Paris 1778. 39. l.

⁵⁾ Barta Boldizsár krónikája.

zökönyv fogalmazója, babonával határos költői fellengzésben, latin nyelven, egyebek között következő tartalmu előadást használ: „Mi mindennél nagyobb, a szent András-
 „ról czimzett igen nevezetes templom is, a torony tetővel
 „együtt leégett. És a torony hegyiből azon kokas, mely oly
 „sok év óta mind hőségben, mind hidegben a szelek ke-
 „gyetlen fuvásai közben, éjjel nappal álmatlanul éhen
 „szomjan álldogált s minden felé éber szemekkel vigyá-
 „zott volt, a tűznek lángját elhordozni képes nem levén,
 „akarátja ellenére lerepülni, és szokott állomását elhagyni
 „kényszerült. — Mely kokas elkeseredve a város ily nagy
 „romlásán, és szerfeletti fájdalmában elnémulva, a torony
 „hegyiből leugrása közben nyakát törve esett le a földre,
 „és saját magának nem kedvezve, páráját kilehellette, s
 „éltét szájalomra méltón fejezte be.“ — Ugyanezen városi
 jegyzőkönyvben olvasható az, hogy azon tűzvész alkal-
 mával, „a toronyban függő harangok, a lángok pusztító
 „ereje által megégvén, leesés közben elolvadtak, a torony-
 „óra is semmivé lett. A plebániái ház és épületek, vala-
 „mint az egyházi egyéb szolgálak lakai is, az összes Scho-
 „lával egyetemben ugyan ezen tűzvész által megsem-
 „misültek.“

Az 1565-dik évben Székely Antal nevű — előbbi időben szathmári várkapitányságot viselt egyén, s Békési Gáspárnak Báthori István ellen későbbi időben megindított hadjáratában egyik főtámasza — különben Barta Boldizsár szavai szerint*) prédáló istentelen ember, a nyiri pajkosokkal, s dúló fosztó latrokkal e városra rohanván, elsőben is a kastélyt gyújtotta fel, melynek az akkori égés miatt — Barta Böldizsár korában — már helye sem látsozott. Annakutána ugyanazon gurbancsokkal, a városi boltokat törette s dúlatta fel Székely Antal; a várost égettette, és zsákmány gyanánt pénzt, ezüst, marhát, bécsi, krakói s Törökországból került ezüst-neműeket, többet mint harmadfél-száz ezer forint érőt vitt el.

*) Barta Böldizsár krónikája.

Az 1568-dik év áldozó csütörtök előtti vasárnap délután négy órakor ismét nagy gyuladás ütött ki Czegléd-utczában, néhai Szabó Ferencz házánál támadván a tűz, ugyanazon utcán, körülbelől, husz házat hamvasztott el.

VIII.

Az 156⁹/₁₀-dik évi időben nem kevés alkalmatlanságára volt Debreczen városnak egy Karácson György nevű nagybányai születésű kalandor. Ezen rajongó pribék, ki barna színéről fekete embernek hivatott, azzal hitegetvén a föld népét, hogy ő volna választva és küldetve Istentől, Magyarhonnak a töröktől kitisztítására, nem kevés hívőkre talált a sokaság között. Számosan voltak olyanok, kik vállalatában a fekete embert segélleni készeknek nyilatkoztak; annyival is inkább, mert annak hitelét részint nagy ereje, melynélfogva bármely lópatkót ketté tört, és az uj szántóvasat is nyíllal átlukasztotta, részint pedig szigorú életmódja, színlelt kegyeskedése, folyékony s ígésző szónoklata szerfelett megnevelte. — A körébe tödult nép, babonával határos tisztelettel csüngött rajta, mintha az egykori Józsué, vagy a Makkabeok apja Matathiás kelt volna fel. — Volt felszentelt zászlója, melyet a debreczeni pusztán tűzött ki, hol 1569-dik évben tábornok ütven, egész nyáron át, gyülevész népét, — az ezt élelmezni kényszerített Debreczen város rovására — fegyverben gyakorlá; azt rend- és fenytékhez szoktatni igyekezvén. — Hivtársa mindenben, s ugyszólva jobb keze, egy nagybányai László nevezetű szűcs mester volt. — Egerből a várkatonaság egészen kitódult volna a fekete ember zászlója alá, ha a várkapitány Mágócsy Gáspár meg nem akadályozza.*) Azt várta a fekete ember, hogy a nemesség is csatlakozni fog hozzája; de biz abból semmi sem lett. — Őszre járván az idő; a fegyverben gyakorlatlan falusi legénység egy részét hazabocsátotta, azon nyilváni-

*) Dr. Lányi Károly. Magyar nemzet története. Pozson 1846. 185. l.

tással, hogy tavaszra kelve, számosabban — s vétkeiktől megtisztulva — jelenjenek meg előtte; megtartott csapattával pedig egész télen át Debreczen városnak vált terhére. Kikeletkor körülbelől, ezerre menő csapatával sok ájtatosságot végzett. Dobszóval adatott jelt embereinek az imádkozásra, melyet naponkint háromszor térden állva kellett azoknak végezniök, jaj volt annak, ki káromkodott, vagy egyéb illetlen szót ejtett. S mind ez, igen helyén lett volna, csakhogy a fekete embernél, képmutatás és ámtítás volt rugója imez eljárásnak.

Az 1570-dik év tavaszán csodás ígéretek közben elindította seregét a fekete ember Szolnok felé, az utban eső bala-szentmiklósi erőd bevételének reményével kecsegtetvén embereit. — Titkon azonban úgy végezett a szolnoki béggel, hogy nagy jutalomért, ennek kezére fogja játszani a hozzája gyűlt népet. Gaz tervét sikeresítendő, a mint Bala-Szentmiklós alá megérkeznek; kihirdetteti a fekete ember, saját követői között, miszerint nem leend szükség mindnyájoknak az erőd ostromlására menniök, mert az önkint vállalkozók ottani megjelenésére is, magától fog az erőd összeomolni. Az ekkint kétszáz számmal vállalkozók azonban, az őket készen váró törökök által, minden kimélet nélkül lakaszaboltattak. — E kudarcz miatt gyanuba esvén a fekete ember; többé, életben maradt csapatját arra, hogy az őt, további kalandjaiban vakon kövesse, reá nem bírhatta. — Tehát visszatérve, hogy széledezni kezdő katonáinak szükségleteit fedezhesse; küldöttje által a debreczeni birót, élelem szállítás végett felszólítja, ki azonban ez izenetre mit sem adott. Az e miatt dühbe jött Karácsi György, válogatott 30 emberével — kiket ő isteni lelkeknek nevezett — bejön Debreczenbe; itt Kardos József nevű uri ember házánál megszáll; a szófogadatlan birót hivatja, szidja, mocskolja, — s a Kardosféle ház kapujára felakasztatni parancsolja. Ámde a debreczeni polgárok sem valának restek a fegyver-ragadásban, birájukat a fekete ember katonái kezeikből kiszabadítják, a katonákat levagdaltják, magát a fekete embert elfogják. A meg-

szabadult bíró, Karácson Györgyöt — kezeit hátrakötöztetve — átadja rögtön a hóhérnak, s ez által annak fejét, a piaczon levő bitófánál lecsapatja. Az e miatt boszút állni kívánó Szőcs László, a közel vidékeken tanyázó hajduságot, és falusi lakosokat fellázzitva Debreczenbe jön; végromlással fenyegetődözvén. — El is pusztította volna tűzzel, vassal a várost, ha ecsedi várkapitány Báthory Miklós hirtelen segítségre nem jön, ki is Szőcs Lászlót elfogtatván, azt a város bírája kívánatához képest megölette. És így aztán a fekete ember gyülevész hadának vége lett. *)

Az 1570-dik év, egyébkint arról is nevezetes, hogy ezen évben Duskás Ferencz főbirósága alatt a városi tanács végzése folytán építtetett fel, minden hozzátartozó épületekkel együtt a külső ispotályi templom, a mindenható Isten dicsőítésére és tiszteletére, s a keresztyén hívőknek lelki nyugalmára. **)

Az 1572-dik év ismét zavaros eseményeket hozott Debreczenre. A Kassa és Tokaj körül összegyűlt haramiák t. i. alsó Magyarországon Simándon, az évenként szentgyörgy havában megtartatni szokott országos vásár felülésére szövetkezvén; ottan a török kereskedőket nagyobb részint lenyakazták, arannyal, ezüsttel s egyéb nekik tetssző portékákkal megrakodtak. Visszatértökben azonban, a haramiák, a reájok bukkanó török csapatok által szétrobantatva, részint Budára hurczoltattak, részint Stambulba küldettek. Azok kik menekülhettek, Debreczen alatt összegyűlve, magokhoz a vidékről több ujonezot toborzotak. E miatt a török udvar, Báthory István erdélyi vajdára, és Báthory Kristóf nagyváradi főkapitányra gyanakodván, mintha t. i. ezek ha egyébbel nem is, de elnézésök által a haramiákat pártfogolnák: Báthory Kristóf — a gyanu elhárítása tekintetéből, — Váradról feles csapatokat küldött, kik a debreczeni piaczon a rablókkal összeesapván, azok közül sokat lekaszaboltak, az életben maradot-

*) Buday F. Magyar polgári lexicon II. kiadás II. Rész. Pest 1865. 265. lap és Fessler: Geschichte der Ungarn VII. Rész 107—108. lap.

**) Városi köz-levéltár, 1571-dik évi Jegyzőkönyv.

takat elfogják, közülök huszat a városi megsérült lakosoknak, hogy ezek, a rablók által rajtok elkövetett kegyetlenségekért azokon elégtételt vegyenek, átadják; a többieket vasraverve Váradra hurczoltatják; hol aztán ezeket Báthory Kristóf a várköri legterhesebb sánczmunkákra kárhoztatta.*)

IX.

Mielőtt ezen harmadik fejezettől tovább mennénk; itten láttuk helyén lenni, hogy a város levéltárában levő török levelek után, rövidlegesen ugyan, de behatólag érintsük azon viszonyokat, melyekben Debreczen város az ozmán hatalomtól függőleg, azon gyászos időkben sanyargott, — midőn a magyar haza, a török igája alatt synylódzott.

Fentebb is volt már említve: hogy Debreczen város, mint hódolt hely, még az 1566-dik év junius 8—18 napjai közti időben nyert II. Szulejman szultántól ótalom-levelet (hatti scheriff), melynél fogva — arról, hogy a török által elpusztíttatni nem fog, — biztosított, oly feltét alatt azonban hogy a város az évenkénti török adót pontosan fizesse. E biztosítás által nem volt azonban kizárva, hogy a török s tatár csordák, kényők s kedvők szerint szorongassák és zsarolják a védtelen várost. Közelebbi fenhatósági urai Debreczen városnak ugyan, az erdélyi fejedelmek voltak, — de ezek alatt a nevezett város csak akkor érezheté biztosnak magát a török zsarolástól, ha a fejedelmek erélye és hatalma, meghunyászkodásra készteté a rablásra mindig kész török kalandorokat. Ilyenkor még az is megtörtént hogy az erdélyi fejdelem közbenjárására, Debreczen város török adójából még elengedés is történt, mint p. o. 1618-ban Bethlen Gábor fejdelem idejében 1000 forint engedtetett volt le.

Ezeket előrebocsátva, a később mondandóknak megérthetése tekintetéből összefoglalván a török alatti telepe-

*) Buday F. magyar polgári lexicon. II. kiadás I. Rész. Pest 1865. 175. lap.

dési viszonyokat, Debreczen városra nézve, az egész török magyar korszaknak rövid vázlata ide megyen ki.

Debreczen az egri vilajet- (tartomány)-ban esett, s ebben a szolnoki liva-(kerület szandsák)-hoz tartozott. Debreczen hódoltság fejében, a töröknek, egy átalányt fizetett, melyet a város a sok tized, egyébféle illetékekkel, s fejadójával együtt egyezkedés útján megállapított évi összegben rótta le. Ezen átalánynak azonban mindig voltak sallangjai, melyek szaporították az előre pontosan soha sem tudhatott sarcz mennyiségét. Azonban a megsummálás még így is nagy előnyére volt a hódolt helyeknek.

Debreczen summája 6—8—10,000 ft volt. Miután a nyugták nincsenek meg minden évről, nem lehet pontosan kimutatni, hogy az összeg mikor emelkedett vagy fogyott. A nyugtákból látható pénzszerítés meg olyan volt a mi szintén a török önkényétől függött. P. o. 1 forintra 66 akce (török apró pénznem) számíttatott, s így 1000 forint 66,666 akcét tett, mit a török csakugyan így számított. De midőn 3000 forintról adott nyugtát, ezt már legkevesebb 200,000 akciséval számította, sőt sokszor még többel.

A summának felét Szentgyörgy, másik felét pedig Demeter napkor kellett fizetni.

Az 1668-dik évben az egész summa tett 10,000 ftot.

Ebből az egri török őrségnek járt 2000 ft.

A váradinak pedig 8000 ft.

Ezenkívül a török által elfoglalt váradi vár erősítése s a szolnoki hid fentartása is Debreczen város népének volt kötelessége.

Az 1671-dik évben, az egri őrség szükség-

geire Szentgyörgykor 2,000 ft.

Budai vezérnek 900 ft.

Ugyanannak 3 ló, kocsi, és 1 vég posztó.

Az egri beglerbégnek 700 ft.

Szolnoki szandzsákbégnek 700 ft.

Erdélyi fejdelemnek 1,500 ft.

A váradi őrségnek Szentgyörgy és Demeterkor összesen 8,000 ft.

Ezekén kívül volt még a váradi vármunka, s szolnoki hid fentartása. Ez utóbbira 1652-dik évben Debreczen 100 darab bálván (igy) fát adott.

A minden 7-dik évben fizetett porta-pénz 1652-dik évben 50 tallér, az 1659-dik évben 65 tallér volt.

Rendes évi tartozás volt ezeken felül a törvénykezési költség az ugynevezett Kádi (török bíró) ajándéka, mi 1583-dik évben még az örökösödési százalékból állott, — minden 1000 akcséből 15 illetvén akadit. Ezen kádi ajándék 1623-dik évben már 100 ftal váltatott meg; 1628-ban pedig 80 tallér, 4 rőf zöld tafota, s 4 oka szappan. 1679-dik évben ismét 100 forintban fizettetett.

Annak beigazolására, hogy Debreczen város, ótalomlevelét még II. Szulejman szultántól nyerte, szolgáljon az itt következő okmány:

„Jeles vezér stb. egri beglerbég!

„Emirek példányképe stb. szolnoki szandsák bég!

„Kadik legjelesbike stb. szolnoki kadi!

„Ezen császári czimeres levelem hozzátok jutván, tudjátok meg, hogy Debreczen császári k h á s z (hódolt) városnak jelen fényes fermánt előmutató lakosai, a budai divánhoz folyamodást nyújtottak be, melyben előadják, hogy ők mint adófizető ráják, még a 973-dik évi Dzul-kide 20—30 (=1566-dik junius 8—18) napjai közt, dicső elődöm a boldogult szultán Szulejman Khán idejében nyertek egy fényes rendeletet, mely szerint akár régi rája lett legyen közülök valaki, akár az ellenséges várakból és falvakból menekült közzéjök, annak személye, valamint családja birtoka, vagyona jószága, egy iránt sérthetlennel nyilváníttatott.

„Most ezen fényes rendeletet magokkal hozták, s tölünk annak megerősítését kérték. Ennélfogva meghagytuk, hogy a mint ezen parancsunk hozzátok érkezik; azonnal igazságosan utána járjatok, valljon a fennevezett évben adott-e nekik valósággal ily rendelet? S midőn efelől meggyőződtek, annak értelméhez képest a köztök élő régi rájáknak (rája = hitetlenek nyája, így neveztek a muzul-

„mának, minden török hatalom alatt levő keresztyént), mint
 „a közējők ellenséges várakból s falvakból menekülteknek,
 „ugy személyét valamint családját, birtokát, vagyonát s jó-
 „szágát megtámadni ezentul se engedjétek, és senkinek el
 „ne nézzétek, hogy ezt Ser, Kanun s az ezek értelmében
 „kiadott régibb vagy mostani császári parancsok ellenére
 „megkísértse. — Az ezt tenni akarókat visszatartsátok fel-
 „jelentsetek, s ismételt panaszra okot ne szolgáltatassatok!
 „Jól megértsetek! Ezen parancsolatot pedig átolvasás után
 „az illetőknek visszaadjátok, s rajta levő fényes névjegye-
 „nek higgyetek.“ A h m e d. „Kelt Budán 1056. Rebbiülak-
 „hir 10—20, azaz 1646. május 27. junius 5.“

Annak beigazolására pedig, hogy Debreczen városa török adójából, Bethlen Gábor fejdelem közbenjárására egy évi adóból, 1000 forint engedtetett volt el, következő okmány szolgáljon:

„Mi vezér Aly passa, az hatalmas és győzhetlen thörök
 „császárnak főhelytartója, s gondviselője Budán etc.(P. H.)“

„Köszönetünk után: jó és jámbor becsületes debrő-
 „czöni birák, polgárok! ezt akaránk tudástokra adni. Mi-
 „velhogy ő felsége az fejedelm Bethlen Gábor becsületes
 „atyámfia ezelőtt megtalált minket levelével, felületök tanu-
 „bizonytságot tevéen az hadak miatt sok kárvallástokról, és
 „megfogyatkozott állapotokról; és kért azon, hogy sum-
 „mátokban valami engödelmet tönnének.

„Ő felségének kedvét, kérését megtekintvén, azért im
 „ez idei summa fizetéstökben ez ör forintot megengedtem,
 „kiről czédulát is küldöttem ez levél megadó becsületes
 „emberünk Szinán csauztól. De ez ezör forint engödelöm
 „csak ez esztendőbeli fizetéstökből való engödelöm. Vegyé-
 „tek jó neven azért. Isten velünk. Datum Budae 4 die
 „Juny secundum vetus cal. Anno 1618. Külczi m. Adas-
 „sék az becsületes Debröczön városabeli biráknak polgá-
 „roknak ez levél, hemarsággal.“*) (cito citius citissime)

*) Debreczen városnak török időbeli viszonyaira vonatkozó jelen sza-
 kaszt illetőleg — felvilágosítás adás végett, Szilády Áron orientálista ha-
 zánkfiához fordultunk volt kérelmünkkel. — A derék tudós utmutatása után

Végezetre annak bizonyosságául, hogy az ozmán a magyarországi tiszántuli részekben, mily fontosságot tulajdonított a debreczeni bírónak s illetőleg Debreczen városnak; ide írjuk a város köz-levéltárában eredetiben látható következő okmányt:

Istennek akarattyabol, Én Zwltn Zwleman, Passaknak és Wezerewknek Wra, Nag Wraknak és Kyralioknak feye, Gerewg Orzágnak, Zerechin Orzágnak Tatar Orzagnak, A chyam Orzagnak, Tot Orzagnak, horvat Orzagnak Chyazara es Feidelve.

Hagiom es Paranchiolom ty néktewk Dewbrewczewny Byrak es Polgárok, hog mynden kewrnieletewk waló Warosokba es Falwkban lakozo nepeknek twttokra adgyatok, hog im en az En Wezeremet Pertaal Passat Gywla ala kéltem, de senky az ew oda Meneteletewl meg ne Rettenjen, házából Falwyabol sehowa ne mennyen, hanem mindewn Embewr chyaladostwl jószágostwl Barmostwl házába helien wezteg legien. Ilien az En hytem, hogy sem zeméliebe sem marhayaba senkyt meg nem bánt. És ha walamel hodolatlan fewlderwl Gywlarol avag egieb warosokból falwkból walamel Emberw az En hodlott fewldemre jewt le hend, a awag akar jewny, akar my chioda Rendbely ember legien nag bizwást jewien az En hytemre. Mert senky sem Zeméliebe sem marháiába meg nem banthya. Ezt kedig mynden faluknak meg Izennyétek, hogy mynden féle Élést, kenieret, lisztet, Árpát Jwhokat, Teheneket, mézet walyat, és egieb Eledelre walo Élést zewrezzenek Akkytewl my lehet, És myndent az Taborra nag bizwast hordgyanak zabad wásárra, senkynek semmi kára nem lezen senkytől erewel semmyt el nem weznek. Mert akky az En népem közzül valamyt erewel el wenne akar kytewl wag Táborba wag Tábor kewil, de azt erewsen meg byntetyk. Te kedig Debwbrewczeny Byró! mihelt az én levelemet látod, ha feiedet zereted, mynggiárást késedelmesség nekewl az én Wezerem Eleybe syes, es az myt Ew paranchiol abban Jary.

közölvén az itt előadottakat, ezennel hálás köszönetünket nyilváníjuk tisztelt Szilády Áron urnak, szíves közremunkálásáért.

Az mel Birákat kedig helietted othon hacz, azok mynden féle élést kézychenek hogy mikor az én Wezérem népemmel egietembe Gywla alá záll: myndgyárást ewk az Élés-sel oth kézewn legienek. Ha kedig Thy Az Én Paranchiolatom zerint hywen Járandotok, az kewrnületewk walo falwk Az Ty Intéstewk es gondwiseléstek myat éppen meg marad. Az En Wezéremnek Én meg hattam hogy Myndenyteknek az ew zolgálatnya zerént kynek Tymart falukat, kynek kedig firwl fyra walo zabadságot Adgion.

Ezt Azért Irattam magyiarol is meg nektewk, hogy meg Twdgyátok az En Tewrökwl Irt levelembe my wagion Irva. Irattatott ez lewel Nyss Warosába, Az En utambol, Pynkösd után való Vasárnapon 1566. Eztewbe.

Kivül: Ez lewél Adassék Az Dewbrewczewny Byráknak.

(Török aláírás)
Zwltan Zwleman.

NEGYESEDIK FEJEZET.

A Szapolyai ház kihalásától Bethlen Gábornak fejdelemségre emeltetéseig.

I.

János Zsigmondnak 1571-dik év mártius hó 14-dik napján történt elhunytával ő benne a Szapolyai-ház teljesen kihalt.

Bár mily kicsinlőleg ítéljenek is több régibb időbeli történészek János Zsigmond egyéniségéről, s uralkodásáról; annyi ma — történelmi adatokkal tisztán ki van már mutatva, mikép János Zsigmond, életkorához képest, kitűnő észtehetsége, szívének és jellemének sok ragyogó vonása, közelebb pedig a reformatió irányában tett szolgálatai által, a világ minden szabad gondolkozásu polgárának, sőt az öszves emberiségnek is hálájára magát érdemessé tette. Az ő uralkodása alatt, political és lelkiismereti szabadság országa minden szögletében teljesen biztosítva volt. — Maradjon

azért János Zsigmond neve az utókor előtt is hálás emlékezetben!

Mielőtt elbeszélésünk fonalán tovább mennénk, szükség hogy két tárgyra hívjam fel tisztelt olvasóim figyelmét.

Első az, hogy a János Zsigmondot közvetlenül követő erdélyi fejedelmek az 1570-dik évi augusztus 16-án Maximilián magyar király és János Zsigmond között kötött szerződés értelmében, a magyar király hűségére esküt tevő vajda címét nyerték.*) Igy például: Báthory István, Báthory Kristóf, és Báthory Zsigmond. Ez utóbbi ugyan már felséges fejedelem címet igényelt, és azt meg is kapta, mely e címmel őutána Bocskay István, Báthory Gábor Bethlen Gábor és később II. Rákóczy Ferencz is illetetének. A többi erdélyi fejedelmek, jelesül I. és II. Rákóczy György, Rhédey Ferencz Barcsay Ákos, Kemény János és Apaffy Mihály csak nagyságos fejedelem czímen szólítottak.

Második pedig az, hogy Magyarország tisztántuli részéből az erdélyi fejedelemséghez csatolt részek alatt, az előbbi időkben, csak is a Királyhágón innen eső Biharmegye, s ezzel együtt Nagyvárad, mely erős várával akkori időben Erdély kulcsának tartatott és Debreczen város, — továbbá Kraszna, Középszolnok — s az ennek akkoriban kiegészítő része Kővárvidék — és Zarándmegyék, végre Máramarosmegye sóbányaival és Húszt váraival értettek**). Csak később, t. i. Bocskay István fejedelem alatt terjedett ki az ugynevezett Partium, Bereg-, Ugocsa-, Szathmár-, Szabolcsmegyékre, a kassai, tokaji és szathmári várakra is — miglen majd Bethlen Gábor és I. Rákóczy György, éltök hozzáig Zemplén Abanj és Borsodmegyék birtokait is biztosították magoknak.

Ezeket ekkint előre bocsátva, térjünk vissza tárgyunk érdeméhez. — János Zsigmond halála után, az erdélyi or-

*) Buday Ezsajas Magyarország históriája II. kötet. Debreczen 1814. 187. lap.

**) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. Budán 1864. 357. lap.

szágos rendek somlyai Báthory Istvánt eddigi váradi főkapitánt választották vajdává.

Habár az erdélyországi rendek, az 1570-dik évben Spirában megkötött szerződésnek az erdélyi fejdelemségre vonatkozó — már fent érintett — pontjait, országgyűlésileg nyilván soha nem fogadták is el; azokba mindazáltal hallgatólag bele egyeztek. Csak is így történhetett az meg, — hogy Báthory István mindjárt erdélyországi vajdává lett elválasztása után, Miksa német császár és magyar királynak, Hagymási Kristóf által hűség-fogadási ígéretét bejelentette.

Ezzel egy idejűleg azonban Báthory István vajda, Amhát nevű csauz által, a török szultánt is megtaláltatván, ennek háláját nyilvánítá azért, hogy a hatalmas császár kegyes engedelmeiből, az ország, szabadságot nyert fejdelem választhatásra. — Es miután szabad választás útján épen ő lett volna vajdaságra emelve, ő a győzhetlen padisah köntöse prémjéhez állhatatos ragaszkodását, s országul irányábani hű és engedelmes szolgálatát igéri, és a hatalmas császár ótalmát, úgy maga mint az ország részére kikérve, rövid idő multán részletesb kérvényeinek előterjesztése végett, főkövetének a fényes portára leendő utra indítását is nyilvánítja.

Báthory István, közönségesen nagy — lábúnak hivatatott, noha helyesebben lehetett volna őt nagy — eszűnek elnevezni. Ő, vágytársának Békési Gáspárnak legyőzése után, fejedelmi székét megszilárdítván, mint uralkodó, sok jelekben mutatá, lelkének emelkedettségét. Már csak azon nyilatkozata is, hogy „Isten, három dolgot tartott magának, fel, t. i. semmiből teremteni a világot, — a jövőt előre, tudni, — és a lelkiismereten uralkodni“ oly magasztos, mely képes, az ő nevét maradandóvá tenni emlékében mind azoknak, kik a fenkölt szellemeket becsülni képesek.

Báthory István, Debreczen város irányában is több ízben tanusítá jószágos indulatját. Így például 1571-dik év szeptember 2-án Gyulaféheváron kelt okmányában*) deb-

*) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 72. sz.

reczeni bíró Szabó Dávid és jegyző Torkos János kérésükre minden addigi szabadalmait és kiváltságait a városnak megerősíti. Ugyanő 1575-dik év május 8-án Gyulafehérváron kelt kegylevelében*) Szabó Dávid és Makai Péter debreczeni polgárok kérése folytán, jóvá hagyja II. Jánosnak 1563-dik évi szeptember 2-kán Gyulafehérváron kelt azon kiváltság levelét, melynélfogva engedélyeztetett, hogy a debreczeni bíró, esküdt-bíró társaival, a városon belől mindenféle ügyekben ítélhetési joggal birjon; a városon kívül előforduló ügyekben azonban már, a fejedelmi tisztartók is ítélhessenek. Ugyanezen tisztartókat, a fejdelem, a nehéz idők tekintetéből feljogosítja arra, hogy ezek a városon belől is a közönséges gonosztevőket, kéjhölgyeket tolvajokat, rablókat, gyújtogatókat, gyilkosokat, ál-pénz készítőket, kétnejüket és más ily nemű gonosztevőket elfogathassák. — Meghagyja egyszersmind a fentnevezett vajda, hogy a városi törvényszéktől a perek feljebbezése ne a tisztartókhoz, hanem egyenesen az udvari törvényszékhez történjék. A bitang marhák eladásából bekerült jövedelmet pedig a tisztartók, a helybeli egyház szegényeivel, illetőleg azok gondnokával, hasonfelében megosztani köteleztetnek. Ezen 1575-dik évre nézve, a városi jegyzőkönyvben az van feljegyezve, hogy azon évi szentmihály napján, Duskás Ferencz már előbbi években bírói hivatalt több ízben viselt érdemes polgár, Konstantinápolyba utazott el, a debreczeni nyomorgatott respublica különféle sanyargatásainak enyhítése megszerzése végett.

Báthory István eddigi erdélyi vajda, 1576-dik évben lengyelországi királylyá elválasztatván, Lengyelhonba lett eltávoztása után is, Erdélynek s a részeknek sorsát és bóldogságát, — mint hazájának hű fia — annyira szíven hordozta, hogy ő, noha erdélyi vajdaságban utódául, testvére Báthory Kristóf — eddigi váradi vár főkapitánya — választott; mind a mellett lengyel király korában, is megtartotta magának nem csak az erdélyországi fejdelemségi czimet,

*) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 73. sz.

hanem azon jogot is, hogy az erdélyi fejedelemséghez tartozó alattvalóknak kedvezményeket is osztogathasson. — Innen magyarázható ki azon tünemény, hogy egymásután következő időkben egyszer Báthory Kristóf, másszor pedig Báthory István adományoznak Debreczen város részére kiváltság-leveleket.

II.

Említve volt fentebb, miszerint 1570-dik évben János Zsigmond erdélyi fejedelem és Miksa magyar király közötti szerződésnél fogva, Erdélyország a magyar korona kiegészítő részének, ismertetett volt el. Ezt tudva, könnyen lehet már érteni, hogy az ingyen munkáknak, a véghelyek fentartására fordítandó felosztását megrendelő 1578-dik évi 27-dik törvényczikk 5-dik §-sa (lásd a magyar törvénytárt) Debreczenről mint a magyar koronához tartozó birtokról rendelkezik, akként intézkedvén, hogy a tokaji vár fentartására Debreczen város, tömegesen tizenkét napi szekeres és kézi munkát köteleztetik teljesíteni.

Bár irva volt azonba papírra a szerződés; nem volt könnyű annak teljesedésbe vétele. Az eszme létesítésének ellenzői egyrésztől, pártolói más résztől, két hatalmas tábor képezének egymás ellenében. — Azok, kik Erdélyországnak és a kapcsolt részeknek önállását szívőkön hordozták; a közelebb jelzett szerződést tisztán formálításnak (alakiság) kívánták tekinteni, és gondolatjukban is irtóztak a kimondott eszmének — legalább még mostanában — tettegesítésétől. S e párt élén nem más, mint épen maga Báthory István állott. — Nem úgy az ellenpárt, — melynek haszintén eddigi előzászlója, Békesi Gáspár, ellenfelétől Báthory Istvántól legyőzve, megadá magát sorának, és feltétlen hive gyanánt, győzőjét még lengyelhonba is elkisérve a mellett mind halálíg megmaradott; ámde jelentékeny pártjánál sokkal nagyobb volt a szívósság, mintsem hogy a kitűzött eszme megtestesítésének kísérésére többen ne vállalkoztak volna. Egyike volt valószínű-

leg ezeknek anarcsi Tegzes Antal*) szabolcsmegyében terjedelmes birtokok földes ura. Ő mint gyanittatik, előbb Debreczen városban kezdette meg kísérletét, itten akarván korai érlelődésre segíteni azon gyümölcsöt, mit az idők teljessége, csak később korban fogott megérlelni. — Miután azonban — alkalmasint tapintatlan eljárása miatt is — a felől győződött meg, hogy működését illetőleg Debreczenben, hol a Bebek Györgyök, Balassa Menyhérték stb. közelebb fent körvonalozott elbánása nagyon is friss emlékezetben volt, nemcsak kedvező kilátás nem nyílik a sikerhez, de sőt szerencsésnek tartandhatja önmagát, ha jó móddal odább állhat; innen Erdélyországba vette útját, ottan levén keresendő működésének alkalmasb tért, s remélve, hogy fáradozásait, kívánt eredmény fogja ottan koronázni.

Hihető, hogy az erdélyiek, értesítve lettek, Tegzes Antal látogatása céljáról. Nem sokáig időzhetett Erdélyben Tegzes Antal, mert az 1578-dik évi országgyűlés 26-dik törvénycikke tanúsítása szerint, ő, az erdélyiek közül, valaki által, éltétől megfosztatott. Az esemény nagy megilletődést okozott. Minthogy az volt némelyeknél a hiedelem, mintha a Tegzes Antal erőszakos halála, némely debreczeni polgárok sugalmazásának lett volna következtése; ezen okból a Tegzes Antal fia és leányai, Debreczen város akkori földes-asszonyánál özvegy gróf Salm Eckné-nél guthi Ország Borbálánál, ki mint fentebb láttuk, először enyingi Török Ferencznek nője, ilyminőségében kiskoru fia Török István természetes és törvényes gyámanya volt, tettek panaszt a neheztelt debreczeni polgárok ellen. Feltette ezen ügy fonalát az 1578-ik évi magyarhoni országgyűlés is, mert a 26-dik törvénycikkben (lásd Magyar-törvénytárt) az rendeltetik el, „hogy özvegy gróf Salm „Eckné, mint Debreczen város földes urnője, a bepanaszolt debreczeni polgárokat Diósgyőrre maga elé idéztetvén, azok felett borsodmegyei szolgabíró és esküdt jelen-

*) Nagy Iván: Magyarország családai stb. Tizenegyedik kötet 75. l.

„létében láttasson törvényt; és ha felperesek (a megöletett „Tegzes Antal fia és leányai) a hozandó ítélettel nem lennének megelégedve, ők feljebbvezhetik az ügyet Borsodmegye törvényszékéhez, hol az alispán — az 1563-dik évi 38-dik — szándékos gyilkosokról szóló — törvény-czikk szerint szolgáltatasson ítéletet, a királyi főtörvényszék-hezi feljebbvitel épségben maradván. Ha pedig a debreczeni polgárok, kik a per felvétele előtt egy hónappal az illető földes-asszony, vagy annak tisztjei előtt felperesek által névszerint megnevezendők lesznek, az idézésre megjelenni elmulasztanak; azon esetben, azok, kik a polgárok közül magokat távol fognák tartani, a városból száműzessenek.“

Ezek, — ide vonatkozólag — szavai, az 1578-dik évi 26-dik törvényczikknek. Mi eredménye lett ez intézkedésnek? adatokat reá nem találtunk. Nagyon hihető, hogy vagy felperesek nem lévén képesek névszerint a váddal terhelt polgárokat megnevezni; ez oknálfogva a diósgyőri törvénykezés egészen elmaradott: vagy pedig, habár megjelentek is az idézettek Diósgyőrön; azok, bizonyítékok hiánya miatt, minden további keresettől felmentendőknek nyilvánítottak.

III.

Mint közelebb fent említve volt, a lengyel királyságra elválasztott Báthory István helyébe, az országos rendek annak testvér-bátyját Báthory Kristófot, előbbi időkben váradi főkapitánt, választották meg Erdélyország és kapcsolt részek vajdájává. Báthory Kristóf nemcsak tudományos míveltségű, diplomatai ügyekben jártas, sok nyelvet beszélő férfiú volt, hanem ezeken felül egyike vala ő korának felvilágosodott gondolkozású s békeszerető fejdelmei közül. Ő, noha maga, mint testvér-öccse Báthory István is buzgó r. catholicus, különböző hitfelekezetű alattvalóinak teljes vallásszabadságot engedélyezett. És miután nője Bocskay Erzsébet reformált vallású volt; természetesnek található, hogy a protestáns felekezetűek iránt is, nem

volt kedvezőtlen indulatu. — A szabad vallás- gyakorlat elvét következetesen kívánván keresztül vinni, ő, a jezsuitáknak is, kiknek a beutat Erdélybe, még Báthory István egyengette meg, nemcsak szállást, de sőt birtokot is adományozott. Nem Báthory Kristóf, hanem önmagok Loyola tanítványai hibáztatandók, hogy ők, az állami és vallásfelekezeti ügyekbe hivatlan beavatkozásuk által magokat meggyűlöltetve Erdélyben; onnan nem sokára kimenesztettek. A Báthory Kristóf fia Báthory Zsigmond udvarában — az országos rendek belenyugvásával megtartott három jezsuitának is — kivált pedig Carilli Alfons atyának fondorkodása mennyi veszélyt és romlást hozza Erdélyre! az a történelemből tudva van.

De visszatérve Báthory Kristóf erdélyi vajdához, ő, 1578-dik év október 17-kén, Gyulafehérváron kelt adománylevelével¹⁾ a város területén Csapóutczában létezett barátok kolostorát — mely azon időben már kóroda volt — minden tartozékával együtt Debreczen városnak adományozta. Ugyancsak ő, 1579-dik év július 29-kén Gyulafehérváron kelt levelében²⁾ a debreczeni bírónak és tanácsnak, Sándor Péterre nézve, ki felől a nevezett bíró és tanács, az ő hozzája tett jelentésekben azt irták volt, miszerint az, Báthory István lengyel királytól kiváltság levelet hozott volna saját javára — a város szabadalma ellenére — bormérhetésre, azt válaszolja: ne engedjék Sándor Pétert e gyakorlatban megmaradni, hanem azt igazítsák ő hozzája Erdélyországba, ő aztán, majd gondot visel tet reá, hogy e miatt a város állapota meg ne háborittassék. Az 1580-dik év márczius 5-kén Gyulafehérváron kelt okmányában³⁾ szinte Báthory Kristóf azt rendeli, hogy Debreczen város közhasználatára összevásárolt barmoktól harminczad ne fizetessék; a serfözők pedig, utczáinkint, a város javára egy dénárt fizessenek.

Báthory István lengyel király 1582-dik év október

¹⁾ Városi magánlevéltár, kisebb okmánygyűjtemény 84. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 74. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 76. sz.

22-kén Varsóban kelt okmányában¹⁾, Túry György, Dus-kás István, Szabó Boldizsár debreczeni tanácsbeliek kér-tére, megerősíti az I. Mátyás király által 1458, 1460, 1465-dik években, II. Ulászló király által 1507-dik évben, Zsigmond király által 1411-dik évben, II. Lajos király ál-tal 1518-dik évben, I. János király által 1530-dik évben, II. János király által 1563-dik évben, — továbbá Horog-szeghi Szilágyi Erzsébet által 1477-dik évben, és Szapo-lyai János által 1524-dik évben kiadmányozott szabada-lom-leveleket. Ugyancsak Báthory István lengyel király Varsóban 1582-dik évben a javított naptár szerinti októ-ber 25-kén kelt okmányában²⁾ nyilvánítja, „hogy ő követ-„ni kívánván a régibb fejedelmek és királyok nyomdokait, „kik, alattvalóik szabadságát és mentességét inkább sza-„porítani, mint fogyasztani szokták, de tekintetbe akarván „venni azon nyomorteljes időszakaszt is, melyben Debre-„czen város, az őt környékező ellenség igaztalan megtá-„madásának elannyira ki volna tétetve, hogy ha csak ki-„rályi bőkezűség által fel nem segítették, rövid idő mul-„tán végromlásra, és örökös pusztulásra fogna az jutni: „ennélfogva, nehogy a nevezett város által teljesített és „teljesítendő szolgálatok miatt, és a város lakosait terhelő „sok zsarlás miatt ugyanazon városi polgárok végszükség-„re jussanak: mindezeknél fogva engedélyeztetik, hogy a „heti- és országos vásárok, ne úgy mint eddig történt — „az utczákon szerteszét, — hanem a városház és Sánta „Péter háza előtt elterülő nagy térségen tartassanak.“ — Egyszersmind azok, kik nem bejegyzett polgárok, a bor-méréstől eltiltatnak. Végre magszakadás esetében a városi polgároknak végrendelkezési szabadság engedélyeztetik. Ugyancsak Báthory István lengyel király Krakkóban 1583-dik év június 17-kén kelt okmányában³⁾ meghagyja Kar-dos Miklósnak, hogy ő Debreczenben a maga házánál, a város sérelmére bort ne méressen, sem házához a gonosz-

¹⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 77. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 78. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 79. sz.

tevőket be ne fogadja, annál kevésbé azokat, a városi tanács akaratja ellen ne rejtegesse. — Fentmaradott még Báthory István lengyel királynak 1583-dik évben Nagyváradon a javított naptár szerinti október hó 25-kén kelt okmánya.**) Nevezetes ezen kegylevél azon oknál fogva, mert azon kívül, hogy Debreczen város közönségének a bormérési szabadalmot engedélyezi, egyszersmind a polgárok örökösödési viszonyára nézve Túri György, Duskás István, és Szabó Bóldizsár kérésök folytán, következőleg intézkedik: „a mi a házastársak egyikének — gyermekek „nem léteben — a másik házastárs utáni örökösödését illeti, miután kérvényezők azt adják elő, hogy e tárgyra nézve, ugyanazon Debreczen városban sajátságos népvégzés (plebiscitum) divatoznék, és az folytonos gyakorlatban is volna, s e felől írásban foglalt okmány is létezett, de az, a viszontagságos idők folyamában elveszett: „mind ezeknél fogva engedélyezzük, hogy a magvaszakadtott férjnek mind ingó mind ingatlan javaiból s egyéb „más hagyatékából, a mennyiben mind azok ősieik volnának — negyed rész — régi szokás szerint, az életben „maradott házastársé legyen. Ha pediglen azon javak, az „elhunyt férjnek saját szorgalma által szereztettek volna, „azoknak fele részét tartsa meg az özvegnő, a másik fele „rész pedig, a meghaltnak legközelebbi vérrokonaira háramolják. — Valamint megfordítva, ha az előbb meghalt „nőt, férje élné tul; ugyanazok lesznek megtartandók; „mik a férjre nézve előadattak. — Végre, hogy a debreczeni polgárok biztonságáról és jólétéről gondoskodva legyen, és hogy minden alkalom, a további versengésre „nézve elmetszessék; rendeljük, hogy a vásárok ezentul, „nem szerteszét az utczákon, hanem a város közháza előtti „nyílttéreken tartassanak meg.“

Végezetre ugyancsak Báthory István lengyel király 1583-dik év december 15-kén Krakóban kelt okmányában**) azon nemeseknek, kik Debreczen városban laknak,

*) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz.

azon tekintetből, mert a környékbeli sok ellenség által nyomorgatott város érdeke azt úgy kívánná, megparancsolja, hogy ha jól esik nekik részesülniök a városban lakhatás előnyeiben; tehát a város terheiben is osztozni tartásuk kötelességöknek.

Ez időszakból Debreczen városra nézve az 1580-dik és 1585-dik esztendő — mint vészteljes — említendő meg. Az 1580-dik évben t. i. támadott vala nagy tűzvész elő-álomkor Czeglédutczában Magyar Ferencz házánál, és ezen tűz, Piacz, Várad, Miklósutczáknak mind két részét megemésztette, s a töméntelen kár között tizenhét ember fuladott meg. Az 1585-dik évben pedig, az erdély- és magyarországi helyekkel együtt e város is megkóstolta Istennek kettős ítéletét: az éhséget és dőghalált.¹⁾

IV.

Báthory Kristóf erdélyi vajda 1581-dik év május 27-kén, nem sokkal azután pedig t. i. 1586-dik év december 13-kán Báthory István lengyel király is elhalván; az országos rendek erdélyi vajdául Báthory Kristóf 8 éves fiát Báthory Zsigmondot választották el. A kiskoru fejdelem képében elébb tizenkét tagú, — majd Kendy Sándor, Kovasóczy Farkas és Zsombory László személyökben három tagú — tanács, végre pedig az egy Géczy János váradi várkapitány maga rendeltetett ország kormányzójává,²⁾ úgy azonban, hogy a kiadandó kegylevelek, mindenkor az elválasztott új fejdelem nevében fogalmaztassanak.

Ekként történt az, hogy már 1583-dik év február 9-kén Gyulafehérváron a Báthory Zsigmond neve alattkelt okmányban³⁾ a debreczeni polgárok részére az I. Mátyás király által engedélyezett vámmentesség továbbra is biztosittatik. — Ugyancsak Báthory Zsigmond, 1583-dik év mártius 30-kán Gyulafehérváron kelt adománylevelében⁴⁾ a Nagyer-

¹⁾ Barta Böldizsár krónikája.

²⁾ Szalárdy J. Siralmas krónika. 1-ső könyv 3-dik rész.

³⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 83. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 82. sz.

dőt, Apafáját és Mátát — mint a mely javaknak a város, eddig is csendes és békés birtokában volt — új adományilag Debreczen városnak adja. Az 1583-dik év július 28-kán Gyulafehérváron Báthory Zsigmond neve alatt kelt okmányban ¹⁾ mindenkinek, de kivált Géczy János váradi várkapitánynak meghagyatik, hogy a debreczeni polgárok, szabadalmaikban ne háborittassanak meg, és a városi törvényszék által elítélt ügyek feljebbvitel útján a vajdai udvari törvényszékhez terjesztessenek fel. Az 1584-dik év mártius 22-kén Gyulafehérváron kiadmányozott oklevélben ²⁾ Báthory Zsigmond neve alatt, a debreczeni bírák azon jelentésére, — hogy a város területén lakó nemesek — ha reájok mint tanukra történik hivatkozás — idézésre megjelenni és tanuskodni vonakodnak — az illető nemesek szoros engedelmességre utasíttatnak. Az 1582-dik év október 31-kén Gyulafehérváron kelt okmányban pedig, ugyancsak Báthory Zsigmond az Ürrétét, a nagyerdő mellett — mely hajdan a kastélyhoz tartozott, de annak elpusztulása után, a gazdatisztség is már létezni megszűnt — Debreczen városnak adományozza; — s ide vonatkozólag a szokásos beigtatás is ünnepélyesen megtartatott. ³⁾

Az 1590-ik év július 12-ről Gyulafehérváron kelt okmányában ⁴⁾, Báthory Zsigmond meghagyja Bocskay István Bihar és Krasznamegyék főispánjának, hogy ez a Debreczenbe lakás végett beköltöző jobbágyokat az őket vissza követelők ellen megóttalmazza. — Ugyan ő, 1592-dik év július 15-kén Gyulafehérváron kelt levelében ⁵⁾ ugyancsak Bocskay István most már váradi kapitánynak, ugyan azon tárgy iránt kiadja utasító parancsát.

Báthory Zsigmond — miután a derék Géczy János, akkor szülte erőtlenségei miatt, országhalkormányzói tiszteről lemondott volna — az országos rendek által 15 éves korában nagy korúnak nyilvánított. Ön-maga vevén ek-

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 84. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 86. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 87. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár, kisebb okmánygyűjtemény 119. sz.

⁵⁾ Városi magánlevéltár, kisebb okmánygyűjtemény 120. sz.

ként által az uralkodást Báthory Zsigmond, nem csak azért, mivel még igen ifju volt, hanem főkép mert hajlamánál fogva is igen változékony eszü fejedelem vala; sokkép használták fel e körülményt az ő körében tartózkodó titkos tanácsadók, különösen Carilli Altons jézus-szerzetbeli gyóntató atya.

Nem e munka keretéhez tartozik ecsetelése azon irtó-zatos véritéleteknek, melyeket Báthory Zsigmond — minden előre bocsátott törvénykezés nélkül, a legkegyetlenebb módon hajtattott Erdély legkitünőbb azon főurain végre — kik azon ő szándékának — mely szerint a török portávali jó egyetértést felmondva, sőt a törökkel épen szakítva, ő Erdélyt s a részeket egészen a német császár ótalma alá adja — egyedül azon hazafias indokból mondtak ellen, mert előérzetével birtak azon sok szerencsétlenségnek, mely e lépés miatt a hazát el fogja borítani.

Azon főurak, többire mind erőszakos halállal lakoltak; Zsigmond pedig teljesedésbe vette tervét. — Sőt nem sokkal azután az uralkodásba is bele unva, Erdélyt és a részeket, cserébe az opuliai herczegségért, 1598-dik évben Rudolf magyar királynak átbocsátotta. Alig ért azonba Opu-liába Báthory Zsigmond, már is megbánva tettét, visszajött Erdélybe, s fejedelmi székét ujlag elfoglalta. Azt azonban unoka öcsese Báthory Endre bibornok és vármiai (Lengyelországban) püspök, mint leendő erdélyi vajdának átadva, Erdélyországot ismét elhagyván, 1599-dik év kezdetével Lengyelországba távozott el. Báthory Endre a sellenbergi csata után gyászos véget érven, az 1601-dik évben ismét elfoglalá Báthory Zsigmond az erdélyi fejdelemséget. Miután a Rudolf császár rendeletéből ellene küldött seregek élén álló Básta György és Mihály vajda által Goroszlónál, az ő csapattja véres ütközet után megveretvén, ő maga Moldvába kergettetett, onnan 1602-dik évben ujra bement ugyan Erdélybe; azonba szerencsájének csillagát teljesen elhalványodni tapasztalván, a kolozsvári gyűlésen Básta György jelenlétében Erdélyről végkép lemondott, s azt Básta Györgynek, hogy Rudolf császár nevében igazgatná, átadta; s ugyan azon 1602-dik év július 26-kán Erdélyből kiment,

és ötvenezer arany fizetéssel Csehországba Lobkovitz várába vonult — hol aztán 1613-ban halt meg.

Nem lehet feladatunk ecsetelni azon borzasztó sok szerencsétlenséget, melyeket Báthory Zsigmond ily ingatag eljárása közben — Mihály oláh vajda és Básta György dúlásai árasztottak Erdélyre; de érintenünk kellett Báthory Zsigmond változékonyságát azért, hogy érthető legyen az ok — a miért az alább nevezendő időszakban egyszer Rudolf magyar király, máskor megint Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem adományoznak Debreczen városnak kegyleveleket.

Báthory Zsigmond kormányzásának szellemére, türelmetlen ingerült és zsarnokságra hajlandó kedélyének jelzésére legyen elég következő esetet felidézni. A fentebb érintett tordai edictum folytán Nagyváradon is teljesen elterjedett a protestantismus. A reformált hitfelekezet tagjai, négy prédikátort tartván ez időben, nemcsak tulnyomó számban voltak, a nevezett városban; hanem nevezetes főiskolát is állítottak fel, melyben több nagyhirű tanárok, feles számu tanuló ifjuság kiképzésében nagy dicsérrel működtenek — Várad, mint nagy fontosságu várerőséggel ellátott város, és mint Magyarország felől Erdélynek kulcsa, úgy is mint egyik jelentékeny telepe a reformációnak, és akkoriban tősgyökeres magyar lakosoknak, — nem csoda ha Báthory Zsigmondnak is magára vonta figyelmét. Ezen fejedelem 1597-dik évben úgy akarta, hogy Váradot Rudolf császár és király kezeibe adja és első lépésül jezsuitákat szándékozott oda bevinni; mit a váradi polgárok és vitézlő rendek megsejtve, tiltakoztak és határozottan ellenállottak Báthory Zsigmond ide vonatkozó parancsának.

Váradi várkapitány ekkoriban Király György magyar református ember volt. A váradiak ellenszegülését megértő Báthory Zsigmond felingerülve, Király Györgyhöz és általa a váradiakhoz 1597. év június 2-ról következő tartalmu rendre utasító parancsot intézett: „Zsigmond Isten kegyelméből „stb. Hit igazgatásnak — a mi nem ti dolgotok — hagyjatok békét! Szabja, koplya katonához illő fegyver a ti dol-

„gotok. Te pedig Király György uram! ki előttök vagy a „szolgáló rendeknek, — felnyisd a szemedet, mit cselekszel; szájakon tartsd őket; jövőendő háborúságra semmi „okot ne adjatok; s a protestatiókkal ne fenyegetsetek senkit, se egybegyűlésekkel, közönséges magatok tudatlan „balgatatag felfuvalkodástokból hitet ne igazgassatok. Mert „valaki leszen kezdője, vagy kapitány vagy lovász, vagy „pap vagy világi, egy istráng szálat meg nem kimélek tőle. „Egynehányotokról nem szólok, — de ha mindnyájan oly „vitéz emberek volnátok, mint hitet tudtok igazgatni; eddig „régén Konstantinápolyból is kiűztük volna a törököt. Ti „pedig! kik jámbor és tősgyökeres nemes renden kívül vagytok, bírák! városbeliek és váradi főpolgárok minden rendüek! szántás kapálás a ti dolgotok, nem hitigazgatas. Nem paraszt emberhez illik az hitigazgatas, sem „vargához, sem szűcshöz, sem a protestatióval való fenyegetés egy pór bestye áruló kurva fiához is. — Valette!“

Felesleges megjegyeznünk, hogy ezen durva önkényt lehellő fellépés úgy Király Györgyöt, mint az öszves váradiaikat Báthory Zsigmondtól végkép elidegenítvén; véres következményeknek lett eredményezőjévé.

V.

Mivelhogy — mint fentebb is volt érintve — ez időtájban, az ozmán hatalom, valamint Erdély, úgy az öszves Magyarország sorsára nézve is végzetteljes befolyással birt; kell hogy e tárgyat is pár szóval érintsük. — II. Szulejmannak 1566-dik évben történt halálával, fia II-dik Szelim lett szultán, — kit 1575-dik évben III. Murat váltott fel. Ezen időben már, azon varázs-fényből, melylyel II. Szulejman alatt birt volt — sokat vesztett, a gyengülni kezdő török hatalom. De különben is tizenöt évig tartó hadakozásban levén a persákkal a török: ezen oknál fogva folytonos fegyvernyugvás létezett a magyar király és fényes porta között, oly formán azonban, hogy az apró csatározások és portyázások mind egyik félnek kölcsönösen elnézettek. Mi-

után azért e fegyvernyugvás folytán, a török részről nagy-sereggeli megtámadtatás veszélyétől nem lehetett tartania Magyarországnak: megragadta Rudolf magyar király e kedvező alkalmat arra nézve, hogy mind inkább megegyengettessék az ut Erdélyországnak s a részeknek minél hamarabb birtokba vételére. Csak is így lehet kimagyarázni, azon egyezkedéseknek — melyek Rudolf és Báthory Zsigmond között — a fentebbiek szerint megkezdődtek — folyamatba tételét.

A magyar király és fényes porta által — a folytonosan tartó fegyvernyugvás idején is — egymásnak kölcsönösen engedélyezett portyázások s apróbb szerű csatározások azonban sokkal eredmény-dusabbak lőnek Magyarországra nézve, mintsem hogy az ozmánok azt egykedvűen tovább nézhették volna. Ez okból, de azért is, mert Báthory Zsigmond fejdelem, a török barátságot megunva, Rudolf magyar király felé hajolt; a boszuteljes III. Murat szultán több oldalról inditá támadó hadseregét Magyarhon ellen. És megkezdődött a török által a tizenöt évig tartó hadjárat Magyarország ellen, — melynek csak is a majd alább említendő zsitvatoroki béke vetett véget.*) E megkezdődött török hadjáratnak káros következményeiből Debreczen városnak is bővséges rész jutott, — mert ezen hadjárat második évében, 1594-dik esztendőben lőn általános futása Debreczen város népének a tatárok elől, — kik az országba Huszt felől jöttek be, és Debreczen vidékén, vóltak nagy dulásnak, égetésnek és rablásnak okozói**). A szovátiakat, s nádudvariakat a vérszomjas tatárok csaknem mind egy lábíg levágták. És jóllehet e duló csordáknak eleibe állottak is a keresztyének; de velők nem vivának meg derékképen, — hanem csak apróbb csatározások voltak e szokatlan kinézésű ellenség ellen irányozva. — A város népe elfutása által pusztán maradott Debreczennek, csak az itthon maradott néhány buzgó előljárók által lefizetett

*) Buday Ésajás: Magyarország historiája II. kötet. Debreczen 1814. 193. lap.

**) Városi közlevéltár 1594-dik évi Jegyzőkönyv.

nagy öszvegek árán lehetett megmaradása.¹⁾ Debreczen város határterületének északkeleti részén a Nagy-csere nevű erdőségben maig is felmaradt egy utnak a neve, ily czimen: Futottak utja. — Ezen uton széledeztek t. i. a város akkori szerencsétlen lakosai, a tatárok elől szanaszét, Szabolcs és Szathmármegyékbe.

Ugyancsak e hadjárat folyamában történt volt az, hogy a III. Murat szultán helyére 1595-dik évben következett III. Muhamet szultán, töméntelen néppel Eger alá ment, és azon várat, melyet kevéssel előbbi időkben (1552. évben) a hős lelkű Dobó István megtudott védeni, a most nevezett török császár 1596-dik év október 14-kén a várbeli idegen zsoldosok gyávasága és megfélemlése miatt, melylyel a hű Nyári Pálnak birnia nem lehetett — feladás útján — elfoglalta. Azonban a szultán ebbeli örömet csak hamar szomorúság követte, — mert 12 nap múlva Keresztesnél noha látszatra ő volt is a győzedelmes fél, — 20,000 emberét vesztvé, szaladó formán sietett Konstantinápolyba vissza²⁾. E keresztesi csatának — mely keresztyén részről Miksa austriai főherczeg vezérlete alatt vivatott, és melyben a később II. Mátyás király nevet viselő Mátyás főherczeg, — az uralkodó Rudolf király testvére és Báthory Zsigmond erdélyi fejdelem is — jelen voltak, — a keresztyénekre nézve kedvező eredménye leginkább Nádasdy Ferencznek volt tulajdonítható! Saját kárukon tapasztalva ezt a törökök, keresve-keresték az alkalmot, hogy e miatt a nevezett hősön boszujokat hűthessék. — Nem is késett az alkalom sokáig, — noha véres fővel lakoltak merészségökért ez uttal is az ozmánok. Ortelius³⁾ után így írja le ez eseményt Gorove⁴⁾: Megértvén a szolnoki törökök, hogy Nádasdy Ferencz erdélyi utjából — hova ő, Báthory Zsig-

¹⁾ Barta Boldizsár krónikája.

²⁾ Buday Ésás: Magyarország historiája II. kötet. Debreczen 1814. 193. lap.

³⁾ Chronologie oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen auch Schlachten so in Ober- und Unter- Ungarn auch Siebenbürgen mit den Türken. Nürnberg 1604. in 4.

⁴⁾ Tudományos gyűjtemény 1820. X. kötet 53. lap.

mond fejdelmet bekísérte, visszatérőben volna háromezáz lovasával együtt: tehát a szolnoki bég, ezer emberével együtt, Nádasdy ellen kiindult, és Tegrét z (Debreczen) és Varacs (Ujváros) között Nádasdyval öszvecsapott; de vakmerőségét meg is sirathatta. Mert ez a derék magyar vitéz és lovagjai, a lesben álló törökből hatszázat leapritván, az életben maradottak közül hetven embert és 30 lovat elfogtak s ezenfelül ugyanők sok értékű marhát és ezüstenemüt nyertek a pogányoktól, — míg magok csak 50 legényt vesztenek. Nádasdy Ferencz azonba tartva a további lesektől, visszatért Tegrétzbe (Debreczen), és fedezetül négyszáz vadászt vett maga mellé, — hogy azoknak kíséretében, annál nagyobb biztonságban folytathassa útját a Tisza felé.

Ezen zavaros időben, midőn a sokképen nyomorgatott Magyarhazában az ellenséges hadjáratok napi renden voltak, s midőn a rend és fegyelem elannyira fel volt bomolva, hogy a harczvágó kalandoroknak ha engedélyezve nem is, de elnézve és azok által többire büntetlenül gyakorolva lett az önmagok kezére való zsákmányolás; emelkedett jelentőségre az úgynevezett hajduság.

E nevezet = hajdones, a magyar törvénykönyvben először Ulászló VII. Decret. 60. és 61-dik cikkelyében jó elő, hol a hajduk a fegyverhordástól eltiltatnak. Ugyancsak a felidézett helyekből látjuk, hogy ők barompásztorok voltak. A mohácsi vész után, több egyesek elébb magok védelmére, később a török csapatok nyugtalanítására, és préda szerzés végett összeállván: ezek hajduknak neveztettek, s két osztályra különböztettek. Egyik osztályt tettek azok, kik bizonyos zsóldért a haza végvárait őtalmazták, s a török által foglalva tartott jobbágy-helységeket törvényes királyuk iránti hűségben tovább is megtartani igyekeztek, mint ezt az 1563: 23. tcz. világosan tanusítja. — Másik osztályt azok tettek, kik főkép martalék-szerzés végett, vagy magoktól állottak össze fegyveresen, vagy némely tehetős főurak által, nem épen dicséretes czélból fogadtattak fel, s ezek liberi hajdo-

nes=szabad hajduknak neveztettek. — A hajduk először mind gyalogok voltak, de az 1595 s 1596-dik törvény-cikkekből láthatni, hogy ekkor már lovon is kezdtek szolgálni.**) Ezen hadiviseléshez értő, s nemcsak magyar, hanem rác és ruthen fajból alakult népcsoport, már ez idő táj előtt is oly hirhedett nevet vivott ki magának, hogy ha bár több rendben elkövetett féktelenkedésök, és szertelen ragadozásaik miatt, nem egy ízben nyilatkozott is ellenük az országos törvények szigorúsága: a hajdukat azonban háboru idején, úgy a magyar királyok, mint erdélyi fejedelmek, magok részére nagy zsold fizetés mellett is megnyerni felette előnyösnek tartották. És a hajduk, ezek az akkori időbeli magyar önkéntesek, ha egyszer valamelyik fél ügyének meglettek nyerve, mint különben is edzett és magokat a csaták zajában elemőkben érző hadfiak, nem szégyeníték soha meg a bennök helyezett bizalmat. Ők eleinte minden állandó lakhely nélkül levén, kóbor életmódjukkal, szerte barangolva az országban, nem kevés terhére voltak a hon békes lakóinak; miglen később állandóul megtelepítve, lakhelyöknél fogva három különböző név alatt fordulnak elő a történelemben; ugymint: szabócs-megyei, bihar-megyei és körösméltéki hajduk.***) Szolgáljon ez előre bocsátott megjegyzés kulcsúl, a későbbben többször előfordulandó hajduság nevének megérthetésére.

VI.

Az alkalmazkodási politika, habár egyes embereknek, kik saját én-jöikkel szabadon rendelkezhetnek, nem róható is dicséretes tulajdonul fel; társulati- és állam-főnököknél azonban, kik a kormányzásuk alá helyezett népnek jólétéért Isten és világ előtt felelősek, elengedhetlen kötelesség. Erős oldala volt az alkalmazkodás, mindenha e város régebbi időbeli előljáróinak, kik az idők jeleit folytonosan

*) Ujabbkori Ismeretek tára. Negyedik kötet. Pest. 1752. 145, lap.

**) Szalárdi: Siralmas krónika.

észlelve, e várost, a koronkint hatalomra emelkedett fejdelmek kegyébe ajánlani, a legnagyobb áldozatok és fáradozások árán sem mulasztották el. — Ezért látjuk már, hogy Miksa főherczeg s hadvezér (kinek az volt rendeltetése, hogy az erdélyi fejdelemségről leköszönt Báthory Zsigmond helyett Erdélynek s a részeknek kormányzatát átvegye, ki azonban ezt, leginkább azon okból, mert a megürült lengyel királyságra lett kijelöltetését sikeresíteni is reménylette, nem teljesíté) 1591-dik év augusztus 12-kén rakamazi táborban kelt okmányában*) a debreczeni városi tanácsnak a kebelbeli nemesek feletti bíraskodást s a rablók megfogatását, s érdemlett büntetésseli eljárást engedélyezi.

A most nevezett főherczegnek ezen a debreczeni városi tanács részére engedélyezett szabadalma, azon ténykörülmeny által van indokolva, a szabadalom-levél szavai szerint, hogy a czimzett főherczegnek alkalma volt megértenie a debreczeni előljárók és több polgárok keserves panaszkodásából, miszerint a gonoszságban elmerült és rakoncátlankodó emberek szerfeletti merészsége és szemtelensége naponkint reá nehezedik a szerencsétlen debreczeniekre, kik mind önmagok, mind pedig a szomszédos birtokok lakosai, szánakozásra méltókép elvannak nyomva elannyira, hogy sem otthon házaiknál nyugodtan nem lehetnek, sem utazásukat békével nem folytathatják, a hajduk, huszárok és más mindennemű emberek miatt, kik lesben állva, rablást folytatnak, gyilkolásokat és más hasonnemű gázságokat követnek el; melyek mind a vétkek büntetlenül maradásából keletkeznek. — Hogy tehát az igazak megtartassanak, a vétkesek büntessenek; a fentérintett gonoszságok kiirtása tekintetéből, engedélyezi a főherczeg, a debreczeni városi tanácsnak minden rangkülönség nélkül, az elfogott gonosztevők feletti vérbíróságot.

Csakhamar ezután Rudolf magyar király — ki uralkodói székét állandóul Prágában tartotta volt, 1593-dik év

*) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 94. sz.

márcezius 2-kán Prágában kelt kegylevelében¹⁾ a hozzája folyamodott debreczeni polgárok kértére kijelenti, hogy miután azok hitelt érdemlőleg „bebizonyították azt, miszerint a régi magyar királyoktól nyert okmányok és szabaldalmak, a közelebbi zavaros időkben, az ellenséges ozmán hadaknak, a városba lett berohanása, és a gyakori „tűzgyuladások miatt elvesztek, és teljesen semmivé lettek; s miután a szabadságnak azon jótékonyságában is „részesültek volt a debreczeniek, hogy az ötvösök, posztószövéők, szabók, szűcsök, timárok, csizmadíák, ácsok, kovácsok, szappanosok, kocsi-gyártók a magok készítette művek árulhatásaért, minden vám és díjfizetéstől mentesek legyenek: annál fogva ezen szabadalomban ugyanazon debreczeni polgárok továbbra is megtartandóknak nyilváníttatnak.“ Az 1598-ik évi január 12-kén Gyulafehérváron kelt okmányában²⁾ már Báthory Zsigmond, mint újra erdélyi fejdelem, meghagyja Király György váradi kapitánynak, hogy miután ő előtte, a debreczeniek a felől panaszkodnak, miszerint a zsoldnélküli hajduk, magokat családjaikkal együtt Debreczenbe bevették, s ott nemcsak a közterheket viselni s azokban részt venni vonakodnak, hanem a polgárság igavonó jószágainak eltolvajlása, és a város határában időző vidéki nép jószágainak elrablása mellett, hallatlan zsarolásokat is követnek el, s ily eljárásuk által az ozmán ellenségnek a város elleni haragját felzudítják: mind ezek folytán nevezett Király György váradi kapitány, a hajduknak ilyenmő zsarlásoktól eltiltására, s az engedetlenek szigorú megbüntetésére utasíttatik. Majd az 1599-dik év december 15-kén Prágában kelt okmányával³⁾ Rudolf magyar király I. Mátyás királynak 1458-dik évben, II. Ulászló királynak 1507-dik évben, s közelebbről Miksa főherczegnek 1591-dik évben kelt okmányát megerősíti, — és ez okmány Mészáros Benedek, Kun István, Futassy

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 91. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 92. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 94. sz.

Miklós debreczeni tanácsbeliek, és Tibay András jegyző által, a biharmegyei gyűlésen előmutattatván, kihirdetett. — Az 1599-dik évi szeptember 2-kán Prágában kelt okmányában¹⁾ Rudolf király a debreczeni polgároknak révén vámonon mentességét, — az 1599-dik évi szeptember 4-kén Prágában kelt okmányában pedig²⁾ ugyanazon polgároknak, minden eddig élvezett szabadalmaikat megerősíti. Az 1599-dik évi szeptember 9-kén Prágában kelt oklevelében³⁾ ugyancsak Rudolf magyar király az ő felső Magyarországon levő hadai vezérének Básta Györgynek és Nyáry Pál váradi kapitánynak hathatósan ajánlja, hogy azok a debreczenieket minden bárhoumnan jöhető zsarlások ellen védelmezzék. Az 1599-dik év szeptember 8-án Prágában kelt okmányában⁴⁾ pedig ugyancsak Rudolf magyar király a város területén lakó birtokos nemeseknek megparancsolja, hogy azok, a városban, hivatalt vállaljanak, a közterheket hordozzák, és a városi törvénykezésnek magukat alája adják.

Mily kegyelettel ragaszkodott legyen a debreczeni polgárság, régi szokás által megszentelt szabadalmaihoz; szolgáljon következő adat felvilágosításul. — Volt említve fentebb, hogy az 1564-dik évi április 26-kán kelt várostanácsi határozatnál fogva, Debreczenben, az utcákról, a város közháza előtti téerekre tétetett a vásár-tartás által. — És ime 1599-dik évben május 15-dik napjáról keltezve, a városi jegyzőkönyvben következő népvégzés találtatik feljegyezve: „Hogy noha a sok háboru miatt és gonosz emberekre nézve az utcákról — a városi privilegium el-
„lenére — a piacra rendelte és hozta volna is a tanács a
„vásárt; és azon végzést István (Báthory) király is meg-
„erősítette, és privilegiumába betette; minthogy mindaz-
„által az ur Isten még országunkat megcsendesítheti, azt
„a végzést állhatatosnak lenni nem engedjük, hanem a

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 96. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 97. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 97. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 98. sz.

„régí szabadság szerint a vásárt az utcákra kivisszük. Mint-
 „hogy pedig az István király privilegiumában — kiben a soka-
 „dalom felől végzés vagyon — több hasznos dolgok is
 „vagnak, kiket a német császárral is meg kell confirmál-
 „tatni, — ezt is nehezen szakíthatni ki közülök, hanemha
 „confirmálja ő Felsége is; — mi ebben nem contradicá-
 „lunk, és mivel a város szabadalma áll, tehát utcáink a
 „sokadalmakkal régi szabadság szerint éljenek, és azokat
 „kivisszük az utcákra.“

VII.

Csak néhány évig volt még Debreczen város a magyar korona tettelegesen birtokában; máris volt alkalma az akkori magyar kormánynak éreznie, hogy mennyire előnyösök azon szolgáltatások, miket neki Debreczen város ily kevés idő alatt is teljesített. Nem is késett a felsőség, kegylevelek adományozása által Debreczen város polgárait, maga irányában lekötelezni. Így látjuk, hogy 1599-dik év november 31-kén Pozsonból, Mátyás főherczeg, tiltó parancsot menteszt*) Nyáry Pál és Homonnay Lászlóhoz oda irányzottat; hogy azok Debreczen várost szokatlan adóval ne terheljék; ellenkező esetben Básta György megfogja védni a háborgatott debreczenieket. Így látjuk továbbá, hogy Rudolf császár és magyar király, 1600-dik év márczius 17-kén Csehországban Pilsen városban, Wiczmandi Ötvös Lőrincz és Mocsári János debreczeni polgárok kértére, egy nevezetes okmányt állíttat ki Debreczen város részére.***) Ezen okmányban, miután Rudolf király, a névszerint megnevezett előbbi királyok és fejedelmek okleveleit egytől egyig megerősítette; ezek mellé azon kiváltságot is engedélyezi, hogy, ha valaki, a debreczeni polgárok közül, mag nélkül halna el, s végrendeletet sem tett; annak hagyatékát a városi tanács a helybeli szegények kórháza részére lefoglalhassa; s innen kifolyólag ugyancsak Rudolf király ren-

*) Városi magánlevéltár kisebb r. okmánygyűjtemény 129. szám.

**) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz.

deli, hogy az akkint nyerendő bevételhez képest, a debreczeni polgárok elegendő számu szegényeket tarthassanak, és azok ellátásáról a városi tanács gondoskodik. — Ugyan ezen kegy-levél végén a város czimerére nézve, Rudolf király következőkben intézkedik: „Mivelhogy kegyelmesen „ugy értettük meg, hogy Debreczen város polgárai, régtől fogva, mai időkig, város czimere gyanánt egyenesen „fenálló égszin-kék paizst használtak, melynek allján, három csucsú alakban felemelkedett zöld mezőben, fehér — fodorított gyapju — s fején szentek fénysugarával körített hűsvéti bárány, szétterjesztett lábakkal*) a paizs jobb oldalán előlépőhöz hasonló levén, testének egész „súlylyával három lábára támaszkodva fenállva, s első „jobb lábát felemelve és meggörbitve, mintegy váll felett „fehér kereszttel csikozott, lefüggő, és kiterjesztett veres „lobogóval ékesített arany színű keresztrúdját tartja, és „hátrafordított fejével a zászlót szemlélni láttatik: mi kegyelmünk bővségéből azon czimert következőkben kívánjuk növelni és diszesíteni, hogy t. i. maga a bárány a „halom felibe helyezett két könyvön álljon. A paizs felett „pedig királyi koronával ékesített likacsos vagy nyílt sisak „felemelkedjék ki, és a koronán, egy természetes phoenix „madár kiterjesztett szárnyakkal, felemelt fővel, tátott szájjal, jó illatu fákból, szárnyaival tüzet gerjesztve láttassék „magát perzselni. A sisak tetejéről pedig egy felől veres „és fehér, másfelől arany és égszin kék rojtok és foszlányok, a paizs szélén lefolyván, és azt ékesítvén, ahhoz „szorosan illesztve legyenek, — a mint mind ezek a kegy-levél elején, a czimerfestő kezei által ügyesen kiábrázolva szemlélhetők. Akarjuk egyszersmind, hogy az irományok pecsételésénél, a nevezett város polgárai a most leírt czimerrel diszitett pecsét nyomónak veres viaszra lett „alkalmazását, kényelmökhöz képest használhassák.“

Ugyancsak Rudolf császár és király 1600-dik év május 25-kén Pilsenben kelt oklevelében, Debreczen város-

*) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmánygyűjtemény 99. sz.

nak — Nagyvárad város területén levő — saját házát, a katona szállásolás terhétől felmenti¹⁾. Mátyás főherczeg pedig, Pozsonban 1601-dik év márczius 25-kén a debreczenieket, minden vám- és révbér fizetés alól menteseknek nyilvánítja.²⁾ Az 1601-dik év márczius 28-kán Pozsonban kelt okmányban³⁾ pedig ugyanazon főherczeg meghagyja, hogy az ítélettel ellátott pereknek a városi törvényszéktől a királyi táblára feljebbvitele ne gátoltassék. Ugyancsak Mátyás főherczeg, 1601-dik év márczius 31-dik napján Pozsonban kelt okmányában⁴⁾ tekintve azon hű szolgálato-
kat, melyeket a debreczeni polgárok a zavaros időkben tanusítottak, de tekintve azon sok kárt is, melyeket ők a régi királyok által megerősített szabadalmak ellenére, a nem érdemlett sanyargatások folytán szenvedtek; ennél fogva meghagyja a czimzett főherczeg, hogy a város pecsége alatt kiadmányozott bizonyítvánnyal magokat igazoló polgárok le ne tartóztassanak. Végezetre Rudolf császár és király 1601-dik év márczius 10-kén Prágában kelt okmányában⁵⁾ megparancsolja a nemeseknek, hogy ők, ha Debreczenben tartják lakásukat, hivatalt vállaljanak, terheket viseljenek, törvénynek álljanak, épségben maradván a város területén kívül, nemesi szabadalmuk. Ugyancsak 1601-dik év márczius 10-dik napjáról Prágából keltezve Rudolf császár és magyar király, Básta György felső magyarországi kapitányhoz ótalomlevelet menesztett⁶⁾, melyben a debreczeni polgárokat, különösen Török István, Nyáry Pál és Homonnai Drugeth Bálint tulságos követelése ellenében, megvédeni parancsolja.

Visszatekintve az eddigi előadottakra, s azokat a most következőkkel egybevetve, észlelhetjük, miszerint Erdélyben s a részekben a Szapolyaiak uralkodása óta, két nagy

¹⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 100. sz.

²⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 101. sz.

³⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 102. sz.

⁴⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 103. sz.

⁵⁾ Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 104. sz.

⁶⁾ Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánytár 131. sz.

eszme, ugymint az ozmán hatalom felé hajlás, és a protestáns vallásnak uralomra jutása ment volt keresztül.

Eszményileg képzelve a dolgok folyását, úgy kellene annak történnie, hogy a vallásfelekezeti életnek mi közè se legyen a politikai hitvallással. És még is, az e korbeli események logikai rendje hozta azt magával, hogy Erdélyben s a részekben, a r. catholica és protestáns vallás kevés kivétellel két különböző politikai pártot képviseltek. Ez általános szabály alól, magok a koronkénti fejedelmek is alig szenvedtek kivételt. A r. catholica vallásban született, de majd lutheránus, később református vallást követő, végre unitárius vallásban elhalt János Zsigmond alatt, a török párt volt fölényben. — A r. catholicus vallást követő Báthory István, és Kristóf fejedelmek, félig török, félig osztrák érzelmet tanusítottak. A jézsuita szellemben neveltetett Báthory Zsigmond, a törökkel teljesen szakítva, egészen osztrák érzelemtől volt áthatva. A magánzói életében teljesen osztrákpárti Bocskay Istvánt, az események hatalma oda kényszeríté, hogy mint fejedelem, osztrák-ellenes- és merőben török pártot képviseljen. — A r. catholicusnak született, de hitét protestáns vallással felcserélő Báthory Gábor elébb török, majd osztrák párthoz szitván, nagy részben ez utóbbi lépésének tulajdonithatá trónjának és életének vesztét. Miglen végre, a fentjelzett két vallási és politikai eszme egymással küzdelmének, Bethlen Gábor az által vetett végett, hogy a vallási és politikai szabadságot sok időre megalapította, s ez által, a fejedelmi korszak vezérelvét, a vallási és politikai szabadság diadalával koronázta meg.*)

VIII.

Mint fentebb is volt említve, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1595-dik évben Rudolf magyar királylyal szövetségre lépett, és pedig egyebek között arranézve is, hogy

*) Kőváry L. Erdély történelme. Negyedik kötet. Pest 1863. 10. lap.

ő, felséges fejedelem czimét nyervén, azon esetre, ha nőjével Christierna ausztriai főherczeg asszonytól fi-maradéka nem lenne; Erdély és a részek — épségben maradván, ezeknek jogai — az ausztriai házra szálljanak. *) Az 1596-dik évben pedig Báthory Zsigmond a fejdelemségbe beleunva, Erdélyt odahagyta és Opuliába távozott. Onnan azonban ismét visszamenvén Erdélybe, s a fejdelemséget majd átvevén, majd ismét letevé, végre 1602-dik év július 26-kán Erdélyből végkép kiköltözött; s így Erdély és a részek Rudolf királynak jutottak uralkodása alá. E helyeken, a kormányt, Rudolf király nevében, Básta György vitte; ki is, különösen azon idő után, hogy az el-lene feltámadott Székely Mózes 1603-dik év július 22-kén Sorbán Radul által Brassónál seregével együtt semmivé tétetett vala, hallatlan kegyetlenségeket és zsarolásokat s a protestánsok ellen üldözéseket, templom foglalásokat is követett el. — Básta György 1604-dik év elején Erdélyből visszahivatván, a helyébe császári biztosokul küldött Capreolis Tamás, Krauzeneck Pál stb. alatt sem lön türethetőbb Erdélynek s a részeknek sorsa. — A kedélyek már szerfelett el voltak keseredve, s csak ügyes vezető, és alkalom hiányzott, hogy az elégedetlenség nyílt ellenségeskedésbe törjön ki. — S nem sokára mind kettő találkozott.

Rudolf császárnak s magyar királynak Kassa vidékén táborozó vezére Barbiáni Jakab belgiojósai gróf, mind zsarolásai, mind kivált azon eddigelő Magyarországbanszokatlan vállalkozása által, hogy a Szepességen Kassán és több szomszédos helyeken a protestánsok birtokában levő templomokat erőszakkal elfoglalva, azokat a r. catholikusoknak adta által, és a midőn a templomaiktól megfosztatott kassai protestánsok magánházaknál kezdenék az istentiszteletet tartani, a papokat onnan is kiűzeté, a hozzája panaszra ment népet pedig a legdurvább módon utasítá vissza; — lázas forrongásban hozta a különben is ingerült indulatokat, annyival is inkább, mert a felsőbb helyeken e miatt pana-

*) Buday Ézsajás Magyarország historiája II. Darab Debreczen 1841. 195. lap.

szolkodók ki sem halgattattak. — Belgiojósai gróf a közvélemény által, általában úgy tekintetett, mint feltétlenül engedelmes közege a Rudolf császár uralkodása alatt, hatalmát éreztetni kezdő jézsuita pártinak. — Tudjuk hogy a különböző nemű bántódások között egy sincsen érzékenyebben fájó, mintha magát a nép vallásában hiszi zaklattottnak. Azt is tudjuk, hogy ha egyszer a tömeg képzelme feltámad a kormány ellen, vajmi jól legyen is annak dolga anyagilag — de a benne megindult szellemi működés folytán, feláldozza az még anyagi jólétét is, — csakhogy belső ösztönét követhesse.

Ugyde a protestáns népségnek nemcsak vallása miatti féltékenysége volt felriasztva, hanem anyagi javaiban is kézzelfoghatólag lett az háborgatva. Így például 1604-dik év elején Barbiáni megszorongatá Debreczen várost is, hogy az, harmad nap alatt 30,000 forintot küldjön neki; ellenkező esetben feldulatja a várost.*) Ha ma is nagyon sok pénznek mondható harmincz ezer forint; mily rettenetes összeg lehetett ez, az akori időben!

E szoros ügyben, ily rövid határidő alatt a pénz összeszerzésére noha sok utat módot megkísérlett az akkori városi előljáróság; de semmikép különben nem teljesíthették, hanem a birák házankint járván, sokaknak ládáját felnyitogatták, sokakat megsanyargattak, tömlöczöztek, s a kikkél mi pénzt találhattak erővel elvették, és még így is a kívánt összeget egészen nem teljesíthették.

IX.

Barbiánit vagy kapzsisága, vagy pénzsorultsága odáig vitte, hogy nem elégelvén meg a védtelen föld-népének sanyargatását; kezdett a nemesség vagyonára is áhitozni. Hijába intéztek a magyarországi urak Gálszécsen tartott értekezletről Barbiánihoz átiratot, őt eljárásának következéseire figyelmeztetvén; az Erdélyből menekültek pedig hijába kér-

*) Barta Boldizsár kronikája.

tek a cs. biztosoktól hazájokba bebocsáttatást; ezek úgy mint amazok hidegen utasittatának el. A békés utoni boldogulhatás reményétől megfosztatás, a mint egy részről a kétségbeesés felé vonzotta az elnyomottakat, úgy más részről az ellenállási bátorságot nagy mérvben felfokozta náluk. Közelebről Barbiáni egy hatalmas magyar főurat 20,000 forint kölcsönért zaklatta, ki midőn a kölcsönt megtagadta volna, a boszus Barbiáni azon magyar főurnak majorsági birtokait akarta megdézsmáltatni. E czéljában sem boldogulhatván, — személyesen maga elé Kassára idézteti azon főurat s midőn az meg nem jelent, annak további zaklatására kínálkozó alkalom bekövetkezését Barbiáni várta.

És épen ezen magyar főur volt már az, kit a végzet, a kitörő félben levő mozgalom vezetésére választott. S e férfiú nem más mint kismarjai Bocskay István vala. Előbbi időkben váradi várkapitány, majd biharmegyei főispán, ugyan azon megyében, a sólyomkői, nagykeréki, szentjobbi várakhoz tartozó terjedelmes birtokok földes-ura, Erdélyben Görgény, Egeres, Sajó, Kaplyon, sat. uradalmok birtokosa. Ha volt valaha, kinek előélete a német császári udvar iránti ellenséges érzelmekről nem volt gyanusítható, úgy, Bocskay István volt az. Ő a Bocskay Erzsébettől született Báthory Zsigmond erdélyi fejdelemnek anyai nagybátyja, a most nevezett fejdelem kormányzatába nagy befolyással birva, főtenyező volt arra nézve, hogy ezen fejdelem a törökkel szakitsen, és Rudolf császárs király szövetségét keresse. Ezen eszmének megtestesítését elannyira szíven is hordozta Bocskay, mikép közönséges volt akkoriban a hiedelem, hogy azon erdélyi főurnaknak — kik a törökkel jó egyetértés felbontását határozottan ellenzették — erőszakos kiirtásában, a Bocskay István sugalmazásának nem kis szerep jutott. Ugyancsak Bocskay vitte hírül Rudolf magyar királyhoz Prágába, Báthory Zsigmondnak az erdélyi fejdelemségről Rudolf javára lemondását, s ez alkalommal is valamint már előbbi időkben is, ő mint a császári királyi udvarnál különben is kedvellett egyéniség,

Prágában huzamosb ideig tartózkodott. Onnan hazatérve, midőn útközben megértette volna, hogy a változékony eszű Báthory Zsigmonddal a fejdelemséget — Rudolf császár és királynak tett ígérete ellenére — rokonának, Báthory Endre bibornok és vármiai püspöknek adta által; annyira visszataszolásával találkozott e dolog Bocskaynak — hogy ő Erdélybe — noha pedig oda Báthory Endre által, a hódolat hűségi eskü letételére meghivatott — be nem ment, hanem magyarhoni jószágaira vonulva, a közügyek folyamába avatkozástól magát egészen távol tartotta. — Igaz, hogy e miatt Erdélyben fekvő jószágait elvesztette; ámde e magaviseletével elannyira megnyerte Rudolf császár bizalmát, hogy ezen Felség, az erdélyi dolgokra nézve az ő tanácsát folytonosan kikérte; Erdély visszaszerzése után pedig, Bocskaynak a tőle Erdélyben Báthory Endre által elkobzott jószágait tüstént visszaadatta.*)

A dolgok ily helyzetében, feltűnőnek látszhatik első tekintetre Bocskay István felkelési vállalata. A közbejött eseményeket mérlegelve azonban, az ő eljárása nagyon természetesen s lélektanilag teljesen indokoltnak található. — Bocskay István, mint hazáját s nemzetét igazán szerető magyar, és e mellett buzgó református, eszében forgatva azon roppant hatalmat melyet az ausztriai házból koronás magyar királyok — mint egyszersmind német császárok is — kifejthettek, de kegyelettel emlékezve meg azon mérsékeltségről is, melyet I. Ferdinánd és Miksa magyar királyok a protestánsok irányában, Magyarországon tanusítottak, — s a jövőre nézve is, hasonló elbánást reményelve: mindezen tekintetekből Erdélynek és a részeknek a magyar királysággal egyesülését, csak az öszves magyar nemzet, és vallásfelekezetek jólértett érdekében történendőnek képzelte.

Mi kinosak lehetének azért kiábrándulásának órái?, midőn a Rudolf császár és király tettelegesen hatalma alá került Erdélyben és a részekben, a Mihály oláh vajda, Básta

*) Pray: Historia Regum Stirpis austriacae p. 166. és Buday Ézsaiás Magyarország históriája. II. Darab Debreczen 1814. 204. lap.

György által, Magyarországon, pedig a belgiojósai gróf közbejöttével történeteknek szem- és fültanuja volt! S minő szemrehányásokat tehetett magának, elgondolva, hogy számításán kívül bár, — de a történetekért, közvetve önmagát is okolhatja! — Fájt neki, hogy ha kikérdezi is véleményét, a prágai udvar; de a szerint soha nem történik az intézkedés. Fájt neki, hogy ha szabadabban mondja ki, a dolgok rendével meg nem elégedését; még gyanusítatik. Láttá s hallotta, mint üldöztetett Magyarországon, szabad véleményeért, az utoljára is menekülni kényszerült Illésházy István. — Fájt neki, s vele együtt minden jó protestánsnak, különösen az 1604-dik évi országgyűlés végződésével az országos rendek hire, tudta és beleegyezése nélkül, — egy kisded vakbuzgó töredék által, — a 22-dik törvényczikknek a többiekhez csempészése, — azon törvényczikknek, mely a vallásügyi sérelem előterjesztését az országgyűlésből kizárván, egyuttal a protestantismus ellen irtóhadat látszott izenni. Sokkal forróbban szerette hazáját, nemzetét és vallását, mintsem hogy a prágai udvarnál élvezett kegyre visszaemlékezés pillanatig is felejtethette volna vele, nemzete, hazája és vallása iránti kötelmeit.

Szertenézett a hazában, s lelki szemeivel oly egyént fürkészett, kit alkalmasnak láthatna a dolgok rendének megváltoztatására. — Nézete szerint ilyennek ítélte, iktári Bethlen Gábort, ki a Brassónál megsemmisített Székely Mózes táborából szerencsésen menekülve; akkoriban több elégedetlen társával Tömösvár körül, török ótalom alatt időzött. — Ugyde Bethlen Gábor még akkor sokkal fiatalabb, s e mellett mint menekült, s minden birtokaiból kifosztatott egyén, sokkal kevesebb tekintéllyel birt az összes hazában, mintsem hogy az elégteleneknek körülötte tömegesen leendő csoportulása alaposan reménylhető lett volna. Így tehát ösztönszerűleg kellett Bocskaynak éreznie azt, hogy a nagy fontosságú vállalat élére állásra nem más mint épen ő maga legyen a végzet által kiszemelve, s ő pillanatig sem vonogatta magát a szerep elfogadásától. A kedvező sikerről előre is meg volt győződve, mert tudta,

hogy nemcsak nagy elvet, hanem éppen azon országos eszmét is képviseli, mely az összes haza érdekeivel és sok ezerek kebleiben hőn táplált szellemi irányokkal egyezik. Előre biztosítva levén az őt több izbeli vonogatódzása mellett a felkelésre ismételve nógató több elégtelen magyar főurak között Illésházy István, Rákóczy Zsigmond, Homonnai Drugeth Bálint, Rhédey Ferencz, Gyulaffy László stb. elismert tekintélyü hadvezéreknek is támogatásáról, s magán uradalmából takarékos gazdálkodás által összeszerzett feles pénzösszegekkel rendelkezhetvén, gondja volt reá, hogy maga részére megnyerje, az akkoriban Lippai Balázs és Német Balázs kapitányok vezénylete alatt legnagyobb részt reformátusokból álló szabólcsmegyei hajduságot is, mely több ezrekre menő nép, eddig Barbiánit szolgálta volt, de azzal, annak részint rideg bánása, részint zsöld-fizetési képtelensége miatt egyáltalában elégedetlen vala.

A mozgalom kitörésére már csak az alkalom hiányzott, de ez is megjött. Alsó Magyarországon a Rudolf császár és király szolgálatában álló csapatok vezérei Rákóczy Lajos, és Dampierre Duvall Henrik 1604-dik évben, éjnek idején, felvervén a Tömösvár körül táborozó Bethlen Gábor csapatát, ők a Bethlen Gábor hátrahagyott felső köntöse zsebében megtalálták azon levelet, melyet Bocskay István, az általa célba vett fejdelemség ügyében, Bethlen Gáborhoz intézett volt. Az e felől értesült prágai udvar rendeletére, Barbiáni azonnal megtette a készüléteket Bocskay István üldözőbe vételére. Megsejtvén Bocskay a készülletnek ő ellene lett irányzását; Barbiánihoz rögtön követeket indított, s felemlegetve hűségét, kérte ügyének törvényszék elé terjesztését. S midőn választ se kapott volna, helyzetének veszélyeit belátva, elhatározta magában, hogy Barbiáni haragjával szembeszálland. Ily célból megkezdé az önvédelem harczát, mely az események folyásában forradalomná nőtte ki magát. Elsőben is szentjobbi és nagy-kerekii várait megerősíti, maga pedig Sólyomkői várba Eledshez közel vonul meg. — Barbiáni Kassáról a

Tiszán átjövén, míg maga Váradra igyekezett; az ottani várparancsnokot Concini Cypriánt a szentjobbi vár megvételére utasítja, mely várhoz ez, azon beizent álhirre, hogy Bocskay a törökhöz menekült, nem sokára könnyű módon hozzá is jutott. — Concini ezután a nagy-kerekii vár bevételét kísérlette meg, de azzal már Örvendi Pál vitéz ellenállása miatt nem bóldogult. — E hirre Bocskay a solyomkői várból kijövén, a hajduságot tevékenységre szólítja fel, minek is az lett eredménye, hogy az alatt mig Barbiáni, Szalárd mellett Adorján alatt táborozott, s egy felől Erdélyből a Sennyey Pongrácz és Capreolis Tamás által vezényelt és mit sem sejtő magyar hadakat, más felől pedig a Tokaj felől Petz János vezetése alatt álló, siléziai; ausztriai, tiroli, stiriai, carinthiai válogatott nemes ifjakkból álló 3,000 főre menő legtöbbire gyalog hadinépet várta; ezen utóbbi legjobb erőben levő csapatokat, melyeket 400 szekéren nők s gyermekek is követének, midőn azon csapatok Álmosd és Diószeg között folytatták utjokat, a Bocskay részére megnyert, és hozzája Barbiánitól október 14-ke éjjelén átpártolt hajduság, 1604-dik év október 16-dik napja előtti éjjel nagy véletlen megtámadja, zavarba hozza, nyolcz izbeli megujított viadal után hanyatlásra kényszerítve, üzőbe veszi, és jobbára vagy lekaszabolja, vagy a Berettyóig kergetvén, annak megáradott vizébe fúlasztja, magát a kézre került Pecz vezért életben hagyván.)*

E szerencsétlenség hírére Barbiáni, noha már a megérkezett erdélyi hadakkal serege tizezerre szaporodott fel; Adorján alól magát Váradra vont. Innen iratott Sennyey Pongrácz és Kornizs Bóldizsár erdélyi főurak által levelet Bocskayhoz, ezt hűségre térésre szólítván fel. — Bocskay azonban, válaszában szemére hányván Barbiáninak, az ő eddigi eljárását, kijelenté, hogy fegyverét addig — mig vagy a haza szabad nem lesz, vagy ennek szabadságáért el nem vérzik — letenni nem fogja. — Ily csüggesztő helyzetében, Barbiáni, Váradról október 23-kán kiindult,

*) Buday Ézsajas: Magyarország historiája II. Darab. Debreczen 1841. 207. lap.

és nagy sietséggel Pocsajon Debreczenen keresztül vette Tokaj felé útját. — Barbiani szaladó visszavonultában Debreczenben kalauzokat kér a várostól. Adának is neki két tanácsbelit, ugymint Portörő Jakabot és Borzán Gáspárt, kiket szintén Tokajig vitt magával. — De mivel — Barta Boldizsár szerint — oda is nem igen bőv konyhára mentek a németek; magok után élést a pénzhátralékkal együtt Debreczenből kívántak. És mikor a város késnék a válaszküldéssel: az egyik tanácsbelit ugymint Portörő Jakabot haza bocsátják hitén, hogy élést vagy választ vigyen. — Mivel pedig Bocskay megtiltotta a várost, a németeknek való gazdálkodástól; nem lehetett mód a németek kívánsága teljesítésében, és így oda kellett hagyni az egyik tanácsbelit, ugymint Borzán Gáspárt, ki ugyanott a tokaji tömlőczben meghalt; azonban a németek sarczoltatása is megszűnik.*) Borzán Gáspárt megkönyezte Debreczen város népe, Portörő Jakabnak pedig, a boltbért évenként 12 forintot, sok szenvedéseieért 3 évre elengedte, a városi előljáróság.

X.

Nem lehet feladatunk lépésről lépésre kísérni és elszámolni a felkelési hadjáratnak egyes részleteit. Csak annyit jegyzünk meg, hogy azon időtől kezdve, a midőn Bocskay, a Debreczenből Tokajon át Kassa felé siető Barbiánit október 25-kén, a Tisza partján utólérve, ennek utó hadát — az át nem szállithatott ráczokat — tönkre verte; e naptól fogva feltámadott Barbiáni ellen a nép érzelme, a kihozott erdélyi seregek pedig a német tábort oda hagyva, haza széledének. És habár Bocskaynak a Tiszán átkelő és Barbiánit nyomban követő hadai, a Barbiáni helyébe ismét vezérül állított Básta György által eleinte legyőzve, többször szenvedének is vereséget; de Bocskay nevének varázsa lelkesítőleg hatott a nemzetre, mely őt szabadság-hősként üdvözlé, ugyhogy elvégre bebizonyult ez uttal is azon

*) Barta Boldizsár kronikája.

sokszoros tapasztalaton épült igazság, hogy ottan, hol valamely ország népének közérzlete a felkelési ügyet veszi pártfogása alá, az ennek leverésére küldött bármi jól fegyelmezett zsöldös csapatok erkölcsi hatalmának és anyagi erejének elébb vagy utóbb — de okvetlen — meg kelletik törnie.

Bocskay, október 28-dik napján Kállónak vette útját. Kálló, ezen időtájban, mint jelentékeny várerősség, fontos végháza volt — Erdély és a részek ellenében — a magyar királyságnak. S azon várnak előbbi években, főkapitánya pixendorfi Rueber János, alkapitánya Prépostvári Bálint voltak; ezen időben pedig Kátay Mihály parancsnokolt ottan. Bocskay István miután a kállói várat, Kátay Mihálytól októb. 29-én átvette, Kassára indult, a holott is nagy tisztelességgel fogadtatott. Onnan küldött követe Korlát István által, a Pest alatt táborozó Mehemet török nagyvezérrel véd- és dacz-szövetséget kötött, melyből származott örömét a szentjobbi vár visszabocsátásának hire, valamint a kibújdósott erdélyiek megérkezése is nevelte, kiket ő hozzá Tömösvárról ötszáz lovassal, Bethlen Gábor vezérlette.*)

Az 1605-dik év ápril 27-dik napján Bocskay, Kassáról Szerencsre menvén, ottan országgyűlést tartott, hol az ország nagyjai, nemesek, vármegyék és királyi városok küldöttjei nem csekély számmal jelenvén meg, azok Bocskayt fejdelemnek elválasztották, s őt az ország alkotmányának és szabadságának megtartására feleltek. Nevezetes ezen szerencsi gyűlés arról is, mert a két hitfelekezetű protestánsok itt kezdettek legelőször következő czimmel neveztetni: ágostai és helvéthitvallásu evangélicusok.

Bocskay István, Kassán 1605-dik év május 6-dik napjáról keltezve adományozott, Debreczen város részére oly tartalmu okmányt,**) melyben a nevezett fejdelem „tekintetbe véve és elméjében forgatva azon hűséget, hű „szolgálatokból származott érdemeket, melyek által Deb-

*) Wolfg. Bethlen Historia libr. XIII. p. 186. Búday És. Magyarország historiája II. D. 209. l.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 105. sz.

„reczen város polgárai a haza szabadságának visszaszer-
 „zése közben támadott zavaros időkben javaikat és vagy-
 „nukat nem kimélve, a fejdelem irányában magokat hálá-
 „datosoknak mutatták; akarván ennélfogva a fejdelem,
 „a nevezett város polgárait, hű szolgálatukért különös ke-
 „gyelmével kitüntetni, azt engedélyezi, hogy a városi
 „polgárok honn békében maradva, a czimer-leveles (ar-
 „malista) nemesek is, kik a városban laknak, s ottan hi-
 „vatalt viselnek, sem az általános, sem a részletes felke-
 „lésben részt ne vegyenek, hanem további rendeletig bi-
 „zonyos számú őrsereget — mely a fejdelem mellett szol-
 „gáland — tartsanak; a városi polgárok pedig minden ed-
 „digi szabadalmaikat élvezhessék.“

Ugyancsak az 1605-ik évi szeptember havában Bocskay István Medgyesen Erdélyország fejdelmeül is elválasztaték, s az esküt letévén, ő, Erdélyország kormányzójává Rákóczy Zsigmondot választatá, maga pedig kijöve Kasára.*)

Ugyan ezen 1605-dik évben Bocskay István a hajdúkat — kikből seregének egy jó részét alakította volt — szolgálataik jutalmául fejenként és összvesen megnemesítvén Szabolcsmegye határán, egészen pusztá területen — mely már régóta csak vadak tanyája volt, állandó lakhellyel ajándékozta meg. — Adományozta t. i. nekik Kálló várost (mely később II. Mátyás király és Báthory Gábor fejdelem között kötött szerződésnél fogva Böszörmény nyel és Pród pusztá birtokkal, — a hajduk részéről pedig százezer magyar forint toldás mellett cseréltetett fel), továbbá Nánás, Dorog, Varjas egész pusztákat Hadházt Vámospércset Sima és Vid helységbeli részjószágok birtokát; és pedig mindezeket 1605-dik évben, Szoboszló helységét pedig 1606-dik évben.**)

A fejenként megnemesített, de két hónapig minden évben ingyen katonáskodni tartozott új nép, eleinte mintegy kilencz ezer

*) Wolfg. Bethlen Historia Tom. VI. pag. 311—333. Buday És. Magyarország hist. II. D. 217. l.

**) Silye Gábor: városi titoknok Pozson 1847. 38. lap.

főből állott. A korábban rossz hirben jött hajduság hamar gyarapodott. Az 1605-dik évtől kezdve, midőn letelepedési oklevelét nyeri, mintegy tíz év múlva, békés szorgalmas s mind vagyonra mind számra nézve meglepően gyarapodott néppé vált. Földvárai vagy is palánkjai hatalmas védbástyául szolgáltak a török beütései ellen, mely palánkok előőrse a Tiszához nem messze Harangod vala, — ma már pusztá — hol haranggal adtak jelt a török közeledése felől.¹⁾

És ezen megnevezett helységekben lakó hajduk, Szabolcsmegyében, hajdu szabadalmaikat Kállót kivéve állandóul megtartották. Ezeken kívül Szabolcsmegyében e következő helyek: Nyíregyháza, Téglás, Szent-Mihály, Dob, Bőd, Ujfehértó, Nyírbátor, mint szintén Abauj Borsod és Zemplénmegyékben Hernád-Németi, Hidvég, és Gesztely, hajdusági szabadsághoz tartottak igényt, de ezek az 1635-dik évi 68-dik t. cikk erejénél fogva olyanokul nem ismertetének el. — Biharmegyei és körösmelléki hajduk nevezete alatt pedig Bocskay következő 21 helységi lakosokat ajándékozott meg szabadsággal: Szalonta, Ürögd, Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körös-Szeg, Komádi, Vekerd, Sass, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mike-Pércs, Bágos, Konyár, Derecske, Herpály, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe,²⁾. Mind ezen helységek azonban hajdusági szabadsággal bíróknak, azon idő után, mikor a részek, a magyar korona hatalma alá visszakerültek, el nem ismertettek.³⁾

Az 1605-dik év őszén Szokolovics Mehemet török nagy vezér Bocskayt Budára hívta meg ünnepélyesen a török császár nevében. — Nem minden aggodalom nélkül vette e meghívást Bocskay, és mielőtt fényes kíséretével azon utra megindult volna; Debreczenből 1605-dik év

¹⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864. 357. lap.

²⁾ Approbatae Constitutiones. III. Rész 86. czim 1. cikkely.

³⁾ Szegedi J. Rubricae juris hungarici, Pars tertia Tyrnaviae 1714. 98. l.

október 9-kén keltezve következő levelet intézte, Rákóczy Zsigmond erdélyországi kormányzóhoz: „Kétszer irtunk „ennek előtte is kegyelmednek a hadak szorgalmaztatása „felől; most is, minthogy ezen esztendei hadakozásunk „annyira elkésett, ez okon kényszerítettünk ujonnan szor- „galmazni kegyelmedet, hogy a mi rendelkezésünk szerint „mind lovagot s gyalogot, az egész székelységről, azon- „képen a hajduságot is szorgalmaztassa utánunk küldeni. „Melyről most is szeretettel intjük kegyelmedet, sőt kény- „szeritjük az egész magyar nemzet javáért, hogy azzal „semmit ne késsék kegyelmed, hanem mindjárt est éjjel „nappal utánunk siettesse, hogy inkább nemzetünknek „megmaradására leghasznosabban való szolgálatunkat most „lássák és ismerjék; azért szorgalmaztatjuk kegyelmedet „olyan igen a dolog felől. — Mert ha a jó alkalmatosságot „kezünkől most kiejtjük; sok kéréssel sem találjuk meg „ennekutána. Azért kérjük komolyan kegyelmedet, hogy „egyebet ne cselekedjék, hanem a hadakat küldvén — „küldje utánunk kegyelmed. Tartsa meg Isten kegyelme- „det jó egészségben. Datum ex oppido nostro Debreczin „9 octobris anno Domini 1605.*)

Megérkezvén Bocskay István 1605-dik év november 17-dik napján Budára; őt a nagy vezér kitűnő tisztességgel fogadta, kijelentvén, hogy Erdélyország által a fényes portának évenként tizezer aranyban fizettetni szokott adó, ugyanazon országnak elengedtetik. És ez elengedés, Bethlen Gábor fejdelem alatt is, ismételtetett. Ugyanazon alkalmammal, a nagy vezér, Achmet török császár nevében, arany pléhvel bevont és drága kövekkel kirakott koronát tévén Bocskay fejére, őt, magyarországi királynak nevezte. Bocskay — habár a koronát — mint ajándékot elfogadta is, a királyi czimet azonban visszautasította, azzal mentvén magát, hogy van koronás feje Magyarországnak.**)

Az 1606-dik év elején egy hajdu csapat, Debreczen

*) Szilágyi S. A Rákóczyak kora Erdélyben. I. kötet. Pest 1868. 29. l.

**) Buday Ezsajás: Magyarország históriája II. D. Debreczen 1814. 218. lap.

tájékan némi török hadakat felprédálván; Bocskay ugyan azon év mártius 12-kén Kassáról kelt levelében megbizza Rákóczy Zsigmondot, hogy az küldjön hadat a dúló hajdúk megfékezésére.

Debreczen város népének ez időtájon sokféle háborgatása közötti érzelmeit, mi sem ecsetelhetné hivebben, mint a városi jegyzőkönyvben 1606-dik évi deczember 10-dik napjáróli következő leírás: „Noha a mi városunk „csak árokkal és tövis-töltéssel kerítettett körül; mind- „azonáltal Isten ő Felsége annyi sok veszedelmes állapot- „ban, kegyetlen ellenségek ellen is erőssé tett és megótal- „mazott a városunkban bennünket; ezután is e kerítés „erőségül leszen Isten után (és keresztyén vigyázásunk „után), s azt, — mig az Ur Isten így rendeli az idők folyá- „sát — megkell tartanunk, vagy Isten csendességet adván, „erősítnünk kelletik. — Eddig sok rendbeli ember, meg- „hágtá kerítésünket, leverte lakatinkat, kiből fogyatkozá- „sunk esett. — Hogy ezután ez ne essék; a ki ezt meg- „hágná, az ellen büntetést végeztünk: Hogy semmi rend- „beli ember, se itt való, se pedig kívül való, magyar ember „vagy hajdu, senki és semmi rend, a város kerítését sem „egy sem másfelől sehonnan meg ne merje hágni, és által „hágni, se ki- se be- ne menjen a kapun; egyikről is se „nagyról se kicsinről a lakatot le ne merje verni. — Mert „ha valaki — akárki legyen — az ellen cselekszik; a keze „elvágattassék.“ Hasonlókép végeztetett: „Hogy „vasárnap, miglen a délyesti prédikáció meg nem leszen; „semmiféle szekeret a sorompón be nem kell bocsátani.“

A Bocskay István felkelési vállalatának eredménye a bécsi békekötés lőn, mely Rudolf császár és király képviselőjében Mátyás főherczeg — Bocskay István fejdelem képviselőjében pedig Illésházy István s többek között, 1606-dik év julius 23-kán kötöttet meg Bécsben. — E békekötés erejénél fogva Magyarországon a két hitfelekezeti evangelicus vallásuaknak szabad vallás gyakorlat engedélyeztetett, — az 1604-dik évi országgyűlésen kívül becsempészett 22-dik szám alatti sérelmes törvényezikk

pedig érvénytelennek nyilvánítottatott. Minémű alkudozások után készült legyen ezen az ország törvénytárába is beig-
tatott bécsi békekötés, — mely a magyarhoni protestán-
sok törvényes szabadságának legelső alapja — megírta azt
debreczeni főiskolai néhai tanár, tudós Sinay Miklós, ily czimű
álnév alatt kiadott jeles könyvében: *Sylloge Actorum
publicorum, quae celebris suo merito pacifica-
tionis Viennensis anno 1606 initae historiam,
articulorum ejus sensum et denique universam
ejus constitutionem luculenter illustrant. Edita
opera et studio Victorini de Chorebo philohis-
toris Pestini 1790.* (Gyűjteménye azon köziratoknak,
melyek az 1606-dik évben keletkezett s méltán nevezetes
bécsi békekötésnek történetét, annak czikkelyeinek értel-
mét, és végre annak egész alkotmányát felvilágosítják.
Kiadattak történelem-kedvelő Horeb Victorin munkája és
tanulmánya után Pesten 1790.)

A bécsi békekötés által Bocskay István, Erdélyország
és Magyarhon azon részein kívül, melyeket Báthory Zsig-
mond bírt volt, Ugocsa és Bereghvármegyéknak is, a szath-
mári, és tokaji várakkal együtt örökös urául ismertetett el.
— Nem soká élvezhette azonban Bocskay a békekötés örö-
meit, mert ő, 1606-dik év deczember 29-kén — életének
59-dik évében, — a saját kancellárja Kátay Mihály által
állítólagosan beadott méreg hatásának nem minden gya-
núja nélkül megszűnt élni, — a miért aztán a gyanúba
vett Kátayt, ezen okból a felbőszült hajdúk a kassai pia-
czon darabokra aprították.

Bocskay István 1606-dik évi deczember 17-kén írta
meg végrendeletét. Végrehajtókul udvari papját Alvinczi
Pétert, kincstárnokát Örvendi Pált, és belső titoknokát
Pécsi Simont rendelé. — Végrendeletének nevezetes pontja
az, hogy Magyarországot arra inté, miszerint ez, igyekezzék
az erdélyi fejdelemséget feltartani, Erdélyt pedig arra szó-
lítja fel, hogy az, ha a magyar trón helyre áll; Magyarhon-
nal egyesüljön. Ugyanazon végrendeletében, Bocskay Ist-
ván, erdélyi fejdelemségben utódaul, Homonnai Bálintot

ajánlá; a szultántól nyert koronát pedig az ország tárházába tétetni rendelé. — Magyarországnak Szamosközy által készített története kiadására 7000 forintot; a debreczeni ref. iskolának pedig — a debreczeni harminczadról — 200 forintot hagyományozott.

Az 1607-dik év január 2-dik napjáról a debreczeni előljáróság által, következő tanács végzés hozatott: Mivel a hajdúságnak az ő gonosz szándékát ellenünk fentlenni tapasztaljuk; ennélfogva valamely ideig, semmiféle rendet, sem kalmárt sem más egyebet, se vásarra se sokadalomra a városi előljáróság ki ne bocsásson. Ezen 1607-dik év október havában történt az, hogy a hajduk a szolnoki béggel és feles török csapatokkal Debreczenben tanácskozást tartván, egyező akarattal elhatározták, hogy fegyverben levő hét-nyolcz ezernyi seregök Szikszónál táborba szálljon, s ott a közelebb megkötött bécsi békének őket illető pontjai teljesedésbe vételét sikeresítsék.*)

XI.

Bocskay halála után az erdélyi országos rendek, nem a végrendeletileg Bocskay által ajánlott Homonnay Bálintot, hanem Rákóczy Zsigmondot — a Homonnay ipát választották erdélyi fejdelemnek, — ki is 1607-dik év január 14-kén Kolozsváron kelt okmányában**) megrendeli, hogy a Debreczen városban időző hajduk a város minden teherviselésében részt venni köteleztetnek. Ugyancsak ő 1607-dik év június 19-kén Kolozsváron kelt levelével Debreczen város kiváltságait megerősíti s a beköltözött jobbágyoknak kivitelét tiltja (Városi magánlevéltár kisebb gyűjtemény 158 sz.). Rákóczy Zsigmond azonban, mint erdélyi fejdelem nem sokáig vezeté Erdélynek s a részeknek kormányát. Mert meggondolva részint agg korát, és köszvény miatt gyakran változó egészségét, részint pedig elméjében forgatván azt, hogy az ország-nagyjainak egy része, Bethlen Gá-

*) Horváth M. kisebb történelmi munkái II. kötet. Pest 1868. 471. l.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 106. szám.

borindítványára, somlyai Báthory Gábor felé hajlik; miután azt is megértette, hogy a fejedelmi szék megnyerése után vágyódó Báthory Gábor — maga részére a sikert biztosítandó — egy szép aranyos zászló s egyéb sok ajándék küldése mellett, a szoboszlai predikátor Fogthüi Máté hatalmas szónoklata által befolyásolt és Nagy András kapitány vezérlete alatt álló hajdukat magához édesgette, és így tekintélyes hadakkal rendelkezhetik: mind ezen okoknál fogva ő, a fejedelemségről Báthory Gábor javára lemondott. Egyéb előnyök között maga és családja részére Magyarországon a sárosi és szádvári várakat is — a hozzájuk tartozó uradalmokkal — kikötötte; melyek eddigi birtokosának özvegy Csáky Istvánné született enyingi Török Katalinnak — a nevezett jószágok helyett — Erdélyországban leendő kármentesítését Báthory Gábor magára vállalta*).

Rákóczy Zsigmondnak Erdélyből magyarhoni jószágaira végképi kijövetele után, az országos rendek közakarattal Báthory Gábort választották fejedelmül. Ezen terjedelmes birtokokkal, sok szép elmebeli tulajdonnal s deli termettel a sorstól és természettől megajándékozott férfinak, (kire rokona ecsedi Báthory István végrendeletileg a maga terjedelmes uradalmait, oly mellőzhetlen feltét alatt hagyományozta volt, ha hogy ő a r. catholica vallást — melyet eddig követett — elhagyva, reformált vallásra térne által) fájdalom! sok erkölcsi fogyatkozást is róvhat fel árnyék gyanánt a történelem. — Mely fogyatkozásoktól, talán ha egészben nem is, — legalább nagy részben mentes fogott volna lenni a nevezett fejedelem, ha körében levő némely tanácsosainak hizelgései a különben nemes irányu uralkodót el nem szédítik. — Egyébiránt ő, 1609-dik év, május 9-kén Kolozsváron kelt okmányában**) Debreczen város részére megerősíti I. Mátyás király által 1454-dik évben kiadott azon szabadalmot, mely rendeli, hogy a vá-

*) Buday Ézsaiás: Magyarország históriája II. D. Debreczen 1874. 223. lap.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 108. sz.

rosban megtelepedő azon jobbágyok miatt, kik a szabályszerű földbérnek volt földes-uraik részére lett megfizetése nélkül, Debreczenben — a város akarátja ellenére telepedtek le — a városi polgárok ne háborgattassanak. Ugyan ő megerősíti Báthory Zsigmondnak 1590-dik évben Gyulafehérváron kelt azon okmányát, mely szerint a szőkevény jobbágyok Debreczenből ki ne hurezoltassanak, s e miatt Debreczen kárt ne szenvedjen, — hanem a város szabadságai tiszteletben tartassanak. Ugyancsak ő megerősíti Bocskay Istvánnak Kassán 1605-dik év május 6-kán kelt okmányát, mely a Debreczenbe beköltözött jobbágyoknak onnan erőszakkal kivitelét tilalmazza. Az 1609-dik évi október 14-dik napján pedig ugyancsak Báthory Gábor fejedelem, Kolozsváron kelt okmányában*) az I. Mátyás király által 1453-dik évben kelt szabadalom-levelet erősíti meg. Ugyanő 1609-dik évi szeptember 13-kán kelt adománylevelével**) a debreczeni ref. főiskolát, a szepesi dézmajog élvezésével ajándékozza meg. Ezen dézmát illetőleg, a debreczeni városi tanács 1610-dik év július 20-kán következőleg határozott: A mely szepesi buza dézmát a fejedelem a scholabeli diákoknak adott, úgy vegyék a deákok a dézmát, hogy minden holdtól adjon a szántó ember egy egész negyed buzát vagy árpát.

XII.

A mi közelebbről Magyarországot illeti, a bécsi békekötés után — még Bocskay István életében, — ugyancsak az ő közreműködése által az 1606-dik évi november 11-dik napján a Sitva vizének Dunába szakadásánál megkötött Rudolf császár s király és I. Achmet török szultán között 20 évre az ugynevezett sitva-toroki béke, — Rudolf császár és király részéről ennek képviselőjében, Mátyás főherczeg működven a békekötésnél. Mindjárt a következő 1607-dik évben azonban Rudolf császár és ki-

*) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 109. sz.

**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyűjtemény 163 sz.

rály a sitva-toroki békének némely a törökre nézve előnyös feltételeit megsajnálván, czélba vette a béke megsemmítését. Ez okból Németországban birodalmi gyűlést hirdetett, s azon gyűlésre oldalrokon a Károly stiriai uralkodó herceg fiát Ferdinánd főherceget küldötte maga helyett, a német birodalmi rendektől a török ellen segítség kérés czéljával. Másik czélja Rudolf császárnak az volt, hogy miután neki — mint nőtlenségben élőnek — egyenes örököse nem volt: császári utódja, közelebb nevezett Ferdinánd főherceg legyen, saját testvéröccsének Mátyás főhercegnek mellözésével.

Az első dolog a törökkel kötött frigy felbontásából keletkezhető veszélytől tartó magyarokban támasztott nagy rémülést; a második pedig Mátyás főherceget hozta indulatba, kinek nemcsak az fájt, hogy a császár őt — noha testvére volt — minden igazolható ok nélkül mellőzni kívánta, hanem nehezebb esett az is, — hogy ő Magyarországért sokat fáradván, s Rudolf részére mind a magyar nemzettel, mind a törökkel békét szerezvén, ez utóbbit a császár megsemmisíteni kívánja. És e tekintelben a Mátyás főherceggel a magyarok gondolkozása is találkozván; ezek, kik a nevezett főhercegnek maguk irányában szives vonzódásáts mellettök tett sok fáradozását háláson eszökbé vették; a méltatlansággal illetett Mátyás részére állottak. Hasonlóképp cselekedtek az austriaiak és morvák is. A dolog így levén, Mátyás főherceg 1608-dik évi januárban Pozsonyban országgyűlést hirdetett, s ottan a magyarok, austriaiak és morvák között oly irányu szövetséget szerez, hogy egymást semminemű szükségökből el ne hagyják, — a törökkel kötött frigyét, s a bécsi békét megrontani ne engedjék, sőt annak védelmére mindnyájan felkeljenek. E kötés folytán a szövetséges tartományok részéről tekintélyes hadsereg indult Prága felé.

Tettlegességre azonban nem került a dolog. Mert Rudolf császár és Mátyás főherceg között kötött alkunál fogva, Rudolf császár a kezénél tartott magyar koronát az országgal együtt, nem különben Ausztriát és Morvát Mátyás főher-

czegnek átengedte, az is kiköttetvén, hogy a cseheknek is, Rudolf császár halála után nem más, hanem Mátyás főherczeg legyen királyuk. Így tehát a nevezett főherczeg 1608-dik évben megkoronáztatván, II. Mátyás nével magyar király leve, s alatta a mindkét hitvallású evangélikusok valóság szabadságát biztosító 1608-dik évi törvényczikkelyek alkottattak.*)

Noha Debreczen város, mint az akkori ugynevezett Partium kiegészítő része, Báthory Gábor erdélyi fejedelem fenhatósága alatt létezett is: mivelhogy azonban a közelebb nevezett fejedelem, mindjárt uralkodása kezdetén, II. Mátyás magyar királylyal meghasonlott: ebből folyólag, a Báthory Gábor zilált kormányzása közben, II. Mátyás királynak Kassa vidékén Forgács Zsigmond vezénylete alatt álló hadai, a Részek között Debreczen várost is hatalmukba keríték. — Ezért látjuk azt, hogy 1608-dik évi december 8-kán Bécsben kelt okmányában**) II. Mátyás király azt engedélyezi, hogy a kereskedés végett az országban szerteszét járó debreczeni polgárok vámot portékaiktól ne fizessenek; — a peres ügyek kizárólag a városi törvényszék előtt folyjanak, az illetén törvénykezést akadályozók pedig az illető megyékben megbüntettessenek. Ugyancsak II. Mátyás király 1609-dik év november 26-kán Pozsonban kelt okmányában***) gyulai Ötvös János és Juhos Ferencz debreczeni polgárok kértére a Rudolf király által előbbi időben a debreczeni mesterembereknek engedélyezett szabadalmokat megerősíti; sőt még a fentebb érintetteken kívül a csizmadiák és erszéncsinálókra nézve is engedélyezi, hogy azok Debreczenben ugyan azon szabadalmokkal és előjogokkal — melyeket az aranyművesek, szűcsök s egyéb effélék, élveztek — élhessenek; és mindezek, valamint a szappanosok, posztó-szabók különösen az ugynevezett kentula, karazsia, fodoligli,

*) Buday Ézsajas: Magyarország históriája II. Darab Debreczen 1814. 226. lap.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyűjtemény 107. szám.

***) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 110. szám.

kernzeri, aba és bármikép hívott posztóval kereskedők, s azokból sajátkezeikkel ruhákat készítő, s azokat másoknak áruló mesteremberek harminczad és vám-fizetéstől mentesíttessenek. Az 1611-dik év junius 13-kán Eperjesen megtartatott nyolczados törvényszék üléséből pedig nádor gróf Thurzó György*) az ő előtte panaszkodó debreczeni polgárok kérésére körlevelet kiadmányoz, melynél fogva megtiltja, hogy a debreczeni polgárok vám- és révbér — fizetéssel terheltessenek. Az 1610-dik év mártius 1-én Mészáros Benedek főbiróságában következő tanácsvégzés hozatott: Mivel az Isten még az ostort közölünk ki nem vette, de sőt a romlás naprólnapra nevededik; annak-okaért míg az Ur Isten csendes állapotot nemhoz; senki tánczolni, hegedülni, lantolni, virginálni ne merjen.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bethlen Gábor fejdelem korától kezdve I. Rákóczy György fejdelem haláláig.

I.

Báthory Gábor erdélyi fejdelem, tapintatlan uralkodói eljárása által, ugy II. Mátyás magyar királyt, mint a fényes portát is magától teljesen elidegenítette; meggondolatlan tettei, önkényü s nem ritkán zsarnokságba átesapó eljárása, világi gyönyörűségekben elmerülése, kivált bujálkodó élete által pedig alattvalóinak szeretetét is eljátszotta. Az izgatottság és a kedélyek forrongása mindinkább kezdett mutatkozni; s felbomlott az erdős kis hazának és a részeknek ujabban sok munkával előállított szép békessége. Okszerűleg lehetett tehát jósolni, hogy nem leend tartós Báthory Gábor uralkodása; a minthogy kevés idő múltán fejdelemkedését életével együtt be is végezte. Ő ugyan is Bethlen Gábort, jóltevőjét — kinek mellettei buzgóságának köszönheté a fejdelemséget — minden alapos ok nél-

*) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánytár 111. szám.

kül hitvány árulkodók tanácsára meg akarta öletni. Az e felől értesült Bethlen Gábor török földre menekült, s ottan a szultántól kegyelmesen fogadtatva s Erdély fejedelméül ismertetve el, tekintélyes török hadak élén Erdélybe be ment. — Ennek hírére Báthory Gábor — ha bár késsőn is — a német császári udvar kegyének megnyerése után látott. Hamarjában nem érkezvén segítség; ő, ki nem csak polgári alattvalóinak, hanem táborabeli saját hadinépének is teljes közönösségét sőt meghidegülését keservesen tapasztalta, elrémülve vonult Erdélyből Váradra. Itten rendetlen magán életét az előbbi mód szerint folytatni meg nem szülvén; 1613-dik év október 11-dik napján, midőn a várból kijövé, Velenceze nevű utcán a fördőbe akart volna kocsizni; Nadányi Gergely, Szilassy János s többek által megrohantatván, éltétől megfosztatott, s benne a híres Báthory nemzetségnek fiágon magva szakadt.*)

Báthory Gábor megöletésének híre Erdélybe eljutván, a Kolozsvárra összegyűlt rendek, új fejdelem választásáról tanácskozándók, magokhoz a török táborból Bethlen Gábort meghívták. — Ez megjelenvén, biztosítá őket a felől, hogy a közellevő török seregtől mit se tartván, ők a szabad választáshoz hozzá foghatnak. És a rendek, nagy kedvvel, jó reménységgel, nem is hosszas tanácskozással, iktári Bethlen Gábort — mint lelkesedésök közben nyilváníták — saját hazájok fiát, maguk csontjokat és maguk véröket**) 1613-dik évi október 27-dik napján, közakarattal Erdély fejedelméül elválasztották, miáltal mind a töröknek kedve telvén, mind a felzendült szászok lecsendesedvén, Erdélynek s a részeknek közelebbi időkben felzülalt állapota nyugodtabb s bátorságosabb kezdett lenni.

A milyen kedvezők voltak a jelenségek Bethlen Gábornak fejedelmi méltóságra emeltetése idején; oly dicsőség teljes volt az ő egész uralkodói pályája. — És miután

*) Buday Észajás: Magyarország históriája II. Darab Debreczen 1814. 219. lap.

**) Szalárdy János: Siralmas kronikája.

Bethlen Gábor fejedelem, a maga kisded birodalmában nemcsak békét szerzett, hanem alattvalói között az ipar, kereskedés és tudományok ápolása által, a jólét áldásait is elárasztá; a szó teljes értelmében lehet állítani, hogy ő alatta volt Erdélynek és a részeknek fénykora. Erdélynek ez idő tájban három kitűnő derék fejedelme volt, ugymint: Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György. — De a Bocskay fejedelemsége sokkal rövidebb tartamu volt, mintsem hogy a különben halhatlan érdemű — férfinak uralkodása, a bécsi békekötésen kívül egyéb marandó emlékü nyomokat hagyhatott volna maga után. Az I. Rákóczy György fejedelem uralkodása tartós volt ugyan, s mutathatott is fel sok alantabb említendő kedvező eredményt; sajnálattal kell azonban a történésznek, az ő szerfeletti kapzsiságáról, s családja gazdagításán tulságos igyekezete miatt nem ritkán erőszakosságra is fakadásáról megemlékeznie. Bethlen Gábor eredményduzs életét tekintve, kitűnően emelkedik fel ő, az erdélyi fejedelmek csoportozatában.

Ha volt valaha férfiú, ki az élet nagy iskoláján menve keresztül, szenvedések tüzeiben megtisztult lélekkel és megnemesedett szívvvel emelkedett magasra; az Bethlen Gábor volt. Eddigi élte folyásában bővséges alkalmá volt megismerkednie Erdélynek s a részeknek helyzetével. Ifjúkora, a Báthory Zsigmond fejedelem alatti zivataros időken folyt le. Mint political és vallásos szabadság renditlen bajnoka, részt vett ő is a Székely Mózes vezérlete alatt megkezdett ama hadjáratban, mely hazájának a Básta György nyommasztó kormányzata alóli felszabadítását kísérlette meg. — A vállalat szerencsétlenül ütvén ki; ő, üldözőbe vétetve, minden jószágától megfosztatot, s több menekült társaival kibujdosva, török földön török ótalom alatt, huzamosb ideig ette a bujdosók keserü kenyerét, s érezte a hontalanság emésztő fájdalmát. A fejedelemségre emelt Bocskay Istvánhoz valamint lelkesedéssel csatlakozott; úgy az ez által eszközlött politi-

cai és vallás-szabadság kivívásában is főtenyező volt. Az öreg Rákóczy Zsigmonddal egyebek között, annak családi hibája, kapzsisága miatt is nem rokonszenvezvén; a legtisztább szándékból pártolá ő Báthory Gábor ügyét, annak, mint fejdelemnek mind szellemi tulajdonaitól, mind rop-pant gazdagságától, csak áldást reménylven áradozni a hazára. Tehetett-e ő arról, hogy számítása balul ütött ki?

Most ő rajta magán volt a sor, hogy tetteiben adjon kifejezést a magasztos eszménynek, melyet ő, saját keblében, azon férfiről alkotott, ki a gondviselés által, arra van hivatva, hogy Erdélyt és a részeket mint fejdelem igazgassa. És ő, magasztos hivatásának tökéletesen meg is felelt.

Ugy Bocskay István, mint Bethlen Gábor fejdelmek éltök folyásának megfigyelése, sajátos észlelésre nyújt alkalmat. Ha Bocskay több évet töltve Rudolf magyar király körében, ismerhette, ismerte is teljesen a prágai udvar minden árnyalatát: ugy ellenben Bethlen Gábor, helyzeténél fogva, a török viszonyoknak juthatott s jutott is belső tanulmányozásához. — Sokkal élesebb elmével, tisztább felfogással bírt ő, mintsem hogy komoly fontolgatás után meg ne lett volna a felől győződve, hogy a korhadtt állam- és társadalmi intézményekhez konokul ragaszkodó török által, nemcsak gyarapodnia, de azzal egy földön megélnie is, teljes lehetetlen a magyar nemzetnek. — És ha bár ő, fejdelemsége ideje előtt mint üldözött, csupa kénytelen-ségből, fejdelemsége ideje alatt pedig mint kényszerült, csupa eszköz gyanánt, hozzá nyult is a török szövetséghez: az azonban, tisztán állott lelki szemei előtt, miszerint sokkal sorvasztóbb és pusztítóbb ez országra nézve az ozmán hatalom, mintsem hogy azzal tanácsos lenne komoly állandó barátságra lépnie. Kormánypálczája alatti országának jelenben és jövőre nézve is boldogítása levén egyetlen vezér-gondolata; korán felismerte ő a veszélyeket, melyek a magyar korona alatti vidékeken tulsulyra emelkedett kényuri hatalom részéről, a politikai és vallásszabadságot fenyegetik. — Innen folyólag csak is akkor, midőn ezen

veszélyes pártnak meggyengítését tanácslá a kedvező alkalom, s parancsolá a sürgető szükség, használta ő fel, hogy a mérlegbe annál döntőbb súlyt vethessen — a török szövetséget. Minden egyéb más körülmények között pedig, a német és török hatalmasságok közé ékelt kis országában akkint tartá fel az egyensúlyt, hogy fejedelmi függetlensége, mind két hatalmas szomszéd által egyenlően legyen respectálva. Mint valódi államférfiu előre látta ő, hogy eljő az idő, és az nincsen messze távolban, midőn az ozmán hatalom végelgyengülésével, Erdély és a részek, a magyar korona tetteleges birtokába fognak beolvadni. — Addig azonban, míg az megtörténék, gondviselészerű missiójának tekinté ő, alattvalóinak political és vallásszabadságát — a török erő igénybe vételével is — maradandólag megszilárdítani, csak ezáltal remélve bekebelezendő országának jövőre nézve biztosíthatni boldogságát.

II.

Mennyire helyesen fogta fel Bethlen Gábor, a török szomszédságnak akár béke, akár háboru idején egyiránt veszélyes voltát: igazolja ezt a Debreczen városra nézve nyomorusággal teljesen lefolyt 1617-dik esztendő. A nevezett város, Bethlen Gábor fejdelem fenhatósága alatt volt; ezen fejdelem pedig a szultán által kedvellett egyéniségnek tartatott. — És mégis, mert akkor még nem szilárdítá meg annyira uralkodó székét Bethlen, hogy hatalma erejétől — annyira, mint később történt — retteggett volna az ozmánok rablókalandhoz szokott csordája; ezen évben többibizbeli fosztogatást és zsarolást volt Debreczen város népe szenvedni kénytelen a véletlenül beberohanó muzulmán csapatoktól. — Ez eseményt következőleg említi Barta Böldizsár száz éves krónikájában. „A török „igája igen megnehezedék e városon 1617-ik évben; azért „előjáróink (a fejdelem jóváhagyásából) két tanácsbelit „ugymint Csongrádi Jánost és Torma Miklóst egy „szolgával és egy kocsissal elküldék Konstantinápolyba a

„császárhoz, kik a szultántól kívánt választ nyerve, utjokat
 „békével végzik, és haza jönnek. A török császártól nyert
 „ezen ótalom-leveleket elküldik Budavarába Pente Máté,
 „Túri Szabó János, és Tóth Lőrincz tanácsbeliem-
 „berektől, kik, hogy a leveleket megadák a basának, az is
 „jó válaszszaal bocsátja ugyan őket el, de alattomban tatá-
 „rokat küld utánok s azok által a leveleket elraboltatván,
 „megöleti az ártatlan tanácsbelieket, — kiknek aztán ne-
 „hány nap mulva hozták haza bőzhödt holt testeiket te-
 „metésre.“ Közszolgálat érdekében áldozatul esett polgár-
 társainak gyászos esetét megsirató a nép, a városi tanács
 pedig az ártatlanul kiszzenvedettek hátramaradott özvegyeit
 azzal vigasztalta, hogy őket éltök hosszáig, minden jószá-
 gaik után adó- utca- és tized-szer fizetésétől menteseknek
 nyilvánította. — A város pedig ugyanazon nyomorúságban
 maradt, mignem Bethlen Gábor fejdelem, néhány száz
 ide küldött kopjás vitézei által, e fosztogató latroktól meg-
 tisztittatá és megüresité a város vidékét.

Nem lehet feladatunk e helyen, Bethlen Gábor fej-
 delmi uralkodásának részleteibe bocsátkozni, sem azt ecse-
 telni, miként állítá ő országában helyre szigorú fenyíték
 tartása és szoros igazság szolgáltatása által a felbomlott
 rendet; s mikép engedett ő szabad folyamot a jók és be-
 cstületesek azon méltó felboszankodásának, kik a néhai
 szerencsétlen Báthory Gábor fejdelem kivégzésével a med-
 gyesi országgyűlésen kérkedő s ezen bünökért még ju-
 talmat is követelni merészlő gyilkosokat, azon toronyban
 — hova azok a felingerlett nép dühe elől menekültek —
 összevagdalták, és a torony ablakaiból kivetették. Az sem
 e munka köréhez tartozik, leírni, miként gyarapítá ő új
 jövedelem-források nyitása által — az adózó nép terhelte-
 tése nélkül — az ország megüresedett tárházát, s mint
 állított a fiscus jószágaiba majorkodásra alkalmas tisztar-
 tókat, gazdálkodáshoz értő udvarbirákat, jó gondviselőket;
 s miként igyekezett mindennek felett az Isten-tiszteletet
 minden szorgalmatossággal az országban felállítani, iskolá-
 kat építtetni, azokban a deáki szép tudományokat előadat-

ni, a belgiumi és angoliai académiákba tudós ifjakat nagy költséggel szakadatlanul kijáratni és taníttatni. Csak azt említjük meg rövideden, hogy országát tudós református keresztyén tanítókkal, és szép készülségű professorokkal megékesíteni főgondja volt. Cselekedte pedig ezt a messzenéző fejedelem oly célból, hogy azon szellemi harczban, melyet ez idő tájban a magyar korona alatti országban Pázmán Péter és társai a protestantismus ellen megindítottak vala, a megújított vallástudomány védelmére alkalmas előharczosok képezthessenek. — Ily indulattól vezettetve a hassiai herborni, akkoriban nevezetes iskolából, három tudós és az egész keresztyénségben nagy hírű tanárt, Alstedius, Bisterfeldet és Piscatort sok irogatásai és költségei által hazájokból, saját házaikból megnyervén, Erdélybe bevitette, Gyulafehérváron tisztességes házakba szállíttatván és becsületes fizetést nekik rendelve, őket az ottani Collégium lelki épületére nagy haszonnal megtartotta; ezeken kívül is szakadatlanul több tudós hasznos mestereket fizetett a collégiumban. Melyben hogy az ifjuság a szép tudományokban annál jobb móddal épülhetne s gyarapodhatnék, s hogy a collégium tápintézetében számosabban is lakhatnának; számos jövedelmes jószágokat, szép majorsági helyekkel örökös joggal rendelt és fordított vala a nevezett iskolához.

Hasonló bővkezüséggel az 1614-ik év február 16-kán tehát fejedelemsége kezdetén, Szebenben kelt függő pecsétetes levelével, a néhai Báthory Gábor fejedelem 1609-dik évi szeptember 13-kán kelt okmánya által a debreczeni ref. iskolának adományozott szepesi dézmajog élvezését megerősítvén, a tudományok elősegelésére célzó jó akaratának adta szép bizonyosságát.*) Ugyan ő általa a debreczeni togás (beöltözött) deákok feltartásaul adományoztat tak**) a tokaji hegyen levő principális szőlők, Hét-

*) Buday Ézsajás: Magyarország históriája II. D. Debreczen 1814. 231. lap.

**) Szirmay: Notitia historica Comitatus Zempliniensis. Budae 1804. 164-dik lap.

szőlők és Barátszőlő, melyek hajdan a Garay családéi voltak. (Ezen szőlők élvezetében azonban nem sokáig lehettek a debreczeni deákok, mert a nevezett szőlőket Bethlen Gábor halála után, ennek özvegye Brandenburgi Katalin, ki az ungvári collégiumbeli jézsuiták által r. catholica hitre térítettett, ugyanezeknek adományozta; és ezek, azoknak birtokában 1636-dik évben II. Ferdinánd király által is megerősítették.)

Bethlen Gábor fejdelemnek a külső országi tudósokkal mily nagy szellemi ismerettsége volt, megítélhetni abból a levelezésből, melyet ő Paréus Dáviddal folytatott. Mind kettőnek egymáshoz irt leveleit Páris Pápai Ferencz, Rudus Redivivuma végén kiadta.*) Ugyancsak Bethlen Gábor saját reformált vallása melletti buzgóságának emléket feltartja ma is, a régi öreg zsoltáros könyvben ily czim alatt álló Dicséret: Gyakorta való buzgó könyörgést kíván az Isten stb., melyet ő maga készítet; mint ezt, az egyes versek kezdő betűi is mutatják. — A Bibliában pedig annyira gyönyörködött, hogy azt huszonhatszor olvasta által, soha magától még az ütközetbe menetelkor is el nem hagyván.**)

Bethlen Gábornak a reformált vallás ügye iránti ily sok hűségét vévén eszökbe a debreczeniek, csoda-e, ha már akkori időben merően reformátusokból álló város közönsége — a török általi sokszoros zaklattatása daczára — lelkesedéssel határos ragaszkodással csüngött a nevezett fejdelem személyén. Teljesen méltányolta Bethlen ezen vonzalmot 1616-dik évi márczius 12-kén Fogarason kelt azon okmányában***), mely által Báthory Gábor fejdelemnek 1613 junius 24-kén kelt, és Debreczen város szabadsalmait jóváhagyó kegylevelét megerősíti. Mint az érintett okmány kelte mutatja, azon időben adatott még az ki, midőn a török csapatok nyommasztólag nehézkedtek Debre-

*) Buday Ézsajás: Magyarország históriája II. D. Debreczen 1814. 232. lap.

**) Buday Ézsajás: Magyarország históriája II. Darab. 132. lap.

***) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánytár 113. szám.

czenre; mert még akkor nem érezte elég erősnek magát a fejedelem, hogy véget vessen azok rakoncátlankodásának. Amaz okmány egyebek között így hangzik: „Miután ékes és hasznos dolognak véljük a fejedelmekre nézve, ha ők elődjeik példáját követik, és saját erényökkel amazok erényét elérni törekesznek, már ezt, a városoknak akár újból építése, akár megújítása által, akár pedig a meglevő városoknak hasznos és czélszerű törvényekkel ellátása, akár végre más jó cselekvények által láttassanak is eszközölni: mindezekből folyólag noha Debreczen városunk, az ország régi királyai és fejedelmei által, különböző időkben szép kiváltságok és szabadalmakkal volt is ékesítve; miután mindazáltal ugyanazon város a törökök torkába és tőszomszédságába helyeztetve, a török uralom terheinek elhordozására elégségesnek és képesnek mutatkozik; ezenfelül ezen zavargós időkben, midőn a különböző országokban lakó nemzetek által indított hadjáratok pusztítása folytán a háboru kiütését közelgetni szemlélhetjük: akarván jövőre nézve e városnak javát, boldogságát elősegélleni; ezennel elhatároztuk, hogy régi szabadalmaikban, törvényes szokásaikban, minden a város határában belől lakó polgárok sértetlenül megtartassanak.“ Ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem közbenjárására — mint ez fent elő volt adva — az 1618-dik évben, a török adóból ezer forint elengedett volt.

III.

Mig Erdélyben s a részekben ezek ekkint történtek: II. Mátyás király 1619-dik évben elhalván, ő utána — mert ha bár nős volt is, de házasélte gyermekek nélkül maradott — a még 1618-dik évben megkoronáztatott Ferdinánd főherczeg lépett, II. Ferdinánd király czimmal a magyar trónra. Ennek uralkodása kezdetén, a Csehországban már nyílt háboruban kitört elégedetlenség jelei Magyarországon is mutatkoztak. Egyéb okok mellett, az elégedetlenségre, leginkább a mind két hitvallású evangeli-

cusok vallásszabadságának megrövidítése, és az időközben, a magyar-korona birtokába visszakerült szabócsmegyei hajduknak engedélyezett szabadalmok korlátozása szolgáltatott alkalmat. — Miután ügyefogyott állapotjukon máskint nem segíthettek az elégedetlenek: Bethlen Gábor segélyét vették igénybe. — És ő, fejedelmi székében magát már eléggé megerősödve, tárházát is jó részben megtöltve tudván; e vállalatára a fényes portától engedelem és népbeli elegendő sereg nyérése után, *Querelae Hungariae* című manifestumát kibocsátva*), 1619-dik évben nagy haddal Erdélyből kiindul, s Debreczenen keresztül szeptember 21-dik napján Kassára bemegy; ottan a felső-magyarországi statusokkal gyűlést tart; s dolgának rövid idő alatt oly nagy előmenetelt szerez, hogy Magyarországnak a Dunán inneni részét hatalma alá hódítja; s a magyar rendek jó nagy részével elébb Pozsonban, majd Besztercze-Bányán 1626-dik évi augusztus 25-kén megtartatott gyűlésen az ország dolgairól tanácskozik, a rendek őt magyarországi királynak kiáltják; ő azonban a hatalmában levő magyar koronát fejére tétetni nem engedte.**)

II. Ferdinánd király, kinek a csehekkal különben is elég baja volt, alkudozásra hajlandó lévén, ő közötté és Bethlen Gábor fejedelem között megkötöttet a nicolsburgi béke 1621-dik évben, melynek folytán Bethlen a királyi czimről lemondva, II. Ferdinándnak visszaadta a koronát, s a helyett opuliai és ratisboriai herczegségek jövedelmét római szent birodalmi herczegi czimmal, Kassa várost, Abauj, Borsod, Zemplin, Bereg, Ugocsa, Szathmár, Szabócsmegyéket holta napjáig nyerte. — S valamint e birtokaiban ő a r. catholicusoknak teljes vallásszabadságot és egyházi joghatóságot biztosított, úgy viszont Magyarországon a mind két hitvallásu evangélicusoknak a bécsi békekötés, és 1608-dik évi országgyűlési törvényczikkek által szentesített háborithatlan vallásszabadságot kieszközölte. A

*) Szalárdy: *Síralmas krónika*.

**) *Palma: notitia rerum hungaric. Part III. 215. pag. és Buday Ézsás: Magyarország historiája II. Darab. Debreczen 1814. 240. lap.*

nicolsburgi béke foglalatja, az 1622-dik évben Sopronban megtartott országgyűlési 29, 30, 31. törvényczikkelyekbe is beiktattatott.

Ez 1621-dik évnek Debreczen városra nézve viszonytagságos lefolyása, az ezen évi városi jegyzőkönyvben következőleg van feljegyezve: „Isten jóvóltából lefolyt az „1621-dik esztendő. — Gyászos és harczy zavargások s „egyéb veszedelmek szülte sokszoros csapásokkal teljes év „volt ez. — A kellemetlen időjárás, szünteleni esődzések és „a folyamok folytonos szokatlan kiáradása miatt, a föld „elnedvesedett, a levegő megbűzhödött, a szántóvetők „csaknem minden terménye megrothadott, elpusztult és „semmivé lett. A mindenféle gabbaneműekbeli eddig alig „hallott veszteség miatt az országban támadott szükségset „és drágaságot, s az abból származott nyomort nevelte a „döghalál, melynek folytán, négy hónap alatt, t. i. szeptember hó végétől a következő 1622-dik évi január utóljáig, e városban, élet- kor- és nemkülönbség nélkül „dögvészben körülbelől 2000-en haltak el; és e dögvész „kiterjedett az egész országra is. Könyörülj rajtunk ur Isten! áldj meg minket! mutasd meg a te orczád világát „minekünk, irgalmazz nekünk, és fordulj felénk kegyelmes tekintettel, s adj békességet minekünk! Amen!“

Az 1623-dik évben támadott tüzvész — Barta Böldi-
zsár szerint — Debreczenben Váradutczának nagy részét elhamvasztotta. Az 1624-ik évben pedig a döghalál ismét megújulván, e városban megint nagy pusztitást okozott.

Valószínű, hogy Debreczen várost egymásután sürűen érte csapásokból eredett szenvedéseknek némi enyhítéseül, bocsátotta ki Bethlen Gábor fejdelem 1625-dik évi szeptember 22-kén Váradon keltezett azon okmányát*) melyben Szűcs György, Bachio János, Fekete István, Ormánczy Ferencz debreczeni polgárok közbenjárására, a Zsigmond király által 1405-dik évben, Mátyás király által 1458-dik évben, Ulászló király által 1500-dik évben, II.

*) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 114. sz.

János király által 1563-dik évben, Báthory Zsigmond által 1593-dik évben, és Bocskay István fejedelem által 1605-dik évben, a város szabadalmaira vonatkozólag kiadott kegyleveleket megerősíti, közelebbről pedig a Debreczenbe beköltözött jobbágyok zaklatását megtiltja. Egyzersmind az érintett időben kelt okmányában következőket is nyilvánítja: „Hogy pedig nevezett Debreczen városunk polgárai, hűségökből azon nagy állhatatosságukért, melyet ők a mi boldog országlásunk egész idejében minden alkalommal, a szerencsének forgandóságai közben, irántunk tanusítottak, közelebbről pedig az általunk jogszerűen kezdett és folytatott hadjárat okozta zavargós időkben, a sors minden változásaiban, mindenkor különös készséggel nyilatkoztak mellettünk, a mi kegyelmünket önmagok iránt tapasztalhassák, s továbbra is az alattvalói hűségnek és engedelmességnek tetteiben nyilvánítására serkentessenek: ennél fogva a mi ő irántuki bővebb jóvóltunk kitüntetése céljából, különös kegyelmünkből engedélyezzük, hogy a debreczeni polgárok, és a város egész közönsége, hatalmunk alatti országunk területén, személyöktől, vagyonuktól, és bármi néven nevezhető eladás végett használandó saját jószáguktól, adót és vámot ne fizessenek, s annak fizetésére senki által ne kényszeríttessenek.“

IV.

S még itt nem volt határa Bethlen Gábor fejedelem Debreczen város iránti jószágos indulatának. Több ízben fordult ő meg e városban, s nem egyszer utazott keresztül Debreczenen. Saját szemeivel láthatá, miként hevernek romban kormos falai azon főtemplomnak, mely az 1564. évi szeptember 6-kán támadott nagy égés alkalmával a pusztító tűzvésznek teljes martalékává válván, azon idő óta a sokféle inségtől látogatott, és sokszoros szükségben szenvedő város népe által fel nem építtethetett. — Jól ismerte ő e város népe vallásosságát. Jól tudta, miként mi sem fogna jótékonyabban hatni e nép kedélyére, mintha az,

megújulását szemlélheti azon szent hajléknak, hol hatvan s néhány év óta, elkellett némulnia a hivek ajtatos éneklésének s imádkozásának. — Tehát elhatározta magában e templom felépíttetését, s a határozat, tetté vált. Tudatta a város népével ebbeli akaratát, s felszólítá azt, e célra adakozásra. Ő maga, azon kétezer forintot, mely évenként a város által, neki mint hűbér urnak fizetendő lett volna, a templom felépítése egész idejére elengedte; ezenfelül saját pénztárából készpénzzül az építési munkára ötszáz forintot, másik ötszáz forintot pedig deszka s egyéb építési anyag beszerzésére évenként adományozott. Azon kézi és szekeres napszámokat is, — melyeket e város népe a váradi vár feltartására évenként fordítani köteleztetett — a templom építése ideje alatt, e célra fordíttatni parancsolta. — Ezen felül megrendelte, hogy a csapóutczai hajdani kolostorban elhelyezett belső kóroda, megszüntettetvén, s azon kóroda a kül-kórodával összeolvasztatván; a bel-kórodának feltartására eddig fordított malombeli s egyéb jövedelmek, állandóul a templom feltartására szolgáljanak.

El lehet képzelni, mily villanyos hatása volt ennyi jószágnak a város csüggedező népére, mely maga részéről utósó fillérét is e kegyeletes szándék létesítésére a legnagyobb örömmel fordítá. S így lőn aztán lehetővé, hogy a templom, mely az 1564-dik évi tűz miatt mind ez ideig pusztaságban állott, a fejdelem javaslásából és parancsolatjából építtetni kezdetett 1626-dik év augusztus 6-kán Mike Pál főbiróságában Thornai Pásztor Ferencz és Szegedi János predikátorságában. Építteték e templom a következő évben is Juhos Ferencz biróságában. Az 1628-dik esztendőben ezen régi góth stílu szentegyház építtetése bevégezteték Bacsó János biróságában, november 26-kán. — Allott vala pedig pusztaságban e templom 64 évig és 82 napig, miként azt azon templom éjszaki oldalán levő latin versek bizonyíták.

Az 1628-dik évi november 28-dik napjáról szóló városi jegyzőkönyvben, egyebek között az van ide vonatkozólag feljegyezve, hogy ezen a régi időkben szent András

nevéről hivatott templom, az egész keresztyén respublicának nagy öröme, a különböző vidékekről összegyülekező prédikátorok jelenlétében, zsoltárok éneklése, imádságok egyházi szónoklatok tartása, uri szent vacsora kiszolgáltatása közben, a szent András templom régi nevezet félretételével, a szentháromság egy Istennek tiszteletére felszenteltetett 1628-dik év november 26-kán, tartván ezen egyház kormányát, Thornai Ferencz és Szegedi János urak, iskola igazgató Kecskeméti Máté levén. Jelen voltak ez ünnepélyen tiszteletes férfiak Alvinczi Péter és Bakay Benedek kassai, Szepsi Mihály tarczali, Czeglédi János ecsedi, Körösszegi István zilahi, Demjén János bátori, Putnoki János nánási lelkipásztorok.

Az ekkint megépített templom, fenállott 1802-dik év junius 11-dik napjáig, a mikor is péntek napon, déli 11—12 óra között támadott rettenetes tűzvész alkalmából, a város legnagyobb részével, és a ref. collégium épületének felerészével ezen templom veres és kis (cserepes) tornyaival együtt semmivé lett, s falaiban úgy megromlott, hogy csupán az alap némi része maradhatott meg, melyre aztán a mostan fenálló nagy templom építettett fel.*)

Ezen 1628-dik évben, bevezgett nagy templom északi falán jobbról a Bethlen Gábor czimere**) balról pedig Debreczen városnak — a debreczeni ref. főiskola könyvtár

*) Buday Ézsajás: Magyarország historiája II. Darab. Debreczen 1814. 233—234. lap.

**) Az iktári Bethlen család czimere tojásdad kerek paizson két egymással szemben álló s nyakuknál nyilvesszövel keresztül lőtt hattyu madár. A somlyai Báthory család czimere három sárkány-fog, melyet kigyó veszen közbe. Az 1628-dik évben elkészült debreczeni ref. templom északi (és így a ref. főiskola felé fekvő) oldalán, midőn a Bethlen Gábor fejedelem családi czimere kifaragtatott, ugyanakkor annak emlékére, hogy Bethlen Gábor életét néhai fejedelem Báthory Gábor kioltatni akarta, egy — a két hattyu madarat fenyegető kigyó is ábrázoltatott. E megjegyzés, az 1-ső szám alatti versnek értelmezésére, annak fölemlítése mellett szolgáljon, miszerint Bethlen Gábor azonkívül, hogy erdélyi fejedelem volt (Erdélyországnak czimere hétvár = Siebenbürgen) a besztlerce-bányai gyűlésen magyarországi királysági czimmal és magyar koronával — melyet ő azonban el nem fogadott — meg volt kínálva: mint opuliai és ratibori herczegségi uradalmok ura, és római szent birodalombeli herczeg pedig. római birodalmi czimer viselésére is fel volt jogosítva.

helyiségében maig is látható márványra vésett régi czimere ábrázoltatott ki. A Bethlen Gábor czimere felibe e betűk voltak írva: S. P. E. D. D. G. B. D. G. S. R. J. T. P. P. R. H. D. S. C. A. O. R. D. mely betűk ezt teszik: Serenissimus Princeps, et Dominus Dominus Gabriel Bethlen, Dei Gratia Sacri Romani Imperii Transilvaniaeque Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Sicularum Comes, Ac Opuliae Ratiboriaeque Dux, vagy: Atque Orthodoxae Religionis Defensor. (Felséges fejdelem és ur Bethlen Gábor, Isten kegyelméből a római szent birodalomnak hercege, Erdélyországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura, székelyek grófja, opuliai és ratibori herceg, vagy az igaz hit védője.)

A Czimer mellett balkézre; imez latin versek voltak olvashatók:

1.

Hac Tabula cernis Gabrielis stemma potentis,
Cui insignia sunt avibus persepulta duabus
Telo conjunctis, quas serpens cingit iniquus.
Sed non Illustri potuit nocuisse Dynastae
Et Patriae, — hinc chari tria sunt Insignia Patris
Singula praeclaris illustrata ordine factis:
Transsylvaniaeque, cujus sunt symbola septem
Urbes, — Hungaricum Diadema, atque Imperiale.
Hic sacra munificus renovari moenia Templi
Jussit magnifici, auxilio nec defuit apto.

F. P. T. M. E. azaz Francisco P. Thornai Ministro Ecclesiae.

A Czimer alatt pedig ime versek voltak:

2.

Hoc insigne tuum Princeps celsissime nostris
Progenitis, patrii sideris instar erit.
Lustra jacet duodena annos et quatuor ista
Mulciberi quondam lapsa furore Domus.

Quod nunc continuis exsurgit candida tignis
 Tegmine collucens eminus ipsa novo:
 Id tua perfecit virtus, en gratia tanta
 Subsidi in sera posteritate cluet.

Debreczen város czimere melletti felülírások:

3.

Testamenta duo, Phoenix, crux, agnus adumbrant
 Sortem Debrecii symbola vera soli.
 Phoenicis sunt ossa velut rediviva cremati
 Agnus ab infestis permanet ipse lupis:
 Sic crucis ingenti sub pondere culta cruentae
 Plebs utroque Dei foedere docta manet.

A város czimere felett, e felírás volt :

4.

Agna crucem veluti gestat, pedibusque tenella
 Testamenta duo hoc stemmate scripta jacent.
 Vivax ceuque levi Phoenix comburitur igne
 Sed cinere exsurgit gaudia dulce canens;
 Sic tua sors varias patitur venerande Senatus
 Urbis Debreciae proh dolor! ecce vices.
 Non tamen in nihilum transis, quin surgis in altum
 Pondere, tu quoniam Biblia sacra tenes.

Bethlen Gábor fejdelem és Debreczen város
 czimere között :

5.

Consule te Mike Paule situ informique ruina
 Hoc templum exsurgit, Francisci continuatur
 Judicio florente Juhos, finitur honeste
 Te duce Jane Bacho solenniter, atque dicatum
 Ter sancto immensoque Deo, clangore decenti
 Mystarum nostri medio, — sta Christe Redemptor!
 Dedicatum anno 1628, die 26. novembris.

A következő felirat noha későbbi — mert az 1677-ik évben történt kijavításokra vonatkozik — egybefüggés okáért ide jegyeztetik, úgy a mint következik :

6.

Nobilis et curvi iudex consultus et aequi
 Permotus Stephanus Munkácsy fecit amore
 Relligionis item renovari, septuagena
 Septima sexcentas post milleque cum caput aetas
 Erigeret, finique daret sibi jussa november.
 Renovatur anno 1677 die 26. novembris.

Ezen eredetben latin nyelven irt verseknek, magyar nyelven fordítását következőkben ide igtatjuk :

1.

Bethlen Gábor fejdelem czimere mellett balról:

E táblán láthadd ősi czimpaizsát a hatalmas
 Gábornak. Van azon két szárnyas metszve, kiket nyil-
 Vessző tart együtt; körülöttök marczona kigyó,
 Mely nem okozhata kárt a fénykoszorúztanagy urnak;
 És e hon attyának három jelvénye van, egyik
 Mint másik nagy tetteknek diszítve sorával,
 Első Erdély hét várát példázza; a másik —
 S harmadikon ragyog a magyar és birodalmi fejékszer.
 Ő rendelte e szép egyházat emelni fel ujra,
 S bőv adományát és kegyeit nem vonta meg attól.
 P. Tornai Ferencz predikátorságában.

2.

A fejedelmi czimer alatt:

Im e czimeredet fenséges fejdelem! egykor
 A haza csillagaként tiszteli majd az utód.
 A tüztől rongált ház püszbán álla tizenkét
 Évötödíg, sőt négy év tele még azután.

Hogy most hőszinű zsendely borogatja soronként
 Új tetejét, és ily diszlete messze ragyog;
 A te kegyességed hajta ezt végre; segélyed
 Nagyságát méltán hirdeti a maradék.

3.

Sz. k. Debreczen város czimere mellett:

Két szent frigy, phoenix, bárány, s a keresztigaz ábrát
 Nyujtanak a Debreczen városa sorsa felől.
 Lángdult Phoenixnek mintegy a csontja föléledt;
 A bárány menekült farkas erőszak elől;
 És a kereszt roppant sullyától roskadozó nép
 Mindkét szent frigyből szépen okulva marad.

4.

A város czimere alatt jobbról:

Mint lábával tart a szelid báránka keresztet,
 Mig a szövetség két könyve elébe terül;
 Mint élénk Phoenix tüztől megemésztetik, ámde
 Hamvai közzül föl-kél öröm énekivel:
 Így te is óh Debreczen! községtisztelte tanácsa!
 Szenvedsz, fájdalom! a sors veresége alatt.
 Am nem roskaszt a tereh, sőt magasabbra emel föl,
 Minthogy bírod a szent Biblia iratait.

5.

Bíróságodban Mike Pál! a pusztá romokból
 Kel föl ez egyház, majd a Juhos kormányá virágzó
 Évében felnő, a Bachó vezetése alatt meg
 Tisztességesen elkészül, s fölavattatik a nagy
 És szent Istennek lélekbeni tiszteletére,
 Űdvant gerjesztők zengő szava s éneke mellett.
 Édes megváltónk Krisztus! te maradj mi közöttünk.
 Felszenteltetett november 6-kán 1628.

6.

A nemes és jogbölcös bíró Munkácsi, a hitnek
Égve szerelmétől, uj diszbe hozatta e házat.
Mely munkálat ezer hatszáz hetvenhated évben
Indítatván meg, híven befejezte november.

Megujtattott az 1677. eszt. november 26-dik napj.

Ezen az 1628-dik évben megépített templomot illetőleg megemlítjük, hogy e templom tornyára — mely mint-hogy előbb fehér zsindelelyel volt fedve, fehér toronynak, később pedig cseréppel fedetéséről cserépes toronynak neveztetett volt — oda vala már illesztve a város költségén készített gomb, — midőn ezt, a közelebb irt 1628-dik év október 4-kén Demeter nevű kovács levette*) és helyette a (még akkor magánzó, de későbbi időben erdélyi fejdelemmé lett) Rákóczy György által ajándékozott aranyos gombot alkalmazta. Ugyan az ő költségén lett a fehér toronyba oda illesztve a hold, egy oly mester-mű, mely az alatt, míg a toronybeli óra huszonnégy órai időközött járt le, mindig egészen megfordult. Ugyancsak Rákóczy György készíttette a szó alatti templom napkelet felőli ajtajához faragott kövekből az oszlopokat és küszöböket, felülről saját czimerét (hármaz zöld halomra helyezett kereket, s e felibe kiterjesztett szárnyu, s jobb lábával kardot tartó sast) és sárkányt ábrázoltatván ki. Ezen ajtó sárkányos ajtónak neveztetett el, a közönség által. Ezen ajtó fölibe volt illesztve azon tojásdad kerek márvány lap — mely a debreczeni ref. collegium anyakönyvtára helyiségében maig is szemlélhető — következő felirattal:

Spectabilis ac Magnificus
Dnus Dn. Georgi Rákóczy de
Fölső Vadász supre. Coes Comitt.
Borsod, has Antas in gloriam Dei et

*) Városi jegyzőkönyv 1628-dik évi október 4-ről.

Ornamentum Templi Debrecinensis
renovati, anno 1628 fieri fecit.

Rom. IX; W. 16: Non est volentis
Neque currentis sed miserentis Dei.

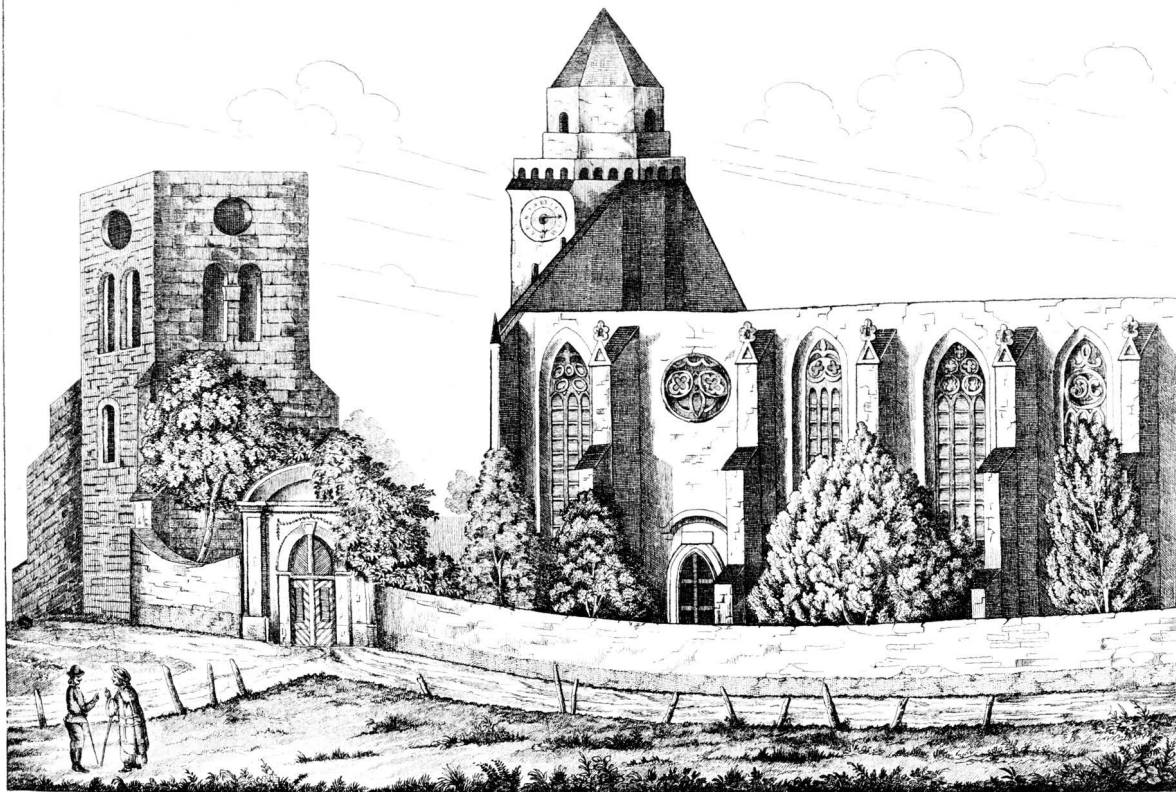
E feliratnak magyar nyelven, következő értelme van: Tekintetes Nagyságos felső-vadászi Rákóczy György, borsodmegyei főispán ur készíttette ezen ajtófeleket Isten dicsőségére, és az 1628-dik évben megújított debreczeni templom ékesítésére. Pál apostol rómaabeliekhez küldött levelének IX. része 16-dik verse: Nem az é a választás, kinek arra akarattja vagyon, sem azé, a ki fut, hanem a könyörülő Istené (T. i. e szentirati mondat volt, jeliséje, symboluma, — Rákóczy Györgynek.)

A mi már közelebről e szóban forgó templom külalakját és belső felosztását illeti, ez, az ide vonatkozó ábrákon szemléltethető. Láthatni az ábráról, hogy e góth stylben (építési modorban) készült templom egészen kőfallal volt körülkerítve. A kőkerítésnek az ég négy sarkához képest négy bejárása volt, ugymint északi, keleti, déli, és nyugoti. Közel a nyugoti bejárástól délfelé a kerítés vonalába volt beépítve a veres torony, melyről alantabb leendő bővebben említés. A templomhoz ragasztott fehér (később cserepesnek nevezett) torony egészen nyugotra nézett. Az ábrán A. alatt a templom főhajója, B. alatt a pót-vagy mellék-hajó; C. alatt északi porticus (tornác), D. alatt déli kis porticus, — E. alatt déli nagy porticus, — F. alatt a keleti vagy sarkányos ajtó; G. alatt a tanulók karba-járója, — H. alatt a mester legények karba-járója, I. alatt oszlopok, K. alatt a fehér torony, L. alatt a veres torony, M. alatt a kőfal kerítés szemléltethető.

V.

Góth stylben (építési modorban) levén a közelebb érintett templom alkotva, helyén véljük itten — habár ki-

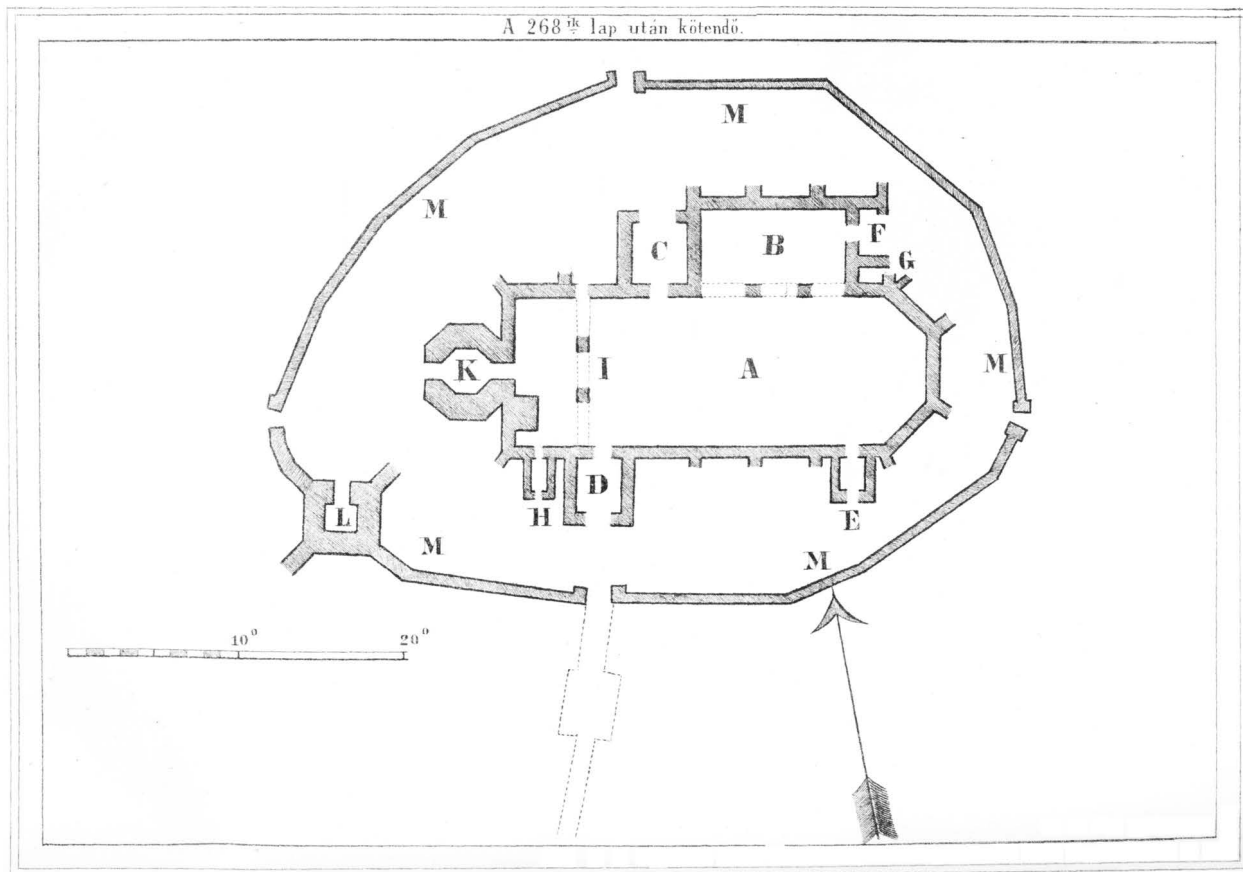
A 268^{ik} lap után kötendő.

A DEBRECZENI REFORMATUM RÉGI NAGY TEMPLOM és VERES TÖRÖNY
DÉLKELETI OLDALÁNAK RAJZOLATJA MEGÉGETT MDCCC^{ik} ESZTENDŐBEN.

**Az 1628 – 1802 DEBRECZENI REFORMATUM NAGY TEMPLOM
ÉS VERESTORONY ALAPRAJZA.**

A 268th lap után kötendő.

térés képen is — úgy a góthokról, mint a góth építési ízlésről is, következőket ide jegyezni:

a) Mi a góthokat illeti, — Krisztus születése után harmadik század közepe táján, — tehát elébb mint a hunok harcziharai Európában csattogni kezdenek — a római birodalomba betörtek, s azt tüzzel-vassal pusztították, sőt onnan szélelebb terjedve, Magyar- és Erdélyországokban is megtelepedtek a góthok.*) E nemzet Skandináviából, vagy a mai Svédhonból — holma is Gothlandban eredeti hazájok van — omlott be Európába; vagy azért, mert eddigi hideg honát megunta, vagy mert a római birodalom fénye és gazdagsága által annak pusztítására ingereltetett, vagy végre azért, mivelhogy a római fegyver által magát megsértettnek képzelte.

A góthok keresztyén vallásra térését így adja elő Zozomen: (Historia Eccl Part 11. Cap V.) Miután Valentinián és Gallien császárok uralkodása idején, a góthok Európa tartományait elpusztították; átmentek Ázsiába, s ottan Kis-Ázsiát Galliciát, Cappadóciát teldulták, — s temérdek rabot gyűjtván, azokat magukkal visszahozták. — A rabnép — melynek egy része papokból állott, lassankint a vad és pogány góthokat megismertette a keresztyén vallással, melyet a góthok végre be is vettek. — E rabok közül való volt Ulphilás is, — kinek góth nyelvre fordított négy evangeliuma Svéciában az uppsalai könyvtárban ma is ereklje gyanánt tartatik; ugyan ennek a jelen évszázadban megtalált levelei pedig a müncheni királyi könyvtárban őriztetnek. Ulphilás Krisztus születése utáni 325-dik évben jelen volt a Nicaei egyházi gyűlésen is, és hitbéli értelmére nézve Arius tudományát követte és terjesztette, mely hittudomány Magyar és Erdélyországban a hunok kijöveteléig, sőt Attila birodalma összeomlásáig, a több népfajokkal vegyesen lakó góthok között annyira elterjedt, hogy ezen nagy terjedelmű nemzet egész hanyatlásaig azt követte; sőt ha honi íróinknak (Andreas Ilia

*) Aranyos Rákosi-Székely Sándor: Unitaria vallás története Erdélyben Kolozsvár 1840. 11. lap.

de ortu & progressu variarum in Dacia religionum pag. 20. & 21. — Haner Historia Ecclesiastica Libr. II. pag. 66. Franc Pasching e societate Jesu vetus Dacia pag. 25.) hitelt adhatunk; az áriusi hitrendszer, Krisztus születése után 1002 évig divatban volt Erdélyben akkor is, midőn Szent István király II. Gyula erdélyi fejedelmet legyőzte.

A góthok közül azok, kik Olaszországba vonultak, ottan a keleti góth (ostgoth, vagy ostrogoth) birodalmat alapították, — azok pedig, kik Spanyolországba vonultak, a nyugoti góth (westgoth, vagy visigoth) birodalomnak lettek alapítóivá. — A keleti gothok különösen Theodorik jeles királyuk ideje után, úgy egyébült is mint Magyar és Erdélyországokban, sok — az ő nevökről nevezett s góth modorban épített — templomok, tornyok s egyéb épületek alkotásáról lettek emlékeztetésekké. Ugy a keleti, mint a nyugoti gothok, a későbbben vándorlásnak indult barbár népek közé bevegyülvén, mint külön álló népfaj, időfolyásában nevöket is elvesztették.

b) A góth építési modort mielőtt jellegeznők; azoknak — kiket ez ügy érdekel, kedvökért meg kell említnünk, miszerint az építési modor, vagy is az épületek bel- és kül-résznének rendezésében s ékítésében izlés, különböző időkből különböző volt. Előre bocsátjuk, hogy templomok, emlékek és nyilvános középületek levén az építészetnek legfenségesb tárgyai; a különböző stylek sajátosságai is leginkább azokban nyilvánulnak. Ezt előre bocsátva:

A legrégebb építésmódok közé soroztatik az egyiptomi, mely a gúla (pyramis) alakján alapul, azonban eléggé eleven oszloprendszerrel is egyesül. Ez építés módnak jellege komolyan feszes, minden magasb kifejlődöttség nélkül. Az indus építészetben sincsen összvehangzás, mit a keletindiai pagodák (imaházak) alakzata is bizonyít; egyébiránt az indus emlékek leginkább kősziklákba faragvák. — A babyloni építés módot a fényüzési anyagok tuczciczomázási használata jellegzé. — E három építésmód megegyezik annyiban, hogy mindegyikben durvasággal határos szabad-

ság, óriási nagyság, pazar fényűzés túlluralgó, — s mind háromnak figyelmes szemlélete bámulatot és csodálkozást igen, de valódi tetszést ébreszteni nem képes.

Az ó görög építésmód, a durvától és óriásitól menten, izléssel párosul nemes egyszerűségben, — s az egyes részletek szépen öszvehangzó szabályosságában nyilatkozik. Átaljában az építést, s kiválólág az oszlop építést legmagosb és teljesen szabályszerű tökélyre az ó görögök vitték. — És pedig ő közülök a dóriaik, a valódi művészet elvei szerint méltóságteli hatással képezték ki az oszloprendszert; — az ő építészeti műveik magasztos egyszerűség mellett, az alakban egyesülő fenség és szépség által is vonzók levén. A jóniaiak szendébb és kellemesb alakban fejleszték ki oszloprendszerüket, — s mind ez, mind amaz (t. i. a dóriai) Athénben, Perikles virágzó korszakában — különösen Phidiás vésője által — érte el művészeti tökélyesedése tetőpontját. A korinthusi rendszer, amazoktól csak az oszlop fejezet czifrább és diszkeltebb alakjában különbözik — ez egyszerű ó görög oszloprendszer szolgált remek példányul az utóvilág számára, és dicsőségesen fen áll az mai napig is; mintegy örök emlékeül a hellenek nagyszerű szellemi élete teremő erejének.

Az etruskusok és rómaiak némi sajátosságos hozzáadással leginkább a görög építészetet utánozták, csak-hogy az ő stíljök mesterkéltébb vala, s középületeiket átalán véve nagyobb fényűzés, s bámulandó nagyszerűség bélyegzé. — A római építészet arany-kora a császári uralkodás első százada volt, — hanyatlása pedig, már a második században bekövetkezett.

A keresztyénség elterjedésével az építészet az eddigitől lényegesen eltérő, s egészen új irányu fejlődést vőn. A keresztyén római basilikák építés módja ugyan még megtartá a régi római építési modor kinyomatát (typusát), attól azonban már — az egyes részleteknek fényűzésseli kivitelére nézve — sokban eltért. A mint pedig nagy Konsztantin császár, birodalmi székhét Rómából Byzanczba áttette; az az idő óta bizanczinak nevezett építészet, — ellen-

tétesen az antik oszlopépítéssel — azon, a boltozat alakjait felülemelte, s ezeken bizonyos keleties elemet tüntetett ki. E stilben épült Justinian császár alatt, Konstantinápolyban a Sophia-temploma.

Az arab vagy maur építésmód, a mauroknak Spanyolországban lett megtelepedése után fejlett ki, mely azonkívül, hogy a közelebb fentemlitett két előbbi építésmódnak keveréke, leginkább a phantastikus bájt, s hullámzóan pompás disztiményeket kedveli. E stilben alkotott építmények között legkitünőbb Granadában, az Alhambra nevű királyi palota.

Az építészet régi szép művei a hunok, vandalok s egyéb barbarnépek berohanásai közben nagyobb részint feldulatván; Theodorik osztrogoth király — maga is barátja a művészetnek — szorgalmas volt a régi épületek fentartásán, sőt egészen újakat is kezdte építtetni, csak egyszerűt, erőset és maradandót törekedvén alkotni. — Ez időtől kezdve veszi nevét és eredetét az ugynevezett góth vagy germán stil. Ez építési modorban különösen az arab ívboltozat, a régi keresztyén basilika oszlopépítési módjával egyesül, csak hogy annál sokkal könnyebb, merészebb, s az ábrándos középkor szelleméhez alkalmazkodottabb. A góth építészet virágzó kora a XI. századtól a XVI. századig tartott. A bécsi — szent Istvánról nevezett — szentegyház, a kassai — Erzsébetről nevezett — templom, legujabban pedig Németországban a kölni világhírű dom, e stilben épültek. E stilben épült volt — 1245-dik évben — azon debreezeni templom is, mely az 1564-dik évi tűzvész által megrongáltatva, 1628-dik évben ugyancsak góth stilben ujítottatott volt meg; de 1802-dik évben — egészen a hasznavehetetlenségig — teljesen leégvén alapjáig széthányatott.

A góth stilnek jellege: hegyes ívek, hegyes egyenes tornyok, csoportban álló egymáshoz nőtt oszlopok, szabad erős falak, különösen pedig a magos merész boltívek, melyeknek sötétes homályában földi szórakozásaiból ma-

gához térve a lélek, a magasra emelkedett boltívek szemléletére, ösztönszerűleg égfelé emelkedésre hivatik.

Egyébiránt ki ezekről, valamint az angol, francia s olasz ujabbkori építésmódokról, magának körülményesb ismereteket óhajt szerezni; megnyerheti azt Manso, Le-comte, Klenze stb. idegen nyelvű írók ide vonatkozó művein kívül, közelebbről, a közhasznú és ujabbkori Ismeretek Tára czimű, hazai nyelvünkön legujabban Pesten 1851-dik évben megjelent Encyclopaediának Építészeti rovat alatti cikkeiből. — A goth stilben épült kassai székes templom ismertetését, jeles régiségbuvárunk Henszlmann Imre adá.

VI.

De ideje, hogy visszatérjünk feladatunk közelebbi tárgyalásához.

Bethlen Gábor fejedelem, 1623-dik évben, okulvetván a nicolsburgi békekötésnek nem minden részben lett teljesülését, ufolag háborut indított II. Ferdinánd király ellen, s Erdélyből kijöven Magyarországon végig haladva a hadjárat súlyát ismét Morvaországba tette át. — De a következő 1624-dik évben, miután a nicolsburgi béke megújított, s neki az opuliai és ratibori herczegség helyett az ecsedi vár minden ahhoz tartozó jószágokkal együtt örökösen átadatott volt, megbékélt.

A béke helyreállítása után Bethlen Gábor fejedelem, az 1624-dik évi márczius 14-kén Gyulafehérváron megnyílt országgyűlésen, mind inkább inkább gyarapodó országa belügyeinek rendezésével vala foglalatatos, mely ezen országgyűlésre, Debreczen város részéről követekül Garázdá György és Ormánsági Ferencz polgárok küldetének.

Ez idő tájban Bethlen Gábor fejedelem Debreczen várost, különösebben boldogítá jó indulatával. Mert azonkívül, hogy a Debreczen város kebelébenlétező czéh-társulatokat több rendbeli kedvező szabadalmakkal látta el: maga iránt a városi közönség iránt is bővségesen érezteté fej-

delmi kegyelmét. — Az 1625-dik évi szeptember 22-kén Váradon keltezett kiváltságlevelében*) Szücs György, Bachió János, Fekete István, Ormánsági Ferencz debreczeni polgárok közbenjárására, a nevezett fejdelem megerősíti Zsigmond királynak 1405-dik évben, Mátyás királynak 1458-dik évben, II. Ulászló királynak 1500-dik évben kelt azon rendeleteiket, melyek Debreczen várost közfállal, avagy alkalmas kerítéssel körülvétetni parancsolják. Ugyan azon kiváltságlevelében megerősíti a nevezett fejdelem, Mátyás királynak 1459-dik évben kelt, és a vidéki jobbágyoknak Debreczenbe beköltöztetésére, és bántalmazhatlanságára vonatkozó rendeletét, valamint a II. János király 1563-dik évben keletkezett, és a Debreczenben lakó nemeseknek a város terheiben részesülésére vonatkozó parancsát is. — Ugyan ezen 1625-dik évi szeptember 22-én kelt kiváltságlevelében, Bethlen Gábor fejdelem következőt nyilvánítja: „Hogy a debreczeni polgárok, azon ritka hűségökért, melyet ők a változékony sorsnak minden viszontagsága között uralkodásunk alatt folytonosan tanusítottak, és azon hűséget a közelebbi múlt zavaros időkben is, a dolgoknak és eseményeknek bárminő folyásában is, irántunk kiváló készséggel, és pedig elegendőképen kitüntették, a mi ő irántok való kegyelmünket is tapasztalják, és hűségöknek s engedelmességöknek még nagyobb mérvbeni bebizonyítására továbbra is serkentessenek; ennél fogva őket saját javaik irányában, minden vám- és rév-bér fizetése alól felmentjük.“

Az 1627-dik évi április 24-kén Gyulafehérváron kelt kiváltság-levelénél fogva pedig, ugyancsak Bethlen Gábor fejdelem, Debreczen város közönségének, saját törvénykezési hatóságát megerősíti.**)

Az 1626-dik évben megint felbomlott ugyan II. Ferdinánd király és Bethlen Gábor fejdelem között a béke; de kevés idő múlva, miután Munkács vára a hozzátartozó bir-

*) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 114. sz.

**) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 115. sz.

tokokkal II. Ferdinánd által Bethlennek átengedett, az ország nagy hasznára, ismét helyreállott a békesség.

Bethlen Gábor fejdelem, első nőjének Károlyi Zsuzsánnának halálával a brandenburgi választó fejdelem János Zsigmond leányát Brandenburgi Katalint vette nőül, azonban sem egyik sem másik házasságból nem lett maradéka. — A haza, valamint saját reformált vallása és egyháza körül maradandó érdemeket szerzett fejdelem, néhány hónappal halála előtt, az egyházi hivatal megtisztelésére, Erdélyben és Magyarországnak ahhoz kötött részeiben szolgáló és szolgálendő predikátorokat 1629-dik évi május 13-dik napján Gyulafehérváron kelt czimer-levél (armalis) által firól fira megneemesítette.

Az 1629-dik évi április 8-kán megnyílt gyulafehérvári országgyűlésen, ujjolag az ország ügyei rendezésében fáradozott Bethlen Gábor fejdelem, és e nevezett országgyűlésen Debreczen város részéről, követekül Fekete István és Mészáros János polgárok valának jelen. Ugyancsak 1629-dik évi április 19-kén két ifju legényt fogad Debreczen város, oly czélból, hogy azok, Budán, a török vezér hintájánál alkalmazandó kocsisokat betanítsák.

E közben a vízkórságban szenvedő fejdelem, közelgetni érezvén éltének végét; az ország jövőjéről 1629-dik év derekán Rákóczy Györggyel s több magyarhoni főurakkal Nagyváradon értekezletet tartott. Murtéza nevű budai basát pedig Debreczenbe híván meg tanácskozársra; ezzel huzamosb ideig volt együtt; miként erről a városi jegyzőkönyvek tanuskodnak, holott is fel van jegyezve, miszerint ezen fejdelmi tanácskozás közben, volt a város népe, nem kevés aggodalom és félelem között. Ily összejövetelek alkalmával mily fejdelmi pompát fejthetett ki Bethlen Gábor, a városi 1629-ik évi jegyzőkönyvből gyaníthatni, hol irva van, miként a fejdelem 180 lova, hozzá alkalmazott személyezettel, egy hónapnál tovább éllemeztetve Debreczen város közönsége által; Várad felé visszaindított Erdélybe.

Bethlen Gábor fejdelem 1629-ik év szeptember 1-jén

elkészítve végrendeletét; meghalt 1629-dik év november 15-kén. — A következő 1630-dik év január 2-kán végezment temetésénél Gyulafehérváron, megjelentek Debreczen város részéről Fekete István és Tóthfalusi Mihály polgárok.

Ha kitünő volt Bethlen Gábor fejdelemnek országglói okossága, melynél fogva neki, mind az egész keresztyén-ségben szép hiru s neve terjedett, mind pedig a porta előtt, egész életében nagy hitele és becsülete lón; bizonyára nem volt az ő eszélyessége kisebb a hadviselésben is. Mert országának népét mind annyi hadakozás alatt is, oly dicséretesen megoltalmazta, hogy hadainak szerencsáját a német császár sokkal nagyobbssámu fegyveres erejével kockáztatni bátorságosnak nem állítván, a hol döntő csatáknak kellett is történniök, azokat inkább fizetett népével viteté vala véghez, a derekas harczt nagy szorgalommal eltávoztatván.

Bethlen Gábor fejdelem uralkodása valódi példányképe volt a böles és tapintatos kormányzatnak. Ő maga, vallására nézve bár buzgó református, nem hogy türedelmetlen nem volt a más hitfelekezetűek iránt, de sőt országában mindenkinek teljesen szabadvallás gyakorlat s hivatalokra alkalmazás volt engedélyezve. A jézsuiták nem csak biztosságban tartózkodhattak Erdélyben, hanem Káldi Györgynek a biblia (r. catholicus részről) magyar fordítójának Bethlen Gábor fejdelem, saját — igazán fejdelmileg berendezett — udvartartása körében tisztességes fizetést is rendelt. Magában is érthető, hogy egy Bethlen alatt, a jézus szerzetbeli atyáknak eszök ágába sem juthattott, hogy ők állami vagy vallási ügyekbe hivatlan avatkozásuk által, szerző okai legyenek a béke megzavarásának.

Bezárjuk Bethlen Gábor fejdelemnek jellemzését Kemény János (később szintén erdélyi fejdelem) Önéletírása című művének 146-dik lapján olvasható azon szavakkal, melyek szerint Bethlen Gábor „eszes, vitéz, tekintélyes, kegyelmes, liberalis, oeconomus, munkában fáradhatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsejében orosz-

lán, conversatióban nyájás, szegényeken könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó s tápláló, ekkleziákat építő, segítő, fundáló, tudós emberekkel társalgásban vitatkozások hallgatásában gyönyörködő, minden rendeket promoteáló; a hazafiaknak atyja, a vitézlő rendek tanítója, tűköre; megharagodni tudó, de azt mérséklő, haragot nem tartó, nem vért szomjuhozó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy auctoritással, benn pedig házában belső szolgálai között nyájás szelidséggel viselő, lovakban, friss öltözetekben, muzsikában, építésben, fejedelmi vendégségekben, néha tánczban is — de mértéketlenül — gyönyörködő; a katonai szerszámokra sokat tartó, és egyéb szép virtusokkal felékesített s világra elterjedett emlékezetű ember vala; mindkét hatalmas császárt egyensúlyban tartja, a magyar nemzetet pedig elhíresítette vala; úgy, hogy ő hozzája hasonló magyar fejedelem Mátyás királytól fogva, és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni.“*)

Végrendelete is olynemű vala Bethlen Gábornak, melyben ő egyházak, iskolák s hasonnemű közczélu intézetekről bővkezüleg emlékezett meg; s általában elmondhatni, hogy végrendeletével is vagy közvetlen vagy közvetve országának boldogítását segéllette elő. — Végrendeletéből kiemelendőknek véljük következő pontokat u. m.**)

1. Hagyok az országnak Portára tartozó ajándékira aranyat mindenestől fogva tizenháromezeret; husz ezer tallért, tizenkét latos ezüstöt, harmadfél száz girát.

2. Római császárnak ő Felségének (II. Ferdinánd magyar királynak) egy lovat, mentől szebb és jobb találhatik az istállóban. Egy szederjes bársony gyönggyel fűzött köves nyerget, egy szederjes bársony gyönggyel fűzött czafarangot. Egy általtördelt arannyal bevert lóra való szijjas új szerszámot. Egy bokor türkéses arany kengyelt. Egy arannyal bevert rubintos ló orrára valót. Egy rubintos

*) Kővári L. Erdély történelme negyedik kötet 214. lap.

**) Veszprémi: Biographia Medicorum Centuria tertia. Tomus IV. Viennae 1787. pag. 69—70.

jáspisos ló nyakára való arany vértet. Egy jáspisos gyöngyházazs türkéses merő ezüst hüvelyű pallost. Egy arany és ezüst fonallal prémzett lóra való jakupot. Ezek mellett egy rubintokkal rakott tiszta arany kupát, melyet megmutattunk gubernátor uram öcsémnek.

3. Ifju királynak ő felségének (III. Ferdinánd királynak) a császár ő Felségének hagyományozott lóhoz illendő más jó lovat, és ahhoz tartozó egy türkéses bevert rubint köves kürmény nyerget. Egy türkéses ló nyakára való vértet. Egy bokor ezüst karany kengyelt.

4. Fejdelem asszony ő Felségének (Brandenburgi Katalinnak) ötvenezer aranyat, ötvenezer tallért, ötvenezer forintot. De gubernátor öcsémnek lelkére legyen kötve, hogy kezébe ne adja férjhez menéseig. Arany pohárszékű eszközök közül, tiszta arany rubintokkal rakott két pohárt stb.

VII.

Bethlen Gábor fejdelem halála után, — mint ő maga végrendeletileg ohajtotta volt, — özvegye Brandenburgi Katalin vette át — az erdélyi rendek belenyugvásával a fejdelemséget, úgy azonban, hogy melléje a meghalt fejdelem testvér-öccse idősb Bethlen István kormányzó (gubernator) czimmel, s ezenkívül még tizenkét tanácsos is adattak, kiknek tudta s beleegyezése nélkül, a fontosb országos ügyekben mit se tehetne a fejdelem asszony. Ezen fejdelemnő 1630-dik év ápril 17-kén Kolozsváron kelt okmányában*) Kornis Zsigmond váradi kapitánynak, továbbá Biharmegye alispánja és szolgabiráinak meghagyja, hogy ezek Debreczen várost a Nyáry István megtámadása ellen megóttalmazzák.

Brandenburgi Katalin női gyengesége azonban csakhamar szembetűnő jelekben mutatkozott, — mi miatt a h női országlásba beleunt alattvalók között a függetlenségi aajlam mind inkább kezdett elhatalmozni. Hogy azért, a

*) Városi magánlevéltár, kisebb okmánygyűjtemény 191. sz.

netalán keletkezhetõ nagyobb zürzavaroknak eleje vetet-
 nek; az 1630-dik év nyarán Kolozsvárott megtartatott or-
 szágyűlésen reá biratott Brandenburgi Katalin, hogy az
 erdélyi fejedelemséget — melyben egy egész évet sem töl-
 tött volt el — leköszönvén, — férje által neki végrendele-
 tileg hagyományozott fogarasi, munkácsi és tokaji ura-
 dalmokból álló jószágaiba vonulna el. — E fejedelem asz-
 szony — miután fogarasi és munkácsi birtokai Rákóczy
 György hatalmába jutottak, — elhagyván 1631-dik évben
 Erdélyt, Tokajban költözött, s ottan a r. catholica vallásra
 — melyet titokban eddig is követett — nyilván áttért. —
 Későbbben a tokaji uradalmat II. Ferdinánd császár és ma-
 gyar királynak eladván, Sopronba ment lakni. 1639-dik
 évben pedig Pozsonban Ferencz Károly nevű szász lauen-
 burgi herczeggel másodszori házasságra lépven, Ausztriának
 Haimburg nevű városában vonta meg magát, s még azontul
 tíz évre terjedő viszontagságos életét Pomerániában 1649-
 dik év augusztus 27-kén végezte be.

A mint Brandenburgi Katalin oda hagyta a fejdelem-
 séget; egyelőre nem voltak az erdélyi rendek egyező érte-
 lemben a felől, kit választszanak fejdelmökül. Igen, mert a
 Brandenburgi Katalin szembetűnő kegyelése folytán, oly
 tekintélyre s hatalomra emelkedett Csáky István, mikép
 sok valószínűség mutatkozott arra, hogy ő, ki fogja vivhatni
 fejdelemmé elválasztatását. Nem lévén tehát idősb Bethlen
 István bizonyos a felől, ha valjon ő fog-e az általa nagyon
 ohajtott fejdelemségre emeltetni?, azt végezte el magában,
 hogy mint sem az ő kedve ellenére üssön ki a fejedelem vá-
 lasztás ügye; a választandó fejedelem inkább ő neki köszön-
 hesse ebbeli szerencsáját. — Elküldi azért fiát, ifiú Bethlen
 Istvánt — ki akkoriban váradi várkapitány vala — és ve-
 jét Zólyomi Dávidot Sáros-Patakra Rákóczy Györgyhez, s
 ezt írott levelével a fejdelemséggel megkínálja s annak el-
 nyerésében segedelmét neki felajánlja.

Felső-vadászi Rákóczy György, fia a fent említett Rá-
 kóczy Zsigmondnak, egyike volt akkoriban Magyarország
 legszámosb és jövedelmezőbb uradalmakkal bíró főurainak.

Már 20 éves korában borsodmegyei főispán, Bethlen leányt tartott volt első házastársul, — és mint Erdélyországban is — erdélyi születésű édes anyja — Gerendi Annáról sok birtok tulajdonosa, Erdélyben sokféle egybekötetéssel bírván, közelebb érintett első házasságánál fogva, még szorosabbra fűzte erdélyi viszonyait. Első nője korán elhalván; eddigi dúsgazdagságát méginkább növelte második házassága által. — Második nőül vette tudnillik 1616-dik év április 18-kán serkei Lorántffy Zsuzsánnát. E mivelt, emelkedett szellemű, s rendkívüli gazdag hölgy — leánya volt Lorántffy Mihálynak és zeleméri kamarás Borbálának. — Rákóczy György, a Bethlen Gábor fejedelemsége idején, ennek magyarországi hadainak egyik fővezére, s mint az említett fejedelem teljes bizalmát élvező férfiú, az országlati ügyekben is teljesen beavatott egyéniség vala. — Őt küldötte volt fényes kísérettel Bethlen Gábor második nőjének Brandenburgi Katalinnak Brandenburgból elhozatalára. — Ő esküdött volt meg e nővel mint menyasszonynyal Brandenburgban, a távol levő Bethlen Gábor fejedelem képviselőjében.

Noha már ezen időben is voltak a Rákóczy családból némelyek r. katholikusok, mint p. o. Rákóczy Pál és Rákóczy Lajos: mindazáltal épen a Rákóczy György családi ágát, megszokta a magyar alföldi protestáns nép úgy tekinteni, mint a protestáns vallás buzgó védőjét, főleg azon időtől fogva, a midőn 1589-dik évben Rákóczy György édesatyjának a feljebb említett Rákóczy Zsigmondnak segítségével által nyomattatott volt ki Vizsolyban a gönczi predikátor Károlyi Gáspár által lefordított magyar Biblia. De különben magának Rákóczy Györgynek is általánosan ismeretes volt a reformált valláshoz buzgó ragaszkodása. És ő jól eszébe forgatván, hogy minő varázs erőt kölcsönöz neki a magyar- és erdélyországi protestánsok előtt, az ez oldalról jó hírnév; nem is késett e körülményt ügyesen felhasználni saját érdekeinek elősegítésére. Ő volt az, ki még magánzó korában, Bethlen Gábor fejedelemsége alatt ennek beleegyezéséből, sőt megbízása után, a debreczeni ref. tanoda bel-

ügyeinek rendezését vezette; a diákság egyen-ruhája gyanánt ő rendelte el a kapesos dolmányon kívül a sinkót és zöld togát, mely ez utóbbi ruhán sárga sinórból a kihányás olyan volt — hogy mikor a diák öszvefogta togáját, egy sas forma, Rákóczy család czimere, látszott a melljén. — Az pedig már fentebb is volt érintve, hogy Debreczen városban 1628-dik évben az újból épített templom tornyához aranyos gombot, órát és holdat ajándékozott, ezenfelül a templomi keleti ajtófeleket faragott kövekkel és saját czimerével ékesítette. Mind oly dolgok, melyek a vallásos Debreczen városban, a Rákóczy György hírét nevét már jó előre megalapították.

Rákóczy György, az ifju Bethlen István és Zólyomi Dávid unszoló meghívásukra, nem kevés gondolkozás után s nem minden erőtetés nélkül, Sáros-Patakról 600 lovas, 500 kék darabont (így nevezték Erdélyben s a részeken azon időben a gyalog katonát) bihari és szabolcsi hajdukkal — kiket 10—16 tallér foglalóval gyűjtött volt zászlója alá, és saját uradalmaiból toborzott 300 puskással, nője s fiai kíséretében 1630-dik év október 1-én kiindulván, s nagy elővigyázattal haladván, október 18-kán Debreczenbe érkezett. Innen intézett az erdélyi törvényhatóságokhoz felhívást*), melyben kiindulása célját tudatja illetéknépen: „Én gubernátor uramnak (t. i. idősb Bethlen „Istvánnak) hittel való fogadásához bizván s mint jóakaróm kívánságának engedvén, Isten áldomásával utban vagyok, és holnap Váradba be is megyek, velem levén mind „a Bihar mind a Zabolcsmegyékben lakozó hajdúságnak vitézei. Minekelőtte ezért utamat tovább folytatnám, akarván „kegyelmeteknek értésökre adni meneteletem, egyszersmind „intem, alkalmazzassák kegyelmetek hozzám való jó akaratját úgy, hogy én is vehessem jó néven; és a kegyelmetek „édes hazáját békességben csendességben építhessem inkább, „mintsem azt kisebbitnem avagy pusztitnom kellene. Elhívén azt kegyelmetek tökéletesen, hogy én nemcsak meg-

*) Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. kötet. Pest 1868. 227—229. lap.

„akarom kegyelmeteket szabadságukban és vallásukban
 „tartani, hanem inkább azokat, (ha megbántódtanak volna
 „is) helyreállassam és azt öregbitsem. Mert mivel hazám-
 „ból kiindultam s utban vagyok, gyalázatosan hitem tisztos-
 „ségem rovására — ha el kellene is fogyni életemnek —
 „meg nem térek; ha szinte a szükség arra vezérelne is,
 „hogy a hatalmas császár portáját magam személyében
 „meg kellenék is találnom, — kinél bizony elhittem szolgál-
 „latom kedves is fog lenni; a nélkül is assecuratoriám
 „levén hatalmas császár némely pasáitól is. Hogy tehát
 „magam becsületének megőrzése oly dologra kénytelenség
 „alatt is ne vigyen, kiből kegyelmetek édes hazájának —
 „ámbar az én szeretett hazámnak, nemzetemnek is — rom-
 „lása, pusztulása, avagy határainak elidegenítése ne követ-
 „kezhessék, s a keresztyén vérontás eltávolíttassék, s fegy-
 „ver által is ne kellessék kegyelmetek szép szabadságát
 „bontogatnom: alkalmaztassa azért ugy magát a kegyel-
 „metek hozzám való jó akaratja, hogy én is szívből szol-
 „gálhassak kegyelmeteknek közönségesen, és édes hazájú-
 „kat szép csendességben, békességben tartva építhessem.
 „Kiről hogy kegyelmetek hova hamarább tudósítson, szere-
 „tettel kérem.“

E proclamáció gyanánt szolgáló levele Rákóczy György-
 nek eléggé tanúsítja az ő erélyességét s megkezdett vállala-
 latahozi szívós ragaszkodását. — Csak is ily erős akarat-
 nak sikerülhetett, szerencsésen megoldhatnia a nagyon is
 kétes kimenetű ügyet.

VIII.

Alig érkezett ugyan is Rákóczy György Váradra meg;
 a midőn tudtára esett neki, hogy időközben az erdélyi ren-
 dek, idős Bethlen István gubernátort fejdelmül elválasz-
 tották, s az, el is fogadta a fejdelemséget.

Nem kis megdöbbenéssel értették meg e váratlan ese-
 mény hírért a Váradon időző ifju Bethlen István és Zólyomi
 Dávid is, kik éppen apjuk s illetőleg apósuk egyenes megbi-

zásából buzgólkodtak volt Rákóczy Györgynek erdélyi fejedelemségre emeltetése ügyében. Nem is mulasztották ők el, öreg Bethlen Istvánt, saját helyzetök kényes voltáról, valamint a felől is értesíteni, hogy ők már Rákóczy Györgytől, annál kevésbé állhatnának el, mennyivelis inkább Várad, a Partiummal egygyütt, annak teljesen meghódolt volna. Ezenkívül ifjú Bethlen István — ki igen okos elmés és serény ifjú ember volt*), ohajtván a hazára bekövetkezhető romlást megelőzni, a váradi nemességnek és katonaságnak színét — mintegy 400 válogatott deli fegyveres jó lovast, maga mellé vevén, Szolnokon át Budára siet vala — ottan elibe adta a török pasának, miszerint ama dicső emlékű Bethlen Gábor fejdelem is — ki a fényes portának jóakarója, a szegény országnak is édes atyja volt, a német fejdelem asszonyinyali házassága előtt egyenesen Rákóczy Györgyöt ajánlotta volna az erdélyi rendeknek maga utódjául a fejedelemségben, mint oly eszes okos és nagy értékű érdemes férfit, kinek Magyarországon is nagy urasága, sok erős várai vannak, s ki a magyarhoni öszves rendek előtt nagy tekintetben levén, annyival biztosabban tarthatná meg békességben hatalmas török császár szárnyai alatt a szegény hazát. — Elmondá továbbá, a lelkes ifjú, mikép maga az ő saját édesatyja (idős Bethlen-István) is elébbi tanácskozás közben, ugyanazt javasolta volna; minek folytán Rákóczy György ily erős biztatások mellett békességes nagy uraságából mind háznépeستől kibontakozván, és már Várad az itt kint levő vármegyékkel, hajdusággal együtt hatalmában levén; teljes lehetlen volna annak örökös gyalázat nélkül visszatérnie.

A török vezér, az ifjú Bethlent nagy becsülettel fogadván őt szép biztatásokkal bocsátotta el, s az elégedetten visszaérkező ifjú Bethlen a Váradon sok gondolkozásban de jó reménységben levő Rákóczy Györgyöt megbátorítá. Maga Rákóczy e közben, magyarországi minden jószágaiból katonákat — kiket éjjel nappal a szükséghez ké-

*) Szalárdi: Siralmas krónika.

pest Debreczenben, a Nyíren s a tiszántul is fogadtott vala — nagy szorgalommal felgyűjtögeté.

IX.

Megértvén öreg Bethlen István ellenfelének nagy készülődését, s minden órán ő ellene indulását, nehogy Rákóczy hadai által készületlenül lepressék meg; ő is az erdélyországi megyéket, székelységet és fizetett hadakat felültetni parancsolja. S már már küszöbön volt a kised országban a polgári háboru kiütése, melynek meggátlásául egyik fél is másik fél is jártatva járatták vala egymáshoz követeiket. Maga ifju Bethlen István és Zólyomi Dávid is folytonosan jöttek mentek atyjukhoz és attól vissza Rákóczyhoz, az ügynök békés utoni kiegyenlíthetése végett.

Hogy az ennyire bonyolulttá vált ügy Rákóczy György előnyére dőljön el, nem keveset tett arranézve azon kedvező jó vélemény, melyet Erdély és a magyarhoni részek tulnyomólag református lakóinak közérzülete Rákóczy Györgynek vallásos buzgóságára alapított. Igaz ugyan, hogy idősb Bethlen István is, épen ugy reformált vallásu s e mellett jámbor és kegyes ur vala. Ugy de ő reá — a közvélekedés szerint — nem kevés befolyást gyakoroltak a római catholica vallás terjesztése melletti buzgólkodás hírében álló Kornizs Zsigmond és Csáky István főurak.*) Ezen oknál fogva nem kicsiny volt sokaknál az aggodalom, hogy: vajjon azon esetben, ha idősb Bethlen István marad fejedelmül, nem fog-e az akkori válságos idők folyásában a sok oldalról fenyegetett protestáns vallás ügye Erdélyben s a részekben rövidséget szenvedni?

Mennyiben lehetett jogosult ezen aggodalom? annak részletezésével mostan nem foglalkozhatunk. Elég legyen annyit érintenünk, hogy ez aggodalom nyomása alatt voltak, Erdélyben közügyek főigazgatója kolozsvári Kassai István, továbbá Keserői Dajka János és Ge-

*) Városi közlevéltár 1630-dik évi jegyzőkönyv szeptember 18-dik napjáról.

leji Katona István is, e két utóbbiak közül az első az erdélyi reformált vallásu egyház püspöke, a második pedig az elhunyt Bethlen Gábor fejdelem kedves udvari predikátora, s mind hárman hatalmas befolyásu férfiak.

Tehát ezeknek közbenjárására, idősb Bethlen István, a kinek jelen ügyben saját fia és veje eljárása esett leginkább keservesen, és ki ez okból Dávid királynak Absolon miatti keresztviselését mindenmódon magára alkalmazta volt, beleegyezett végre, hogy ő, a neki kötelezett hűség esküje alól feloldván az ország rendeit, azoknak a fejdelem választására nézve szabadságot enged. Határidő tüzetvén ki ennek folytán a fejdelem választásra; a vágytársak mindegyike magát a fogadott hadak elbocsátására kötelezte. — Az egyezségeleg kikötött hatheti idő lefolyása után, 1630-dik évi december 24-kén Segesváron megtartott országgyűlésen, idősb Bethlen István a fejdelemségről leköszönvén, ő az országos rendek szabad akaratjára bízta a választást; és a rendek a szerény Bethlen helyett egyező értelemmel az erélyes Rákóczy Györgyöt választották meg fejdelmököül. Ki is fejdelmi székébe Gyulafehérváron beülvén, megerősítéseért mind Budára s a fényes portára, mind pedig a német császár s magyar király II. Ferdinándhoz követeket küldött. Idősb Bethlen István pedig ritka önmegadással, a nélkül, hogy fejdelemségről lemondását legkisebb anyagi feltételtől tette volna függővé, s csak annyit kívánva, hogy Rákóczy György a hazát szabadságában, őt pedig és családját jószágaiban ne háborgassa, néhai bátyjától Bethlen Gábor fejdelemtől neki hagyományozott Ecsed várába, magán életbe vonult, s nőül vette néhai Rhédey Ferencz (Bethlen Gábor fejdelemnek egykori fővezére) özvegyét, Károlyi Katát, kinek első házasságbóli fiával ifju Rhédey Ferenczczel saját kisebbik leányát Drusiánát házасította össze, nagyobbik leányát Katát Zólyomi Dávid tartván feleségül.

Rákóczy György mint elválasztott fejdelem bejárva, hogy neki az országos rendek hűséget esküdjenek, nem időzött tovább Erdélyben, hanem azt jó gondviselés alatt

hagyva, kijött Váradra, a feje fölibe tornyosult fellegek eloszlatása végett. A II. Ferdinánd királytól várt fejdelemségi megerősítő-okmány ugyan is, nemcsak hogy meg nem érkezett, de sőt inkább a helyett, Eszterházy Miklós nádor parancsára, Kassa felől, Tokajnál a Tiszán átkelve, feles magyar és német hadak ütöttek tábornak Rakamaznál. Ugyanezek Nánás felé is elszáguldozva, előcsapataikkal már szintén Debreczen alá nyomulának, feladatul tűzve magok elé, az erdélyi fejdelemség ügyében támadott zavarokat a körülmények szerint felhasználni. E szándék nem volt titok a vigyázatos Rákóczy előtt, kinek csapatai Zólyomi Dávid alatt Debreczenben az előre sejtett hadicsin megghiúsítása céljából, több hónap óta tanyáztak. A minthogy ugyanezen csapatok az ifjú Bethlen Istvántól vezényelt hadinép által erősödést nyervén, a II. Ferdinánd király magyar-német seregét annyira tönkre verték Rakamaznál, hogy a vereség hírére, a tönkre jutott seregből, Eszterházy Miklós nádorhoz Kassára csak igen kevesen vihették meg, mert a legyőzött sereg egy nagy része a harcmezőn hullott el, egy másik rész pedig a táborbeli összes élelmi és hadiszerekkel, lövő szerszámokkal egyetemben, Rákóczy fejdelem csapatainak lőn zsákmányává. — A foglyok Nagyváradra vitetvén, ott tartatának, miglen azok az 1631-dik évben Tokajban létrejött egyezés értelmében szabadon eresztettek. E tokaji békeegyezménynél, valamint az 1633-dik évben Eperjesen kötött szerződésnél fogva is, Rákóczy Györgynek erdélyi fejdelemsége, II. Ferdinánd király által elismerve és megerősítve lőn.

Időközben a fényes portától is megérkezvén az Athname; s ekként a külhatalmak irányában is magát fejedelmi székében megszilárdítva tudván Rákóczy György; országlásának dolgai csöndesen folyhattak volna már, ha 1632-dik évben a nyírségen nagy sok tolvajkodó pórhad nem támad vala, mely naponkint szaporodván, a merre fordult, a földbirtokosok és népes helységek nem kis rettetgetésére féktelenül garázdálkodott. E pór-hadnak, az ak-

kori közvélekedés szerint, Kassa felől bujtogatott Császár Péter nevű ember levén főnöke, már néhány ezerre szaporodott vala a zendülők száma; és valahol csak a lázongók megfordultak; ők maguk közé, a gyűlevész népet beeskették.

E pórhad ellen, a fejdelem parancsából, ifiu Bethlen István lépett fel. S miután békés eszközök, intés, fenyegetés mit sem használtak volna; nevezett ifiu Bethlen István mint váradi főkapitány meghagyja Csomaközi András váradi alkapitánynak, hogy az, a váradi hadakkal és biharmegyei hajdusággal Debreczenben jelenjen meg. Majd a közelebb érintett ifiu Bethlen István, Székelyhídról sógorát Zólyomi Dávidot is Ecsedre magához rendelve, Erdélyből pedig néhány könnyű taraczkot kiindíttatván, a pórhadat nagy hirtelenséggel körülvéteti s elboríttatja. — Mivelhogy a pórok fegyverhez nyulva, puskákkal, láncsákkal, vasvillákkal, hajtó lánczos botokkal egy ideig valóban keményen kívánták viselni magukat; egyéb mód nem lehetvén benne, taraczkokkal kezdték őket a fejdelem csapatai seregenként szakgatni, és hol egy hol más felől üzni, vágni, kergetni. A nyavalyások látva, hogy mindenfelől körülvétettek, fegyvereiket elhánnyva, nyakra-főre mindenfelé futni és széledezni kezdték; de — mert utjuk mindenütt el volt rekesztve — kevés szaladhatott el úgy, hogy vagy orrát vagy fülét el ne metszették volna. Maga a főnök elfogatván, kivégeztetett.*) Nem sokára e pórlázadás megsemmisítése után, a hosszabb életre méltó ifiu Bethlen István, korának 28-dik évében a haza nagy kárára elhalálozott, nejét Szécsi Máriát özvegységre hagyván.

Ez időtájról következő nevezetesebb események vannak jelezve Debreczen város közlevéltárában őrzött Jegyzőkönyvekben:

a) Az 1631-dik év márczius havában oly mérvű földrengés volt, hogy a torony is megrendült, s abban a harangok, mindenek nagy megrémülésére magoktól megkondul-

*) Szalárdy krónikája.

tak. — Majd ugyanazon év július 10-én szokatlan villám-
lások és mennykő-hullások retteggették a város lakosait.

b) Az 1632-dik év deczember 18-dik napjáról keltez-
ve ugyancsak a városi Jegyzőkönyvben olvassuk, hogy
Varga János kültanácsbeli, Budáról visszaérkezvén, a vá-
rosi tanácsnak bejelentette, miszerint azon villongásban,
mely a Mátai pusztá birtoka felett, a város és Mustafa
bég, mint a budai Tihája-Teffter (így) között, a szolnoki
Kadi (török bíró) előtt vitatott volt, sok tanu hallgatás
után, a Kadi, Debreczen városnak adott igazat, és az e
felőli levél, mind a Kadi, mind a város által kiszolgált-
tatott.

c) Az 1633-dik év november 21-dik napjáról ezt ol-
vassuk: „Minthogy a nagyhatalmu Isten haragja nemcsak
„e város ellen, hanem az egész ország ellen is felgerjedett, és
„a dögvész mindenfelé dühöng; tetszett a tanácsnak, hogy
„a czitera, mindenféle zene, istentelen dalolás és táncz
„megszüntettessék.“

X.

Az 1634-dik és 1636-dik év, egyéb viszontagságok
mellett több okból volt sanyaru Debreczenre nézve, a
a mennyiben mind két évben 100 gyalog vitéznek, továb-
bá élelmi és feles tábori szekereknek kiállítására lett e vá-
ros kényszerítve. — És pedig 1634-dik évben, azon alka-
lommal történt ez, midőn a török császár, Rákóczy György
fejedelemnek erősen megparancsolta, miszerint úgy lenne
még kikelet előtt az ország népével készen, hogy mihe-
lyest a nagy vezér ázsiai és európai nagy hadi erejével,
mindjárt a fűvön kezdene a lengyelek ellen hadjára-
tot; a fejedelem is összes népével csatlakozhassék a nagy-
vezérhez. — Ha bár e dolog súlyosnak tetszett is a fejde-
lemre nézve annyiban, mert a hadviselés, jó szomszédsá-
got tartó keresztyén ország ellen czéloztatott megkezdetni;
sok tanácskozás után mindazáltal a fényes porta megbán-
tódásának minden uton módóni eltávolítása, és a hűség-

nek megmutatása szükségesnek ítéltetvén: ennélfogva maga a fejdelem ugyan az erdélyi vármegyékkel, s fizetett hadakkal Szász-Sebeshez, a Székelység a Bárcza mezejére, az Erdélyhez tartozó partiumbeli megyék vitézei pedig a váradi hajdukkal, és biharmegyei hajdusággal Kornizs Zsigmond biharmegyei főispán, és Csomaközi András váradi alkapitány vezérlete alatt Debreczen alá a Tóczó mellé megszállottak.

A dolog azonban nagy okosan akkint igazítottatott el, hogy a fejdelem, Mikó Ferencz követe által, az al-Dunánál Bulgáriában táborozó nagy vezért megtalálván; noha már országnépével készen létét, és ki is szállását annak bejelentené; eszessége által azonban, akként vetette közbe magát a porta és a lengyelek között, hogy jöllehet — az alkudozó felek egymástól meszsziire levén — néhány hónap telt is az alkudozásban el; még is a kívánt jó békeség, a fejdelem törekvése folytán helyreállott, s így a fejdelem hadainak mozgóvá tételének szüksége sem forgott fel. E táborba szállás 1634-dik év márcziusban történvén, ugyanazon évi nyár végeig tartott, mely esztendő a rettenetes aszály miatt is nevezetes lón.*)

Az 1636-dik év folyásában Rákóczy György fejdelem, idősb Bethlen István felkelése miatt, a vármegyéket, székelységet, szászszékeket és a városokat felültetvén, megparancsolja, hogy Debreczen város is 100 gyalogot, és a szokáshoz képest társzekereket, és élést úgy tartson készen, hogy mely órában a parancsolat érkezendik, legottan minden hamarsággal a vitézek a kitűzött helyre indulhassanak. A minthogy megértve a fejdelem a törökök készülődését, nem várva sem órát sem napot, azonnal kiadja a rendeletet, hogy a debreczeniek, Bihar, Kraszna, Középszolnok megyékkel, a váradi haddal, s az egész hajdusággal, oda, hova legszükségesebb lenne, szálljanak.

Nem e mű keretéhez tartozik részletezése annak, hogy idősb Bethlen István, mi okon jött legyen Rákóczy György

*) Városi közlevéltár. Jegyzőkönyv 1634-dik évről.

fejdelemmel oly éles összetütközésbe, melynek folytán, a Rákóczy György ellen keserű panaszra fakadott idősb Bethlen István, odáig jutott, hogy török segítség által a fejdelemségből Rákóczyt kimozdítani s önmagát abba viszsza-helyeztetni czélozta. Van ez eseményről említés Debreczen város 1636-dik évről szóló jegyzőkönyvében ilyenképen: „Lefolyt az 1636-dik év. — Eléggé szerencsétlen Erdélyországra s Magyarhon ahhoz kapcsolt részeire nézve. Mert miután idősb Bethlen István Ecsed várából, először Egerbe, onnan pedig Pestre és Budára menekült volna, és ottan Huszszain nevű budai vezérrel, a fejdelem ellen, az erdélyországi ügyekről, Erdélybe berontásról, és a fejdelemségnek visszaszerzése felől, három év, negyed lefolyása alatt sokat értekezett volna; reávette ugyanazon vezért Bethlen István a hadjáratra, oly czélból, hogy ő behatolván Erdélybe, a mostani fejedelmet uralkodói székeből kizaklatná, s helyébe önmaga ülne. Háborut indítva azért a törökök, Budáról Szolnokba, s onnan Gyulára érkezvén, Bethlen István társaságában Szalonta körül táborozva; a magyar seregeket megtámadták. — De visszanyomatva, sok török főemberek elesése után nem kevés székelyekkel állomásukra, Gyulára visszaszaladának. Rákóczy fejdelem Erdélyországból kijöven, Boros-Jenőnél ütött táborn, s ezáltal a törökök méginkább megfélemlíté. Mi Debreczen város lakói valánk nem kevés szorongatások között. A törökök pedig Lippánál ütöttek táborn, félvén, nehogy a fejdelem serege által, a Maros vizén tullező táborhelyükön rutúl meglepessenek.“

E vállalat tehát idősb Bethlen Istvánra nézve szerencsétlenül ütött ki, mert az ő általa igénybe vett török csapatok Szalonta mellett Madarász-nál, leginkább György Jakab félegyházi hajdu-hadnagy leleményesen kigondolt, és ügyesen végrehajtott éjjeli megrohanása következtében Rákóczy hadaitól oly kudarczot és vereséget szenvedtek, hogy az eszeveszett módra szétszaladott török nép nagyobb része, a Körös mocsáraiban veszve, csak kevesen juthatának Bethlennel együtt vissza Gyulára. Utol-

jára is a borosjenői békekötés erejénél fogva, úgy a törökök mint maga Bethlen is kibékültek Rákóczyval, és Bethlen István azontul csendes elvonultságban élt és halt el 1648-dik évben Ecsed várában.

Az sem lehet itten feladatunk, hogy terjedelmesen rajzoljuk Zólyomi Dávidnak Rákóczy fejdelem ellenébeni elbizakodott viseletét, s illedelmetlen maga alkalmazását. Minek aztán következése az lett, hogy Zólyomi Dávid, a háromszéki szepsi- kezdi- orbai székek főkapitánya, az egész székelységnek főgenerálisa, Székelyhid és Diószeg várainak, Marosujvárnak hatalmas ura, elfogatván notáztatott, javai fiskus kézre jutottak, maga pedig Kőváron elzárattott s élte hosszáglan szigorú őrizet alatt tartatott.

Mi most czélunkhoz képest csak azt adjuk elő, a mit Rákóczy György fejdelem Debreczen város érdekében teljesített. Ő jól eszében forgatva azon hő ragaszkodást, melyet Debreczen város közönsége ő irányában, elébbi magánzó állapotában is ugyan, de közelebbről fejdelemsége egész idején — minden parancsának pontos végrehajtása által — tanusított; ez okból főgondját fordította arra, hogy e város irányában minél több jeleit tüntethesse ki jószágos figyelmének. Már az 1635-dik évben, nem csak élte hosszáglan vállalta el a debreczeni ref. főiskolában egy tanárnak évenként általa leendő fizetését, hanem a felől is intézkedett, hogy azon tanári fizetés folytonosan az erdélyi fejedelmek által teljesíttessék. Ezen felül ismerve e város népének vallásos buzgóságát: ily czélból a Gradual czimű azon nagy énekes könyvből, melyet Keserői Dajka János és Geleji Katona István közreműködésök által 1636-dik évben 200 példányban Gyulafehérváron kinyomatott, és a mely vastag foliántu könyvben a néhai Gönczi Fabricius György által 1592-dik évben Debreczenben kiadott Énekek és Dicséreték javítva és bővitve, s Dávid másfélszáz zsoltáraival is pótolva, foglaltatnak, juttatott egy példányt Debreczen városnak is.*) A város ré-

*) Városi közlevéltári 1636-dik évi Jegyzőkönyv.

szeről évenként 100 gyalog vitéz kiállítása kötelezettségét a következő hadjárat bekövetkeztéig elengedte. — Ezenfelül oly ajándékot is küldött Debreczen városnak, mely az ő emlékéért, koronként hirdetve, tartja fel a hálás maradványát.

Miután t. i. az 1631-dik év egész folyamában Zólyomi Dávid, Debreczen várost, itt szállásoló hadaival terhelé,*) és innen indulának aztán ki, Rákóczy fejdelem csapatai a fent érdeklött rakamazi hadjáratra: ennél fogva az ez évi sanyaruságok elfelejtéseül, a közelébb nevezett hadjáratkor elfoglalt lövészerszámokból önteté 1636-dik évben Rákóczy György fejdelem, Gyulafehérváron azon 50 (?) mázsás harangot, mely 1637-dik év július 3-kán Garázda György és Lakatos Mátyás debreczeni polgárok által, a fejdelem költségén, nem kevés bajjal és sok fáradsággal elhozatván, a városi nép szerfeletti nagy örvendezése közben, ájtatos éneklések és egyházi beszéd tartása mellett, ideiglenesen az az előtt kevés idővel ugyan épült templom délfelől eső czinteremébe (porticus) helyhez tetetett volt el, majdan pedig 1642-dik évben, ezen Rákóczy-féle harangnak állandó helyiségeül Fekete István főbiróságában és gondviselése alatt a Veres torony építették.**)

Veres toronynak hivatott ezen a templomtól külön álló épület, veres téglából rakott, s bemeszeletlenül álló falairól, hogy már csak nevével fogva is megkülönböztethetőség a templomhoz ragasztott fehér s később mázos cserép tetejével ragyogó cserepes toronytól. — Allott vala pedig e veres torony a régi templomtól nyugotra, a hatvanutczai délre néző házsorral csaknem egy vonalban. — E veres toronyban függött a Rákóczy György fejdelem által ajánlékozott harang 1802-dik évi nagy égésig. Ez égés után 10—15 év leforgása alatt azon harang, a templom előtti zömök négyszögű deszka épületben tartatott, s azon harangot vasárnaponként a korcsolyások huzzák, azon való-

*) Barta Boldizsár kronikája.

**) Barta Boldizsár krónikája.

gatott izmos emberek, kik (azon időkben a midőn még — a szabad bormérés nem lévén engedélyezve — nem mértek bort magán házaknál) a polgárok közadója irányában bevett borokat a város közcsapszékeibe szállíttaták. A jelen XIX. század elején felépített ref. nagy templom nyugot felől eső tornyába helyheztetvén el, ezen a tűzvész alkalmával repedést kapott Rákóczy-féle harang, és annak részére közelebbi időben új szerkezetű harangláb és tengely állíttatván; két ember is könnyen elbánik ma már e történeti becsű zeneművel, mely miután annak az 1802-dik évi tűzvészkor származott repedése Pozdech nevű harangművész által 1862-dik évben kireszeltetett, és ütője megfordíttatott, egyrészen visszanyerte régi tekintélyes hangját, és méla bús kongásával maig is kegyeletes emlékeket ébreszt, a multba visszamerengni szerető keblekben.

Idevonatkozólag még csak azt jegyezzük meg, hogy ezen Rákóczy-féle harang, a városi jegyzőkönyvben — mint fentebb is érintve volt — 50 mázsa súlyúnak van kitéve. Miután azonba a XVII. század folyásában egy mázsára 120 font számíttatott volt, látnivaló, hogy ezen harang, a 100 fontos mázsa szerint legalább is 60 mázsányi lehetett.

Az 1850-es években több ízben megpendített volt, az illetők közt azon eszme, hogy ezen az 1802-dik évi tűzvész alkalmávali megrepedés miatt tompa siket hanguvá lett harang újból öntetessék. A nagy többség azonban, ezen ereklje gyanánt tartogatott kincsnek eddigi állapotjában megmaradását ohajtván; ennek nyomán eszközöltetett a szóban forgó harangnak, — hogy használhatóvá tethetessék — Pozdech harangművész által, középeni kilyukasztása, mely alkalommal 299 fontnyi darab a harangnak jelenleg keleti oldalából kivétetvén, ezáltal a harangon akkora nagyságu (három lábnyi hosszáságu és tizenöt ujnyi szélességű) hézag támadott, hogy azon bármely nő természetes férfi is keresztül buvhatna.

E harangnak kül oldalain következő felírások olvashatók: Legalól a körületen: In usum Ecclesiae Debrecinensis ex liberalitate illustrissimi Domini Georgii Rákó-

czy Principis Transilvaniae, Partium regni Hungariae Domini, et Siculorum Comitibus Albae Juliae anno Domini 1636 haec campana fusa est. (A debreczeni egyház használatára méltóságos Rákóczy György ur erdélyországi fejedelem, Magyarország részeinek ura, és székelyek grófja bőkezűségéből öntetette ezen harang Gyulafehérváron 1636-dik esztendőben)

Legfelül e körirat olvasható: *Hodie si vocem ejus audiveritis, ne obduretis cor vestrum. Psalm. XCV. (Ma ha az ő szavát hallandjátok, meg ne keményítsétek szíveteket. Zsolt. XCV.)*

A harang külső közepén a nyugoti oldalon: Ábrázolva van tojásdad kerek alakban a Rákóczy család czimere = hármashalom felett egy kerék, s a felett szárnyát szétterjesztő, s jobb lábával kardot szorító sas, ily körirattal: *Georgi Rákóczy D. G. Princeps Transilvaniae, Part. Regn. Hung. Dnus et Sicul Com. (Rákóczy György Isten kegyelméből Erdélyország fejdelme, Magyarország részeinek ura, és székelyek grófja.)*

A czimer alatt négyszögbe foglalva, a Rákóczy György *symboluma* (jelmondata) van következő szavakkal: *non est currentis neque volentis sed miserentis Dei. (Nem azé a szerencse, ki azután fut, sem nem azé, ki azt ohajtja, hanem azé, kinek azt a könyörülő Isten adja.)*

A harang külső közepén az északi oldalon következő felírás olvasható: *Lucae XI. Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud. Rom. X. Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei. (Lukács evangélioma XI. rész: Boldogok, kik hallgatják Isten igéjét, és megtartják azt. Pál apostol rómaibeliekhez küldött levele X. része: A hit a hallásból van, a hallás pedig Isten igéjéből.)*

A harangnak külközepén déli oldalon imez olvasható: *Psalm 122. Laetatus sum cum diceretur mihi: In domum Domini ibimus. (Zsoltárok 122-dike Örvendezem midőn azt mondják nekem: Jertek menjünk az Ur házába.) Ismét: Habak. II. Rom. I. Justus ex fide sua vivet. (Habakuk II. r. Róm. lev. I. r. Az igaz ember hitből él.)*

A harang külközepén a keleti oldalon, épen ott a hova a felírás esik, van a Pozdek által ejtett lyuk. Ezen hézagot pótló három darab érczanyag egyikéből öntetett volt, 1863-dik évben, a helybeli ref. főtanoda részére, a leczke órákat jelző nagy csengettyű. A másik két darab érczanyag pedig, a harmadikból megmaradott két kisebb darabbal (és így összesen megmaradott négy darab) a helybeli ref. egyház tanácsháza helyiségében van letéve, és rajta, négyszögben, im e következő felírás olvasható:

Johann Regner Tewtopronens me fudit 1636 (Regner János németprónai születésű öntött engemet 1636-dik évben.) Továbbá ugyan azon négyszögben olvasható emez irat:

De suis usibus, (az ő használatáról). Itt elől is hátul is hijánzik valami, nem lévén már meg a darab, melyen a pótló betűk voltak. — Azontul következő hexameterek olvashatók:

Pensile pistillum plectrum mihi, mox ego pulsa,
Aëra complebo, inque aures resonabo patentes,
Noctes atque dies properantes metior horas,
Cogo hominum coetus, signum do, funera prodo.

(A függő harangütő, nekem hangszerverő gyanánt szolgál, ha én az ütővel megérintetem, betöltöm a léget, és behangzom a nyílt fűlekbe. Éjjel és nappal mérlegelem a gyorsan tűnő órákat; egybegyűjtöm a hívek gyülekezetét, jelt adok (a tűzvészkor), és a halálozásokat tudtul adom.)

Az 1641-dik év december 28-kán Rákóczy György fejedelem, Geleji Katona István által készített két postillát (egyházi beszédet) és ezen felül Alsted Henrik „de locis communibus (minden tárgyra illő szentírásbeli helyekről) című művét küldé ajándékban Debreczen városnak.*)

Egyébiránt mint Lisznyai K. Pál Magyarok krónikája Debreczen 1692 című műve 58-dik lapján megjegyzi, az 1642-dik esztendő, arról is nevezetes leve, hogy ezen év július 23-kán annyi sáska jött a városba be, miszrint a veres torony közléről is alig látszott a sáskák soka-

*) Városi közlevéltár jegyzőkönyv 1641-dik évről.

sága miatt; sőt a mezőben és levegőben is annyi repkedett, hogy fekete felhőknek mondhattad volna. Mely sáskák elveréseért a debreczeni nép, néhány csütörtökön böjtölt, és a templomban, minden csütörtökön sokaig három ízben tartatott istentisztelet.

E csapás enyhítésére a fejdelem 3000 kőst rendelt, az erdélyi sóaknákból, Debreczen város részére kiadatni.

XI.

Debreczen város multjára vonatkozó események leírása közben, nem ritkán találjuk magunkat azon helyzetben, hogy oly dolgok érintésére is ki kelletik terjeszkednünk, melyek nem tartoznak ugyan — szorosán véve — felfogott tárgyunkhoz, de azoknak felemlítése mégis a körülmények tisztább megérthetésére nézve mulhatlanul szükséges. Ily helyzetben vagyunk jelenleg is, midőn tisztelt olvasóink emlékezetében felujtjuk, miszerint azon időtől kezdve, hogy Erdély a magyarhoni részekkel együtt a magyar koronától elszakadva külön fejdelemséget képezett volt, annak törvényei s törvénykezés módja is egészen önállólag, és a magyarországitól elkülönítve fejlődtek ki. Erdélyországnak s az ehez kapcsolt részeknek tudnillik, a fejdelmek korában alkotott helyhatósági törvényei, azon törvénykönyvekben vannak megírva, melyek maiglan is *Approbáták* és *Compiláták* czime alatt ismeretesek. — Az *Approbáták* (*Approbatae Constitutiones*) magokba foglalják az 1540-dik évtől (Szapolyai János halálától kezdve) 1653-dik évig alkotott törvényczikkeket, melyeket *Approbata* czim alatt II. Rákóczy György erdélyi fejdelem Gyulafehérváron erősített volt meg. A *Compiláták* (*Compilatae Constitutiones*) pedig 1654-dik évtől fogva 1669-dik évig alkotott, és I. Apaffy Mihály fejdelem által Gyulafehérváron megerősített törvényczikkeket tartalmazzák.

Debreczen város — mint az eddigiekből már tudva van Erdélyországhoz tartozó magyarhoni részeknek levén kiegészítője — s a fejedelmi korszakban mind tényleg mind

jogilag legtöbbnyire erdélyi fejedelmek fenhatósága alá tartozván, mindig meghivatott az erdélyi országgyűlésre, s azon, oda küldött követei által volt képviselve. Így például 1629-dik év ápril 8-kán Gyulafehérváron tartatott országgyűlésre Debreczen város részéről Fekete István és Mészáros János, 1639-dik évi ápril 10-kén Fekete, István Kerekes Mihály és Vigkedvü Mihály, 1642-dik évi január 13-kán Szentpéteri Péter, Aszalay István és Nádudvari István polgárok küldettek képviselőkül. Az erdélyországyűlési akkori törvényczikkelyekben Debreczen városról, nem egy helyen van emlékezet. Így például az Approbaták II. Része XII. czimének 1-ső cikkében úgy fordul elő Debreczen város, mint a hol harminczad van. Nem kis fontosságu végháza volt Erdélyországnak s a részeknek ezen város, mint a melyen tul már, kelet északnyugotra, a magyarkirályság határai kezdődtek, levén a magyar királyságnak kelet- észak-nyugot felőli vég-házai Szathmár, Kálló, Ónod, Diósgyőr, Szendrő, Putnok, Léva, Nógrád, Fülek, Balassa-gyarmat, Szécsen, Drégely-Palánk, Baka-Bánya, Verebely, Révkomárom, Tata, Pápa, Szalavár sat.)*

Ugyancsak Debreczen város neve, az Approbaták III. Rész. LXVIII. czime 1-ső cikkében akként fordul elő, hogy az 1625-dik év előtt oda menekült jobbágyokat a város nem tartozik kiadni. Önként következett tehát e törvényczikk szavaiból az 1625-dik év után oda beköltözött jobbágyok kiadásának kényszerüségé.

Etörvényczikk hordereje Debreczen városra nézve sokkal meszsziibre ható volt, mint sem hogy azt, e város akkori előljárói közönyös egykedvűséggel vehették volna. Volt már fentebb, helylyel közzel említve, miszerint azon fogytkozás, mely e város népesedése mozgalmában, ugy a hadivész pusztításai, mint a viszontagságos idők egyéb csapásai miatt koronként előállott volt — azáltal lett leginkább pótolva, hogy a vidéki jobbágyoknak — ha azok

*) Szegedi J. Rubricae juris hungarici Pars tertia Tirnaviae. 1714. 144-dik lap.

szabályszerű évi tartozásaikat földesuraik irányában leszolgálták — Debreczen városba szabad beköltözhetés — királyi és fejedelmi szabadalom levelek által — volt biztosítva. E hagyományos szokásnak folytonos gyakorlatában lévén a vidéki jobbágyok: a partiumbéli földes urak mind inkább sajnosan kezdték érezni e miatti veszteségeket. A nemesi és földbirtokosi osztály, több ízben emelvén e miatt az erdélyi országgyűlésen panaszt; ezen ügy huzamosb ideig maradott tárgyalás nélkül; miglen végre a közelebb fent érintett törvénycikk által 1625-dik év jelöltetett ki oly határidőül, melyen innen, a Debreczenbe beköltözött jobbágyok visszaköveteltethessenek.

Alig hozatott meg ezen a Debreczen városra nézve igen sérelmes törvénycikk; már is a város előljárói nem mulasztották el a fejedelemhez felterjeszteni e miatti panaszukat. Kivált, midőn 1635-dik év junius 18-kán — miként erről a városi jegyzőkönyv tanuskodik — Körösi István, Nadányi Mihály és Bódvai Márton biharmegyei nemesek által azon kérelem terjesztetett volna az erdélyi országgyűlésre, hogy ők Debreczenbe költözött jobbágyaikat visszakövetelthessék: a debreczeni előljáróság, a város népességének elpusztulásán méltán aggódva, s ragaszkodva a városnak ide vonatkozólag sokszorosan biztosított szabadságaihoz; utnak indítá főbíró Juhos Ferenczet, Mike Pál és Fekete István tanács beliek kíséretében a fejedelemhez, a szó alatti ügyben keletkezett sérelmének orvoslása végett. A megbízatásában eljáró küldöttség 1635-dik évi július 8-kán tért vissza a fejedelem levelével, melynek tartalma szerint, a jobbágyoknak Debreczenből kivitele, jövő országgyűléseig elhalasztatni rendeltetett; mely e rendelet ellen azonban már fent is nevezett Körösi István, Nadányi Mihály, és Bódvai Márton mozgolódní és tiltakozni meg nem szűntek. Minthogy Rákóczy György fejedelem valamint más egyéb dologban, ugy ezen ügyben is Debreczen várost pártolni meg nem szűnt, ezen oknál fogva az országgyűlésnek rendelete, nem elébb, mint csak is 1648-dik évben, a fejedelem uralkodása vége felé vétethetnek teljesedésbe, —

a mikor aztán — a városi jegyzőkönyvek tanusítása, szerint legelőször Mészáros Miklós, és Kardos, másként Varga János jobbágyok vitettek ki Debreczenből.

E kitérés képen megérintett eseménytől, térjünk vissza a történet időnkénti folyamához

XII.

Az 1640-dik év Debreczen városra nézve ennek tűz miatti szerfelett romlásáról lett emlékeztetéssé. Érdeket gerjesztőleg írja le ezen eseményt kismarjai Veszelin Pál — akkori időben egyik lelkipásztora a debreczeni ref. egyháznak — ily czimű művének: Oktató és vigasztaló prédikációk, Debreczen 1641. (nyomtatta Fodorik Menyhért) ajánló levelében, melyet ő az (saját szavai szerint) nemes okos tanácsadással és ékesen szólással felékesített méltóságos férfinak debreczeni Fekete István uramnak, az debreczeni nemes és tiszteletes respublica egyik főoszlopának, az ekklézsia kegyes pátrónusának ajánlott. — Ez ajánló levélben egyebek között ez iratik: „Debreczen városnak mi lakó édes hazánknek szomorú viszontagságok alá vettetett állapotját, ha jól megfontolom, ez Pannoniának földén méltán nevezhetem őt (ha szabad így szólanom) a szerencsének játékos laptájának. Mert hogy lakosinak ottan ottan való változásaikról, (mivel negyed vagy ötöd igen örökös lakosát valamely hajlékának alig mutathatnók), semmit ne szóljak, — elhallgassam hallatlan inségét, rendkívüli sarczoltatásait és ide s tova való siralmas hurczoltatásait, — ne emlitem keserves szorongatásait és sanyargatásait, melyek alatt — czimere szerint — mint bárány a pogány és nemzetünkéből való éh-farkasok között csak alig piheg; egyedül az Urnak kegyelmétől vagy on hogy teljességgel meg nem emésztettünk, mivel az Urnak irgalma ujult meg minden reggel rajtunk. Bizonyára hallatlan és siralmas könyhullatásra, s fekete gyászra méltó dolog az, mennyiszer a megemésztő tűz és eleven szenek által megromlott és keservesen elpusztult e város.“

Ezen előzmény után — ugyan ezen ajánló levelében terjedelmesen leírva kismarjai Veszelin Pál, a — fentebb már érintett 1564-dik évi égést, s az e miatt elpusztult templomnak 1626—8-dik években újból felépítését, s rajzolva Székely Antalnak 1565-dik évben — szintén fentebb jelzett — rombolását, sat. közelebbről a szó alatti 1640-dik évi tűzgyuladásról ezeket írja:

„Volt 1623-dik évben Várad-utczában, — 1639-dik évben pedig Csapó-utczában, nem kicsin tűznek gerjedése. — De mind ezek felett, a mostani tűz miatt lőn felette siralmas és igen keserves romlása szegény városunknak, melyet is a maradéknak emlékezetül írásban így hagyok:“

„Krisztus urunk születése után 1640-dik esztendő foly vala. És immár a természetnek első gyönyörűsége zöldellő ékességével az embereket gyönyörködteti vala, midőn az új esztendő negyedik hónapjának elérkezvén 23-dik napja, és déli 12 óra után mintegy fél fertály volna; ime hirtelenséggel Péterfi Jakab utczában közel a templomhoz támadá rettenetes tűz, mely egész négy óráiglan gerjedezvén és elébb elébb erőt vevén, Csapó, Czegléd, Varga, Szentanna asszony és Várad-utczákat elfolyván, nagy sok szép épületeket, a város házait az istállóval, a belső ispotálylyal és ahhoz tartozó malmokkal együtt megemészté és porrá tévé, mi több, hat embert is megöle.“

„Azon hónapnak 26-dik napján Fekete István házá-
nál igen szoros és tüztől távolvaló helyről véletlenül déli egy és két óra között rettenetes tűz támadá, melynek eloltására városunknak mostani tiszteletes birája Bornemisza János uram noha szorgalmasan nagy sokasággal fáradna; mindazáltal a sebes szél által erőt vőn a tűz, és a Fekete István házá-
án átmenvén, csak hamar egy óra alatt Czeglédutczának egy darabját elsújtá, és Burgundián s Csapó-utczának nagy részén átmenvén, Szappanos és Olajos utczákat a jó kútig, városunk kerítésével együtt porrá és hamuvá tévé. Mely szörnyűségekben derék- és zsellér-házak a piacon való boltokkal együtt, 302 ház és 14 száraz malom, és gyönyörűséges kertek sokak égtenek el.

„Ezen könyhullatásokra méltó siralmas jajt öregbíté a sok napokon városunkban levő kibeszélhetlen nagy félelem, éjjeli és nappali rettegés, és a szertelen nyughatlanság, mely miatt még innep napokon is, az urnak házába istenszolgálatra fel nem gyülekezhettek városunk lakosai, hanem — a tűzgyúladástól rettegven — utczánként hallgatták, scholánkbeli tudós ifjak szájából, az urnak beszédét.“ Kismarjai Veszelin Pál fentczimzett predikátióinak előszavában, a tűzgyúladások ekkint leírása után, azt is feljegyzette, hogy az irigy ellenségek Debreczent titokban azért gyujtogatták, mert a többek közt, scholánkból sok tudós ifjagnak, okos embereknek származását irigylették.

Az e két rendbeli tűz miatt keletkezett pusztulás emléket, a városi régi tanács-házban létezett tábla, következő iratban tartotta volt fel.*)

„Szomorú keserves, sőt ugyan siralmas emlékezetre méltó és nagy gyászszal gyászolandó, szegény városunk minden lakosára nézve az 1640-ik évi Szentgyörgy napja, és az utána való csütörtök, ugymint április 26-dika, az ezután következő több napokkal együtt. Mert az ur Isten, bűneinkért, az ő haragjának boszuállásából szegény városunkra kemény és súlyos büntető ostorát bocsátá a tűz által, mely miatt városunknak színe, városunknak tanácsházaival és városunk több házaival, boltjaival, ispotályával s három száraz malmával együtt megége.“

„Ezenkívül sok keresztyén atyánkfának háza, szép öröksége emészteték meg a tűz által annyira, hogy városunkban derék- és zsellérház 302, a piacon levő boltokkal együtt, és tizennégy száraz malom égének meg. — E napokon s annakutána is szegény városunkon kibeszélhetlen nagy félelem, rettegés, nyughatatlanság volt; holott kevés nap mulhatott el, midőn városunk kétszer, háromszor meg ne gyúladott volna, elannyira, hogy még vásárnapokon is isten-szolgálatra, az emberek fel nem mertek a templomba menni. Hanem szélyel az utczákban, schola-

*) Barta Bóldizsár krónikája. Debreczen 1666. lap 10—12.

beli tudós deák ifjak prédikáltak, és a vigyázók fentülvén a házak tetején, alattok a ház fényes nappal meggyúladott. Minden rendek csak a nagy félelemben s rettegésben voltak stb. E két gyűlés idején romlott meg derekaszon szegény városunk; annakutána is sok gyűlés volt, de Isten bennünket óalmazván, annyira — mint ekkor — a gyűlések hatalmat nem vehetének.“

Nagyon valószínű, miszerint e sokszoros csapások enyhítéseért is történt az, hogy Rákóczy György fejdelem 1640-dik évi augusztus 1-jén keltezett kegylevelénél fogva*) annak jutalmául, hogy Debreczen város az ő (t. i. Rákóczy György) magánzó állapotában is mindig nagy ragaszkodással volt ő iránta, és fejdelemségének idejében is minden parancsolatinak kész szívvvel engedelmeskedett; mind ezen tekintetekből a szoboszlai Keczely Miklós hivatelsége miatt, annak Debreczen város kebelében levő elkobzott nemesi udvartelkét és házat 2,000 forint lefizetése föltéte alatt debreczeni bíró Fekete Istvánnak s ez által Debreczen város közönségének adományozta.

XIII.

E közben a Rákóczy György fejedelmi házának földi szerencséje naponkint mind inkább öregbedék.**)

A fejdelem két fia (György és Zsigmond) közül az idősbiknek tudnillik Györgynek adatott a váradi főkapitánság, mely ezen — a fejdelemség után — legelső hivatal, néhai ifjú Bethlen István elhalálózása óta mindeddig betöltetlenül hagyatott volt. Ugyan ennek szinte a fejdelem által, az albisi Zólyomi Dávid nótáján Székelyhidvára Diószeggel s több szép jószágokkal, valamint az albisi Zólyomi Erzsébet, — elsőben diószegi Imreffy Jánosné, majd Gábriellis vajdáné, utóbb kolozsvári Bornemisza Lászlóné — magvaszakadtságán Sólyomkövára Élesddel s több ahoz tartozó javadalmakkal adományoztattak s ezen

*) Városi magánlevéltár, nagyobb okmánygyűjtemény 117. sz.

**) Szalárdy krónikája IV. könyv 2, 3, 4. rész.

jóságokban az adományos ünnepélyesen is beigtattatott volt. Ugyancsak ifju Rákóczy György részére, 1640-dik évben eljegyeztetett néhai somlyai Báthory András szép hajadon árva leánya Zsófia, atyjáról is régi méltóságos nagy és fejlődmi igaz magyar nemzet, anyjáról pedig noha lengyel, de nagy uri családtól származott, és Lengyelországban is nagy uri atyafiságánál és szép jövedelmes jószágainál fogva hatalmas kisasszony. A jegyváltás Somlyón meg is történt az 1640-dik évben, de a nevezett jegyesnek részint mert a r. catholica vallásból — melyben született s eddig neveltetett, — reformált hitvallásra áttérítése, és abban nagy szorgalmas oktatások közbeni megerősítése vétetett munkába, részint pedig azért is, mert különben is nevedékeny gyermek volna, váratik vala gyarapodása 1641-dik és 1642-dik esztendőiben.

Az 1641-dik évi junius 9-kén Kolozsvárott papi gyűlést hirdettetvén a fejdelem; azon gyűlésen ugy maga, mint a fejdelem asszony is folytonosan jelen valának. — Ugyan ezen évben* az ország jövődjő állapotját nagy szorgalmatossággal igyekezvén elintézni, a fejdelem az urakkal előleges tanácskozmányt tartott. — És ennek folytán, az 1642-dik évi márczius 4-kén Gyulafehérváron megnyílt országgyűlésen, melyen a meghívott Debreczen város részéről, mint ennek képviselői Szentpéteri Péter, Aszalay István és Nádudvari István polgárok voltak jelen, ifju Rákóczy György, atyja elhalálozása esetére, fejdelmi utódul a Rendek által elválasztatván, oly kikötéssel, hogy ő atyja éltében — hanemha ennek megbizásából — magát a fejdelmi jogok gyakorlatába ne elegyitse, az eléje szabott feltételek elfogadása után a fejdelemségre fel is eskettetett, s a fényes portától ugyancsak 1642-dik év julius 8-kán a megerősítő okmány (Athnamé) meg is érkezett.

Vala már hátra az ifju fejdelemnek Báthory Zsófia kisasszonynyal egybekelési ünnepélyének megtartása, mely is 1643-dik év február 3-dik napjára tüzetvén ki, e menyegzői szertartáson, a római császár s egyszersmind magyar király, lengyel király, Magyarország nádora, eszter-

gomi érsek, lithvániai, kurlandi hercegek, krakkói, moldvai, havasalföldi vajdák hivatalosok valának, kik is, ugyanott tisztességes gazdag ajándékokkal ellátott küldötteik által képviseltetik magukat. Meg voltak hivatva az illető megyék s nagyobb városok is, mely ez utóbbiak közül, Debreczen város képviselőjében értékes ajándékok küldése mellett, Bornemisza János és Fekete István bíróság viselt polgárok jelenének meg.

A lakodalomnak nagy pompával lett megtartása után az idősb fejdelem és fejdelem asszony, az ifju fejdelemnének reformálódásában valának foglalatások, mind magán társalgásuk közben, mind Isten házában való idvességes sok szép tanítások és predikálások által. S az ifju fejdelem asszony szemlélvén ipának, napának s férjének az ő reformált vallásbani megerősítése körüli nagy igyekezetöket; magát mindenben nagy szelidséggel és engedelmességgel viselvén, pénteken és szombaton a húst megeszi vala; urvacsora osztáskor pedig az idősb fejdelem asszonynyal az urasztalához együtt járul vala. De minthogy az ifju fejdelem asszony szerfelett anyás levén, ő mellette főkép Váradon laktában, de azután Gyula-Fehérváron is saját édes anyja gyakrabban huzamos ideig tartózkodik vala, meg lehetett előre jósolni, hogy őt saját édes anyja régi vallásában titokban megmaradásra inteni el nem mulasztja vala.

Az idősb fejdelem második fiának Zsigmondnak — ki magát igen kedveltetni tudó, józan életű, tudós, istenfélő s külső keresztyén országokban is szép virtusaiért híres ifju vala — adományoztaték az udvarhelyi főkapitányság és az egész Székelységnek fő generálissága, mely e hivatal, a váradi főkapitányság után, méltóságban mindjárt következett. Adományoztattak ezenkívül ugyancsak ő neki, Görgény-vára, Gyalú-vára és Monostor, mely ezen királyi jogon adományozott javakba ugyan ő be is igtattatott vala.

Maga az idősb fejdelem asszony Erdélyben, a mezőség színén Örményes nevű jó tágas mezejű áldott határu, barom- és mindenféle majorság tartásra alkalmas helyiséget több más falvakkal együtt megszerezvén, azokat tég-

lából, s kőből való uri házakkal, s majorság tartásra alkalmas épületekkel elláttatja vala. Ezenfelül Biharvármegyében Pocsaj nevű pusztá teleknek nagyobb részét az idősb fejdelem asszony ősi jogon birván, s abból a több abban levő részbirtokosokat kit pénzzel, kit jószággal kielégítvén; elsőben a falu telekjét lovak hátán fegyverrel szolgáló jövevény emberekkel beülteti. És mivelhogy ezen hely is kövér mezejü, mindenféle gabona termő és baroms majorság-tartó jó nagy határu föld volna, és körös körül itt az alföldön Püspök-Ladány és egyéb marhajárásra alkalmas határok s több faluk is hozzája birattatnának; s ha a Berettyó vizén nagy és kis Marja felé híd építtetnék, az nagy hasznu fogna lenni: ez okért a pataki jószágok igazgatója Debreczeni Tamásnak hirneves hű és becsületes gazdatisztnek javaslásából a fejdelem asszony a Berettyó parton derekas vendégfogadó házat, s ennek elejébe három kerékre forgó kő malmot, s ennek elejébe ismét a Berettyón s annak erein hidakat, töltéseket építtetett vala. S ezen birtok, a diószegi hegyeken sok jó szőlővel, Belényes vidékéről néhány jó faluval, s több magszakadottságra nyert jószággal megszorítottván, itten is derekas szántás vetés, majorkodás, mindenféle baroms apró-marhatenyésztés, és egy nagy jövedelmes udvarbiróság állíttatott vala. Közel a hidon felül napkeletről, a mint az Ér vize a Berettyóval összeszakad, annak szögletében egy magos töltésű régi pusztá földvár helyisége igen alkalmasnak találtatott arranéze, hogy azon tájakon híd és emelesős kapu, a földvár közepén pedig fejedelmi kőépületek, alól tágas pinczékkel, azonfelül tisztességes uri házak mind báltozatokra, felül mindenestől veres cseréppel héjaztatva felépíttessenek. A földvár négy bástyái azután, földhantokkal szabályosan felrakattak s azokra Gyulaféhvárról 24 mind egyöntetű közepszerű lövő-szerszámok alkalmaztattak vala.

Magának a fejdelemnek jövedelmeztek az országbeli minden várak, milyenek valának kint a részekben: Várad, Belényes, vidékével, rézbányaival, vaskohóival,

Boros-Jenő, Kővár, bent pedig Erdélyben, Fehérvár, Fogaras Porumbákkal, Kertzel Koronnával, Déva, Alvincz, Balásfalva, Szamosujvár Lónával, s Bárczával, Szentpéterrel. Továbbá ugyancsak a fejdelemnek jövedelmeztek a váradi, debreczeni, boros-jenői, belényesi, karánsebesi, vulkáni, verestoronyi, töröcsvári, portusi, monostori, dézsi és mind ezekhez tartozó harminczadok, valamint a dézsi, széki, kolozsi, tordai, vizaknai nagy jövedelmű sóaknák; úgy nemkülönben a zalathnai arany- ezüst- kéneső-bányák. Kapnik arany-ezüst-bányái is mind oda jövedelmezének; melyek Bethlen Gábor fejdelem idejétől fogva, mind jó műben lévén, a reájok fordított költségeket háromszorosan s négyszeresen is megtérítették vala. — A jól berendezett jőszágokban csak a gabona és takarmány nemüekből s korcsmátartásból, ezenkívül mindennemű majorkodásból, kénesőből, rézből, vasból, hizott barmok árából, mézből, viaszból, méhsörből, (mely ez utóbbi áruértékek a fejdemi fiscusnak mind kizárólagos kereskedési üzletei valának), ezenfelül az egész országban a kapu-számszerinti adóból, a szászföldről bevett censusból, és dézmákból, hogy az erdélyi tárházba, mennyi kincs gyűlhetett be? ellehet képzelni. Magyarországon pedig a pataki tárházba folytak, a sáros-pataki, ujhelyi, bényei, mádi s több finom bortermő jőszágok jövedelmei; ezenkívül Munkács-vára, Munkács, Beregszász, Vári nevű jó bortermő városokkal, Szerencs, Ónod, Helmeicz, Borsi, Sárosvár, Makovicza, Lednicze, Várallj, Felső-Vadász, Serke és Pocsaj, melyek nagy része, jó bortermő helyek, szorgalmas gondviselés által igazgattatván, csak a Lengyelországba évenként kihordott és mindig jó pénzért sok drága aranyon, talléron elárusított nagy számú hordó-borokért, s hizott göbölőkért, hogy mennyi kincs takarított a pataki és munkácsi tárházakba? bárki megítélheti.

XIV.

Mindezeknek ekkint folyása közben, II. Ferdinánd német császár és magyar király 1637-dik év február 15-kén elhalálozott, utódául, a még atyja életében magyar királynak megkoronázott III. Ferdinánd következvén az uralkodásra.

A történelemből tudva vannak az okok, melyek németországban az 1618-dik évben kiütött harmincz éves vallás-háborút előidézték. Ösmeretes mindenki előtt folyama ezen az összes Németországra nézve oly gyászos emlékü hadakozásnak, melyben a császári hadak által szorongatott némethoni protestánsoknak, a francia udvar is ugyan, de kiváltképen a protestáns vallás megmentésében páratlanul buzgólkodó Gusztáv Adolf király vezetése alatti svéd seregek jöttek segélyére. És noha a halhatlan emlékü Gusztáv Adolf 1632-dik évben a lützeni csatában hős halált szenvedett is; azonban az ő lángszellemétől hevülő Torstenson vezénylete alatt, tovább is folytatak a svéd hadak — habár változó szerencsével is — nemes munkájukat.

Természetében fekszik az a hadviselésnek, hogy a háborúban győztes fél, minden tekintetben igyekszik győzelmének vívmányait értékesíteni. Így történt az, jelen esetben is. A mint a harmincz éves háború folyásában, a német császári hadak lettek győztesek, a háború célját — mely a protestantismus végkép meggyengítése vala — mindinkább törekedtek az akkori kormányférfiak és pedig nemcsak Németországon valósítani, hanem épen ugyan az volt a törekvés, Magyarországra nézve is, hol különben is, a XVII. évszázad kivált második évnegyedében, a tulbuzgó katolikus párt mind jobban jobban uralomra emelkedett.

Feledve lőnek a bécsi és nicolsburgi békének a protestánsokra nézve kedvező föltételei; a protestánsok templomainak elfoglalása napi renden volt. Különösen pedig, miután a ritka nagy eszü s még ritkább buzgóságu esztergomi érsek Pázmán Péter bámulandó erélye és munkás-

sága folytán, az addigelő nagyobb részben protestáns vallást követett magyar főurak a r. catholica vallásra elanyyira áttérítettek volna, hogy közülök a XVII. század végén már csak nagyon kevesen maradtak protestánsokul; ez eseménynek megtörténte után, az áttért főurak, azon elvből: *cujus regio, illius est religio* (a kié a föld, olyannak kell azon földön lakók vallásának is lennie) indulva ki, hatóságaik alatti protestáns jobbágyaiknak a r. catholica hitre áttérítését ha szépszerivel nem viheték ki, azt erőszakolni sem kétkedtek. És ezt ők, ha lelkek rávitte, a kultörvényektől félelem tekintetéből, annyival is inkább merészelhették, mert a bécsi békekötésnek a vallás-szabadságra vonatkozó tartalma, a szegény jobbágyokra, s földnépére világos szavakkal ugy sem volt kiterjesztve.

A vallásos üldözés tehát ismét nagy mérvben kezdett felburjánozni magyarországon, és miután — a dolog természetes rendje szerint — a vallás-szabadság megszorításával a politicalai szabadság megrövidítése is össze volt kapcsolva; az elégedetlenség és zúgolódás mindinkább eláradott magyarhonban.

Ez időben már Rákóczy Györgynek ugy is mint tekintélyes nagy hatalmu fejdelemnek, ugy is mint vallása mellett buzgó protestánsnak hire neve és dicsősége nemcsak Magyarországra hanem egész Európára is kiterjedett. És a harmincz éves háborúban szereplő protestáns fejdelnek s hadvezérek, — sőt maga a francia udvar is — nem késtek Rákóczy György fejedelmet a háborúban mellettök tetteleges részvételre szorgalmazni. Ő azonban, noha nem felejtette is, hogy erdélyi fejdelemsége mily sokára, és mennyi küzdelem után lett a magyar király által elismerve, mindazáltal nemcsak hanyatlani kezdő korát, s a portától függő helyzetét, de főleg Erdélynek s a részeknek szép csendességét is forgatván elméjébe, nem örömet kívánta oly bajos dologba elegyíteni magát, melynek kimenetele nagyon is bizonytalan volna, féltvén országának szép békeességét, s fejedelmi házának duzs gazdagságát kockáztatni. Miután azonban, a politicalai és vallás-szabadságban

megrövidített magyarországiak szerfeletti nagy elégtelenségét megértette volna, de megemlékezve azon sok méltatlanságra is, melylyel a magyar királyságbeli több főemberek részéről, ő maga és családja illetetett volt, (gúnyosan Kocsis Györgynek szokták némely magyarországi főurak őt elnevezni); elvégre mégis szövetkezett az őt szorgalmazó evangelicus fejedelmekkel, világosan kikötven, hogy a háború végeztélje a protestáns vallás biztosítása, s az elszedett templomok visszaadatása legyen; a török császárnak, is — mint a kitől akkoriban Erdélynek s a részeknek sorsuk függött — előleges beléegyezését biztosítván maga részére.

El levén tehát nála határozva a fölkelés; először is várait a több év óta szép csendesen gyűjtögetett munitiókkal, öreg lövő szerszámokkal, mozsarakkal, laptákkal, gránátokkal, jó pattantyusokkal megrakatta; majd feles társzekereit éléssel megtöltetve, elegendő vonó-marhákkal s emberekkel láttatja el. Ezután 1644-dik év január 3-kán Gyulafehérváron megtartatott országgyűlésen fiára — a később II. Rákóczy György nevezet alatt leendő fejdelemre — az ország kormányát átruházván, s a közügyeket jó rendben hagyván, az ország dobját megütteti és miután 1644-dik év február 2-kán tekintélyes seregével, a gyulafehérvári templomban segélyért köz-áhitattal felfohász-kódott volna, felülőt veretett; s ugyanazon napon erdélyből kiindulva, az 1644-dik évi hushagyó-kedden Debreczenben megszállott, kívánván a várostól 100 zsóldos gyalogot, társzekereket, vonómarhákat s egyéb táborra kellő eszközöket. Parancsolt ezen felül adatni 10 hizott ökröt, 100 ürüt, 200 hordó árpát, 100 hizott lúdat, 200 tyúkot, 10 vasas szekeret,*) miket mint Bartha Boldizsár emlékezetben hagyta**) a város kéntelen levén vele, a mint lehetett, teljesített.

Habár Rákóczy György fejdelemnek fölkelési szándéka nem maradhatott is III. Ferdinánd császár és magyar

*) Barta Boldizsár krónikája 13. lap.

**) Városi jegyzőkönyv 1644-dik évről.

király előtt elrejtve, és a most czimzett felség ünnepélyesen tiltakozott is e fellépés ellen, s a támadásbani részvételtől saját alattvalóit komolyan el is tiltotta; mind a mellett azonban hadi készülődését oly titokban eszközölte Rákóczy György fejedelem, hogy voltaképen csak is Debreczenből lett kiindulása után lett közösen tudva hadjáratának célja, a midőn tudnillik Kálló alá a magyar királyság egyik végházához érkezvén, vállalatának indokait tudató körlevelében a felső magyarországi megyéket fölkelésre, a kapitányokat pedig a várak feladására unszolta, s a vallási és politicalai szabadságnak sokszoros bántódását s több mint 200 protestáns templomnak erőszakos elfoglalását elszámálva, felhívja a megyéket, városokat, miszerint azok tőle vennének példát, tőle, ki a jelen hadjáratra elszánt jó indulatból, önfáradságával s tárházának kiürítésével nem gondolva, országbeli házából és csendes nyugalmaiból kimozdult, inté továbbá az illetőket, hogy a jelen- és többé talán soha elő nem fordulandó alkalmat, saját jól értett érdekében felhasználni ne késsenek.

Nem véljük jelen mű keretébe illőnek, hogy részletezzük Rákóczy György ezen hadjáratát, melynek 1644-dik évről 1645-dik évre is kiterjedése közben, a nevezett fejedelem, a változékony hadi szerencsét úgy saját maga mint vezérei ügyes fogásai által, a maga részére hódítván, ennek következtében nemcsak felső Magyarország megyéit és várait kerítette hatalmába, hanem ugyan ő Morvaországba is benyomulva, ottan az ő közreműködésének szembetünő sikerét maguk részéről is tapasztaló svéd és francia csapatok által nagy kitüntetések közben üdvözöltetett.

Mi itten célunkhoz képest csak azt emlíjtük meg, hogy e hadjáratból Debreczen város népének ugyancsak keserves rész jutott. Miután ugyanis, részint a mezei hadak egyik tábornoka Bakos Gábor vezénylete alá beosztott debreczeni zsoldos vitézeknek, és a táborhoz kivántatott debreczeni többi embereknek s vonó marháknak gondviselése végett, részint pedig a fejedelem újabb meg újabb sürgős parancsolatnak teljesítése végett, a táborba meg vissza,

untalan való járást kelést, jövőst menést kellett volna tennie a városi tanácsbi rendnek: történt, hogy a mikor Debreczenből tanácsbeli emberek a táborra hárman mendegél-
nének, ugymint Csaholy Mihály, Somogyi Mihály és Hodosi János*); találkoznak ők, és nagy véletlenül esének a fülek várbeli (ez idő szerint a magyar király zsoldjában levő) portyázó katonák kezébe, és mint ellenségek mind hárman elfogattatának, és rabságra a murányi (mely várat csak kevéssel elébb adta fel Szécsi Mária, Vesselényi Ferencznek a magyar király vezérének) tömlőczbe viteték. Miután e szerencsétlenek a tömlőczben darab ideig sanyargattatának; közülök egy, ugymint Hódosi János oly czélból küldeték haza Debreczenbe, hogy ő itthon, a rabságba esetteknek pénzérti kiszabadítását szorgalmazná. Mivelhogy azonban a bekövetkező békességnek hire zendült, s az is hallatszott, hogy a két ellenséges félnél rabságba esettek csere után fogának kölcsönösen kiszabadittatni; ezen oknál fogva itthon nem sietének azon gondolattal, hogy a rabságban maradottakat pénzválttság után igyekezzenek kiszabadítani. A minek aztán szomorú eredménye az lett, hogy a két tanácsbeli ember, ugymint Csaholy Mihály és Somogyi Mihály a kiszabadulásra való jobb alkalmatosság után addig várakozának, míg mindketten a tömlőczben halának el. — Méltó mindenesetre, hogy Debreczen város érdekében halált szenvedett ezen becsületes és városához holtig hű két polgártársnak neve, felmaradjon, a kegyeletes utókor hálás emlékezetében!

XV.

Közelebb fent volt említve, hogy Rákóczy György, jelen hadjáratában, maga részére hódítá, az egy ideig ingadozó hadi szerencsét. Kétségkívül tovább is haladott volna ezen vállalatában a nevezett fejdelem, ha az ő és vele a magyar nemzet reményeinek véget nem vet a ma-

*) Bartha Bóldizsár krónikája. Debreczen 1666. 13, 14. lap.

gyarokat pártoló török nagy vezér erőszakos halála. A reá következő nagy vezért a császáriak lekenyerezvén; megjött a porta azon menydörgő izenete, hogy ha Rákóczy vissza nem tér; Erdély ozmán hadakkal fog elborittatni*). Tehát ezért is, de főleg azon okból, mert III. Ferdinánd magyar király is hajlandó volt a kibékülésre; beszünteté hadjáratát a fejdelem. A kibékülés előzetes föltéteinél fogva 1645-dik év agust. 8-án III. Ferdinánd császár és király részéről, Rákóczy Györgynek saját személyére, s illetőleg Erdélynek részére is következő kedvező pontok biztosítottának. Tokajt és Tarczalt 300,000 forint fizetés mellett, ezen felül Regéczet is nyerte a fejdelem, mind hármat fimaradékira, nőmaradékira nézve pedig 26,000 ftban kiválthatólag. Nyerte továbbá a fejdelem, Szabócs- és Szathmár megyéket fiai (t. i. György és Zsigmond) részére, — az ezek után következhető Rákóczy családbeli fejdelmekére pedig csak Szathmár várát és várost. Oda ígértetett ezen kívül Rákóczy Györgynek, a Bethlen István családja kihalása esetére Ecsedvára. Továbbá a Bethlen Gábor által is 1622-dik évtől fogva birt hét magyarhoni megyét, a nevezett fejdelem élte hosszáig megkapta. Ily kedvezményekért, felmondva Rákóczy György fejdelem a svéd és francia szövetséget; az általa meghódított magyarhoni többi megyéket és várakat III. Ferdinánd királynak visszabocsátá, és hadait saját birodalmába haza indítván, maga is Rampersdorthól — hol az egyezkedés előzményei történtek — augusztus 20-kán megindulván, szeptember 12-kén Debreczenben, s szeptember 15-kén már Váradon volt, — szeptember végén pedig Gyulafehérvárra megérkezett.

Voltak kik Rákóczy György fejdelmet gyanusították, s lehetnek ma is, kik netalán azzal gyanusítják, mintha ő egyedül saját érdekében vállalkozott volna a hadviselésre. Nem lehet tagadni, hogy ő, mint más egyéb alkalomnál is, ugy ezuttal sem felejtkezett meg magáról. — Rákóczy György, — ki a lefolyt hadjáratban maga részéről igen so-

*) Kőváry L. Erdély történelme negyedik kötet 43. lap.

kat, mondhatni mindent — kockáztatott merőben gyakorlati irányu fejdelem vala. — Akkoriban már a hős rege kor különben is rég elmúlt; újabb időkben pedig vajmi ritka példányok az önzéstől ment, és saját érdekek mellőzésével élteket egyedül közjóra szentelő Zrinyi Miklósok és Washingtonok! Mai időben a nagy tettekre vállalkozott férfiaknak elnézi a világ, ha ők saját érdekekre is ügyelnek, csak hogy ők egyuttal az emberiségnek és valódi közszabadságnak is hasznos szolgálatokat teljesítettek legyen.

Ez volt jelen alkalommal is az eset. Rákóczy György fejdelem befejezett hadjáratának eredményeül felmutathatá a világ előtt a linczi békét, melyet III. Ferdinánd császár és király 1645-dik év deczember 16-kán Linczben irt alá. — Ezen a magyarhoni vallás történet folyamában annyira nevezetes linczi békekötés, a magyarhoni protestánsoknak épen azt biztosította, miért annyi háborúság történt és annyi vér folyt. Biztosította tudnillik a vallás szabad gyakorlhatása mellett, a protestánsok részére, a templomoknak, harangoknak és temetőeknek használhatását, — biztosította különösen földes uraik nyomása ellen a protestáns jobbágyok vallásbeli szabadságát; biztosította a protestáns papokat fárájokból elkergettetés ellen, az elkergetetteknek pedig visszahelyezését megrendelte, megrendelte továbbá az elfoglalt protestáns templomok visszaadatását; megszabta a vallási sérelmeknek következő országgyűléseni tárgyalását; büntetést kívánt országgyűlésileg szabadni a vallásháborítók ellen, s mind ezen pontoknak a magyarhoni legközelebbi országgyűlési törvényczikkek közé leendő beigtatását elrendelte. (A minthogy az 1647-dik évi országgyűlés 5-dik törvényczikk magába is foglalja a béke ide vonatkozó pontjait, a 6-dik törvényczikk pedig 90 templom visszaadatását megrendelte.)

Ide ment ki — főbb vonalokban — a linczi békekötés, mely által Rákóczy György fejdelem, a protestáns vallásnak Magyarországon, mindenkre nézve törvényes elismertetését kivívta. Ha előnyös volt a békekötés a magyar

nemzetre nézve; nem kevésbé volt az előnyös a svéd és francia hadak által szorongatott III. Ferdinánd császár és királyra nézve is. Mert már Bécs maga is fenyegetve volt, s mihelyt Rákóczy visszavonult, Brün az ostrom alól azonnal felszabadult, Silézia és Csehország is a megtámadók kezéből kiesett.*)

Rákóczy György fejedelem, valamint a hadjárat alatt nyert nagyobbserű győzedelmek alkalmával, egész országában és így Debreczenben is hálaadó Istentiszteletet tartatott**); hasonlót parancsolt megtartatni, a békességnak megköttetése alkalmából is.

A béke helyreálltával, Rákóczy György uralkodói gondjait, országa beldolgaira fordítá, s idejének nem kevés részét a vallásügy rendezésével tölté. — Már előbbi időben tudnillik az 1638-dik évben az egységhevők (unitáriusok) — mint Erdélyben törvényesen bevett felekezet — hitvallását formuláztatván; a szerencsétlen s z o m b a t o s o k a t — élükön Pécsi Simonnal — azon oknál fogva, mert ők bevett vallásuak nem volnának, térítői szellemtől áthatott szigorúsággal (tudván hogy ebbeli eljárása az orthodox reformált köznép nagy tetszésével fog találkozni) vétette üldözőbe. Most pedig 1646-dik évben az erdélyországi s tiszamelléki és tiszántuli reformált vallásuak részére Szathmár-németiben zsinatot hirdettelve, s ottan maga is megjelenvén, a puritáni színezetűek ellenében, az akkori idők szerint czélszerűeknek mutatkozott egyházi törvények alkotása által kívánt használni saját hitfelekezetének. E zsinaton az is határozatba menvén, hogy a népiskolákban a tanítási nyelv mindenhol magyar legyen; nem keveset tett ez által Rákóczy György fejedelem, a magyar nemzeti nyelv, és nemzetiség szellemi életének fejlesztésére.

Idősb Bethlen Istvánnak 1648-dik év elején történt halálával, az ecsedi vár is, a hozzá tartozó falukkal Rákóczy György fejedelemnek birtokába jutván, ő, az ecsedi lap szabályozását azonnal munkába véteté és Ecsedről Er-

*) Kövály L. Erdély történelme, negyedik kötet 48-dik lap.

**) Városi közlevéltári jegyzőkönyv 1645-dik év június 19-ről.

délybe visszaindulandó levén, életében utószor pár napot tölte Debreczenben. — Visszajutván Erdélybe, már már arra is kilátása nyílt, hogy őt Zsigmond lengyel király elhaltával, lengyel királyul elválasztandják az illető rendek, azonban eddigi sok szerencséjének határt szabott, az ő — életéveit tekintve — elég korán bekövetkezett halála.

Az 1648-dik év őszén t. i. eddig folytonosan viritó egészsége hervadni, s edzett testének ereje mind inkább lankadni és fogyatkozni kezdett. Végóráját a fejdelem közeledni érezvén, minden egyebek eltávolításával, Csulai György akkori püspök és Medgyesi Pál akkori udvari papja társaságában maradni kívánkozván, ezeknek idvességes szép vigasztalásaikat nagy figyelemmel és áhítatossággal hallgatva, s magát buzgó imádságokkal és könyörgésekkel erősítgetve és készítgetve, keresztyén igaz vallásáról, Istenhez igaz hitben való ragaszkodásáról a Jézus Krisztusban ajtatos vallást tevén, szép csendesen mult ki 1648-dik év október 11-dik napján, életének 55-dik, s fejdelemségének 18-dik esztendejében.

Rákóczy György fejdelem, nemcsak mint a magyar nemzetiség és vallás szabadság megszilárdítója nyerte meg a nemzet többségének becsülését. Volt az ő magán életében is több oly vonás, mely alattvalóinak, különösen pedig a köznépnek, — még Bethlen Gábor felett is — kiérdemlette tiszteletét. Ilyen vonás volt többek között az, hogy ő a fényűzést nemcsak takarékosági szempontból, de hajlamánál fogva sem kedvellvén, mind saját háztartásában, mind fejedelmi udvartartásában egyszerűséget — azonban renddel és tisztasággal párosítva — követett. Ezenkívül minden reggel korán fölkelve, egész nap hosszán, idejét folytonosan foglalkozással töltötte, s magát olykor olykor lovaglási és vadászati szórakozással edzette a munkára. Az olasz büvészeknek, zenészeknek és szemfényvesztőknek — kiktől a néhai Báthory Zsigmond udvara hemzsegett vala — hire-hamva sem volt Rákóczy György fejdelem körében. Emlékezetben maradt felőle, hogy a midőn egyszer valamely nagy uri lakomán étellel

és itallal nagy szivességgel erőtetnék; ő, a kínálat elől, következő válaszával tért volt ki: Három dologgal dicsekedhetem; először, hogy a bibliát tizenhétszer már átolvastam; másodszor, hogy nőmön kívül más szépség soha nem érdekelt; harmadszor, hogy bor soha meg nem tántorított. Nagy gerjedező szívvvel levén e fejdelem mind belsőképen, mind külsőképen Isten dicsőségéhez; számos jelentékenyebb városokban a Básta György-féle rom maradványok helyén új templomokat építtetett. Tudós emberek társalgásában, iskolák gyarapításában főgyönyörüségét találván; a debreczeni és váradi ref. főiskolákban egy egy tanárt, állandó fizetéssel látta el; külföldi akadémiákban pedig soha sem szakadtak ki a deákok, kiket ő ottan nagy költséggel taníttatott. Igen jellemző, mit ő róla Szalárdi János Kronika című műve IV. könyve 13-dik részében következőkben hagyott emlékezetben: „Míthogy „maga a fejdelem igen józan és mértékletes életet szeretett „és követett; másokban — főképen szolgáljaiban is — nagy „józan életet kívánt vala. Ő maga tiszta istenes ember levén, másokban is olyan életet kíván és szeret vala. Az „Isten tiszteletre rendeltetett egyházbéli közönséges órákat el nem mulasztja vala; de azokon kívül is, reggel „ágyából fölkelvén, s ebéd előtt félórával, estve hálóházába való bemenésekor magánosan az istentiszteletet „soha el nem mulasztja vala. A bibliából pedig rendszerint mindennap két két fejezetet — akárminemű gondos „dolgai közben is el nem veszteglé vala; és így az ő Testamentom könyveit tizenháromszor, az új testaméntot pedig harminczkétszernél többször olvasta „vala által.“

Azon buzgóságával pedig, melyet a magyar nemzeti nyelv és irodalom pártolásában tanúsított, általjában a magyar nemzet minden osztályának közbecsülését vivta ki magának.

Különös, hogy a vagyon szerzésen kívül, volt még egy más tárgy iránt is előszeretete. E tárgy a vörös szín vala. Ugy látszik egyébiránt, hogy ezen korban, a magyar

hazának e tájain, a vörös szín kedvelése általánosan divatos volt. Fel van jegyezve Bethlen Gábor fejdelemről, miszerint ő azt hagyta volt meg, hogy ha őt — halála után — gyászolni akarják, azt vörös színű ruha viselése által jelentsék ki. (Ez azonban nem vétetett így teljesezésbe, mert Bethlenért, a gyász fekete színnel történt.) A mi e tekintetben, Rákóczy György fejdelmet illeti; ő egyébkor is vörösszínű ruhában szokott volt ugyan járni, de ha külszrági követséget ünnepélyesen fogadott, avvagy országgyűlését nyitotta ki és zárta be; mindannyiszor maga és fiai, mindig egészen vörös bibor öltözetet viselének.

Ha egyébiránt Rákóczy György fejdelem, különösebben kegyelte is saját reformált vallását; teljességgel nem volt azonban ő, a többi bevett vallásfelekezetek irányában sem tőrödelmetlen. A jezsuitákat — bár kémkedtek ellene — szabadon engedé országában tartózkodni. Az oláhoknak — kiknek görög keleti vallásuk a bevett vallások közé nem is tartozott — bibliát nyomatott 1648-dik évben. — Azért, hogy saját családja részére takarékos volt; de ez által, országa népeinek vélt adni, követésre méltó példát a vagyonosodás megkedvellésére, s a nemzeti tőke gyarapítására. Különben mindennemű államépületeket a lehető legjobb karban tartotta. Közelebbről pedig a váradi várnak kiépíttetésére nézve semmi költséget nem sajnállott. Székelyhid várát is (mely már Zólyomi Dávid alatt, jelentékeny erőség vala) Rákóczy György fejdelem még jobban megerősíttette; töméntelen sok munkaerővel, a vár alatt álló méjj Ér vizébe négy öl szélességű alapokat, éger-, cser- és tölgyfa karókat és csövekeket a viz fenekére oly sűrűen veretett alá, hogy a csövekek az alapnak szélessége szerint, egymást mindenütt sűrűn érnék; s ez alapokra négy öreg szabályos bástyát építtetett vala, mind igen erős terméskövekből, s e bástyákat nagy öreg lövő szerszámokkal elláttatta vala. stb.

És ha maga a fejdelem, meggazdagítá is saját családját; azonban ugyan ő országa népének is elég kedvező alkalmat nyujta a megvagyonosodásra, mert az ő uralkodása

alatt, bel- és kül-kereskedés, iparüzlet és forgalom élénk virágzásban voltak, levén béke az országban, melynek határait ő alatta ellenség nem tapodta.

Nem csoda azért, ha az összes nép sajnálkozásával találkozott Rákóczy György fejedelem halálának hire; valamint általános részvét kíséretében tartatott meg az ő 1649-dik évi január 10-kén Gyulafehérváron történt eltakarítása is, melynél Debreczen város részéről — a város képviselőiben — Gáspár György és Kerekes Mihály tanácsbeliek jelenének meg.

Függelék.

Ezen eredetiben a városi magán levéltári nagyobb okmánygyűjtemény 16-dik száma alatt feltalálható szabadalomlevél, volt már ugyan, magyar fordításban közölve, jelen mű 85, 86 és 87-dik lapjain. Itt azonban e kegylevél eredeti latin szövegét is bemutatjuk a tisztelt olvasó közönségnek. Hadd tanuskodjék az, Debreczen városnak a Hunyady ház iránti hűségéről:

Nos Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod cum gloria Regum in multitudine populorum, ac decus regnorum in amplitudine consistat civitatum et oppidorum; expedit Principibus omni diligentia omnique cura intendere populis servandis ac civitatibus et oppidis amplificandis et fovendis, ex quibus utpote praemissa Regum gloria, regnorumque commoda procedunt, ut Principis ex hoc et laudetur providentia, et status populorum utilitatem augmentumque sumat. Quo circa vere grata consideratione pensavimus integram fidem, multimodaque servitia quibus fideles nostri circumspecti, iudex, urati, ceterique cives et tota communitas oppidi nostri Debrecen primum condam inclyto Genitori nostro, tandemque nobis se gratos reddiderunt. Praesertim vero id nobis referendum occurrit, quod cum alias nos in manibus serenissimi Principis

condam Ladislai hujus regni nostri Hungariae Regis et praedecessoris nostri immerito et sine causa detineremur, illustrisque genitrix nostra Domina Elisabetha, una cum aliis fratribus et fidelibus familiaribus nostris partem nostram foventibus, pro jure domini nostri ageret contra dictum Ladislaum Regem et ad eum pertinentes, utpote qui vel diripere jura et bona nostra paterna vel occupare praetendebant, nonnullis aliis subditis nostris deviantibus; ipsi cives et communitas dicti oppidi nostri nunquam visi sunt a verae fidei semita deviasse, sed pro observando jure nostro vires et facultates suas saepius opposcentes multa damna pertulerunt multasque temporum injurias susceperunt. Pro quibus eis, ut ipsi eo magis numero aucti, divitiis amplificati nobis necessitatum tempore, subsidio rerum et personarum suarum succurrere possint, volentes aliquas nostrae benevolentiae ostendere primitias, praefatos cives et totam communitatem dicti oppidi nostri Debrecen, quae pro tempore fuerit, a solutione proventuum lucri Camerae nostrae de eodem oppido nostro, et medio Communitatis ejusdem nobis et fisco nostro regio singulis annis provenire debentis, perpetuis semper successivis temporibus universos gratiose duximus eximendos et supportandos, imo eximimus et supportamus praesentium per vigorem. Quocirca vobis fidelibus nostris universis et singulis dicatoribus et exactoribus praefati lucri camerae nostrae praesentibus scilicet et futuris, praesentium notitiam habituris, harum serie firmissime praecipientes mandamus, aliud habere nolentes, quatenus a modo in posterum, praefatos cives, hospites, et communitatem dicti oppidi nostri Debrecen, quae pro tempore fuerit, aut ipsorum aliquem ad solutionem hujusmodi proventuum lucri camerae nostrae arctare et compellere aut ipsos vel eorum alterum ratione non solutionis ejusdem in personis impedire, rebusque et bonis ipsorum damnificare nullatenus praesumatis, nec sitis ausi, modo aliquali gratiae nostrae sub obtentu. Praesentes autem quibus secre-

tum sigillum nostrum, quo ut rex Hungariae utimur est appensum post earum lecturam semper reddi jubemus praesentanti. Datum Budae feria quarta proxime ante festum beati Gregorii Papae anno Domini 1458.

Locus sigilli pendentis. In superiori vero margine adnotabatur: Manus propria Domini Regis.

Sajtó-hibák.

32 lap	29 sor felülről	1828	helyett olvasd	1842
71	33	"	"	"
85	1	"	"	"
89	11	"	"	"
94	6	"	"	"
144	23	"	"	"
146	1	"	"	"
195	33	"	"	"
217	17	"	"	"
225	26	"	"	"
244	3	"	"	"
251	32	"	"	"
256	12	"	"	"
278	32	"	"	"
278	33	"	"	"
280	11	"	"	"
		Hogy	"	Igy
		roppan	"	roppant
		Kántor	"	Kaczor
		Debreezen	"	Debreczen
		világ	"	világi
		pedi	"	pedig
		ezüst, marhát	"	ezüst-marhát
		négy	"	három
		jzgyzőkönyvben	"	jegyzőkönyvben
		7000	"	2000
		megfosztatot	"	megfosztatott
		Páris	"	Páriz
		h	"	kihagyandó
		aajlam	"	hajlam
		kamorás	"	Kamorás

A netalán észlelendő kisebb hibákat maga is kijavítandja a jóakaratu olvasó.